

# DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Pásztor Szabolcs

Debrecen

2014



**DEBRECENI EGYETEM**  
**AGRÁR- ÉS GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNYOK CENTRUMA**  
**GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNYI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR**

**IHRIG KÁROLY GAZDÁLKODÁS- ÉS**  
**SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA**

*Doktori iskola vezető: Prof. Dr. Popp József egyetemi tanár, DSc*

**A HATÁRMENTESÜLÉS FOLYAMATA**  
**KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN:**  
**MAGYARORSZÁG ÉS KELETI HATÁRAINAK**  
**ESETE**

*Készítette:*

**Pásztor Szabolcs**

*Témavezető:*

**Dr. Láng Eszter**

egyetemi docens, CSc

**DEBRECEN**

**2014**



**A HATÁRMENTESÜLÉS FOLYAMATA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN:  
MAGYARORSZÁG ÉS KELETI HATÁRAINAK ESETE**

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében  
a Gazdálkodás- és szervezéstudományok tudományágban

Írta: Pásztor Szabolcs okleveles közgazdász

**A doktori szigorlati bizottság:**

	név	tud. fok.
elnök:	Prof. Dr. Popp József .....	DSc
tagok:	Dr. Farkas Beáta .....	CSc
	Dr. Kuti István .....	CSc

**A doktori szigorlat időpontja:** 2014. március 26.

**Az értekezés bírálói:**

	név, tud. fok	aláírás
.....	.....	.....
.....	.....	.....

**A bíráló bizottság:**

	név, tud. fok	aláírás
elnök:	.....	.....
titkár:	.....	.....
tagok:	.....	.....
	.....	.....
	.....	.....

**Az értekezés védésének időpontja:** 201.....



„Aki ésszerűen néz a világra, arra a  
világ is ésszerűen néz.”

*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*



# TARTALOMJEGYZÉK

AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE .....	ix
AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	x
AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE .....	xii
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS .....	xiii
BEVEZETÉS, ÁTTEKINTÉS – NYITÓ GONDOLATOK .....	1
A KUTATÁSI TÉMA ELMÉLETI KERETE ÉS RELEVANCIÁJA.....	3
KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZERTAN .....	4
A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE.....	6
<b>I. A KUTATÁS ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA .....</b>	<b>11</b>
I.1. A CENTRUM–PERIFÉRIA DICHOTÓMIA .....	11
I.1.1. Fogalmi számvetés és annak indoklása .....	11
I.1.1.1. <i>Centrum (core)</i> .....	12
I.1.1.2. <i>Periféria (periphery)</i> .....	14
I.1.1.3. <i>Félperiféria (semiphery)</i> .....	17
I.1.2. Centrum–periféria elméletek .....	19
I.1.3. A kárpát-medencei és a magyarországi centrum–periféria viszonyrendszer .....	22
I.1.3.1. <i>Belső perifériák</i> .....	31
I.1.3.2. <i>Külső perifériák</i> .....	32
I.2. HATÁROK, HATÁR MENTI TERÜLETEK ÉS HATÁRMENTISÉG .....	34
A GLOBÁLIS TÉRBEN .....	34
I.2.1. Fogalmi számvetés és annak korlátai .....	34
I.2.1.1. <i>Határ, államhatár</i> .....	35
I.2.1.2. <i>Határ menti terület</i> .....	41
I.2.2. A határok tipizálása és funkcionális felosztása .....	43
I.3. A HATÁR MENTI TERÜLETEK FEJLŐDÉSI PÁLYÁJA A KÖZGAZDASÁGI ELMÉLETEKBEN .....	55
I.3.1. A határok területi fejlődésre gyakorolt hatása .....	56
I.3.2. A hagyományos telephelyelméletek megközelítései .....	61
I.3.3. A kereskedelemelméletek megközelítései .....	66
I.3.4. A NEG megközelítései .....	72
I.4. ÖSSZEGZÉS .....	82
<b>II. AZ ELMÉLETI KERET VERIFIKÁLÁSA AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN .....</b>	<b>86</b>
II.1. A HATÁRHATÁS EMPIRIKUS TESZTELÉSE.....	86
II.2. A PIACPOTENCIÁL VÁLTOZÁSÁNAK TESZTELÉSE.....	96
II.3. ESETTANULMÁNYOK .....	102
II.3.1. Az USA és Mexikó határ menti területe .....	103
II.3.2. Németország és Lengyelország határ menti területe.....	106
II.4. ÖSSZEGZÉS.....	112

# TARTALOMJEGYZÉK

<b>III. A DOLGOZAT TÉZISEINEK EMPIRIKUS ALÁTÁMASZTÁSA – A HATÁRMENTESÜLÉS FOLYAMATA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN: MAGYARORSZÁG ÉS KELETI HATÁRAINAK ESETE.....</b>	<b>114</b>
III.1. A KELETI HATÁR MENTI TERÜLETEK HELYZETKÉPE ÉS A KORÁBBI KUTATÁSI EREDMÉNYEK KÖVETKEZTETÉSEI.....	114
III.1.1. A magyar–ukrán határmente.....	115
III.1.2. A magyar–román határmente.....	128
III.2. MÓDSZERTANI SZÁMVETÉS ÉS AZ EMPIRIKUS KUTATÁS MÓDSZERTANÁNAK, FÖLDRAJZI KERETÉNEK, ADATBÁZISÁNAK ISMERTETÉSE .....	145
III.2.1. A határkutatásban alkalmazott módszerek számbavétele .....	145
III.2.2. A disszertáció vizsgálati módszerének ismertetése.....	151
III.2.2.1. Gravitációs megközelítés.....	152
III.2.2.2. Közelítő eljárás(ok).....	153
III.2.2.3. Law of One Price (LOOP).....	154
III.2.3. A kutatás földrajzi keretei és a felhasznált adatok köre .....	156
III.3. A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK .....	161
III.3.1. Magyarország és a környező országok határmentesülési folyamata.....	161
III.3.2. A magyar–ukrán határszakasz határhatása .....	166
III.3.3. A magyar–román határszakasz határhatása .....	170
III.4. ÖSSZEGZÉS.....	174
<b>IV. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK.....</b>	<b>178</b>
<b>V. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....</b>	<b>180</b>
<b>ÖSSZEFOGLALÁS.....</b>	<b>183</b>
<b>SUMMARY .....</b>	<b>186</b>
<b>FELHASZNÁLT IRODALMAK JEGYZÉKE.....</b>	<b>188</b>
<b>SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE.....</b>	<b>216</b>
<b>MELLÉKLETEK .....</b>	<b>221</b>
<b>NYILATKOZAT.....</b>	<b>240</b>

## AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BRNO	Banca Națională a României (Román Nemzeti Bank)
DESTATIS	Statistisches Bundesamt (Szövetségi Statisztikai Hivatal – Németország)
EK	Európai Közösség
EU	Európai Unió
GCD	Great Circle Distance
GDP	Gross Domestic Product (bruttó hazai termék)
INS	Institutul National de Statistica (Nemzeti Statisztikai Intézet – Románia)
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KKE	Kelet-Közép-Európa
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KTEN	Know Trans-European Networks
LOOP	Law of One Price (Egy ár törvénye)
MASST	Macroeconomic, Sectoral, Social and Territorial
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MTA RKK ATI	Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet
NAFTA	North Atlantic Free Trade Association (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény)
NBU	National Bank of Ukraine (Національний Банк України) (Ukrán Nemzeti Bank)
NEG	New Economic Geography (Új gazdaságföldrajz)
NUTS	Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques (Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája)
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet)
OED	Oxford English Dictionary
PPP	Purchasing Power Parity (vásárlóerő-paritás)
PPS	Purchasing Power Standard (európai vásárlóerő-egység)
SCGE	Spatial Computable General Equilibrium
SSSU	State Statistics Service of Ukraine (державна служба статистики україни) (Ukrán Statisztikai Hivatal)
SzSzB	Szabolcs–Szatmár–Bereg
UN COMTRADE	United Nations Commodity Trade Statistics Database
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
USA	United States of America (Amerikai Egyesült Államok)
USD	US dollar (amerikai dollár)
VFR	Visiting Friends and Relatives (rokonok és barátok meglátogatása)
WB	World Bank (Világbank)

## AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra	A disszertáció logikai struktúrája.....	10
2. ábra	A félperiféria helyzete a centrum és a periféria között .....	18
3. ábra	A Kárpát-medence régiókezdeményezései a XX. század elején.....	24
4. ábra	A vasút szabta határok .....	25
5. ábra	Városhiányos területek Magyarország keleti határai mentén .....	26
6. ábra	Magyarország térszerkezete.....	29
7. ábra	A határok centripetális hatása .....	44
8. ábra	A határok funkciói .....	45
9. ábra	Interakciók a határ menti térségekben.....	46
10. ábra	A térkapcsolatok grafikai modellje .....	47
11. ábra	A határ menti kapcsolatok alakulása erős állami (központi) ellenőrzés mellett, és erős helyi autonómia esetén .....	48
12. ábra	A határok jellemzőinek ellentétpárjai .....	50
13. ábra	A határ menti terület és a határrégió kialakulása .....	51
14. ábra	Parker határdinamika- folytonosság modellje .....	52
15. ábra	A kereskedelmi vállalatok által katalizált határmentesülési folyamat .....	53
16. ábra	A határok piackorlátozásban betöltött szerepe.....	62
17. ábra	A határ korlátozó szerepe a gazdasági tevékenységek diffúziójában.....	63
18. ábra	<i>Krugman és Livas Elizondo (1996)</i> modellje.....	75
19. ábra	<i>Alonso Villar (1999)</i> modellje .....	76
20. ábra	<i>Haaparanta (1998)</i> modellje .....	78
21. ábra	A Minnesotából származó export desztinációja (milliárd USD).....	89
22. ábra	Az EU 25 tagországának területi struktúrája .....	98
23. ábra	Az amerikai–mexikói határ menti terület.....	104
24. ábra	A német–lengyel határ menti terület.....	107
25. ábra	A vizsgált megyék és régiók Magyarország keleti határai mentén .....	115
26. ábra	Kárpátalja külkereskedelme (2003–2012) .....	118
27. ábra	A külföldi közvetlen tőkebefektetések állományának alakulása Kárpátalján (1995–2011) .....	119
28. ábra	A magyar tőkebefektetések állományának alakulása Kárpátalján .....	120
29. ábra	Az egy főre jutó GDP regionális megoszlása Ukrajnában (2012) (hrivnya) .....	121

## AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT ÁBRÁK JEGYZÉKE

30. ábra	Az egy főre jutó GDP alakulása a magyar–ukrán határszakasz téregységeinél (2007–2011).....	122
31. ábra	A külföldi közvetlen tőkebefektetések állományának alakulása SzSzB megyében (2000–2010).....	124
32. ábra	A külföldi érdekeltségű vállalkozások kumulált külföldi tőkéje (2000–2011) .....	130
33. ábra	A romániai közvetlen tőkebefektetések regionális megoszlása (2003–2011).....	135
34. ábra	A munkanélküliségi mutató változása a magyar–román határszakasz régióiban (2000–2012) .....	138
35. ábra	Aktivitási ráta a magyar–román határszakasz régióiban (2000–2012) .....	139
36. ábra	Az egy főre jutó GDP alakulása a magyar–román határszakasz régióiban (2005–2010) .....	140
37. ábra	Az empirikus kutatás algoritmus.....	151
38. ábra	A Magyarország és a szomszédos országok által alkotott gazdasági tér .....	156
39. ábra	Magyarország helye és államhatárai KKE-ban.....	157
40. ábra	A keleti határok átalakulásának vizsgálatához lehatárolt vizsgálati terület .....	159
41. ábra	A keleti határok átalakulásának mikroterülete.....	160
42. ábra	A közös történelmi múlt és a nyelv szerepét megjelenítő földrajzi minta .....	161
43. ábra	A határhatás-mutatója a gravitációs megközelítés szerint .....	162
44. ábra	A határhatás jelensége Magyarország határai mentén .....	164
45. ábra	A határhatás bizonyítása Magyarország és Ukrajna határai mentén.....	167
46. ábra	A magyar–ukrán határszakasz makro- és mikroterületének határhatása.....	168
47. ábra	A határhatás bizonyítása Magyarország és Románia határai mentén .....	171
48. ábra	A magyar–román határszakasz makro- és mikroterületének határhatása .....	173
49. ábra	A magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszok határhatásának összehasonlítása .....	176

## AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat	A helyzeti és a fejlettségi centrum–periféria viszonyrendszer által kialakított régiótípusok.....	28
2. táblázat	A határmente fejlettsége a saját illetve a szomszédos kontextusban.....	30
3. táblázat	Muir határklasszifikációja .....	39
4. táblázat	A határok egy lehetséges rendszere .....	40
5. táblázat	A térbeli határok rendszere .....	50

## KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt végtelenül nagy hálával és köszönettel tartozom a tanulmányaimat mindig elkötelezetten és áldozatosan támogató szüleimnek.

Köszönetet kell mondanom továbbá azért a konstruktív kutatói légkörért, amelyet a Debreceni Egyetem Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolájában, a Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Karán, valamint a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskolájában volt szerencsém megismerni.

Ugyancsak hálás vagyok a munkahelyi vitám során és az azt megelőzően kapott észrevételeiért (az egyszerűség kedvéért ABC sorrendben) Annekatrin Niebuhrnak, Baranyi Bélának, Berde Csabának, Czeglédi Pálnak, Dusek Tamásnak, Erdey Lászlónak, Földvári Péternek, Gáll József egyetemi docensnek, Gáll József rendőr őrnagynak, Gordon Hansonnak, Henk van Houtumnak, Julius Horvathnak, Kapás Juditnak, Kormos Jánosnak, Korody Endrének, Kozma Gábornak, Láng Eszternek, Lefteris Topaloglounak, Makejev Miklósnak, Malakucziné Póka Máriának, Maria Radulescunak, Márkus Ádámnak, Michael Moritznak, Mináry Borbálának, Mykola Afanasievnek, Novák Gézának, Péntes Jánosnak, Popp Józsefnek, Rátfai Attilának, Rechnitzer Jánosnak, Schöpflin Györgynek, Stefan Krátkénak, Süli-Zakar Istvánnak, Szabó Andreának, Szabó Gábornak, Szabó János Józsefnek, Szanyi Miklósnak, Tóth Gézának és Varga Attilának.

Végül, de nem utolsó sorban köszönettel tartozom Kedvesemnek, aki éveken keresztül nagy-nagy türelemmel és megértéssel jó néhány közös pillanatról is lemondva folyamatosan biztosított lelkesítő támogatásáról.



## BEVEZETÉS, ÁTTEKINTÉS – NYITÓ GONDOLATOK

*„Az emberek cselekedeteit három tényező határozza meg:  
a származás, a környezet és az időpont.”*

Hippolyte Taine

A globalizációs tendenciák által keltett intenzív gazdasági- és társadalmi átrendeződésnek és az erőközponti egyensúly változásának köszönhetően mára már az egész világon jellegadóvá vált a nemzeti határok gazdasági értelemben vett folyamatos változása (OHMAE, 1995).<sup>1</sup> Ebben a rendszerben többnyire azok az országok és határ menti térségek váltak/válnak kulcsterületekké, egyfajta kísérleti laboratóriumokká, ahol a jellegadó világgazdasági folyamatok erős területi lenyomatot hagytak/hagynak. A regionális gazdasági integrációk kereskedelmi akadályokat mérséklő szerepe, Európában az eurorégiók, a nemzeti függetlenségnek a multinacionális vállalatok és a nemzetközi szervezetek jelenléte által előidézett elmosódása, a technológiai haladás következtében eltűnő távolságok és egyéb globalizációs tendenciák ugyanis olyan jelenségek, amelyek markánsan átformál(hat)ják a határ menti területek arculatát (OHMAE 1990).

A várakozások különösképp az EU-ban és annak szomszédságában nagyok (BARANYI, 2007). Az európai integráció jelenleg 16 országgal határos, és a szomszédos államokban élők népessége megközelíti a 400 millió főt (KALLIORAS et al., 2009). Az EU-t egyébként bátran nevezhetjük határ menti integrációnak, hiszen a lakónépesség és a terület döntő részének mindennapjait jelentősen befolyásolják az államhatárok. Az európai integrációban a regionális együttműködésen belül a mesterséges határok felszámolása különböző tendenciákat indított el, melynek eredményeképpen az 1950-es és az 1980-as évek közötti viszonylag stabilnak tekinthető államhatárok az 1990-es években radikális gazdasági, társadalmi és politikai változásoknak köszönhetően rendkívül jelentősen átalakultak (ANDERSON – O'DOWD, 1999).

---

<sup>1</sup> Tudnunk kell azonban, hogy a posztmodern megközelítés a Vesztfáliai állam válságára és az identitás szerepére fókuszál a határokkal kapcsolatosan. Ugyanakkor, a neoliberais megközelítés ezzel ellentétben az állítja, hogy a nemzetállamok halála a globalizációs trendeknek köszönhető (OHMAE, 1995).

A folyamatosan zajló európai integrációtól nemcsak a határon átnyúló interakciók esetében várhatunk pozitív hatást, hanem a tagországok gazdasági kohézióját érintően is. Kikiiktatódnak ugyanis a szabad tényezőáramlás előtt álló akadályok, és a kereskedelmi költségek fokozatos csökkenésén keresztül az integráció öngerjesztő, önfenntartó folyamatként egyre intenzívebbé válik (OHMAE, 1990; HELLIWELL, 1998).<sup>2</sup> A határok következetes megnyitása ezen túl rendkívül sok területi folyamatot hoz(hat) mozgásba: a külföldi piacok jobb elérhetősége és a beáramló olcsóbb importtermékek fokozhatják a határrégiók vonzókéességét, valamint javíthatják – a külföldi vállalatok által generált importversenyhez kapcsolódóan – a belső régiók lokalizációs képességét is (BRÜLHART et al., 2004).

Az EU-n belül egészen speciális helyzetet élvez Magyarország, ugyanis a kilencvenes évek gazdasági- és társadalmi átalakulásának köszönhetően hét (!) országgal határos, ún. „határ menti országgá” vált (HAJDÚ, 2000). Ez a jellemvonás, illetve a 2004-ben bekövetkezett EU-s tagság – egyéb, már említett tendenciákkal karöltve – korábban soha nem látott intenzitással vetette fel a fekvés, a határok átalakulásának és a határ menti területek fejlődésének problematikáját.

Disszertációmban ezért én magam is Magyarország határmentesülési folyamatával foglalkozom, ezen belül a kutatásaimnak a fókuszát a határok gazdasági szerepének átalakulásában jelölöm meg. Ennek elsődleges okát a mottóban szereplő Taine nevéhez fűződő determinisztikus tényezők jelentik. Egyrészt egy Trianon által kettéosztott városban születtem, Sátoraljaújhelyen (*származás*), másrészt mind társadalmi, mind pedig munkahelyi szocializációm meghatározta a határmentesülési folyamat (*környezet*). Harmadrészt színesíteni kívántam a Debreceni Egyetem Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolájában azokat a jelenleg népszerű kutatásokat, melyek az Észak-alföldi és Dél-alföldi régió, a vidékfejlesztés, a periférikus fekvés és a határmentiség problematikáját feszegetik (*időpont*).

A disszertációm központi kérdése, hogy milyen tendenciákat mutat(ott) hazánkban a világgazdasági környezet gyökeres átalakulása következtében a határok gazdasági értelemben vett transzformációja. Lényeges súlypontja továbbá a munkámnak az Észak és Dél-alföldi régiókkal közvetlenül is érintkező keleti határok (a magyar–ukrán és a

---

<sup>2</sup> Érdemes lehet azonban azt megjegyezni, hogy COLLIER ÉS VICKERMAN (2001) munkájukban arra mutatnak rá, hogy a gazdasági akadályok felszámolása nem feltétlenül jár együtt a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok erősödésével.

magyar–román határszakaszok)<sup>3</sup> átalakulásának feltérképezése, és a korábbi kutatások új alapokra való helyezése. Úgy érzem továbbá, hogy a hazai kontextusban eddig nem készült átfogó munka az eltűnő államhatárok gazdasági következményeiről, és a tudományos diskurzust sokszor egyoldalú és csak pozitív következményeket tagláló megállapítások tematizálják. Nagy jelentősége lehet, továbbá a korábbi tapasztalok fényében egy olyan empirikus kutatásnak, amely számszerűsíteni próbálja a határok eltűnésének dinamizmusát és gazdasági következményeit.

## A KUTATÁSI TÉMA ELMÉLETI KERETE ÉS RELEVÁNCIÁJA

A változó világgazdasággal együtt átalakuló államhatárok és határ menti területek kutatása rendkívüli népszerűségnek örvend. A határkutatás (*border studies*) nyugat-európai és az amerikai képviselői évtizedes kutatási eredményeket tudhatnak maguk mögött, míg a hazánkban és a KKE-i régióban folyó tudományos vizsgálatok még mindig gyerekcipőben járnak. Ennek elsődleges oka az, hogy az államszocializmus évei alatt a határkutatás kifejezetten tiltott kutatási területnek számított. (Nem véletlen tehát, hogy a szakirodalom szintetizálása során én magam is egészen sok idegen nyelvű forrást szerepeltettem).

A határkutatás témájában megjelenő tudományos igényességű munkák interdiszciplinárisak. Számos szerző azonban kizárólag közgazdasági nézőpontból tekint a kérdéskörre, ugyanis a szélesebb értelemben vett teret – és ebbe az államhatárok is beletartoznak – KRUGMAN (1998) nyomán a közgazdaságtan utolsó feltáratlan határvidékének tekinti. Én magam is nagyobb súly helyezek a disszertációmban a közgazdasági elméletekre, mindezt azonban csak azért teszem, hogy a tudományterület határkutatásban eddig elért eredményeit értékeljem.

Túlzottan leegyszerűsítő volna azonban kizárólag egyetlen megközelítés mentén tudományos eredményeket készíteni, ezért a legmesszebbmenőkig egyetértek azzal, hogy a határ és a területi kutatás teljes egészében nem ölthet vegytiszta közgazdaságtudományi megközelítést (RUMLEY – MINGHI, 1991; CLARK, 1994). Egyértelmű, hogy a határ menti területek kutatása megköveteli az interdiszciplináris szemléletmódot,

---

<sup>3</sup> Tudni érdemes azonban, hogy az Észak-alföldi régió mintegy 6 km-es határszakaszon érintkezik Szlovákiával is. Ez a reláció – többek között elhanyagolható hossza miatt – nem kerül a vizsgálataim fókuszába.

ugyanis a határokkal történelmi (ZEIDLER, 2001), biztonságföldrajzi (KOBOLKA, 2000; SALLAI, 2002a; 2002b), közgazdasági (FITZGERALD et al., 1998), társadalomföldrajzi, gazdaságtörténeti, szociológiai és számos más nézőpont is kapcsolatba hozható (NEMES NAGY, 2003). Ennek bizonyítékául pedig szolgáljon az a tény, hogy a regionális tudomány eddig elért eredményeinek döntő része több tudományág egymásra hatásából született (RECHNITZER, 2005; DUSEK, 2007).

Mindezeket figyelembe véve a disszertáció során folyamatosan interdiszciplináris megközelítést követek, melyben szándékosan kerülöm az egyoldalú és a leegyszerűsítő szemléletmódot.

## KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZERTAN

*A disszertáció egyszerre több központi problémát (kutatási kérdést) is felvállal. Elsőként arra kíván választ adni, hogy a területi folyamatok leképezésébe egyre inkább bekapcsolódó közgazdaságtan mennyire alkalmas a határmentesülés és a határ menti területek jövőképeinek megrajzolására a globális térben. Ennél a témakörnél a következő kérdések adódnak: Létezik-e olyan törvényszerűség, amely néhány fix pont mentén egzakt módon előre vetíti a határok és az azokkal szomszédos területek átalakulását? A közgazdaságtan törvényszerűségei a területi kutatások ezen szeleténél egy irányba mutatva jelölik ki az átalakulás forogatókönyvét? Ha nem, akkor melyek azok a jellemző tulajdonságok, amelyek miatt nem teljesülnek az elméleti következtetések?*

*Ezt a jellemvonást, tehát az elméleti következtetések teljesülését, mint második központi problémát, súlyponti kérdésnek tekinti a disszertáció. Vajon az átalakulás előtt álló határrégiók ugyanolyan lehetőségek és veszélyek elé néznek, mint az empirikus kutatásokban ismertetett téregységek? Esetleg minden határ menti terület más és más, így nem vázolható fel önálló átalakulási, fejlődési ív?*

*A disszertáció harmadik központi problémája a jelenlegi világgazdaságban rendkívül népszerű regionális integrációk szerepének értékelése. Ezzel kapcsolatosan a következő kérdések merülhetnek fel: Képesek-e az integrációs kezdeményezések a határok gazdasági értelemben vett elválasztó szerepét oldani, és az államhatárokkal közvetlenül is érintkező téregységek fejlődését érdemben katalizálni? Egyértelműen pozitív-e a*

*regionális integrációk hatása a határmentesülésben? A határok fizikai lebontásán túl vajon a határ menti területek területi dinamizmusait is katalizálni tudják?*

*Az önálló empirikus kutatás a KKE-n belül a magyarországi határmentesülési folyamatot kívánja értékelni, melynek során külön figyelmet fordítok a magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszok átalakulására. Hazai kontextusban tehát a határmentesülési folyamat jellegadó tendenciáira és eredményeire igyekszem rávilágítani, néhány megkerülhetetlen kérdés megválaszolása mellett. Homogénnek tekinthető-e a határok gazdasági és/vagy fizikai értelemben vett eltűnése Magyarország határai mentén? Milyen tényezőknek tudható be az esetlegesen eltérő határmentesülési dinamizmus, és mekkora szerepet tölt be az európai integráció a folyamatban? Milyen eredményeket hoztak a határok szerepének megváltozásában a globális világgazdasági tendenciák hazánk keleti határai mentén? A makroszintű változásokat vajon az egyén (mikroszint) is hasonlóan érzékeli-e?*

*Ezen kérdéseket megválaszolandó három tudományos módszert is használok. Az első a kritikai irodalomfeltárás, melynek segítségével az elméleti keretből és az empirikus tanulmányok eredményeiből próbálok egy egyirányba mutató és következetes képet kialakítani a határmentesülési folyamatra és a határ menti területek (kiemelve a magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszokat) fejlődésére vonatkozóan. A módszer alkalmazásának következménye, hogy a disszertáció első két fejezete erősen támaszkodik a szakirodalomra. Ezek közül azonban csak a legrelevánsabb és a kutatási kérdések megválaszolását közvetlenül is segítő eredményeket közlöm, mérlegelem és ütköztetem.*

*A kritikai irodalomfeltárás mellett egy-egy esettanulmányt is készítettem, a második tudományos módszerem tehát az esettanulmány. Két egymástól független határ menti terület átalakulásának jellemző tulajdonságait korábbi empirikus vizsgálatok eredményeként rajzoltam meg. Mindezzel több célkitűzést is magam elé állítottam. Egyrészt az elméleti tételeket kívántam tesztelni, másrészt pedig szemléltetni kívántam az átalakulás területi következményeit. Ráadásul a két esettanulmány arra is lehetőséget adott, hogy a regionális integrációk szerepét is értékeljem a határmentesülési folyamatban.*

*A kritikai irodalomfeltárás és az esettanulmányok elkészítéséhez több hazai és külföldi könyvtár folyóirat illetve könyvállományát használtam fel, emellett nagyban támaszkodtam tanulmány adatbázisokra is: JSTOR, EBSCO, EconLit, Syrus, Science*

Direct, SSRN, MATARKA, MTMT. Az Európában illetve hazánkban nehezen elérhető folyóiratokat és könyveket a Book Finder és BookOS internetes oldalak segítségével értem el. Itt szeretném ismételtelen felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a kijelölt kutatási terület hazánkban nem tekint hosszú múltra, ezért a munkámban igen jelentős szerepet tulajdonítottam nemcsak az európai integrációs folyamatokkal összefüggésben napvilágot látott, hanem a szélesebb értelemben vett és leginkább angol, német és kisebb részt ukrán illetve román nyelven megjelent szakirodalmak tanulmányozásának is. A disszertációban ezért gyakran szerepelnek hivatkozásként a *Journal of Borderland Studies*, az *American Economic Review*, az *European Economic Review*, a *Regional Science and Urban Economics*, az *Annals of Regional Science*, a *Regional Studies*, a *Journal of Development Economics* és a *Journal of International Economics* című folyóiratok. Az pedig, hogy a tekintélyes lapok is gyakran foglalkoznak a határmentiség és a határok átalakulásának kérdéskörével megerősíti a kérdéskör jelentőségét. A hazai tudományos folyóiratok közül elsősorban a *Tér és Társadalmat* és a *Területi Statisztikát* kell megemlítenünk, melyek nem csak gyakran közölnek ilyen jellegű írásokat, de szinte első számú „hírvivői” a hazai határkutatás legújabb eredményeinek.

*A harmadik tudományos módszerem az önálló kvantitatív kutatás volt.* A számításokhoz szükséges adatokat a WB, az UN COMTRADE, az UNCTAD, a KSH, az SSSU, az INS, az MNB, a BRNO, a DESTATIS és az NBU adatbázisaiból nyertem ki. Az empirikus megközelítésemben egy speciális kutatási algoritmust készítettem, melyben meghatározott matematikai és statisztikai módszereket alkalmaztam.<sup>4</sup> A számításokhoz az MS Excel táblázatkezelő és a STATA statisztikai programcsomagokat, az ArcView GIS 3.2 program Network Analyst alkalmazását és a Great Circle Distance kalkulátor internetes applikációját használtam.

Mindezeket figyelembe véve készítettem el a disszertáció felépítését.

## A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

A tudományos gondolkodásom fix pontjait már régtől fogva SCHUMPETER (1954) kutatásokkal kapcsolatban megfogalmazott építőköveket alkotják: „*A tudományos közgazdászt a többi gazdasági problémákról gondolkodó, beszélő vagy író embertől*

---

<sup>4</sup> Az alkalmazott módszerekről a disszertáció III.2.2 fejezetében adok egzakt számvetést.

*bizonyos eljárások birtoklása különbözteti meg. Ezek három területhez tartoznak: elmélet, statisztika, történelem. Ez a három alkotja azt, amit gazdasági elemzésnek nevezünk.”*

Ennek megfelelően már a disszertáció megírásának kezdetétől nagy hangsúlyt fektettem az *elmélet, a statisztika és a történelem* egymást kiegészítő szintetizálására. Mindezek mellett a dolgozatban folyamatosan jelen van egy olyan speciális szemléletmód is, amely szándékosan ellent kíván mondani a társadalomtudományokban, így a közgazdaság-tudományban is eluralkodó szélsőségesen leegyszerűsítő és feszítően egyoldalú megközelítéseknek (SZENTES, 2009; CSABA, 2013).

Ezen vezérelvek mentén alakítottam tehát az értekezésemet természetesen úgy, hogy közben mindvégig eleget tegyen a disszertációkkal szemben támasztott humboldti követelményeknek.

Az első fejezet – összhangban a kontinentális doktori disszertációk szerkezeti követelményeivel – irodalomáttekintéssel kezdődik. Ezen belül kiemelt szerepet kap néhány olyan lényeges fogalom meghatározása, amely nélkülözhetetlen az elméleti keret felvázolása, megértése szempontjából. Az elméleti megközelítés leginkább közgazdasági törvényszerűségekre építő és területmentes gazdasági struktúrát megjelenítő modelleket tartalmaz.

A második fejezet az elméleti keret modelljeinek, hipotéziseinek verifikálásáról szól. Ebben két, a modellek alapfeltételezéseit is más megvilágításba helyező szűk keresztmetszetet (*bottleneck*) mutatok be. Ugyanebben a részben kap helyet két olyan esettanulmány is, mely a regionális integrációk szerepét értékeli a határmentesülés folyamatában.

A harmadik fejezet a disszertáció téziseinek empirikus alátámasztását tartalmazza egy olyan komplex és hazánkban még nem használt kutatási algoritmus segítségével, melyben matematikai- és alkalmazott statisztikai módszerek jelennek meg.

A negyedik és ötödik fejezet a levont következtetéseket és javaslatokat összegzi, rámutatva a disszertáció új és újszerű eredményeire is.

Szeretném már itt, a bevezetőben megfogalmazni a disszertáció hipotéziseit, hogy azok vizsgálata ne törje meg túlságosan a dolgozat gondolati ívét és mondanivalójának gördülékenységét.

Az irodalomáttekintés egyik legfontosabb célja, hogy a néhány fontos fogalom körüljárása után megpróbáljon rávilágítani a közgazdaság-tudomány, a határmentesülés folyamatának és a határ menti területek fejlődésének kapcsolatára. Erre alapszik az első hipotézisem, mely szerint:

**1. Hipotézis:** *Jóllehet a közgazdaság-tudomány látványos fejlődési ívet írt le a területi folyamatok feltárásában és megértésében, önmaga továbbra sem képes egyértelmű és következetes válaszokat adni a határkutatás lényegi kérdéseire, tehát kizárólag közgazdasági elméletek mentén a határ menti területek fejlődését és a határmentesülési folyamatot leképezni túlzottan leegyszerűsítő.*

Az elméleti keretet verifikáló második részben számos empirikus kutatás eredményét strukturáltan szintetizálva és az esettanulmányok segítségével kvázi gazdaságtörténeti áttekintést is adva a következő hipotézist fogalmazom meg:

**2. Hipotézis:** *Az egyes határtérségek fejlődési ívét a korábbi empirikus tapasztalatokra hagyatkozva csak töredékes sikerrel lehet megrajzolni. Minden egyes határ menti terület sajátos jellemvonásokkal rendelkezik, így a jellegadó tendenciák feltárásához az adott téregységre adaptált empirikus vizsgálat(ok)ra van szükség.*

Ezt követően a hazánkban is rendkívül népszerű regionális integráció(ka)t és azok gazdaságélénkítő szerepét értékelendő a következő hipotézissel élek:

**3. Hipotézis:** *Nem tárható fel egyértelmű kauzális kapcsolat a regionális integrációk létrejötte/bővülése és a határ menti területek gazdasági integrációjának növekedése között. Az adott határ menti terület jövőképét sokkal inkább a korábbi gazdasági integráltság, gazdaságszerkezet, valamint a jelenlegi fejlettség foka határozza meg a regionális integráció horizontális bővülése során.*

A harmadik fejezet azokat a korábbi kutatási eredményekből adódó hipotéziseket kívánja igazolni, amelyek a szűkebben értelmezett vizsgálati terület (Magyarország és határai) határmentesülési folyamatával, átalakulásával hozhatók kapcsolatba:

**4. Hipotézis:** *Magyarország és a szomszédos országok által alkotott gazdasági térben igazolható a határok gazdasági – de nem területi – értelemben vett büntető hatása. A határmentesülés folyamatának eredményeképpen azonban a határok gazdasági interakciókat korlátozó szerepe fokozatosan gyengül.*

Hazánk keleti határaival (magyar–ukrán és magyar–román határszakaszok) összefüggésben elsőként a következő hipotézist fogalmazom meg:

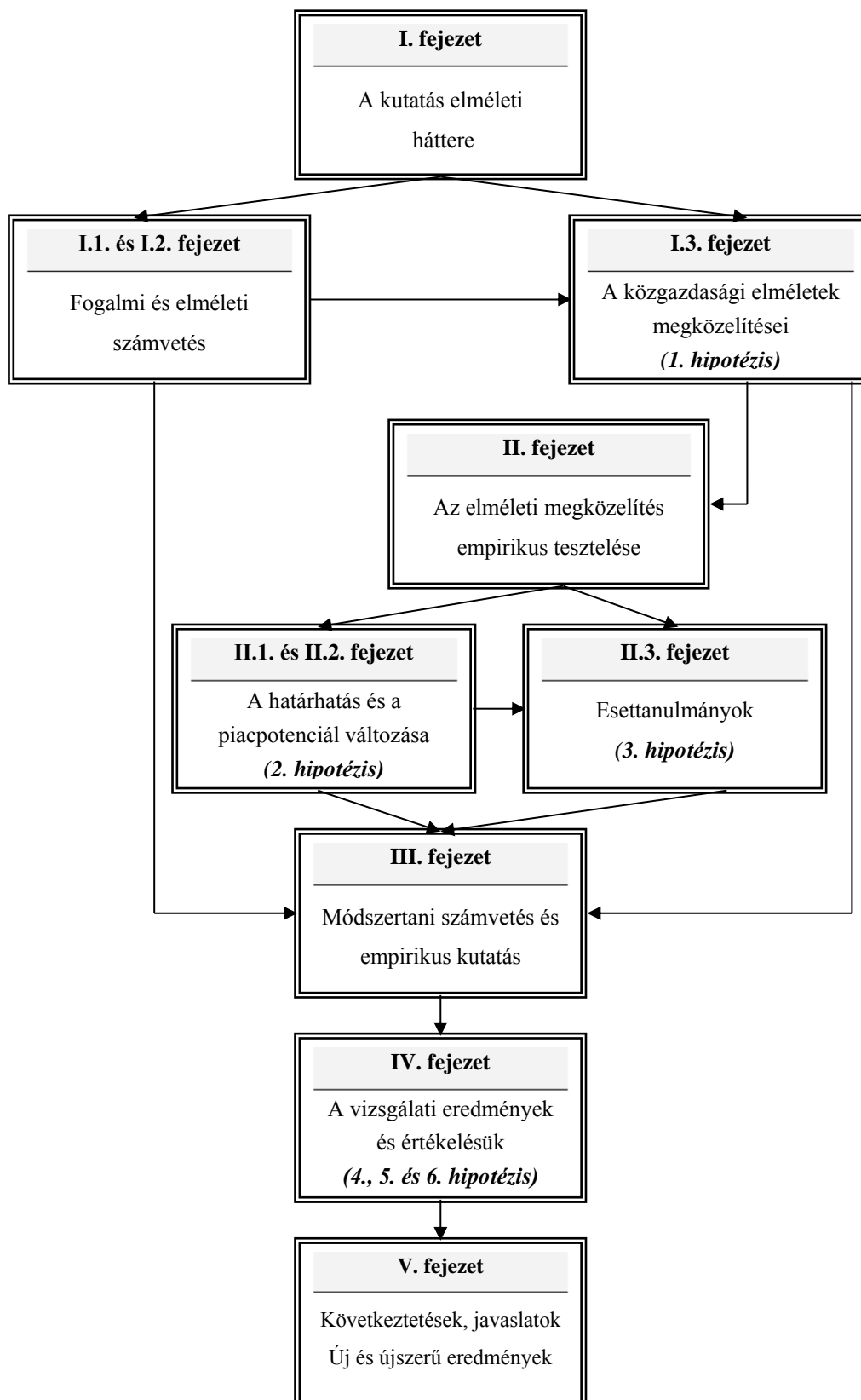
**5. Hipotézis:** *Hazánk államhatárai mentén a határmentesülés folyamata erőteljes heterogenitást mutat, ami leginkább az eltérő integrációs dinamikáknak köszönhető. Az eltérő dinamizmusok erőteljesen hatottak a keleti határok átalakulására is, aminek eredményeképpen a magyar–ukrán viszonylatban a határok gazdasági értelemben vett elválasztó hatása sokkal erőteljesebb, mint a magyar–román viszonylat esetében.*

Végezetül az utolsó hipotézis Fernand Braudel azon későbbiekben ismertetett ún. „kettős történelem” jelenségével hozható összefüggésbe, mely szerint:

**6. Hipotézis:** *Mindamellettt hogy makroszinten a politikai, gazdasági és társadalmi változásoknak köszönhetően a határok egyre kisebb mértékben töltik be elválasztó szerepüket, büntető hatásuk is kimutatható. Ez a jelenség az egyén mikroszférájában is megjelenik, tehát az eltűnő határok még hosszasan – akár teljes makrogazdasági integritás mellett is – befolyásolják a gazdasági interakciók jellegét és irányát.*

A dolgozatom tehát az előzőekben ismertetteknek megfelelően az 1. ábra szerinti logikai algoritmust követi:

1. ábra: A disszertáció logikai struktúrája



Forrás: Saját szerkesztés a disszertáció gondolati íve alapján

## I. A KUTATÁS ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA

„Az elmélet nélküli tapasztalat semmit sem ér...”

Immanuel Kant

Az empirikus kutatást előkészítő fejezetnek egyszerre több célja is van. Egyrészt úgy kívánja a disszertáció legfontosabb fogalmait<sup>5</sup> körüljárni, hogy közben bepillantást enged a magyarországi területi struktúra néhány sajátosságába. Másrészt pedig fel kívánja állítani a dolgozat elméleti keretét<sup>6</sup>, és igazolni kívánja azt a tézist, mely szerint a közgazdaság-tudományhoz szorosan köthető telephelyelmélet, kereskedelemelmélet és a NEG még a harmadik évezred elején sem tud egyértelmű és következetes válaszokat adni a területi folyamatokra és azon belül a határ menti területek fejlődési pályájának legmeghatározóbb kérdéseire.

### I.1. A CENTRUM–PERIFÉRIA DICHOTÓMIA

#### I.1.1. Fogalmi számvetés és annak indoklása

A XVI. századi világgazdasági rendszert tanulmányozva IMMANUEL WALLERSTEIN (1983) megalkotta a *centrum*, a *félperiféria* és a *periféria* különálló fogalmi hármását,<sup>7</sup> melynek egzakt ismerete nélkülözhetetlen a centrum–periféria dichotómia bemutatása és megértése szempontjából. További érvként szolgálhat a pontos fogalmi meghatározás mellett az a tény is, hogy a centrum–periféria fogalompár használata a nemzetközi gazdasági elemzésekben is rendkívül gyakori (BEREND – RÁNKI, 1979), és a nemzetgazdasági folyamatok térbeli vetületének feltárásakor is indokolt.

<sup>5</sup> A fogalmak ugyanis minden elmélet vagy modell építőkövei (GHAURI – GRONHAUG, 2011).

<sup>6</sup> Az elmélet pedig úgy is felfogható, mint egy olyan rendszer, amellyel a fogalmak a megértést segítő módon rendszerezhetőek (ZALTMAN et al., 1973).

<sup>7</sup> Tudnunk kell azonban, hogy ez a három jelentéstartalom át is fedheti egymást. Gyakori ugyanis, hogy a különböző téregységek az egyik jelentéstartalom szerint centrumnak, míg más értelemben perifériának minősülnek (NEMES NAGY, 1996).

Tudnunk kell azonban, hogy a definitív megközelítést nagyban megterheli az a jellemvonás, hogy a fogalmakat nem lehet időbeli dimenzió nélkül kezelni (NEMES NAGY, 2009). Ráadásul a korábbi fogalmi megközelítések időben változhatnak, és újabb aspektusokkal is bővíthetnek. A meghatározás pedig leginkább csak helyzetet, pillanatfelvételt tár elénk, és ez mindig relatív. Alapfeltételezésként szolgálhat viszont az a tény, hogy a centrum és periféria fogalompárhoz köthető kedvező és kedvezőtlen helyzet mindig legalább két elem viszonylatában jelentkezik, és lényegi jelentésük csak enyhén módosul.

Széles körben ismert tény, hogy Wallerstein gondolatai óta, az elmúlt 25-30 évben a világgazdaság struktúrájában, folyamataiban, hatalmi rendszerében, függési viszonyaiban gyors és gyökeres változások következtek be. Az idő és a távolság dimenziói lerövidültek. A gazdasági-hatalmi centrumok és a perifériák közötti egyoldalú függőségi viszonyrendszer mind erősebbé vált, illetve válik. KRUGMAN (2000) szerint például a különböző nemzetgazdaságok a nemzetközi áru- és szolgáltatáskereskedelemben, a nemzetközi pénzmozgásokon keresztül ma sokkal jobban összekapcsolódnak, mint bármikor a múltban. Voltaképpen ezek azok a jelenségek, amelyek napjainkban annak a folyamatnak az építőkövei, melyet globalizációnak nevezünk. A globalizáció pedig leginkább a világgazdaság egyre intenzívebb nemzetköziesedését jelenti (SZENTES, 2009). Fontos tehát a harmadik évezred elején, ebben az elnemzetköziesedett, interdependenciákkal áthatott világgazdaságban is körüljárni azt, hogy egészen pontosan mit is jelentenek a centrum–periféria dichotómia alapfogalmai.

#### *1.1.1.1. Centrum (core)*

WALLERSTEIN (1983) szerint a centrumterületek uralkodnak a periférikus és félperiférikus területek felett, és ezt a dominanciát leginkább a magasabb és alacsonyabb feldolgozottsági fokú termékek (nyersanyagok) számukra kedvező cseréjével tartják fenn. A világgazdaság központi területein a városok népességének látványos növekedése miatt a népsűrűség magasabb. A centrumokban új iparágak születnek, melyek leginkább a bőségesen rendelkezésre álló szakképzett munkaerőre alapozzák a termelésüket.

TÓTH ÉS CSATÁRI (1983) olvasatában a centrum–periféria fogalompár tagjai egymást kölcsönösen feltételező, történelmi, így időben változó minőségi kategóriák. A fogalompár két tagja közötti „munkamegosztás” azonban általában tartós viszonyt takar: a kedvező helyzetben lévő centrumok termelőerőinek megújuló képessége és készsége jóval nagyobb. Az újabb és újabb innovációk a centrumoktól a perifériák felé tartanak, és ez utóbbi lépéstartási lehetősége a differenciált adaptációs és reprodukciós képességüktől és készségüktől is függ.

A növekedési pólus, tengely- vagy régió-elmélet atyja FRANÇOIS PERROUX (1950; 1955) és a modellt továbbformáló BOUDEVILLE (1961) értelmezésében a centrumterület voltaképpen egy fejlesztési pólus, ahol számos dinamikus ágazat található. A centrum egy jelentős gazdasági potenciállal rendelkező régió központjában van, és az agglomerációs hatások révén hatással van a hierarchiában alacsonyabb szinten lévő településekre. (Magát a hatótávolságot pedig az ún. gravitációs modellben ragadhatjuk meg.) POTTIER (1963) szerint a centrum olyan növekedési központ, mely hatással van a térségére. Egy kisebb térség „akciócentruma(i)ként” értelmezhető(k), mely(ek) a térség gazdaságában meghatározó szerepet tölt(enek) be. Az itt születő döntéseknek döntő szerepük van az egész térség fejlődésében. Pottier rámutat még arra is, hogy a centrumok növekedését a közlekedési hálózatokkal való sokszálú összeköttetés adja, és a központi területek körül növekedési tengelyek, zónák alakulnak ki. MYRDAL (1989) FRANÇOIS PERROUX (1950; 1955) és BOUDEVILLE (1961) gondolati síkját követve megállapítja, hogy a centrum olyan régió belüli központ, ahol a felszálló jellegű kumulatív folyamatok összpontosulnak.

KOZMA (1998) olyan ágenseket nevez centrumnak, melyek képesek aktív hatást gyakorolni a gazdasági érintkezés kondícióira, a rajtuk kívülálló ágensek életére, fejlődési feltételeire, valamint az egész nemzetközi gazdasági közeg állapotára. Szerinte a centrum fajlagos és abszolút teljesítménye elegendő ahhoz, hogy a piaci viszonyokra döntő befolyással legyen. BORSOS (2001) azt hangsúlyozza, hogy a magterületek az aktuális társadalmi-gazdasági kihívásokra a legsikeresebb válaszokat adják, az innovációk megjelenésének, kezdeti elterjedésének fő területei. Olvasatában a centrumtársaság részben átfedésben van a magterülettel, és ténylegesen azok a területek a centrumok, amelyek képesek befolyásolni a globális gazdasági és politikai folyamatokat. ENYEDI (2003) szerint a centrum az a térség, amelyben a gazdasági-társadalmi innovációk (a technológiáitól az intézményi-szervezeti újításokig) megszületnek. Ennek következtében a térség gazdasága új, versenyelőnyvel rendelkező

fejlődési szakaszba lép, és ennek eredményeként a térség társadalma is átalakul, jóléte növekszik. Az újítások azután megkésve, gyakran módosulva, előnyeikből veszítve megjelennek a félperiférián. A perifériáig pedig el sem jutnak, vagy csak akkor, amikor már elavultak. Mindemellett a centrumban addigra már új fejlődési modell is formálódik. NEMES NAGY (2009) szavai szerint, ha a centrum fogalmának meghatározására vállalkozunk, akkor először arra a tényre kell rámutatnunk, hogy a központi területek fogalmához szétválaszthatatlanul kötődnek jellemző társadalmi-funkcionális tartalmak, áramlási és hálózati csomópontjelleg, valamint irányítási vezető szerep. El kell oszlatnunk tehát azt a nézetet, hogy a centrum kizárólagosan középként (esetleg településként), leegyszerűsítő szemlélet mentén értelmezhető, és rá kell mutatnunk arra, hogy a fogalom ennél jóval mélyebb jelentéstartalommal bír. Erre hívta fel a figyelmünket korábban TÓTH ÉS CSATÁRI (1983) is, amikor megjegyezték, hogy centrumként például város, nagyobb térség, ország is megjelenhet.

A fogalom körüljárását a REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KISLEXIKON (2005) meghatározásával érdemes zárni, mely egészen egzakt meghatározást ad. Definíció szerint a centrum olyan középpontot, központi helyzetű térelemet vagy térrészt jelent, melynek jelentése a geometriai helyzet mellett pozitív minőséget is magában hordoz. Egy adott térbeli rendszerben a többi térelemhez viszonyított mennyiségi és minőségi jellemzők alapján kijelölhető relatív központi helyzetre utal. Ennek megfelelően pozíciója és kiterjedése térben és időben, értelmezési területtől, a területi rendszer méretétől és az aggregációs szinttől függően jelentősen változhat.

A definitív megközelítésekhez még azt is érdemes hozzátenni, hogy a centrumok állandó mozgásban lévő területek, ahol a társadalmi fejlődés során ismétlődő helycserék, mozgások rajzolódnak ki. Ebből kifolyólag az is gyakran előfordul, hogy megváltozik – akár többször is – a centrum–periféria reláció,<sup>8</sup> ami egyértelműen felveti a periféria fogalmának alapos ismeretét.

#### *1.1.1.2. Periféria (periphery)*

WALLERSTEIN (1983) olvasatában a periféria a világgazdasági rendszernek az a földrajzi szektora, amelyben a termelés főként az alacsonyabb feldolgozottsági fokú (olcsóbb munkaerővel előállítható) termékek termelését foglalja magába. Miután ezek

---

<sup>8</sup> A témával kapcsolatban SÁRFALVI (1995) nyújt egészen értékes áttekintést.

nélkülözhetetlen tömegcikk, a periféria a munkamegosztás átfogó rendszerének integráns része. Mindebből jól látható, hogy a periféria a leginkább munkaintenzív termelési helyszín. TÓTH ÉS CSATÁRI (1983) a perifériát – a centrumhoz képest – egészében véve az elmaradottság tényével jellemzi. Olvasatukban az elmaradottság a gazdasági szférán túl a lakosság életkörülményeinek sajátosságain keresztül a döntéshozatalban való képviselői egyaránt tetten érhető. A periféria-jelleg a centrumból való (gazdasági) térbeli távolságot éppúgy magában foglalja, mint az időbeli megkésettséget. MYRDAL (1989) szerint a periféria a növekedési centrumoktól távol eső, a világgazdaság akciócentrumaihoz sem közvetlenül, sem közvetve kapcsolódni nem tudó terület. A perifériában a leszálló hatású kumulatív folyamatok dominálnak, és az elmaradottság egy ördögi kört (*vicious circle*) indíthat el.

BOURDIEU (1989) a periféria jellemzésekor a depriváció fogalmát használja, és azt hangsúlyozza, hogy a periféria egy olyan megbélyegzett tér, amelyet a központtól való gazdasági- és társadalmi távolsága definiál. Olyan területről van tehát szó, ahol a főváros által konstruált anyagi és szimbolikus tőkétől való megfosztottság jellemző.

ÉGER (1993) munkájában településtudományi értelmezést tár elénk, mely szerint a periféria két vagy több központi település–centrum közötti depressziós térség. Ebből az következik, hogy a perifériák szórányosan helyezkednek el, az ország belsejében is megtalálhatók, és két centrum vonzáskörzete közti sávban sűrűsödnek leginkább. A perifériák kialakulása összefügg a település-hierarchiával és a társadalmi struktúrával, vagyis a periféria a strukturális egyenlőtlenség immanens velejárójaként értelmezhető.

NEMES NAGY (1996) túllép a leegyszerűsítő magyarázatokon, és egyéb más megközelítési lehetőségeket is kínál, megjegyzi például, hogy a centrum–periféria fogalompár értelmezése a következőképpen lehetséges:

- *helyzeti (földrajzi) centrum–periféria*: a centrum egy kitüntetett hellyel azonosítható és a periféria peremhelyzetű településeket jelent,
- *fejlettségi (gazdasági) centrum–periféria*: gazdasági fejlettség és elmaradottság,
- *hatalmi (társadalmi) centrum–periféria*: a hatalmi függés és az érdekérvényesítés egyensúlytalanságának megtestesítője. A periférikus társadalmi pozíció sem lokalizált, hanem a térben szétszóró; egyenletesen vagy véletlenszerűen eloszló elemek (pl.: országok, települések, társadalmi csoportok) alkotják a periférikus alrendszert. (Minderre talán a feketegazdaság a legjobb példa.)

Később, tovább gazdagítva az értelmezési lehetőségeket, ugyanő javaslatot tesz egy, a jelen disszertáció szempontjából is abszolút releváns kérdés, a periféria és a centrum fogalmának határokkal való összekapcsolására. Mindezzel arra utal, hogy a határmentiség és a periférikus fekvés egymással gyakorta összemosható fogalmak.

Később NEMES NAGY (1998a; 1998b) tovább gazdagítva az értelmezési lehetőségeket rámutat, hogy a belső társadalmi térben a periféria a centrum ellenpárja, és a társadalmi viszonyrendszerben a negatív, kiszolgáltatott helyzetű elemek összességét jelenti. Mindez azt jelenti, hogy a periféria lép a negatív pólus helyébe. ÉGER (2000) szerint a periféria tudományos megközelítése és értelmezése legalább olyan sokoldalú, mint például a régióé. Szerinte ugyanis egy egzakt számbavételnél a földrajztudomány, a gazdaságtörténet, a településtudomány és a szociológia különböző megközelítéseit is meg kell említenünk. LÉVAI (2006) szerint a periféria kis nemzetközi vagy országos befolyással rendelkezik, melyet alacsony jövedelem és jelentős technológiai lemaradás jellemez a magterülettel történő összehasonlításban.

Ha a földrajztudomány értelmezését keressük, akkor a különböző tankönyvi megközelítések eredőjeként azt kell látnunk, hogy a periféria leginkább kedvezőtlen természetföldrajzi adottságokkal rendelkező, *rossz forgalmi helyzetű (nehezen megközelíthető), alacsony infrastrukturális ellátottságú elmaradott társadalmi és gazdasági szerkezetű vidék*. A periféria továbbá a közigazgatási és szellemi központoktól távol, az ország (tartomány, régió) határán fekszik. Az esetek jelentős részében a periféria jelenség több tényezőben is megjelenik, sokszor egymással ok-okozati viszonyban (KANALAS – KISS, 2006).

NEMES NAGY (2009) a korábbiakban bemutatott értelmezéseket még tovább színesítve hangsúlyozza, hogy a periféria voltaképpen nem más, mint általában primitív földművelésen alapuló, illetve a fejlett társadalmak civilizációs és kulturális vívmányainak foszlányait a primitív termelési módra rossz hatásfokkal alkalmazó társadalmak összessége, ahol jellemző az alacsony képzettségi és szervezetségi fok, valamint jelentős kiterjedtségű a naturálgazdálkodás.

A már említett REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KISLEXIKON (2005) szerint a periféria ugyancsak relatív képződmény. Jelentése szerint peremi helyzetű térelem, vagy térrész, mely geometriai helyzete mellett negatív minőséget is takar. A centrum ellenpárjaként

jellemzője a centrumtól való függés, de a fogalom magában a kapcsolatok hiányát, az elszigeteltséget is jelenti.

Érdemes azonban visszautalnunk arra, hogy WALLERSTEIN (1983) a centrum–periféria dichotómiát a félperifériával egészíti ki. Ezzel a fogalompár duális jellegének hangsúlyozását vitatja, és a kérdéskört hármas tagolásúvá emeli.

### *1.1.1.3. Félperiféria (semiphery)*

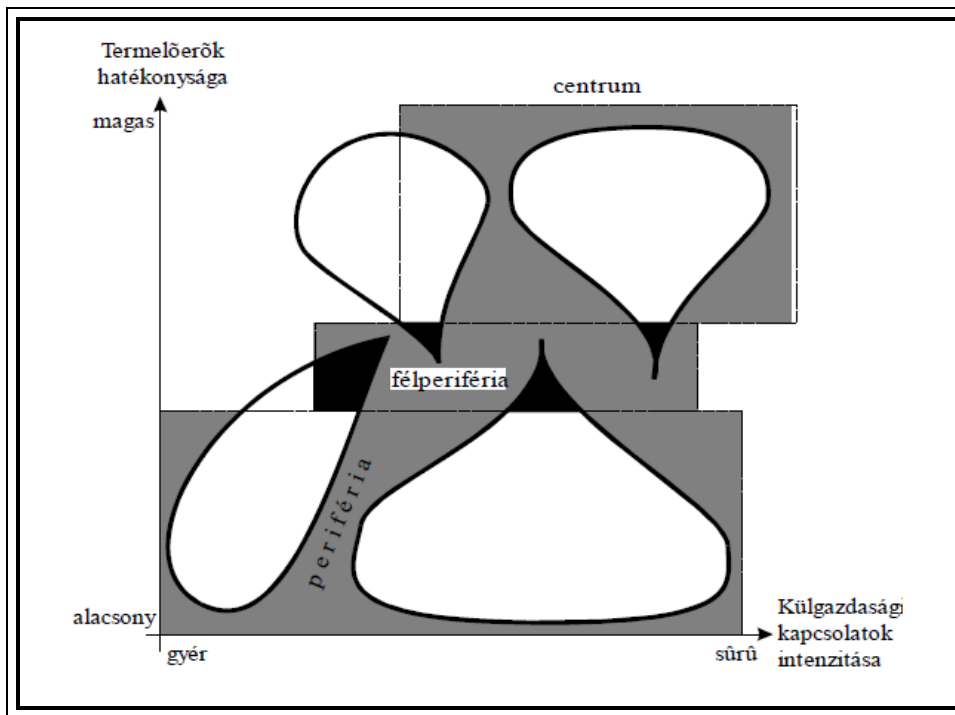
WALLERSTEIN (1983) olvasatában a félperiférikus területek számos dimenzió mentén a periférikus és a központi területek között helyezkednek el. Ezek a dimenziók pedig leginkább a gazdasági tevékenységek komplexitásával, a kulturális integritással, az állam „gépezetének” erősségével etc. jellemezhetők. Szerinte az ilyen területek nagy része változásokon ment/megy keresztül, ugyanis vagy a korábbi világgazdaság központi területei közé tartoztak, vagy már akkor is perifériaként szolgáltak.

SÁRFALVI (1995) is megerősíti mindezt, és rámutat, hogy a félperiférikus helyzetben lévő területek a centrum–periféria rendszerben a centrum és a periféria között, a fejlettség tekintetében valahol félúton helyezkednek el. Az elhelyezkedésük azonban nem statikus jellegű.

ARRIGHI ÉS DRANGEL (1986) ugyancsak erre a jellemvonásra hívja fel a figyelmünket. Szerintük ugyanis számos olyan ország van, amely köztes pozícióban „lebeg” az érettség és az elmaradottság és/vagy a centrum és a periféria között. Ezt erősíti meg RADICE (2009) is, amikor azt hangsúlyozza, hogy a félperiféria kifejezés valójában empirikus megfigyelésből származik. Szerinte azok az országok tartoznak a félperiféria kategóriájába, amelyek egy főre jutó GDP-je a fejlett centrum és a fejletlen periféria hasonló mutatója közé esik.

KOZMA (1998) olvasatában a félperiféria elhelyezkedése nem statikus jellegű. Szerinte a félperiféria az „úton lévő” országok, téregységek csoportja. Könyvének egyik szemléletes ábrájával mindezt jól illusztrálja (2. ábra), és rámutat arra is, hogy a félperiféria legjellegzetesebb vonása a periférikus létbe való lesüllyedés elleni küzdelem.

## 2. ábra: A félperiféria helyzete a centrum és a periféria között



Forrás: KOZMA, 1998

Az ábrájából kitűnik, hogy azok a területek alkotják a centrumot, ahol a külgazdasági kapcsolatok intenzitása kellően sűrű és a termelőerők hatékonysága magas. Ezzel ellentétben a félperiféria köztes állapotot képvisel, vagyis sem az egyik, sem a másik tényező megjelenése nem markáns.

LÉVAI (2006) szerint a félperiféria területein egyszerre jelennek meg a centrumtérsegek és a perifériák jellegzetességei. Egyfelől olyan területek tartoznak tehát ide, amelyek a perifériában viszonylag kedvező helyzetük révén, a centrum pozíciójának elérésére törekszenek, másfelől pedig olyanok, amelyek a centrum alsó sávjából kiindulva sodródnak lefelé a periféria irányába. Bizonyos ideig meg is rekedhetnek ebben a köztes helyzetben, de a felfelé igyekvés és a lefelé sodródás elleni keserves védekezés nem hiányozhat arculatukból. Ebből természetesen az következik, hogy a félperiféria legmarkánsabb vonása a periférikus létbe való lesüllyedés elleni küzdelem. Ha periférikus szerepbe süllyed a jelenleg félperiférikus terület, akkor jelentősen beszűkül a régió játéktere. (Tudnunk kell ugyanis, hogy a külkereskedelmi cserearányokat, a termelési tényezők transzferének feltételrendszerét a domináns partnerek határozzák meg úgy, hogy ezáltal indirekt módon sajátos, általában negatív utat jelölnek ki a gazdaság fejlődésének és a lakosság jóléti szempontjainak.)

A REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KISLEXIKON (2005) szerint a félperiféria elsősorban a társadalmi-gazdasági térben értelmezhető. Olyan centrum és periféria között elhelyezkedő átmeneti térségeket takar, amelyek vagy a centrumokról szakadnak le, vagy a perifériák köréből emelkednek fel. Fejlődési irányuk tehát erősen kétesélyes. A centrum, a periféria és a félperiféria fogalmak kellő mélységű körüljárása után érdemes lehet azt is feltárni, milyen összefüggés(ek) van(nak) e fogalmi hármass mögött, és melyek azok az elméletek, amelyek tovább árnyalják a különböző gazdasági integráltságú területek legfontosabb jellemvonásait.

### **I.1.2. A centrum–periféria elméletek**

A kezdetleges centrum–periféria elméletek már a XIX. században megjelennek MARXNÁL (1973), aki a monopoltőke kizsákmányoló és élősködő jellege kapcsán a periféria veszteségeit emeli ki. Elmélete szerint egyértelmű kapcsolat van a metropoliszok meggazdagodása és a fejlődő országok elszegényedése között.

*Raul Prebisch* argentin közgazdász volt azonban az első, aki az 1950-es évek elején explicit módon tett említést a centrum–periféria elméletről. Olvasatában a nemzetközi kereskedelem egyenlőtlen cserearányai következtében a világpiaci árak egyre markánsabban az ipari központoknak kedveznek, míg a periférikus helyzetű nyersanyagtermelő területek hátrányba kerülnek (BARTA, 1990).

Ezt követően a dichotómia egészen sokáig szunnyad, és csak 1983-ban teszi széles körben ismertté Wallerstein, aki jelentős figyelmet fordítva a történelmi megközelítésre, olyan világrendszer–elméletet alkotott, amely a függőség elméletének kritikájaként születik meg. Abban az esetben, ha Wallerstein gondolati síkját szemügyre vesszük, rájöhethetünk, hogy voltaképpen a lokális folyamatok mögött is világtendenciákat látott. WALLERSTEIN (1983) szerint a centrum országai (a technológiai fejlődés éllovasai) a periféria erőforrásaira és piacaira építik jólétüket és hatalmukat – miközben a félperiférián megjelenő felzárkózók biztosítják a térbeli rendszer dinamizmusát, a folyamatos átrendeződést.

MYRDAL (1957), aki egyébként a kumulatív okság elméletének képviselője, valamint az egyik területi polarizációs elmélet kidolgozója, megemlíti, hogy a differenciált gazdasági fejlődés következtében bizonyos térségek előnyre tesznek szert, és markánsan befolyásolják más térségek fejlődését. A gazdaságban ugyanis okozati láncok működnek. Az egyes tényezők kumulatív folyamatokat eredményeznek, és ennek

hatására pozitív vagy negatív válságfolyamatok indulnak el. Myrdal szerint létezik egy ún. *centrifugális (spread) hatás*, mely a központ expanziója révén indít el regionális fejlődést egy adott téregységben. Ennek inverz folyamata az ún. *centripetális (backwash) hatás*, mely szerint a centrum elszívja a mobil termelési tényezőket a periférikus térségekből. Myrdal munkájában megjegyzi még azt is, hogy a backwash hatások többnyire felülmúlják a spread-hatásokat. Ennek hatására a központban növekszik, a periférián pedig jelentősen csökken a termelési potenciál. Olyan országokban azonban, ahol magasabb a gazdasági fejlettség, ezzel ellentétes fejlődési irány is előfordulhat. Ennek a következménye pedig a folyamatok területi konvergenciát erősítő hatása lesz.<sup>9</sup>

Myrdal szerint a perifériák számára két kitörési irány létezik: a gazdasági autarkia vagy valamelyik centrumtérseéghez való integrálódás. A felzárkózást azonban jelentősen megnehezíti a centrumok és perifériák között állandósuló harc az erőforrások újraelosztása felett. A periféria ugyanis saját forrásából nem tudja a lemaradását csökkenteni, folyamatosan külső segítségre szorul. A centrumokban a fejlettség megőrzése pedig jelentős erőforrásokat kíván.

FRIEDMANN (1966) a ROSTOW (1960) nevéhez köthető gazdasági fejlődés ciklusainak<sup>10</sup> térbeli átgondolását végzi el. Szerinte az innováció a gazdasági fejlődés forrása, melyet egyértelműen a centrumok és a központi fekvésű területek tudnak biztosítani (BARTA, 1990). Friedman a gazdasági fejlődést négy szakaszra osztja: (1) preindusztriális korszak, (2) meginduló industrializáció korszaka, (3) kiteljesedő industrializáció korszaka, (4) posztindusztriális korszak. Általános elmélete szerint a fejlődő országok fejletlenek maradnak, ugyanis jelentős az elzártságuk a pénzügyi, az innovációs és az egyéb tényezőkkel szemben. Szerinte a világ négy régiótípusra osztható. Ezen belül a központi régiók azok az általában városi területek, ahol nagy az innovációs és növekedési potenciál, míg a hierarchia alján a periférikus területek kistelepülései és azok kiszolgáltatott társadalmi állnak.

---

<sup>9</sup> A disszertáció a későbbiekben a NEG megközelítései kapcsán mélyebb áttekintést ad erről a kérdéskörrel.

<sup>10</sup> ROSTOW (1960) növekedés elmélete szerint a gazdasági fejlődés öt szakaszra osztható: preindusztriális társadalom (*traditional society*), átmeneti szakasz (*preconditions for take-off*), a fellendülés időszaka (*take-off*), ipari társadalom (*drive to maturity*) és a posztindusztriális fejlődési stádium tömeges fogyasztással (*age of high mass consumption*).

Friedman munkájában továbbá az alábbi kapcsolatokat tárja fel centrum és periféria között:

- a centrum függő helyzetben tartja a perifériát,
- korlátozott decentralizálódási folyamat indul meg,
- számos önerősítő polarizációs mechanizmus jelenik meg, melyek növelik a függő viszonyt:
  - hatalmi és információs hatások,
  - pszichológiai és modernizációs hatások,
  - szinergia és termelési hatások.

Tudnunk kell azonban, hogy az általános centrum–periféria elmélettel szemben számos kritika is megfogalmazható. Nem biztos ugyanis, hogy a fejlett országok képeznek centrumot és a fejlődők perifériát. Ráadásul ugyanaz a térség (település) egy időben lehet periféria és centrum is (BARTA, 1990; NEMES NAGY, 1996). Mindezt SÁRFALVI (1995) is megállapítja, amikor rámutat, hogy egy-egy periférikus térség centrummá is válhat, illetve a korábban centrumhoz tartozó térségek is a perifériára csúszhatnak. A nemzetközi vállalatok is hozzájárulhatnak a periféria szerep kialakulásához, illetve fokozódásához, hiszen vonakodhatnak átadni a korszerű technológiát, a szellemi tulajdonjogot, a kereskedelmi titkokat a fél vagy teljes perifériában működő leányvállalataiknak.

RICHARDSON (1980) az egyensúlyi gazdasági növekedés neoklasszikus elméletén belül a térszerkezet decentralizációs polarizáció elméletét alkotta meg. Értelmezése szerint a különböző termelési tényezők mobilitásuknak köszönhetően a térben kiegyenlítődnek, és a regionális jövedelmi különbségek a területi kiegyenlítődés folyamatára pozitívan hatnak. A centrum–periféria reláció tehát hosszabb távon akár ténylegesen meg is változhat.

A centrum–periféria relációk tárgyalásakor feltétlenül meg kell még említeni a regionális gazdaságtani növekedéselméletén belül a Perroux nevéhez fűződő növekedési (fejlődési) pólusok elméletét is. Ennek lényege, hogy egy térség fejlesztése úgy indítható el vagy éppenséggel gyorsítható fel, ha olyan, a régió egészére hatást gyakorolni képes központokat (centrumokat) alakítanak ki, amelyek a kisugárzó és vonzó hatások eredményeként az egész térség fejlődését katalizálhatják. PERROUX (1955) szerint léteznek húzó és mások által hajtott ágazatok. A húzó ágazatoknak

dominálniuk kell a gazdaságban, és így multiplikátor hatásuk révén elősegíthetik más tevékenységek megerősödését is. Ezt a megközelítést BOUDEVILLE (1961) vitte tovább, aki az elméletet a gazdasági térből a külső (földrajzi) térbe ültette át. Ennek megfelelően a pólusokat már nem az egyes ágazatok, hanem a települések és a térségek képezik. Az elképzelést sok bírálat érte, melyeknek alapja a „kívülről bevitt” növekedési centrum tényleges hatásaival szembeni kétkedés volt. A gyakorlat, leginkább a fejlődő országokban kétségtelenül azt igazolta, hogy az innovatív tevékenységek az adott társadalmi környezetben idegen testek maradnak, kevés kisugárzó hatással. Egészen érdekes megfigyelést tesz ezzel kapcsolatban évtizedekkel később ANTALÓCZY ÉS SASS (2000; 2002), akik igazolni tudják ezt a jelenséget a Magyarországra irányuló külföldi tőke-befektetésekkel kapcsolatosan is. Munkáikban rámutatnak arra a tényre, hogy a hazai befektetések súlyosan enklávé jellegűt mutatnak. MIKLÓSSY (1990) a magyarországi viszonyokra alkalmazza a centrum–periféria kapcsolatot az elmaradottság vizsgálatakor. Olvasatában a szocialista rendszer területi szerkezetét a centrum által gerjesztett mozgás határozta meg, melynek jelentős szerepe van a polarizáció fenntartásában. A centrumokban erősen koncentrálnak a munkaerő, a tőke és az infrastruktúra, mely a központi területek fellendülését okozza. A távolabbi térségekben szívóhatás, a központok felé történő mozgás jelenik meg. A szívóhatásnak fokozatai is vannak, ami azt jelenti, hogy a nagyobb központ szívóhatása erősebb, míg a kisebbé gyengébb.

Érdekes sajátosság, hogy hazánkban az előzőekben ismertetett centrum–periféria viszonyrendszer az utóbbi évszázadokban többször jelentősen átalakult, aminek eredményeképpen mára egészen speciális jellegűt öltött (BARANYI, 2004a). Érdemes lehet ezért áttekinteni a hazai és a kárpát-medencei centrum–periféria viszonyrendszer legfontosabb jellemvonásait annak érdekében, hogy a későbbiekben a KKE-i térség és azon belül Magyarország területi folyamatait és határmentesülését jobban megérthessük.

### **I.1.3. A kárpát-medencei és a magyarországi centrum–periféria viszonyrendszer<sup>11</sup>**

Amennyiben a centrum–periféria rendszer magyarországi beágyazottságát szeretnénk megvizsgálni, akkor elsőként BARANYI (2004a) néhány megjegyzését kell figyelembe

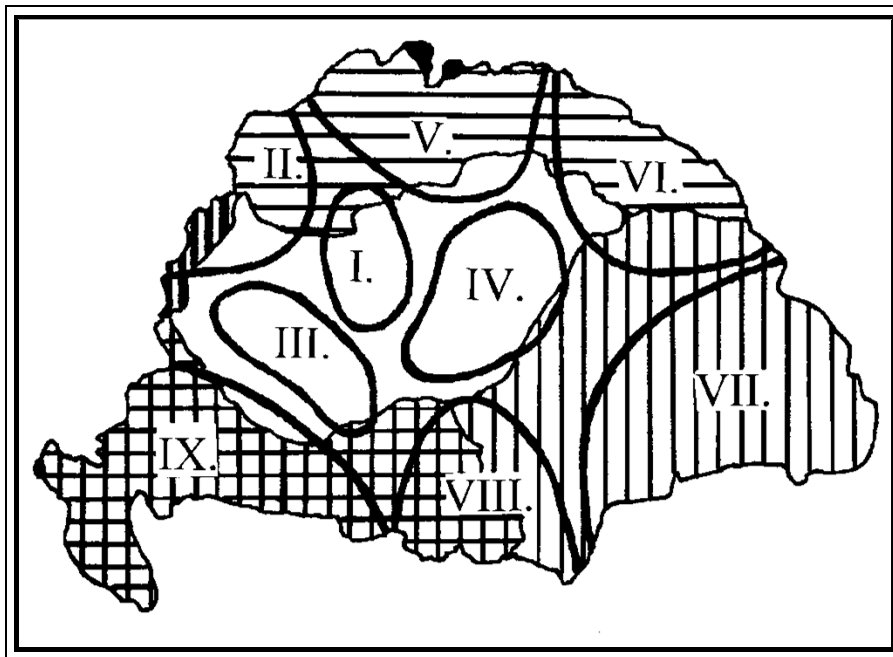
---

<sup>11</sup> Az alfejezet több ponton támaszkodik BARANYI (2004a) rendkívül értékes és átfogó munkájára.

vennünk. Ezek szerint a centrum–periféria dichotómia a hazai kontextusban *már a XV. és XVI. században kialakult*, és ez a jelleg *hosszú ideig meglehetősen relativizálódott*. Magyarázatul azt emelhetjük ki, hogy Magyarország hosszú ideje önmaga is periféria vagy jobb esetben félperiféria volt KKE nyugattal érintkező részében (FRIEDMAN, 2009), amelyet a második jobbágyság (*second serfdom*) intézménye még tovább erősített (ACEMOGLU – ROBINSON, 2012).

ENYEDI (2003) azonban nem megy ennyire vissza az időben, mert szerinte hazánkban *a centrum–periféria viszonyrendszer komplex és egységes formában 1848 után, de leginkább az 1867-es kiegyezést követően öltött testet*. BELUSZKY (2002) ennek okaként pedig azt emeli ki, hogy a dualizmus korában az ország nyugati fele elkezdett felzárkózni Nyugat-Európához, és a főváros (Budapest) gazdasági integráltsága töretlenül növekedett. Ugyanebben az időszakban azonban a centrumot jelentő Budapest dominanciáját számos, szigetszerűen elhelyezkedő magasabb gazdasági koncentrációjú centrumváros ellensúlyozta. Ezek közül olyan városokat kell megemlítenünk, mint Arad, Brassó, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szabadka, Temesvár. Ezek a települések a nagy történelmi régióknak (Alföld, Dunántúl, Felvidék, Erdély, Délvidék) voltak a vonzásközpontjai, és egy, a külső városgyűrűt jelképező vásárvárosi vonalon futó, ún. külső vasútforgalmi sávon helyezkedtek el. Erős piacpotenciálú centrum volt ebben a rendszerben az említettek közül Brassó, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely és Temesvár. Az Alföld, a Délvidék és Dél-Erdély azonban már ebben az időben is perifériának, hátrányos helyzetű térségnek számított. Mindezt megerősítve BELUSZKY (2002) is felhívja a figyelmünket arra a tényre, hogy a természeti-földrajzi nagytájak erős lenyomatot hagytak a társadalmi-gazdasági fejlettség területi színvonalán, és az Alföld gabonatermelésre berendezkedett, konjunkturális ingadozásoknak kitett területe számos vonatkozásban hátrányos helyzetű volt. BARANYI (2004a) is igazolja ezt a jellemvonást, amikor rámutat, hogy a XIX. század végére és a XX. század elejére már megjelentek a nagyobb téregységeken belül a centrum és periféria jellemvonásokkal jellemezhető területek. Mindamelllett hogy egyre inkább kezdett kirajzolódni egyfajta erőteljes centrum–periféria dichotómia, örvendetes területi folyamat volt, hogy a XIX. század végére, a XX. század elejére számos régiókezdeményezés alakult ki a Kárpát-medencében (3. ábra).

### 3. ábra: A Kárpát-medence régiókezdeményezései a XX. század elején



Jelmagyarázat: I–IX: régiókezdemények

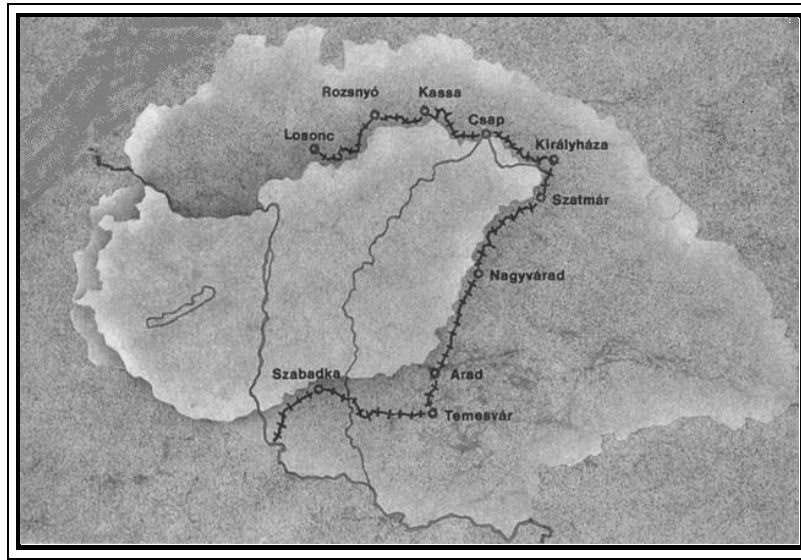
Forrás: TÓTH – GOLOBICS, 1996, idézi: BARANYI, 2004b

Ezek a formálódó régiók szervesen összetartozó településeket foglaltak magukba, és egyre inkább kezdték betölteni a klasszikus regionális szerepüket. Az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között a mezőgazdaság fejlesztésének és a Darányi Ignác nevéhez fűződő, kimondva/kimondatlanul hatékony „vidékfejlesztésnek” köszönhetően a XX. század elején a területi fejlettségbeli különbségek növekedésének foka mérséklődött, és megteremtődött a területi kohézió megvalósulásának lehetősége. BARANYI (2004a) mindezt megerősítve kiemeli, hogy ezek a regionális fejlődési magterületek zavartalan fejlődés esetén idővel akár valódi régiókká is válhattak volna.

Ezeket a kedvező tendenciákat azonban teljes egészében derékba törte az első világháború után; 1920. június 4-én budapesti idő szerint 16 óra 30 perckor bekövetkezett trianoni határvonás, mely azóta is a legfájóbb pontja a magyarságnak. A franciaországi Versailles-hoz tartozó Nagy-Trianon-Kastély 52 méter hosszú és 7 méter széles folyosóján, a Galérie des Cotelles-ben Magyarország elveszítette területének kb. 71%-át (hazánk területe 325 411 km<sup>2</sup>-ről 92 963 km<sup>2</sup>-re csökkent) és lakosságának több mint a felét (az 1910-ben 20 886 487 fős lakosság 7 615 117 főre esett vissza) (PALOTÁS, 1990). A trianoni határvonás ezáltal korábban soha nem tapasztalt

nehézségek elé állította a megcsonkult országot és a magyarságot.<sup>12</sup> Az új keleti határokat a felvidéki Losonc-tól a délvidéki Zomborig húzódó vásárvárosi vonalon futó külső vasútforgalmi sáv mentén vonták meg (4. ábra). Ennek eredményeként pedig Magyarország keleti határai mentén ún. vasútszabta határok jöttek létre (PALOTÁS, 1990; 2008).

#### 4. ábra: A vasút szabta határok



Forrás: PALOTÁS, 1990

A határok megvonásánál az ún. stratégiai határmegvonási elvet érvényesítették, tehát semmilyen etnikai, földrajzi, népesedési, térszerkezeti jellemzőt nem vettek figyelembe (SOÓS – FEJES, 2009). A határt elsősorban gazdasági, katonai-stratégiai és közlekedés-földrajzi szempontok szem előtt tartásával jelölték ki (HEVESI – KOCSIS, 2003). Magyarország számára talán a legfájóbb az volt, hogy színmagyar területek is a határok túlsó oldalára kerültek, így közvetlenül 1920 után mintegy 1,6 millió magyar volt kénytelen elszakadni az anyaországtól (PALOTÁS, 1990). Olyan szerzők, mint RUTTKAY (1995), TÓTH ÉS GOLOBICS (1996), RECHNITZER (1999) pedig később rámutattak, hogy az újonnan lehulló határok ellehetetlenítették a magyar–magyar kapcsolattartást és szinte lehetetlenné tették a határforgalmat.

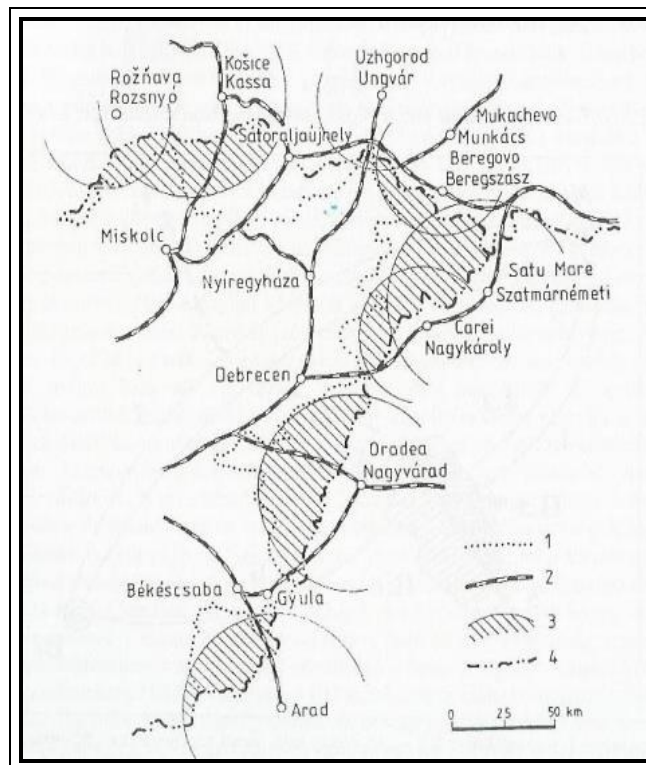
Hosszasan lehetne még sorolni Trianon gazdasági- és társadalmi következményeit, ezért a gondolatmenet folytatását a legrelevánsabb rövid és hosszú távú következmények

---

<sup>12</sup> Álljon itt még egy példa a számos tényadat közül. Magyarország az 1920-as békeszerződés után elveszítette ásványkincseinek közel 4/5-ét.

számbavételében lehet kívánatos megjelölni. Elsőként arra érdemes rámutatni, hogy a határ menti téregységek periférikus szerepe nem csak a kilátástalanul nehéz határon átnyúló kapcsolattartás miatt vált markánsabbá, hanem az új határok sajátos térformáló szerepe miatt is. Magyarországon ugyanis ún. városhiányos területek alakultak ki ott, ahol a korábbi vonzásközpont a határ másik oldalára került. Ez a jelleg pedig leginkább a keleti határok mentén mutatkozott meg, de más határvonalak mentén is találhattunk/találhatunk hasonló jelenséget (5. ábra).

### 5. ábra: Városhiányos területek Magyarország keleti határai mentén



Megjegyzés: (1) a csonka vármegyék határa 1920–1949/1950 között,  
 (2) nagy forgalmú vasútvonal, (3) az elcsatolt városok vonzásterületei,  
 (4) az új országhatár 1920 után

Forrás: SÜLI-ZAKAR, 1994

A városhiányos területek kapcsán BARANYI (2004a) rámutat arra, hogy a trianoni határvonás a centrum–periféria viszonyrendszert is markánsan érintette. Budapest, a vetélytárs nélkül maradt főváros<sup>13</sup> ugyanis látványos, leginkább gazdasági, igazgatási és

<sup>13</sup> SÜLI-ZAKAR (1992) ugyanis hangsúlyozza, hogy a periférián rekedt korábbi regionális központok objektív okok miatt nem lehettek érdemi versenytársai Budapestnek.

demográfiai megerősödése mellett a határ menti sáv igen intenzív és sokirányú perifériaképződése volt megfigyelhető. *A trianoni határvonás óta mondhatjuk tehát, hogy a keleti határok mentén jelen van a kettős periféria helyzet, melyet BARANYI (2004a) a határmentiség és a halmozottan hátrányos helyzet együttes, egymást erősítő „hatásmechanizmusának” tekint.*

*A trianoni határvonást követő években, évtizedekben érdemi változás nem történt. Trianon után a magyar kormány közigazgatási reformmal és számos intézmény áttelepítésével próbálta orvosolni a központ nélkül maradt területek problematikáját (HAJDÚ, 2001). Ekkor váltak meghatározóvá olyan települések, mint Berettyóújfalu vagy Mátészalka.<sup>14</sup> Az 1945 után kiépülő államszocialista rendszer azonban figyelmen kívül hagyta a határ menti kérdés problematikáját, ráadásul, mint ahogyan arra TÓTH (1996a) egyértelműen rámutat, a II. világháború után, a kelet és a nyugat szembenállása egyáltalán nem kedvezett a határokon átívelő kapcsolatok intenzívebbé válásának. A határok megmerevedtek, és tovább erősödött a közvetlenül a határok mellett fekvő területek periférikus szerepe a centrum–periféria rendszer konzerválódása mellett.*

A határok egészen a rendszerváltozásig igen erős szűrő szerepet töltek be, és voltaképpen teljesen ellehetetlenítették a határokon átnyúló kapcsolattartást. Ráadásul nemcsak a határok, hanem a gazdaság teljesítőképességének földrajzi különbségei is megszilárdultak. Mindez pedig azért is sajnálatos tény, mert a szocialista országok mindig is céljuknak tekintették, hogy a gazdasági- és társadalmi fejlettség öröklött területi egyenlőtlenségeit felszámolják. A Kárpát-medencében és ezen belül Magyarországon azonban ez nem volt teljes egészében sikeres, mert mint ahogyan azt ENYEDI (2004) megállapítja, a rendszerváltozás előtti évtizedekben sem felzárkózásra, sem pedig lecsúszásra nem volt példa. Enyedi azt is hangsúlyozza, hogy az államszocialista rendszer évei alatt a területi fejlődés feltételei nem voltak homogének ugyan, azonban az egyenlőséget hirdető irányelvek és a költségvetés masszív újraelosztó politikája is jelentősen tudta enyhíteni a markáns jövedelmi és foglalkoztatási különbségeket. (Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy a területi fejlődés előmozdításában szerényebb eredményeket ért el és az államszocializmus idején a meglévő területi különbségek gyakorlatilag konzerválódtak.)

---

<sup>14</sup> Megvalósult tehát az a forgatókönyv, amit HEIGL (1978) későbbiekben ismertetett modellje sugall (7. ábra).

Igen intenzív hullámverést indított el azonban a magyar regionális fejlődés feltételeiben a rendszerváltozás, melyet ENYEDI (2004) három alapvető változás mentén közelített meg:

- a kialakuló piacgazdaság a helyi gazdaságokat versenyképessé hozta,
- megkezdődött a gazdaság szerkezeti és technológiai átalakulása,
- megjelent a külső gazdasági hatásokhoz (globalizáció) való alkalmazkodás kényszere.

A rendszerváltozás után területi fejlettségüket tekintve hazánk téregységeinek polarizációja tovább erősödött, ugyanis az átalakulás hatásaira más-más válaszokat adtak. Néhány (sikeres) régió gyorsan alkalmazkodni tudott, míg a piacgazdaságra való áttérés több esetben tömeges elszegényedést, munkanélküliséget és általános gazdasági visszaesést hozott. Más sajátosságok is megjelentek azonban ezzel párhuzamosan: a dinamikus fejlődést mutató területeken is lehetnek ugyanis most már elmaradott területek, míg a hátrányos helyzetben lévő régiókban is fellelhetőek lendületes fejlődést mutató nagyvárosi térségek. Ezt a jelenséget jól ábrázolja NEMES NAGY (1998a), aki egyben a helyzeti és a fejlettségi viszonyrendszert is szemlélteti (1. táblázat).

**1. táblázat: A helyzeti és a fejlettségi centrum–periféria viszonyrendszer által kialakított régiótípusok**

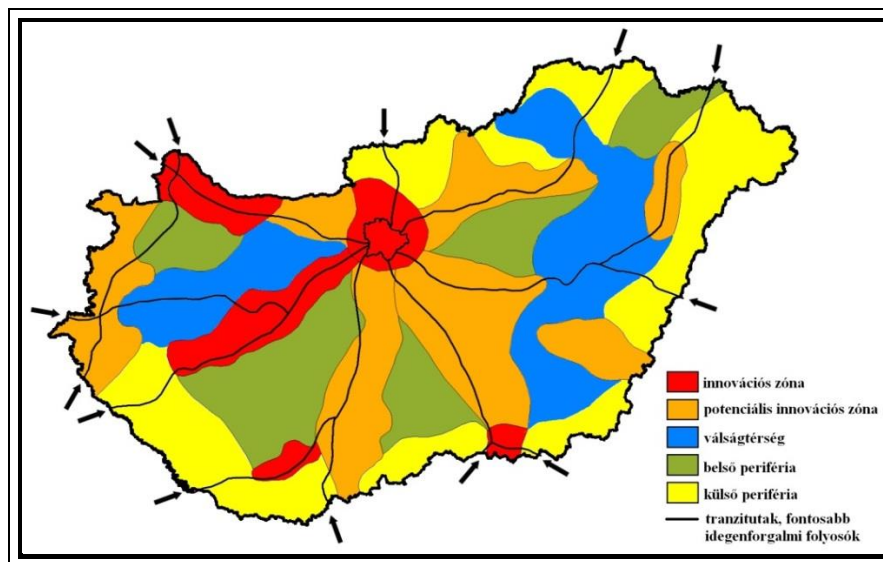
		Fejlettségi	
		centrum	periféria
Helyzeti	centrum	központi mag	belső periféria
	periféria	dinamikus perem	külső periféria

Forrás: Saját szerkesztés NEMES NAGY, 1998a alapján

A táblázatából azt láthatjuk, hogy mind helyzeti, mind fejlettségi szempontból megfigyelhető a centrum–periféria dichotómia, melyen belül négy altípust különböztethetünk meg. Hazánkban minden típusra találhattunk/találhatunk példát. Központi mag ugyanis a mai Magyarországon a Közép-magyarországi régió és Budapest, belső perifériának pedig leginkább a megyehatárokkal szomszédos területek tekinthetők. Dinamikus peremnek számít a magyar–osztrák határmenté, míg külső

periféria a disszertáció fókuszában álló keleti határmente. A rendszerváltozás után általánosnak mondható tendencia lett egyébiránt a nyugat-dunántúli régiók dinamizmusának erősödése, illetve a korábbi szocialista iparvidékek hanyatlása. A kilencvenes évek közepe után azonban – részben a Williamson-hipotézis<sup>15</sup> feltételezésének megfelelően – néhány helyen igen csekély mértékű kiegyenlítődés is elindult (ENYEDI, 2004). Enyedi megerősíti tehát a területi fejlettség erős heterogenitását a rendszerváltozás utáni hazai térben. Ráadásul még arra is rámutat, hogy az ezredforduló után a magyar gazdaság térszerkezetében egy erősen háromosztatú hálózati jelleg is tetten érhető (6. ábra).

**6. ábra: Magyarország térszerkezete**



Forrás: RECHNITZER, 1993

Az ábrából jól látható, hogy néhány téregység tagja annak az európai metropolisz hálózatnak, mely a globális hálózatok magyarországi jelenlétét bizonyítja. A második szintet leginkább a helyi kis- és középvállalkozások formálják, melyek egyébként nem tudnak érdemben a határokon túlra nyúlni. A hálózatokból kimaradt, elmaradott térségek pedig többnyire azok a falusi térségek, melyek leginkább a Tiszántúlon, Észak-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon fordulnak elő. Saját kistérségi szinten készített kutatással egyébként én magam is bizonyítani tudtam, hogy a téregységek globális

<sup>15</sup> Az empirikus területi statisztikai adatokon alapuló ún. Williamson-hipotézis szerint a gazdasági fejlődés kezdeti szakaszának jellemzője a regionális tagoltság növekedése (divergencia), melyet egy bizonyos szint után a regionális fejlettség heterogenitásának enyhülése (konvergencia) követ. A modell tehát egy „fordított U” alakú összefüggést hipotetizál (WILLIAMSON, 1965).

hálózatokba való beágyazottsága eltérő fokú (PÁSZTOR, 2010). NEMES NAGY (2009) szerint a mai Magyarországon a főváros és agglomerációja (kb. 44 település) képezi a központi magterületet, a dinamikus peremre pedig a legjobb példa a Nyugat-dunántúli régió, mely az egykori EU-s külső határ, illetve Bécs közelsége miatt van kedvező helyzetben.

HARDI ÉS TÓTH (2008) könyvében Hardi Tamás A határtérség térszerkezeti jellemzői c. fejezetben jó áttekintést ad a Kárpát-medencét érintő határvonás és az államszocializmus éveinek gazdasági lenyomatáról. Ebben az ezredforduló után az egy főre jutó GDP összevetését végzi el a határ menti területek esetében. A vizsgálata eredményeként jelentős fejlettségbeli heterogenitásra és különböző, ún. fejlettségi lejtőkre – Bécs, Pozsony, Budapest felől Kárpátalja, Észak-Bánát felé – mutat rá. Kiemeli továbbá, hogy a legszegényebb (Kárpátalja) és a leggazdagabb (Észak-Burgenland) területek között több mint tizenötszörös a mért különbség. Megjegyzi még azt is, hogy a határ mindkét oldalán hasonló szintű fejlettséggel inkább a szegényebb területek esetében találkozhatunk, így gyanítható, hogy *a fejlettségi szintet nem minden esetben szakítja meg az államhatár jelenléte (2. táblázat).*

**2. táblázat: A határmente fejlettsége a saját, illetve a szomszédos kontextusban**

		A saját országában	
		Fejlettebb területek közé sorolt	Fejletlenebb területek közé sorolt
A szomszédos határterülethez képest	<b>Fejlettebb</b>	Pozsony főváros, Kassa, Győri, Komáromi, Tatai, Esztergomi kistérség, Nagykanizsa, Pécs, Szeged, Debrecen	Burgenland, Muravidék, Szlovákiával, Ukrajnával, Romániával, Szerbia-Montenegróval határos máshol nem említett kistérségek
	<b>Fejletlenebb</b>	Dunaszerdahelyi járás, Komáromi járás, Nagyváradi, Arad, Temesvár, Vajdaság, Soproni, Kőszegi, Szombathelyi, Körmendi, Lenti kistérség	Érsekújvári és a kelet-szlovákiai járások Kassa kivételével, Baranya háromszög és a Dráva menti területek, Óriszentpéteri, Kapuvári, Csornai, Encsi, Szikszói kistérség

Forrás: Saját szerkesztés HARDI – TÓTH, 2008 alapján

A vizsgálatában kitér a magyarországi kistérségek fejlettségi elemzésére is, és ebben az esetben a legfőbb következtetése az, hogy a megyéken belüli térszerkezet és a határok viszonya eltérő a fejlett és a kevésbé fejlett megyékben. A szerző azt is hangsúlyozza, hogy igen jelentős fejlettségbeli különbségek vannak Győr-Moson-Sopron határ menti és Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés megyék kistérségei között. Kutatásának végső következtetéseként pedig megjegyzi, hogy a rendszerváltozás után leginkább a nyugati határtérségek és városok értékelték fel. Ennek következménye pedig az lett, hogy egy kelet és dél-kelet irányba tartó fejlettségi lépcső alakult ki, ráadásul a *keleti határok mentén periférikus határ menti területek érintkeznek náluknál jóval szegényebb, azonban a saját országukban fejlettnek számító s dinamikusan növekedő területekkel*. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy határtérségeink általános fejlettségi szintjét az adott állam fejlettsége határozza meg, míg dinamikáját az államhatárokhoz, a fő kárpát-medencei áramlási irányokhoz való viszonya. Ennek megfelelően megkülönböztet „dinamikus”, valamint „szélárnyékban” lévő határtérségeket.

A NEMES NAGY (1998a) által összeállított táblázatból, ENYEDI (2004) térszerkezeti felosztásából, valamint TÓTH ÉS HARDI (2008) megközelítéséből jól látható, hogy a centrumok sajátos velejárói a perifériák. Félperifériaként ugyanakkor olyan köztes területek szolgálnak, amelyeknek jobb a lokációjuk és a kapcsolatuk a centrálisabb fekvésű és magasabb gazdasági integrációjú térségekkel.

A perifériák sem egységesek, ugyanis megkülönböztethetünk ún. belső és külső perifériákat. Érdeemes lehet ezért körüljárni azt a kérdéskört, hogy melyek a legfontosabb jellemzői ezen speciális periférikus fekvésű területeknek.

#### *1.1.3.1. Belső perifériák*

A leginkább szigetszerűen elhelyezkedő belső perifériák azok a jelentékenyebb kiterjedésű térségek, amelyek az ország belső területein helyezkednek el és az átlagosnál koncentráltabban viselik magukon a hátrányos helyzet következményeit (BARANYI, 2007). A belső perifériák a rendszerváltozás keltette pozitív területi dinamizmusokból kevésbé vagy egyáltalán nem tudtak profitálni, és olyan feszítő *negatív tendenciákkal jellemezhetők, mint gyenge gazdasági integráltság, foglalkoztatási válság, magas munkanélküliség, szerény infrastrukturális ellátottság, rossz megközelíthetőség, beszűkülő humán erőforrás-tartalék, rosszul változó*

*demográfiai struktúra, „elcigányosodás” etc.* Ilyen válságterületek a mai Magyarországon több régióban is előfordulnak. A belső perifériák jellemzően az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi régió Tisza menti részein fordulnak elő, de szintén kiterjedt térségek vannak Somogy (Dél-dunántúli régió) és Bács-Kiskun megyékben (Dél-alföldi régió) is.

BARANYI (2007) szerint a Szeged–Szolnok–Balassagyarmat láthatatlan vonal felett helyezkednek el azok a területek, melyek hazánk legkiterjedtebb válságövezeteit alkotják. Hazánkban tehát az ország területének közel 40%-át képviselő és 3 millió ember otthonául szolgáló Alföld nagytáj már az ismertett történelmi előzményeknek köszönhetően többszörösen periférikus helyzetben lévő olyan terület, ahol belső és egyébként külső perifériák is találkoznak. Mindezt igazolandó, korábban TÓTH (1988) az *Urbanizáció az Alföldön* c. könyvében az Alföld területét a „periféria perifériája” jelzővel illeti, és rámutat a sokirányú perifériaképződés mögöttes okaira is. Az Alföld kapcsán BELUSZKY (2002) és CSATÁRI (1994) is olyan kifejezéseket említ, mint „Alföld-tünetcsoport”, „Alföld-szindróma”, „Alföld-jelenség” és „alföldi út” melyekkel ugyancsak a periférikus jellegét próbálják tovább árnyalni. ENYEDI (2003) szavaival élve az Alföld története pedig az ezredforduló után is tulajdonképpen a megkésetttség története egy megkésett országban. Szerinte az EU peremvidékén elhelyezkedő Alföld esetében megfigyelhető az ún. külső perifériákkal való összeolvadás jelensége is, mely még inkább hozzájárul a téregység társadalmi- és gazdasági fejlődésben tapasztalt megkésetttségéhez.

BARANYI (1999) részben ezt alátámasztva, megállapítja, hogy a gazdasági- és társadalmi dekoncentrációs folyamat igazi vesztesei mindenekelőtt az alföldi és a keleti-északkeleti megyehatár mentén fekvő, elzárt és elmaradott falusi térségek lettek. RECHNITZER (1999) pedig rámutat arra a tényre, hogy az Alföld periférikus jellegéhez a határ menti (külső) fekvés is jelentősen hozzájárult.

### *1.1.3.2. Külső perifériák*

Elsőként arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy ameddig a határmentiség és a periférikus helyzet Magyarország keleti határai mentén összemosható fogalmak (BARANYI, 2001a), addig a határ menti fekvés önmagában nem jelent periférikus helyzetet. PÁL ÉS VÖRÖSMARTINÉ (2002) ezt jól árnyalva megjegyzi, hogy a periféria és a határmentiség nem jelent szükségszerűen egybeesést, de mindenképpen a

sajátos helyzetű területek egy fajtáját takarja. BERÉNYI (1988) sem tekinti a periférijelleg szinonimájának a határmentiség fogalmát, mert a határ menti területek kedvező vagy kedvezőtlen sajátosságait, a területi struktúrában bekövetkezett változásokat főként „külső” hatás eredményének véli. Szerinte a határ menti fekvés hátrányossá leginkább csak akkor válhat, ha az államok szembenállása következtében elzárkózási, tudatos visszafejlesztési beavatkozásokra kerül sor.

A határmentiség és a perifériahelyzet összefüggéseinek feltárására egyébként már számos vizsgálat született, melyek eredményeként a kutatók újabb és újabb aspektusokra világítanak rá.<sup>16</sup>

ERDŐSI (2002) például, aki a többszörösen hátrányos helyzetben lévő területek állapotának felmérését végezte el, megállapította, hogy azok jelentős része az országhatár mellett fekszik. Rámutatott azonban arra is, hogy nem minden határ menti vidék elmaradott, sőt a határon átnyúló közlekedési pályák menti, kapuhelyzetben lévő nagyobb városi települések és közvetlen környékük fejlettségi szintje átlagos, vagy éppen átlag feletti. Nyugat-európai példákra hivatkozva BARANYI (2007) is megerősíti, hogy az államhatár menti fekvés önmagában nem jelent feltétlenül hátrányt, sőt bizonyos esetekben kifejezetten előnyös is lehet.

Hazánkban azonban tudvalevő, és a történettudomány, a gazdaságtörténet és a területi tudományok számára is bizonyított tény, hogy a határ menti periférikus területek kialakulása a trianoni békekötéssel vette kezdetét (BARANYI, 2004a; 2007), és a határ menti fekvés önmagában – főleg Magyarország keleti határai mentén – egyértelmű fejletlenséget jelent. A korábban hazánkhoz tartozó területek az új politikai államhatárok szélére sodródtak, és elveszítve korábbi vonzasközpontjaikat, külső és kettős perifériahelyzetbe kerültek. RUTTKAY (1995) mindezt megerősítve megállapítja, hogy több évtizeddel a határvonást követően is látható, hogy a határmente még mindig szerény mértékű kapcsolatot ápol a szomszédos országokkal és a vonzasközpontokkal. TÓTH ÉS CSATÁRI (1983) egy empirikus kutatáson alapuló tanulmányban tudományosan is igazolja az Alföld egyébként is periférikus jellegén belül a határ menti területek erősen periférikus voltát.

ERDŐSI ÉS TÓTH (1988) az MTA RKK szervezésében Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás kötetében számos olyan tanulmányt szerepeltet, amelyek a

---

<sup>16</sup> Ezek közül csak néhányat említenék meg: ENYEDI (1978); TÓTH ÉS CSATÁRI (1983); RECHNITZER (1990); ERDŐSI (2002); VOLTER (2008); inter alia.

határmentiség és a periférikus helyzet összefüggéseit vizsgálják. HARDI (2000) értelmezésében pedig ma leginkább azok a határzónák a perifériák, külső perifériák, amelyek az ország elmaradott területein, régiók szélein helyezkednek el. Itt a gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, hátrányos helyzetű, sokszor halmozottan hátrányos helyzetű térségek, települések és településcsoportok érintkeznek egymással, valójában tehát perifériák találkoznak perifériákkal. GORZELAK (1996) szerint ugyanakkor Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia és Ukrajna szomszédos területei egységesen magukon viselnek számos periférikus jegyet. Ezen területek esetében rendkívül sajnálatos tény, hogy az ezredforduló után is igen alacsony az egymás közötti gazdasági interakciók szintje (BARANYI, 2004b). BARANYI (2001a) empirikus kutatásai kapcsán kiemeli, hogy a Magyarország keleti határai mentén felvett 10-20 km-es határ menti sávot a megyeközpontok gyenge vonzása, a fejletlen infrastrukturális ellátottság és az ebből fakadó rossz elérhetőség, a munkanélküliség, a roma népesség magas aránya és a kedvezőtlen természeti adottságok (gyenge termőképességű talajok, ár- és belvízveszély) jellemzik. Ennek tudatában, nem lepődhetünk meg azon megállapításán, hogy ezeket a területeket a mai Magyarország egyik legkiterjedtebb válságövezetének nevezi.

A fentiekből is kitűnik, hogy *a határok önmagukban is hozzájárulhatnak a fejletlen határ menti területek kialakulásához*, így a válságövezetek jellegének alaposabb megértése céljából – NEMES NAGY (2009) gondolati ívéhez is alkalmazkodva – a dolgozat a periféria és a centrum fogalmának dichotómiáját a határok és a határ menti fekvés definitív megközelítésével kívánja színesíteni.

## **I.2. HATÁROK, HATÁR MENTI TERÜLETEK ÉS HATÁRMENTISÉG A GLOBÁLIS TÉRBEN**

### **I.2.1. Fogalmi számvetés és annak korlátai**

Az alfejezet legfontosabb célkitűzésének azt tekinti, hogy tudományos igénnyel mérlegre tegye az államhatárok területi fejlődésben betöltött szerepét. Elsőként fogalmi számvetésre vállalkozik. Ennek pedig az az elsődleges oka, hogy korántsem érzem nyugvópontonra jutottnak azt a tudományos vitát, amelyet az ezredforduló után a határokkal, a határrégiókkal és a határ menti területekkel összefüggésbe hozható megszorított jellemző tulajdonságok („híd”, „fal”, „alagút”, „lehetőség”, „veszély”,

„határmentes”, „újrathatárosuló” nagy jelentésbeli szórása fémjelez (TOPALOGLOU et al., 2005). Később azt mutatom be, hogy az újkori történeti fejlődés során hogyan változott a határok funkciója és a területi struktúrákat befolyásoló szerepe.

A fogalmi számvetés kapcsán a fejezet nem tűzi ki elérendő célként az összes tudományos megközelítés számbavételét, sokkal inkább vállalkozik arra, hogy a terminológiai egyszerűsítés és kategorizálás módszerével letisztult és következetes képet alakítson ki. Az egzakt definíciók kiemelése egyébként is nehézkes, hiszen ahogyan arra PÁL (2003b) is rámutat, a különböző társadalomtudományokban a határ fogalmának értelmezése rendkívül összetett, és a különböző diszciplínák fogalom meghatározása számos tényezőben különbözik egymástól. Mindezzel BRADLEY (2006) is egyetért, amikor azt hangsúlyozza, hogy a meghatározások több jellemzőt takarnak és számos értelmezési lehetőséget kínálnak.

Ebből következően a fejezetrész kizárólag azokat az általánosabb és szélesebb körben elfogadott nézőpontokat kívánja ismertetni, amelyek közvetlenül hozzájárulnak az empirikus kutatás elméleti megalapozásához. Ráadásul azért is lehet indokolt egy, a határokhoz és az államhatárokhoz köthető definitív számvetés, mert a világ összes országa vagy a jelenben, vagy a régmúltban valamilyen formában érintett volt a kérdésben (HARDI, 2001).

### *1.2.1.1. Határ, államhatár*

A magyar – és példaként említve a spanyol – nyelv a határ fogalmára nem tud annyira rokon értelmű kifejezést felvonultatni, mint a legszínesebbeket kreáló angol (ELTON, 1996). A *boundary*, a *border*, a *frontier* és a *borderland* kifejezések ugyan mást és mást jelentenek, az ezek közötti különbségek, azonban gyakran elmosódnak. A *border* (határ) fogalma az OED szerint egy olyan terület, amely egy téregység, vagy egy ország „szélein” fekszik. A *frontier* (határterület) az ország azon része, amely egy másik országgal szembenéz. A *boundary* (határvonal), mint legáltalánosabb kifejezés az, ami bármilyen jelenség határait hivatott szolgálni. A német nyelvben a határ szó (Grenze) szláv eredetű, és germán-szláv közösséget, illetve határátlépést jelöl. A francia kontextusban a XVII. századi francia Dictionnaire Universel pedig a következő meghatározást adja a határ (*frontière*) fogalmára: „*Egy királyságnak vagy tartománynak a legszélső határa, amellyel az ellenség szembekerül, ha be akar törni. A szó a frontaria-ból származik, amely az ellenséggel szembehelyezett homlokzatot jelent.*”

A modern politikai földrajz megteremtőjének, RATZELNEK (1897) az értelmezésében a határvonal maga csak pusztán absztrakció, igazából határ alatt két szomszédos területet kell értenünk. Szerinte a határok lakatlan elválasztó sávok, amelyek a későbbiekben bebiztosított és biztonságot szolgáló mezsgyékké változnak. PRESCOTT (1987) a kulturális táj alapvető tényezőiként értelmezi a határokat, és rámutat, hogy azok hatalmi struktúrákat és független államokat választanak el egymástól. Szerinte a határok sokkal többet jelentenek, mint „a függetlenség korlátai”, mert együttműködési lehetőségeket és viszályokat is kínálnak.

STRASSOLDO (1989) olvasatában a határok összekötnek és elválasztanak, összefogják a belső teret, és kapcsolatba hozzák azt a külsővel, mert gátak és hidak, a védelem és a támadás terei is egyben. Szerinte a határ menti területekkel kapcsolatos politika bármely funkciót felerősítheti. A határok tehát a szomszédok elleni védőfalként, de a békés együttműködés színtereként is szolgálhatnak. LEFEBVRE (1991) szerint a francia *frontière* szó nem más, mint egy teljes mértékben öntudatos nemzet földfelszínére vetített körvonala. Ez a nemzet tisztességét, méltóságát, minden erejét és hatalmát arra fordítja, hogy ennek a területnek a védelmét biztosítsa. Mindez pedig azt jelenti, hogy gyakorlatilag minden külső hatalmat megakadályoz a „határai” megsértésében.

Tudnunk kell azonban, hogy a jelenlegi határok politikai határok is egyben, melyek elsősorban a modern államok létrejöttéhez köthetők. Erre a tényre JEGGLE (1992) hívja fel a figyelmünket, amikor kijelenti, hogy a politikai határok szorosan kapcsolódnak a nemzetállamok létrejöttéhez, és az egységes nemzetállamok kialakulásával és megszilárdulásával elsőként a nagy francia forradalmat követően kaptak különleges jelentőséget, és nyerték el a későbbi és a jelenlegi funkcióikat.

PAASI (1995) szerint a határok a különféle társadalmi folyamatok térbeli eredményeként értelmezhetőek. A határok egyidejűleg lehetnek *történeti, természeti, kulturális, politikai, gazdasági vagy éppen szimbolikus jelenségek*, és ezen dimenziók mindegyike a területiség különféle változatát termelheti ki. PAASI (1996) később megállapítja, hogy valójában minden határ. Lehet az akár egy élőlény membránja, vagy egy nemzet határa, mely egyrészt korlát, gát, másrészt ugyanakkor a kommunikáció és a csere helyszíne is.

ANDERSON (1996) szerint a határok központi szerepet töltenek be a politikai élet megértésében, és nem csak egyszerű vonalak a térképen. Ratzel munkásságára alapozva DONNAN ÉS WILSON (1999) ugyanakkor azt állítja, hogy a határvonalak valójában három kiemelendő dolgot foglalnak magukba. Egyrészt *jogi választóvonalak*, melyek

egyidejűleg összekötnek és elválasztanak államokat. Másodsorban olyan *ágensei és intézményei az államoknak*, melyek demarkálják és fenntartják a határokat. Harmadsorban *frontvonalak*, melyek ütközőzónaként jelennek meg különböző országok területi egységei és lakónépessége között (ANDERSON, 1996; HERZOG, 1990).

RECHNITZER (1999) arra mutat rá, hogy az államhatár olyan képzeletbeli vonal, amely az államok területét egymástól, valamint az állami felségjog alatt nem álló területektől elválasztja. A határ olyan szimbolikus jel, s egyben az elkülönülést kifejező valós terület-kijelölés, ahol az egyik állam hatásköre elkezdődik, egy másiké pedig véget ér. NEMES NAGY (1999) már elszakad az államhatár vonaljellegének hangsúlyozásától, és azt állítja, hogy a határ az államterületet veszi körül. Szerinte az államterület valójában olyan térség, amelynek háromdimenziós kiterjedése van. Ez azt jelenti, hogy a határ sem egy vonal, hanem olyan kétdimenziós felület, amely az államteret fogja körül. Így amikor a nemzetközi jogban „területről” beszélünk, akkor voltaképpen mindig egy háromdimenziós (a harmadik dimenzió a légtér) térséget jelölünk meg. ÉGER (2000) az egyén szintjén értelmezi a határt, és rámutat, hogy a tágabb földrajzi környezetünkben elsősorban életmódot, életkörülményeket és lehetőségeket befolyásoló tényezőként jelentkezik.

PARKER (2002) értelmezésében az 1789 után kialakult határok egy bizonyos helyen felállított megosztó vonalak, és céljuk a politikai és/vagy az adminisztrációs egységek megosztása. Más szerzők is az államhatár modern államok közötti nemzetközi elválasztó elem funkcióját hangsúlyozzák (WILSON – DONNAN, 1998). Ismét mások a határok meghatározhatatlan megosztó és szeparáló jellemzőit emelik ki, amelyek voltaképpen különböző jelenségek határait adják (RÖSLER – WENDL, 1999).

Mélyebb jelentéstartalmat ad a határoknak SÜLI-ZAKAR (2002), aki azt állítja, hogy a határok és határrégiók a politika- és gazdaságföldrajz megkülönböztetett kutatási területei közé tartoznak. Szerinte a határ több jelentéstartalommal bíró jelenség, melyet filozófiai, matematikai, geometriai, történelmi és földrajzi értelemben is használunk.

ASCHAUER (2003) a határt egy állam cselekvőképességének hatótávolságával azonosítja, és a határ jellegét ennek megfelelően tipizálja. CLEMENT (2004) olvasatában az államhatárok körülhatárolják azt a területet, amely felett az állam a jogait gyakorolja. A határvonal maga szűrő ágensként funkcionál, ellenőrizve a jogilag szabadon és meghatározott körülmények között áramló tényezőket. BRADLEY (2006) a határokat olyan területek közötti ütköző zónaként látja, melyek a kulturális szférák

ütközőpontjai. Olvasatában olyan helyekről van szó, ahol kulturális kontaktusok bontakozhatnak ki.

SOÓS ÉS FEJES (2009) könyvükben az államok között húzódó határokat mesterséges vagy természetes jelzőkkel írják le. A „természetes határ” megjelölés olvasatukban arra utal, hogy a határvonalat – szárazföldön – az államok egymás között valamely földrajzi képződmény, például folyók, tavak, vagy hegységek mentén rögzítették. Mindezt megerősíti POUNDS (2003) is, aki rámutat arra a tényre, hogy a középkori Európában az államhatárokat természeti képződményekhez igazították.

Később NEMES NAGY (2009) rámutat arra is, hogy a határ mindennapi jelentése elválasztó vonal, végpont, amely a „valaminek a szélé” tartalomhoz kapcsolódik. Olvasatában e fogalom segítségével választhatjuk el a (határtalan) tér és a terület fogalmát is, a területen lehatárolt térrészt értve. Munkájában a határ matematikai definícióját is megemlíti, mely szerint valamely térrész (halmaz) határa azon pontok halmaza, amelyek tetszőleges kicsiny környezetében van a térrészhez tartozó és ahhoz nem tartozó pont. (Ebből azt láthatjuk, hogy a határ maga nem feltétlenül tartozik a térrészhez). TÓTH (2011) megállapítja, hogy amennyiben létezik a végtelen ellentétpárja; a véges, annak értelmezhetőek a határai. Ameddig valami tart, onnan valami más kezdődik. Elméletileg ugyan létezik egy pont („kiterjedés nélküli térelem” az idevágó definíció szerint) vagy vonal (az előbbi értelemben vett pontok sora), amely a két szomszédos dolgot elválasztja, de a határ a gyakorlatban (a természetben) szélesebb sávot, átmenetet jelent.

Abban az esetben azonban, ha a mai Magyarországon szakszerű, szigorúan törvényi előírásokon alapuló fogalmat keresünk az államhatárra vonatkozóan, akkor a Határőrizetről és a határőrségről szóló törvényt (1997. évi XXXIII. törvény, 3. § (1)) kell megismernünk (INTERNET 1): *„A Magyar Köztársaság államhatára: A nemzetközi szerződésekben meghatározott azon képzeletbeli, függőleges síkok összefüggő sorozata, amelyek Magyarország területét a légtérben, a föld(víz) felszínén, valamint a föld(víz) mélyében a szomszédos államok területétől elválasztják.”*

A határok és államhatárok fogalmi megközelítését színesítendő, a fejezet kísérletet tesz a határok osztályozási lehetőségének bemutatására is, melyet egyébként két ok miatt is fontosnak tartok. Egyrészt a kategorizálással tovább árnyalható a definitív megközelítés, másrészt segítséget nyújthat a funkcionális felosztás megértésében is.

A politikai földrajz egyik legnevesebb brit képviselője – MUIR (1975) – kialakított egy lehetséges osztályozási rendszert, melyet táblázatos formában foglal össze (3. táblázat). A táblázatot változatlan formában és angol nyelven közlöm, mert egyetértek TÓTH (2011) azon megállapításával, hogy a magyar terminológia sok tekintetben kiforratlan, és a fordítás révén csak csorbulna a jelentéstartalom.

**3. táblázat: Muir határklasszifikációja**

<b>Classification criteria</b>	<b>Type I.</b>	<b>Type II.</b>	<b>Type III.</b>	<b>Type IV.</b>
Relationship to physiographical features	mountain	river	maritime	other
Historical relationship to cultural landscape	antecedent: pioneer relict	subsequent	superimposed: colonial truce line, other	
Relationship to barriers to transboundary interaction	contact	separation		
Duration		... various time categories...		
Supposed level of pressure on boundary	living	dead	(not acceptable)	
Supposed relationship to landscape	natural	artificial	(not acceptable)	
General: S.W. Boggs's classification	physical	anthropo- geometrical	geometrical	complex

Forrás: MUIR, 1975, idézi: TÓTH, 2011

A táblázatból jól látható, hogy a klasszifikáció széles szempontrendszeren nyugszik. Ebben olyan kulcselemek jelennek meg, mint a fiziográfiai jellemzőkkel leírható kapcsolat, a kulturális tájhoz köthető történelmi viszony, a határokon átívelő interakciókat megterhelő akadályokhoz köthető kapcsolat, az időbeliség, a határvonalra nehezedő feltételezett nyomás és a tájhoz köthető feltételezett reláció. Muir ismerteti a BOGGS (1940) nevéhez fűződő általános klasszifikációt is, mely szerint létezhet egy fizikai humán-mértani, mértani és komplex osztatú felosztás is.

A hazai szakirodalomban is készült klasszifikáció. Ezt az a Tóth József állította össze, akinek a hozzájárulása a szélesen értelmezett geográfia tudományterülethez – ha csak a publikációinak számát vesszük alapul – ténylegesen könyvtárakat megtöltő, és a

határkutatás terén is maradandót alkotott. TÓTH (2011) szerint a határokat, határtípusokat eltérő szempontok szerint tárgyalhatjuk. Ezek az aspektusok a dimenziók, az eredet, a stabilitás, a fennállás tartóssága, a társadalmi igazságosság, a szembenállás formája, az átjárhatóság és a kapcsolati jelleg (4. táblázat).

**4. táblázat: A határok egy lehetséges rendszere**

Szempont	Altípusok, példák	Határtípus
Csillagászati	apály, dagály, egyenlítő, sarkkörök, térítők	zónák, övek
Kiterjedési	vonal, sáv (vásárvonal), Fall Line	vonal, sáv
Stabilitás	állandó, mozgó (szavanna, sivatag)	vonal, sáv
Szubsztrátum	tengervíz (vonal, halpad), szárazföldi (vásárvonal)	vonal, sáv
Textúra	sűrű, ritka (keskeny, széles sáv)	sáv
Idő	tartós, efemer, időleges (állandó)	vonal, sáv
Attitűd	elfogadott, vitatott	vonal
Funkció	elválaszt, szűr, kontrollált, nyílt, védelem (Kína, Rio Grande)	vonal, sáv
Szférák	természeti: helység, folyó, sivatag	sáv
	társadalmi: állam, megye, járás, település, kerület	vonal
	gazdasági: ágazatok, bányavidékek	sáv
	infrastrukturális: közlekedés, hírközlés, információ	vonal, sáv
Komplexitás	vonzáskörzet, rajon, régió, ország	sáv

Forrás: Saját szerkesztés TÓTH, 2011 alapján

A 4. táblázat egyértelműen igazolja a többszempontú megközelítésen túl a típusok, altípusok sokszínűségét is, ami új színben tüntetheti fel a definitív megközelítések változatosságát is.

Végezetül azt is kívánatos leszögezni, hogy a határok és a határ menti területek átalakulása még korántsem jutott nyugvópontra. Ennek megfelelően várható, hogy a jövőben még színesebbek valamint még inkább tematizáltak lesznek a definitív és a klasszifikációs megközelítések (TOPALOGLOU et al., 2005). A lehetséges változások irányának és jellegének milyenségén túllépve a következőkben a fogalmi keretet a határokhoz igen szorosan köthető határ menti területek értelmezésével és kutatói megközelítésével kívánom tovább bővíteni.

### *1.2.1.2. Határ menti terület*

A hazai regionális kutatások egyik ugyancsak meghatározó személyisége, Dusek Tamás szerint, amíg az országhatár egyértelműen kijelöli a vizsgálati terület külső határát, addig a határ menti térség megállapítása korántsem magától értetődő feladat (DUSEK, 2004). Tudvalevő ugyanis, hogy amíg az államhatár önmagában egy vonalnak tekinthető, addig a határ menti térség egy szélesebb sávként jelentkezik, és vizsgálati témától, illetve szerzőtől függ, hogy milyen kiterjedésű terület szolgál az elemzés alapjául (PÉNZES, 2010).

A már idézett OED szerint a *határ menti térség* (borderland) egy, a határon, vagy a határ mellett fekvő terület. WENDL ÉS RÖSLER (1999) szerint pedig a határ menti területek politikai és kulturális entitások közötti olyan régiók, ahol határok húzódnak.

BRADLEY (2006) értelmezésében a határ menti területek olyan politikai és kulturális entitások közötti régiók, ahol földrajzi, politikai, demográfiai, kulturális és gazdasági körülmények és folyamatok lépnek interakcióba illetve hoznak létre határokat.

HANSEN (1977) definíciója szerint a határtérség egy természetes terület azon részéhez köthető, amelyben a gazdasági- és társadalmi életet közvetlenül és jelentősen befolyásolja az államhatár megléte.

PÉNZES (2010) doktori disszertációjában jó áttekintést ad arról, hogy a hazai kutatók milyen megközelítési módok szerint határolják le a határtérségeket. Olvasatában négy megközelítés létezik:

- a határ menti települések köre (TÓTH – CSATÁRI, 1983)
- államhatárral érintkező városkörzetek, statisztikai kistérségek (RUTTKAY, 1995; NEMES NAGY, 1996; RECHNITZER, 1999; VOLTER, 2008)
- a határral közvetlenül érintkező, valamint attól 20-25 vagy akár 50 km-es sávban elhelyezkedő települések (BARANYI, 2001a; KSH, 2012e)
- a határátkelőhelyektől mért távolság (PÉNZES, 2006).

Természetesen létezik más osztályozási mód is és HAGGETT (1979) régió-tipizálását alapul véve KOVÁCS (2010) különféle határrégió-típusokat különböztet meg:

*Határrégió:* olyan államhatár által elválasztott földrajzi tér, ahol a határon átnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok ereje, kiterjedése és intenzitása jelentős erősségű, és hosszú ideje fennáll.

*Határtérség:* olyan államhatár által elválasztott földrajzi tér, ahol a határon átnyúló gazdasági és társadalmi kapcsolatok teljes hiánya figyelhető meg, vagy ezek ereje és intenzitása elhanyagolható. A kapcsolatok rövid ideje állnak fenn, és/vagy gyorsan változnak.

*Határ menti régió:* olyan, a teljes határvonalak hosszához képest jelentős államhatárszakasszal rendelkező régió, ahol a határon átnyúló gazdasági-társadalmi áramlások nincsenek jelen, vagy a régióon belüli hasonló áramlásokhoz képest elhanyagolható jelentőségűek, ill. csak rövid ideje állnak fenn. (Az intraregionális kapcsolatok meghatározó jelentőségűek.)

*Határ menti térség:* olyan államhatár melletti, periférikus térség, ahol sem a határon átnyúló, sem pedig a térségen belüli tényezőáramlások nem jelentősek. Nincs tehát semmiféle összetartó erő.

HANSEN (1983) azt hangsúlyozza, hogy a határok és a határ menti térségek átalakulásának előrehaladt fázisában *nem lehet már határtérségekről* (border regions) beszélni, sokkal inkább *határon átnyúló térségek* (transborder regions) említhetők.

*A disszertáció* igyekszik a lehető leghatékonyabb határ menti terület meghatározást követni, ezért *a határ menti területek alatt azokat a közvetlenül határvonallal érintkező hasonló népességű, területű és jellegű régiókat érti, melyek életét közvetlenül befolyásolja az államhatár.* (Hazánk statisztikai-tervezési régióit egyébként szándékosan úgy alakították ki, hogy azok közvetlenül érintkezzenek határvonallal.)

A határ menti fekvésből és a határok funkciójából számos előny és hátrány származik, és a területi politika számára a lehetséges előnyök kiaknázása a légiesülő határok kapcsán elengedhetetlen feladat. A határok szerepének és funkcióinak számbavétele pedig elvezethet ezen lehetséges előnyök és veszélyek egzakt megértéséhez.

## I.2.2. A határok tipizálása és funkcionális felosztása

Abban az esetben, ha a tudományos igényességgel készülő munkák az államhatárok szakirodalmának mélyebb tanulmányozására vállalkoznak, nem kerülhetik meg a határok tipizálását és funkcionális felosztását (RATTI, 1993; NEMES NAGY, 1998; HARDI, 2001).

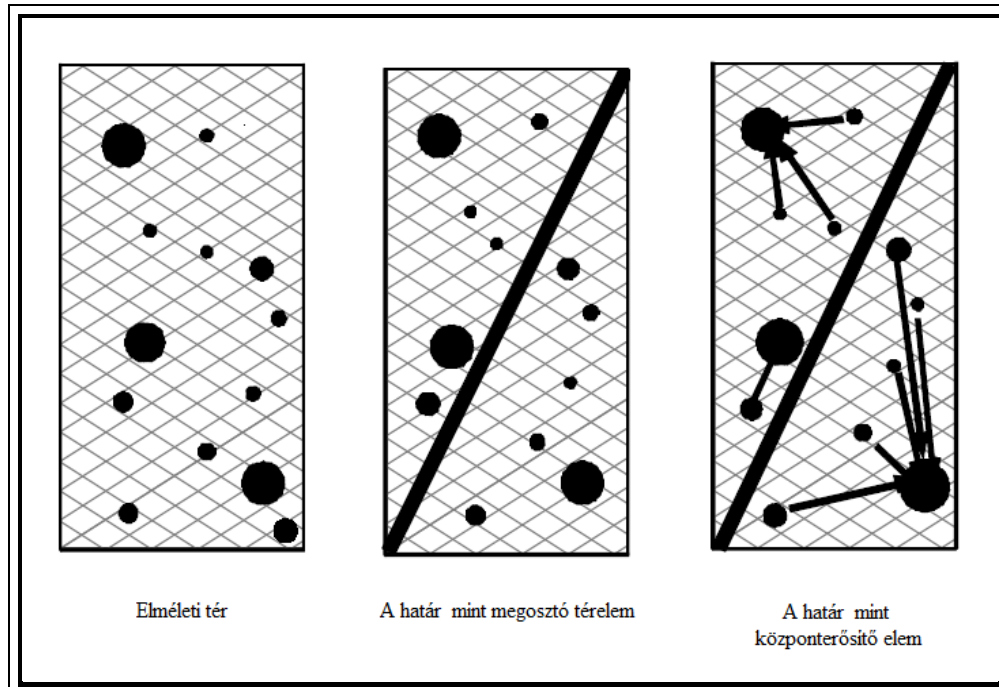
A határok funkcionális felosztásának első kísérlete GUICHONNET ÉS RAFFESTIN (1974) nevéhez fűződik. Olvasatukban a határoknak öt jellemző funkciója létezik:

- *A határ törvényességi* funkciója politikai demarkációs vonalat jelent, amelyen belül érvényesül azon jogi intézmények és normák egysége, amelyek egy politikai közösség (társadalom) létét és tevékenységét irányítják. A határok defunkcionalizálása esetén ez a funkció lesz az utolsó, amely megmarad, hiszen enélkül nem lehet értelmezni a jogi intézmények kompetenciáit.
- *A fiskális funkció* hivatott a nemzeti (belső) piacok védelmére, a külföldről származó áruk behozatalának mennyiségi korlátozására, vagy vámok, illetékek formájában a megadóztatására.
- *Az ellenőrző funkció* személyek és javak áthaladásának vizsgálatára szolgál, elsősorban kizár vagy tilt.
- *A katonai funkció* nem stratégiai értelemben értendő. Itt az egyes aktuális erőviszonyok térbeli megjelenéseként értelmezhetjük a határt. Egy határ katonai szembenállást vagy fenyegetést is kifejezhet.
- *Az ideológiai funkció* a határ ideológiai megosztó szerepére utal, mely minden esetben két részre osztja a világot.

A szerzőpáros rámutat még arra is, hogy a határ a szuverén állam meghatározásának alapvető fontosságú eleme, így a határ funkcionális jellegének alapvető befolyásolója az állam akarata lesz. KOMÁDI (2005) erre reflektálva megjegyzi, hogy a történeti fejlődés eredményeként módosulhatnak ezen funkciók hangsúlyai, míg REICHMAN (1993) ugyancsak történelmi léptékben a határok és akadályok ciklikus megjelenéséről és szerepük elhalványulásáról, átértékelődéséről tesz említést. JEGGLE (1992) is a határok politikai funkciójának különbözőségét ecseteli, amikor megállapítja, hogy a határok védik a határon belüliek integritását, megakadályozzák a határon kívüliekkel történő kicserélődést, illetve magukba foglalják a szabad lakóhely-változtatás jogát.

HEIGL (1978) munkájában a határok funkcióit úgy árnyalta tovább, hogy a korábban torzítatlan elméleti teret egy fiktív határvonallal osztotta ketté (7. ábra).

7. ábra: A határok centripetális hatása



Forrás: Saját szerkesztés HEIGL, 1978 alapján

Szerinte az újonnan megvont határoknak erős centripetális (központerősítő) hatásuk van, melynek eredményeként a határ egyik, illetve másik oldalán a korábbi gazdasági centrumok tovább erősödhetnek. Ráadásul az is előfordulhat, hogy teljesen új gazdasági erőközpont(ok) alakul(nak) ki.

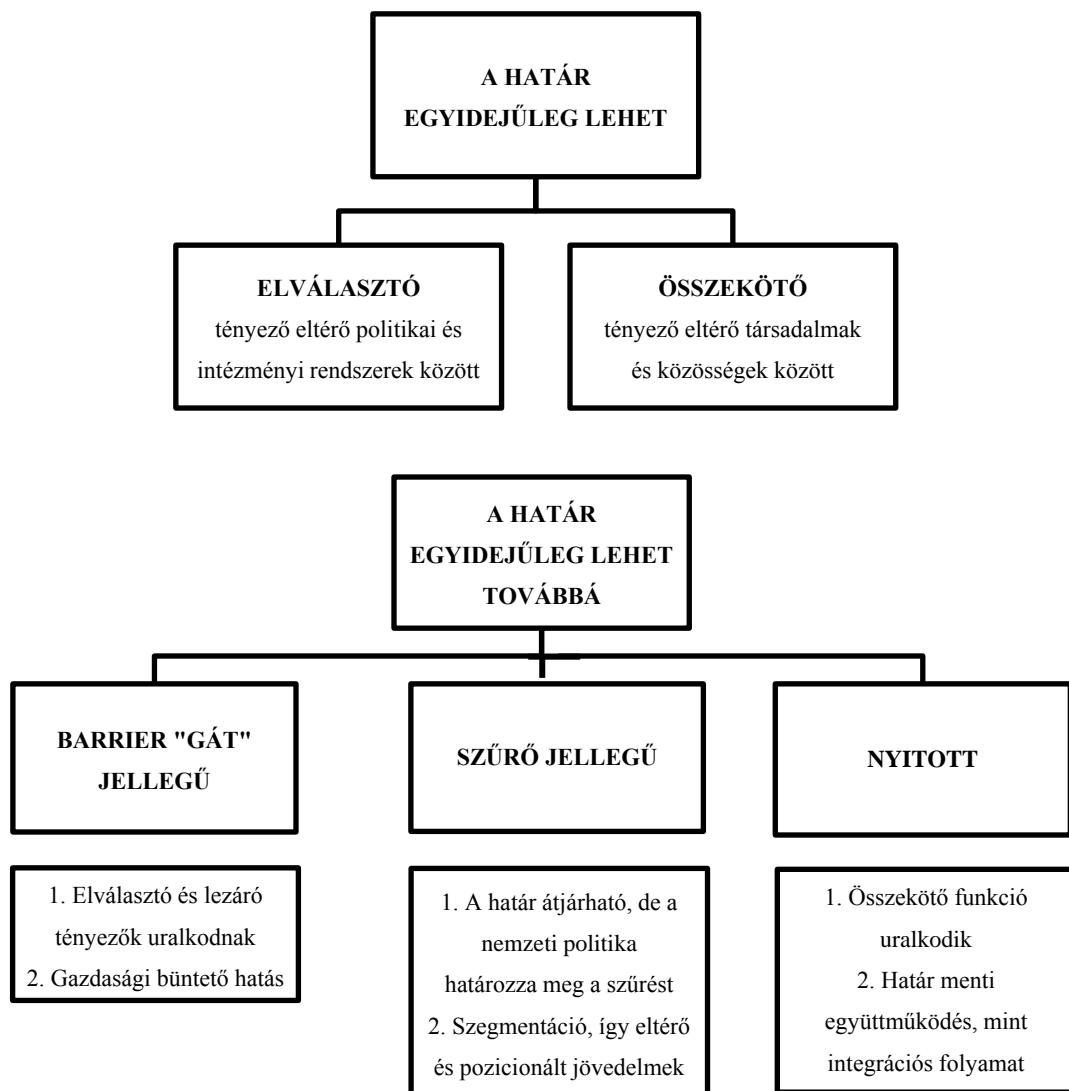
HAGGETT (1979) modellje a határ menti régiók és a határon átnyúló kapcsolatok mentén a határok kialakulását veszi górcső alá. Olvasatában három térségtípus létezik, attól függően, hogy hogyan jött létre az adott határ:

- *a határ mint következmény (subsequent boundaries)* egy adott etnikum letelepedése után rajzolódik ki. Ha ez illeszkedik az adott népcsoport letelepedési határához, akkor a határ következményként alakul ki.
- *a határ mint előzmény (antecedent boundaries)* már a letelepedést megelőzően létrejön. A területet birtokba vevő népcsoportnak a határhoz kell igazodnia.

- az erőltetett határ (*superimposed boundaries*) esetében a területen már megtörtént a letelepedés. Olyan határ esetében használjuk ezt a kifejezést, ahol a határ nem illeszkedik a kulturális vagy etnikai választóvonalakhoz.

RATTI (1993) funkcionális felosztását jól rendszerezi könyvében BARANYI (2007), aki egyéb más aspektusokból is árnyalja a határok funkcióit (8. ábra).

**8. ábra: A határok funkciói**



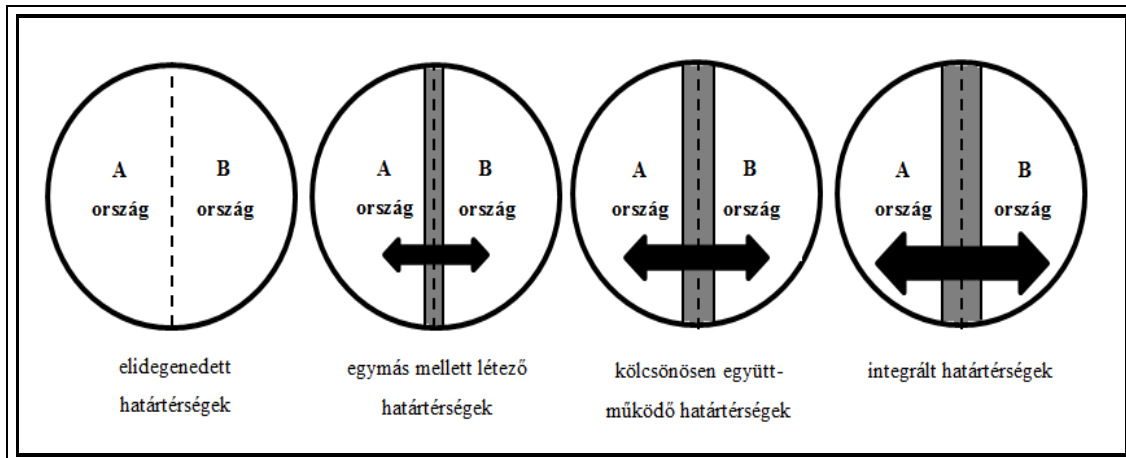
Forrás: RATTI, 1993, idézi: BARANYI, 2007

Az ábra kitűnően szemlélteti, hogy a zárt „barrier” típusú határ erősen korlátozó jellegű, és általában a periférikus folyamatokat és jellemzőket erősíti az adott területen. A szűrő jellegű határ a szabad mozgást ugyan nem akadályozza, de számos interakciót

korlátoz, szűr, ellenőriz, elsősorban a határ külső oldala irányában. A *nyitott határ* meglehetősen szabad átjárást, mozgást, lakossági és gazdasági tranzakciókat és forgalmat tesz lehetővé, így kevés akadályt támaszt a különböző ellentétes irányú mozgásokkal szemben. Ekkor a határ menti térségek (border regions) egységes gazdasági teret alkotnak, ezzel létrehoznak egy új jelenséget, a határon átnyúló térséget (trans/cross-border region). A Hansen-féle „transbordering economies” (HANSEN, 1983) gyakorlatilag ilyen gazdasági teret jelöl (HARDI, 2000).

BARANYI (2007) felhívja a figyelmünket továbbá arra, hogy a mindenkori államhatárok szerepe meghatározza a határ menti területek és a népesség egymáshoz való viszonyát is. Ilyen esetben a határvonal nem egy egyenes, hanem sokkal inkább egy funkcionális tér, ahol a társadalmi, gazdasági, intézményi és egyéb kontaktusok tényleges alakzatban valósulnak meg. Az összekapcsolódás mértéke különböző lehet, melyet (MARTINEZ, 1994) az USA és Mexikó közös határszakasza alapján készített modellje segít megérteni (9. ábra).

**9. ábra: Interakciók a határ menti térségekben**



Forrás: Saját szerkesztés MARTINEZ, 1994 alapján

Az *elidegenedett határtérségek* (*alienated borderlands*) között feszültségek jellemzőek. A határ zártnak minősíthető, és az interakciók a két terület között teljesen vagy közel teljesen hiányoznak, s mindkét állam lakói idegenként ismerik el a másik felet.

Az *egymás mellett létező országok* (*coexistent borderlands*) között a helyzet jelenleg stabil, a határ valamelyest nyitott, és lehetővé teszi a kétoldalú nemzeti kapcsolatokat

fejlődését. A két ország lakosai eseti jelleggel érintkeznek egymással, de a határos országok csak zárt együttműködéseket fejlesztenek egymással.

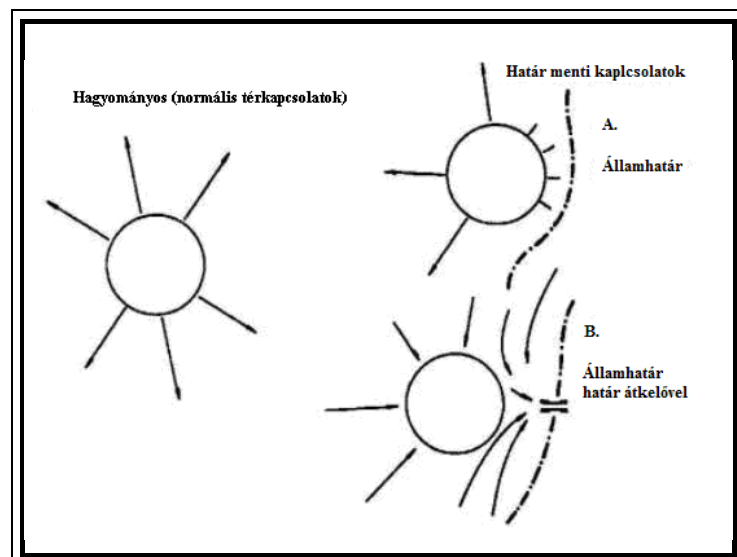
A *kölcsönösen együttműködő határtérségek (coexistent borderlands)* esetében a két ország között stabilitás a jellemző. A gazdasági- és társadalmi komplementer körülmények elősegítik az interakciók kialakulását, illetve a határtérség területi bővülését. A határos országok baráti és kooperatív kapcsolatok kialakítására törekszenek.

Az *integrált határtérség (határrégió) (integrated borderlands)* akkor jöhet létre, ha a stabilitás erős és permanens. A két ország gazdasága funkcionálisan összeolvad, és az emberek és javak áramlása a határon keresztül már nem korlátozott többé. A két fél teljesen egyenrangú, és voltaképp már gazdasági-társadalmi rendszerként, kvázi közös térségként fogható fel.

A modell egyik hiányossága, hogy figyelmen kívül hagyja az EU külső schengeni határait. Ezek a határok ugyanis megterhelik a kölcsönösen együttműködő határtérségek integrált határtérségekké válásának folyamatát (PÁSZTOR, 2011c).

TÓTH (1996b) rendkívül szemléletes grafikai modelljében a térkapcsolatok jellegét ábrázolja a határ menti és a nem határ menti területek esetében (13. ábra).

### 10. ábra: A térkapcsolatok grafikai modellje



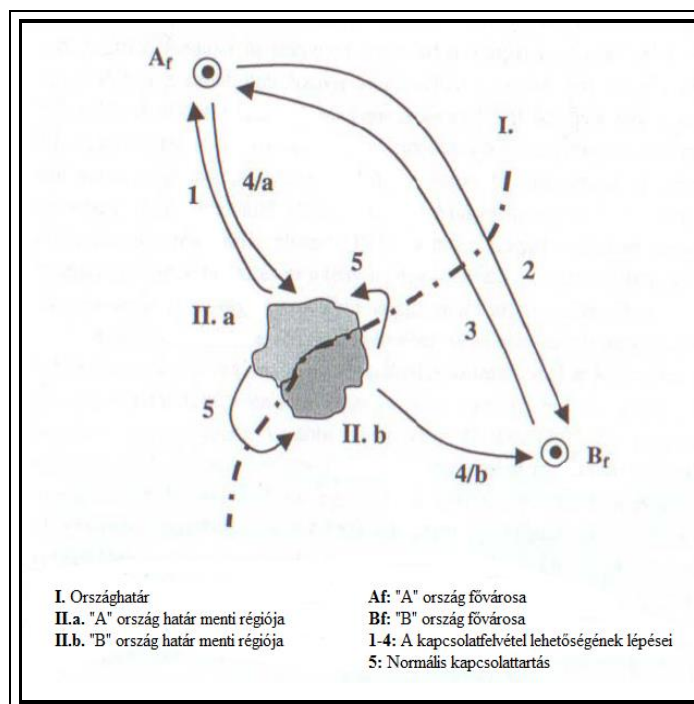
Forrás: TÓTH, 1996b

Modelljében rámutat arra, hogy az államhatár korlátozza a gazdasági kapcsolatok kibontakozását, és a határ menti területek, települések fejlődése gyakran aszimmetrikus.

Ezzel ellentétben, egy határmentes térben a térkapcsolatok minden irányban kibontakozhatnak. Voltaképpen ezt illusztrálja ERDŐSI (1988) is, amikor megjegyzi, hogy a hidegháború idején a „béketábor” határát is képező nyugati és déli végeinken létrehozott kb. 25 km széles, szigorúan ellenőrzött rendészeti határsávot a területfejlesztési politika szándékosan elhanyagolta. Szavait idézve: „Termelés-infrastruktúra és településfejlesztés helyett bunkerek épültek történelmünk e második gyepűvidékén.” A gazdasági interakciók egyoldalú torzulása ugyancsak megjelenik a különböző telephelyelméleti munkákban.<sup>17</sup>

TÓTH (1996a) speciális modellt állít fel, amikor a volt KGST országok határ menti kapcsolatait elemzi (11. ábra). A modell egy erőteljesen zárt és kontrollált határvonalat feltételez, amely az érintett országok erősen centralizált hatalmi állapotától és döntéseitől függ.

**11. ábra: A határ menti kapcsolatok alakulása erős állami (központi) ellenőrzés mellett, és erős helyi autonómia esetén**



Forrás: TÓTH, 1996b

<sup>17</sup> Erről a disszertáció I.3.2. fejezete ad mélyebb elméleti áttekintést.

Az ábrán feltüntetett két határ menti térség kizárólag az országos párt- és kormányzati fórumok beleegyezésével vehette fel egymással a kapcsolatot. A megvalósítás pedig egy öt fázisból álló folyamat eredménye volt:

1. Ha két szomszédos ország (A és B) közös határán (I.) „A” ország határ menti települése (II.a) kapcsolatot kívánt kialakítani „B” ország határ menti településével (II.b), akkor II.a-nak ezt jeleznie kellett „A” ország fővárosának (Af).
2. Ezután a főváros (Af) felvette a kapcsolatot a másik fővárossal (Bf).
3. Miután megszületett a központi párt döntése, Bf kinyilatkoztatta véleményét Af-nek a határon átnyúló kapcsolat kialakításáról.
4. Ezt követően Af és Bf értesítette II.a-t és II.b-t a megszületett döntésről.
5. A hivatalos engedélyezés után megtörtént a hivatalos kapcsolatfelvétel a két település között.

Sajnálatos tény volt viszont, hogy a kapcsolatok mindvégig függtek a két állam viszonyától, és gyakran előfordult, hogy a kapcsolatokat letiltották és szüneteltették (TÓTH, 1996a; 1996b; RECHNITZER, 1999).

A határok tanulmányozásánál a legismertebb és legtöbbször említett kifejezések, az általánosan elfogadott és használt *elválaszt* és *összeköt* dichotómia, melynek egyértelmű meghatározó szerepe van a funkcionális felosztásnál is (NÁRAI – RECHNITZER, 1999). Ráadásul a magyarországi viszonyrendszerben feltétlenül említést kell tenni az elválasztás–összekötés kettősségéről, hiszen az 1920-as trianoni döntést követően az új államhatárok területi egységeket, kultúrákat, nemzeteket, gazdaságokat választottak szét (BARANYI, 2007). CSÉFALVAY (1994) munkájában rámutat azonban arra, hogy a hazai kontextusban mindez nem csak a trianoni határvonás következtében megfigyelhető jelenség, mert a határ még ma is minden esetben elválaszt, elhatárol valamilyen jellegzetes társadalmi-kulturális miliővel rendelkező területet. Az olyan határelméleti kérdésekkel foglalkozó szakirodalmi munkák száma megszámlálhatatlan, amelyek valamely ponton érintik vagy hangsúlyozzák az államhatárok kettős *elválasztó–összekötő*, *elbizonytalanító–védelmet adó*, *kirekesztő/körülölő* vagy éppen *elválasztó*, *szűrő* és/vagy *nyitott* jellegét. A különböző ellentétpárok használata a határkutatásban egyébként azért rendkívül gyakori, mert – ahogyan azt a határkutatás

egyik legelismertebb képviselője, VAN HOUTUM (1998) is hangsúlyozza – a határok különböző típusai leginkább ellentétpárok szembeállításával jellemezhetőek. A szerző megállapítja továbbá, hogy az egymással szemben álló szélsőséges értékek között minden határ elhelyezhető (12. ábra).

**12. ábra: A határok jellemzőinek ellentétpárjai**

<b>Természetes</b> (Natural)	←————→	<b>Mesterséges</b> (Artificial)
<b>Funkcionális</b> (Functional)	←————→	<b>Érzelmi</b> (Affective)
<b>Konkrét</b> (Concrete)	←————→	<b>Elvont</b> (Abstract)
<b>Nyitott</b> (Open)	←————→	<b>Zárt</b> (Closed)

Forrás: Saját szerkesztés VAN HOUTUM, 1998 alapján

Van Houtum a modelljével egyébként egészen erőteljes tudományos vitát indított el, hiszen sokak olvasatában nem is létezik például a természetes–mesterséges ellentétpár. Jól illusztrálja ezt a vitát a következő két megjegyzés: a határok mindig mesterséges képződmények, emberi tevékenység eredményei (NEWMAN, 2009), másszor pedig – például POUNDS (2003) értelmezésében – mindig természetes képződmények. Pounds felhívja a figyelmünket ugyanis arra, hogy a középkori Európában az államhatárokat a természeti képződményekhez (tavak, folyók, hegységek stb.) igazították.

HARDI (2001) a határok csoportosításakor és funkcionális felosztásakor „*fizikai*” és „*mentális*” határokat különböztet meg (5. táblázat).

**5. táblázat: A térbeli határok rendszere**

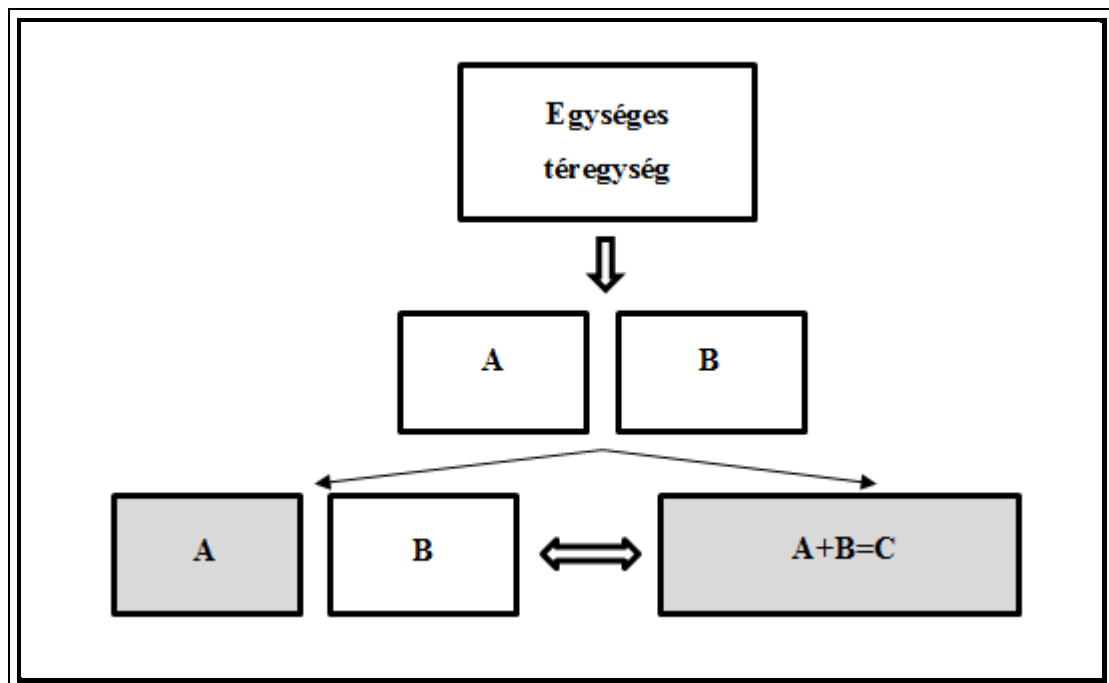
<b>Fizikai határ</b>		<b>Mentális határ</b>
<b>Frontier</b> (határzóna)	<b>Boundary</b> (politikai határvonal)	
politikai, népesedési, vallási, kulturális	szárazföldi, vagy tengeri, természetes, vagy mesterséges	Területi identitás: „mi” és „ők” határa Mental map: a különböző szinten ismert területek határa

Forrás: Saját szerkesztés HARDI, 2001 alapján

Az összefoglaló 5. táblázatból jól látható, hogy a fizikai határok tényleges elválasztó vonalak, míg a mentális határok nem lépnek túl a „szellemi korlát” szerepén. Érdeemes azonban tudni, hogy a mentális határ nem jelent teljes határmentességet, mert – mint ahogyan arra VAN HOUTUM et al. (2005) rámutat – az egyének a mindennapi életük során megtartanak, sőt kreálnak is bizonyos határokat. Ráadásul ez még akkor is fennáll, ha a fizikai határok lebontása már réges-rég megtörtént.

HARDI (2001) a határrégiók kialakulását bemutató modelljében a korábban összetartozó, majd az államhatár által elválasztott területek fejlődésére kétirányú fejlődési utat lát. Kialakulhat a gazdasági-társadalmi folyamatok divergenciája alapján egy-egy elkülönült határ menti térség, míg a kialakuló és/vagy a fennmaradó interakciók révén egységes határrégiók jöhetnek létre (13. ábra).

**13. ábra: A határ menti terület és a határrégió kialakulása**



Forrás: Saját szerkesztés HARDI, 2001 alapján

A szerző modelljében megjegyzi, hogy a határrégió kialakulásához több feltételnek kell teljesülnie. Ezek között a határ menti térségek gazdasági-társadalmi kapcsolatrendszerének erőssége, az etnikai, kulturális, mentális határok erőssége, valamint a központi hatalom centralizációs törekvése említhető.

Ezen tényezők folyamatos változása befolyásolhatja (segítheti vagy gátolhatja) a határrégió vagy a teljesen elválasztott határ menti térség kialakulását.

PARKER (2006) az interakciók szélesedésének kérdéskörét tovább árnyalva, a határdinamizmus kontinuitási modelljében a határtérségekben előforduló különböző típusú határok pontosabb elemzésére vállalkozik. Szerinte a határok a statikus állapot felől a dinamikus felé haladnak, és a határok típusai között a földrajzi, a politikai, a demográfiai, a kulturális és a gazdasági határok különböztethetők meg. A modell szerint a határok jellegének változása mindegyik típust érinti (14. ábra).

**14. ábra: Parker határdinamika- folytonosság modellje**

HATÁR MENTI TERÜLET					
	MEREV ELVÁLASZTÓ	AZ ÁLLAMHATÁROK JELLEGE			LÉGIESÜLT
A HATÁROK TÍPUSA	<i>Statikus</i>	<i>Korlátozó</i>	<i>Porózus</i>	<i>Dinamikus</i>	
Földrajzi	_____	_____	_____	_____	
Politikai	_____	_____	_____	_____	
Demográfiai	_____	_____	_____	_____	
Kulturális	_____	_____	_____	_____	
Gazdasági	_____	_____	_____	_____	

Forrás: Saját szerkesztés PARKER, 2006 alapján

Parker szerint, amennyiben az adott határ elindul a statikus állapot felől a dinamikus felé, akkor a változások földrajzi, politikai, demográfiai és kulturális vonatkozásban is testet öltenek. Az átalakulást ennek megfelelően nem szabad túlzottan leegyszerűsítetten, egysíkúan kezelni. Erre a következtetésre jutnak mások is (ZEIDLER, 2001; KOBOLKA, 2000; SALLAI, 2001; RECHNITZER, 2005; DUSEK, 2007; inter alia), akik ugyancsak a többszemponú, interdiszciplináris megközelítés mellett szállnak síkra.

NEWMAN (2009) a határ-problematika megközelítésében Parkerhez hasonlóan a „folyamat jellegére” és a határok „közös tulajdonságaira” helyezi a hangsúlyt. Értelmezésében a *határ mint folyamat (bordering process)* jelenik meg, ahol annak

jellege adja meg a különféle társadalmi-gazdasági entitások „kizárását” vagy éppen „befogadását” (*exclusion and inclusion*). Newman a határ mint folyamat általános értelmezéséhez hat szakaszt jelöl ki: (1) keletkezés (lehatárolás), (2) intézményesülés, (3) fenntartás (menedzselés), (4) lezárás, (5) megnyitás, (6) eltörlés. Ezen szakaszok hossza, jellegzetességei, átalakulása az állandóan változó társadalmi, gazdasági és politikai körülményektől függ.

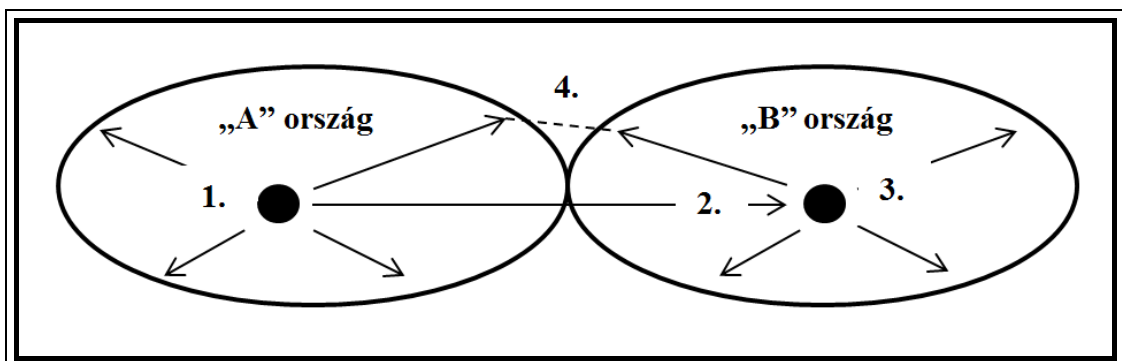
NEMES NAGY (2009) értelmezésében a határok kapcsán négy jellegzetes funkciót különböztethetünk meg:

- elválasztó térelem, gát (barrier funkció),
- szűrőzóna kapukkal (filter funkció),
- perem és ütközőzóna (frontier funkció),
- összekötő elem (kontakt funkció).

A szerző ugyanakkor arra is felhívja a figyelmünket, hogy a funkciók megjelenhetnek koncentrált, pontszerű formában (kapu jelleggel), vonal- és zónaszerűen, ráadásul keveredhetnek is.

MARTINEZ (1994) modelljének gondolati ívét megragadva saját magam is készítettem egy összekapcsolódási modellt, melyben a (multinacionális) vállalati tevékenység a legfontosabb katalizátora a folyamatnak (15. ábra).

**15. ábra: A kereskedelmi vállalatok által katalizált határmentesülési folyamat**



Megjegyzés: az ábrában látható számok a határmentesülés folyamatának lépcsőfokait jelentik

Forrás: Saját szerkesztés az önálló modell alapján

A modell alapfeltétele, hogy a határmentesülési folyamat és a gazdasági átalakulás kezdetekor a multinacionális (kereskedelmi profilú) vállalatok nincsenek jelen a szomszédos országokban. Később, azonban az elérhető profitjukat maximalizálандó a térben szétszóródnak és jelentősen hozzájárulnak a határ menti területek területi dinamizmusainak növekedéséhez.

Ezzel a megközelítéssel arra kívánok rámutatni, hogy a határmentesülés folyamatában nem mindig van közvetlen és azonnal bekövetkező kapcsolat a határ menti területek között. A modellemben a határmenti gazdasági interakcióinak növekedését egy sajátos, négy szakaszra osztható folyamat eredményeként értelmezem.

1. szakasz: A centrumtérsgben méretgazdaságosan működő vállalat igyekszik a teljes anyaországra („A”) kiterjeszteni a gazdasági tevékenységét: fióktelepeket, értékesítési pontokat hoz létre. A piacméret növekedésével tovább növekszik az árbevétele és a piacon minden fogyasztó – még a határ menti térségekben is – megismeri az értékesített termékeit.

2. szakasz: A külpiacon lépés leggyakrabban tapasztalt foratókönyve szerint a vállalat elsőként az „A” országgal közvetlenül szomszédos országban („B”) jelenik meg. A vállalat magatartását a külpiacon is a lehető legnagyobb piacméret és piacpotenciál elérése vezérli, ezért elsőként a centrumtérsgben telepszik meg.

3. szakasz: Abban az esetben, ha a centrumtérsgben sikeres a vállalat, megpróbálja tovább növelni az általa elérhető piac méretét. Ennek során ugyancsak fióktelepek és értékesítési pontok jönnek létre, melyek a határ menti régiókban élökhöz is eljuttatják a forgalmazott termékeket.

4. szakasz: A határmentesülési folyamat legmagasabb szakaszában, a határ mentén működő gazdasági egységek gazdasági interakcióba léphetnek egymással. Az értékesített vagy gyártott termék jellegétől függően partneri, az áruellátást segítő kapcsolat alakulhat ki. A fogyasztók a kiskereskedelmi árakat figyelembe véve dönthetnek a vásárlás helyszíne felöl.

Elképzelhető azonban, hogy az országok között tapasztalható erőteljes különbségek miatt csak a kapcsolatok lehetősége teremődik meg, és sohasem jön létre tényleges együttműködés. (Nem kirívó eset az sem, amikor a határ egyik, illetve másik oldalán ugyanazon multinacionális vállalathoz tartozó fióktelep működik, bármilyen érdemi kapcsolat nélkül.) Egyértelmű azonban, hogy a vállalatok határ menti területeken

történő megjelenésével az adott téregység gazdasági integritása is növekszik, ráadásul a fogyasztók összekötő kapocsként is szolgálhatnak és ingázásukkal, vásárlásaikkal hozzájárulhatnak a határ menti területek árkülönbségeinek csökkentéséhez. Ezzel pedig megvalósulhat a disszertáció fókuszában álló LOOP, amely bizonyos értelemben a globalizációs folyamatok egyik mérőszáma is.

A határok leglényegesebb szerepének és funkcióinak számbavétele után egyértelművé vált, hogy az államhatár jelentős szerepet tölt be a területi fejlődésben, még esetleg akkor is, ha már teljes egészében eltűnt (VAN HOUTUM et al., 2005). Ebből egyenesen következik, hogy a határ erőteljesen meghatározza a környezetében elhelyezkedő terület karakterét is. Indokolt lehet ebből kifolyólag azt is megvizsgálni, hogy milyen a határok, illetve azok eltűnésének területi fejlődésre gyakorolt hatása. Ennek egzakt körüljárását HANSEN (1977) is szorgalmazza, ezért a következő fejezet strukturáltan kívánja bemutatni ezt a kérdéskört.

### **I.3. A HATÁR MENTI TERÜLETEK FEJLŐDÉSI PÁLYÁJA A KÖZGAZDASÁGI ELMÉLETEKBEN**

Már a dolgozat bevezetőjében is felszínre került, hogy korábban a közgazdaságtudomány figyelmen kívül hagyta a teret, és leginkább csak dimenzió nélküli pontgazdaságokat kezelt. Mára már azonban a közgazdaságtudomány (például a világgazdaság elemzése kapcsán) a tértípusok széles körével hozható kapcsolatba (MÉSZÁROS, 2010), sőt a korábbiakhoz képest sohasem látott mértékben „használja” a teret. BORSOS (2001) ezen túl arra is felhívja a figyelmünket, hogy ha csak a nemzetállamra koncentrálnak a gazdasági folyamatokat illetően, akkor szükségszerűen téves következtetésekre jutunk. Figyelmen kívül hagyjuk ugyanis a globális és makroregionális hatásokat, illetve az állam belső térbeli differenciálódását, a helyi és regionális léptékeket és a mindennapi élet tereit.

Ennek megfelelően ez az alfejezet – korábbi tanulmányaimra (PÁSZTOR, 2012a; PÁSZTOR – KOZMA, 2013c) támaszkodva elsőként azt kívánja körüljárni, hogy a tér kiszélesedése előtt – egy határokkal szabdaltnak világnak – milyen szerepet tölthettek be a határok a gazdasági interakciók formálásában. Ezt követően a különböző közgazdasági elméletek nézőpontjait ismerteti a határok eltűnésének területi fejlődésben megfigyelhető következményeivel kapcsolatban.

### **I.3.1. A határok területi fejlődésre gyakorolt hatása**

A határok területi fejlődésre gyakorolt hatásának tudományos igényű vizsgálata évszázados múltra tekint vissza. A kutatók leginkább a határok negatív, korlátozó szerepét domborítják ki, de elvértve találhatunk olyan tanulmányokat is, melyekben számos kedvező jegy is megjelenik (JEGGLE, 1992). Ezért elsőként azokat a tanulmányokat érdemes szintetizálni, melyek a határra mint lehetőségre, pozitív jelenségre tekintenek.

HANSEN (1977) szerint a határ két oldalán megjelenő eltérő gazdasági környezet (jogi szabályozás, adóterhek és az átlagbérek különbsége) befektetéseket generálhat a szomszédos országok között. A hangsúly tehát a különbségeken és az ún. „fejlettségi lépcső” kihasználásán van. PÉNZES (2009) rámutat azonban arra, hogy a pozitív hozadékok leginkább a határátkelőhelyek közelében jelentkeznek, és a megnövekedett áru és személyforgalom számottevő része a szürke- és feketegazdaságban realizálódik. Voltaképpen ugyanezt erősíti meg tanulmányában JAKOBI ÉS KISS (2003), amikor megjegyzi, hogy az illegális tevékenységeket a mesterséges határ által generált feszültség váltja ki. A határátkelőhely pusztta megjelenése is kedvező hatással lehet a saját környezete jövedelmi viszonyaira, és az ott dolgozóknak köszönhetően javulhat a határ menti térség foglalkoztatottsága is. KISS (2000) tanulmányában vitatja ezt, és rámutat arra a tényre, hogy a rendszerváltás utáni Magyarországon újonnan létesített déli és keleti határátkelők nem tudták igazán katalizálni az érintett települések fejlődését. KOZMA (2006) empirikus kutatása az Észak-alföldi régióban más eredményt hoz, ugyanis szerinte a határátkelőhelyek esetében a tágabb környezethez képest kimutathatóan nagyobb a jövedelemszint.

Abban az esetben, ha következetesen számba vesszük a határok területi hatásával kapcsolatban megjelenő tanulmányokat, akkor azt láthatjuk, hogy a határok a földrajzi tér állandó és változatlan elemeiként sokkal inkább kényszerítő, mintsem serkentő szerepet töltenek be a térbeli rendszerek működésében (REICHMAN, 1993). Talán ez lehet a magyarázat arra, hogy az egyén – nem csak földrajzi, hanem a fejlettségbeli vonatkozás kapcsán is – periférikus jelzővel illeti a határt és a centrumtól távol, de a határhoz közel eső határ menti térséget (SÜLI-ZAKAR, 1992). Vitatni lehet azonban ezt a leegyszerűsítő szemléletmódot, mert amíg KKE határai mentén majdnem teljes

terjedelmében összefüggő falként jelennek meg az elmaradott területek (GOLOBICS – TÓTH, 1996), addig a nyugati és fejlett gazdaságú országokkal (európai centrum) érintkező határszakaszok sokszor dinamikus zónaként értelmezhetőek (GORZELAK, 1996).

A tudományos vitát nyugvópontra helyezve GEENHUIZEN et al. (1996) a határokat és a globális tér kiterjedésének korlátait tanulmányozva arra a következtetésre jutottak, hogy négy területen lehet egészen feszítő a határok befolyásoló szerepe. Ezek (1) a közlekedésben megjelenő korlátok, (2) a társadalmi-kulturális korlátok, (3) a gazdasági-intézményi korlátok, (4) a technológiai korlátok.

VAN HOUTUM (1998) a határok térformáló szerepével kapcsolatosan több elméleti irányzatot különböztet meg. Olvasatában létezik az (1) áramlásközpontú irányzat (*flow approach*), (2) a határon átnyúló együttműködési irányzat (*cross-border co-operation approach*), és az (3) emberközpontú irányzat (*people approach*). Ez a hármasszortatú megközelítés illeszkedik a fejezet gondolatiságához, ezért a határok területi fejlődésre gyakorolt hatását e szempontrendszer mentén célszerű megközelíteni.

*Az áramlásközpontú irányzat* az emberek, a szolgáltatások és a javak áramlását helyezi a vizsgálat fókuszába. A közgazdászok által leggyakrabban használt elmélet azokat a torzulásokat, veszteségeket vizsgálja, melyet a határok korlátozó szerepe okoz a javak és a szolgáltatások fizikai áramlásában (CZIMRE, 2006). Az irányzat a határra olyan mesterséges akadályként tekint, amely megzavarja azokat a gazdasági interakciókat, melyek egyébként egy határmentes térben jönnének létre (ANDERSON – WEVER, 2003). Egy határok nélküli térben – a neoklasszikus kereskedelem elméletéből kiindulva – azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy az egyes régiók a komparatív előnyeik mentén kereskedve növelik az összhatékonyságot (SAMUELSON, 1964). Abban az esetben, ha megmarad a határ, és érezhető annak büntető jellege, akkor a határról, mint a gazdasági hatékonyság romboló tényezőjéről beszélhetünk. Számos tanulmány foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, és olyan kulcsszavak kapcsán, mint a migráció (CORNELIUS – BUSTAMANTE, 1989), az exporttermelés (STODDARD, 1987; SKLAIR, 1989), a határon átnyúló munkavégzés, vásárlás és szolgáltatások igénybevétele (ROTELLA, 1998) minden esetben felmerül a határok büntető arculata.

Az áramlások központú megközelítés szerint az ország perifériáján elhelyezkedő határ menti terület a központi fekvésű területekhez képest hátrányos helyzetben van. A határ menti interakciókat érintő döntéseket a távoli fővárosban hozzák, és az érintett területnek csak a mechanikus átvétel marad. A helyi kontextusban jelentkező határproblémák nagyok és szignifikánsak, de túl kicsik ahhoz, hogy a nemzeti politika látókörébe kerüljenek. A döntéseket a határ mentén élő emberek preferenciája és érdeke figyelmen kívül hagyásával hozzák (ANDERSON – WEVER, 2003).

Az áramlások központú megközelítést használó közgazdászok közül néhányan azonban arra is rámutatnak, hogy számos ok miatt a két ország közötti gazdasági interakciók a határ mellett fekvő területek esetében intenzívebbek lehetnek, mint az országok más részein. Az érvelésük a nemzetközi gazdasági kapcsolatok expanziójának lineáris földrajzi jellegével magyarázható. Mások – például KRÄTKE (2003) – azonban azt hangsúlyozzák, hogy az ilyen kapcsolatok jobban magyarázhatóak a *hierarchikus ugrások effektusával*. Ennek az *első lépését* a határon átnyúló vásárlás kereskedelemnövelő hatása jelenti a fogyasztási javak esetében. A *második* az intenzívebb munkavállaláshoz köthető ingázás mind a szakképzett, mind a szakképzetlen munkavállalók kapcsán. A *harmadik* a megnövekedett exporttevékenység következtében jelentkező markánsabb tőkeáramlás lehet. Végezetül a *negyedik* olyan termékek kereskedelmét jelenti, melyek egyébként korlátozottan vagy teljes egészében forgalomképtelenek. (Példaként erre a szolgáltatások igénybevételét lehet megemlíteni a határ egyik, illetve másik oldalán.)

A határon átnyúló együttműködési irányzat kapcsán először arra érdemes rámutatni, hogy ma még léteznek olyan határon átnyúló „problémák”, melyek sokkal összetettebbek akkor, amikor a terület és a nemzetiség nem esik egybe, és a kapcsolat a nemzet és az állam között kétértelmű. Ennek eredményeként, a határ demarkációja egy jelentős előrelépés lehet annak kapcsán, hogy közös kalap alá tartozzanak az államok, és ne töredezzenek szét kisebb egységekbe (BRUBAKER, 1998). Nem véletlen tehát, hogy az ebben a témában íródó tanulmányok legnagyobb része az egyes határ menti régiók regionális politikáját elemzi és értelmezi (CZIMRE, 2006). BRYM (2011) pedig arra mutat rá, hogy a határ menti területek olyan téregységekké váltak, ahol a különböző termékek, emberek és ötletek terjedése figyelhető meg úgy, hogy közben a határon átnyúló regionális együttműködések voltaképpen új korszakba léptek. Ezek a határon

átívelő „erőfeszítések” egyébként mind előrevetítik az O’DOWD ÉS WILSON (1996) által megfogalmazott „határok nélküli Európa” (*Europe without Frontiers*) koncepcióját, mely szerint az európai kontinensen teljes egészében eltűnnek a határok. Az EU ezt a folyamatot és a jelenleg meglévő korlátok felszámolását különböző programok mentén kívánja elősegíteni. Életre hívta/hívja azokat az eurorégiókat, melyek célja, hogy a periférikus helyzetben lévő határ menti területeket olyan zónákká alakítsa a határon átnyúló gazdasági és infrastrukturális együttműködések révén, melyek tartós növekedésre képesek (THALER, 1997). CZIMRE (2006) is felismeri ennek a jelentőségét, amikor megjegyzi, hogy az EU határ menti térségeit behálózó eurorégiók rendszere ösztönzően hat az EU külső határai mentén olyan szervezett és intézményesült együttműködések létrejöttére, amelyek a határ menti kapcsolatok fejlesztését, a különféle adottságú és fejlettségű térségek egyre szervezettebb együttélését valósítják meg. Ez a határokon átnyúló együttműködés leginkább a geográfusok körében vált igazán népszerűvé. Céljuk és az európai integráció célja is az, hogy a határ két oldala közötti „fejlettségi lépcsőt” valamilyen közös stratégiával, gazdasági és politikai intézménnyel küzdjék le.<sup>18</sup>

CZIMRE (2006) szerint az *emberközpontú irányzat* kategóriájába tartozó tanulmányokban az emberek és az embercsoportok viselkedése, hozzáállása jelenik meg a határokkal kapcsolatosan. A legújabb kutatások éppen erre a kihívásra próbálnak választ adni, amikor a határrégiókat interdiszciplináris kutatási pályát követelő társadalmi szempontból elemzik (WILSON ÉS DONNAN, 1998). Az irányzat létjogosultságát igazolandó TOPALOGLOU et al. (2005) óvva intenek bennünket attól, hogy a határok kapcsán kizárólag olyan tényezőkre fókuszáljunk, mint a kereskedelem, a közvetlen külföldi tőkebefektetés és a migráció. Szerintük más, nem számszerűsíthető tényezők is fontosak.<sup>19</sup> Ilyenek lehetnek például a történelem, a nyelv, a különböző földrajzi paraméterek és a kultúra. PAASI (1999) szerint ezen tényezők mentén a határokat nem szabad statikus vonalakként kezelnünk, mert sokkal inkább olyan gyakorlatok (diskurzus, észlelések) összességét képezik, melyek jelentősen befolyásolják a határ menti interakciókat.

---

<sup>18</sup> Jelen disszertáció azonban nem kíván mélyebben foglalkozni az eurorégiókkal és a különböző felülről jövő kezdeményezésekkel, mert – BARANYI (2009b) gondolataihoz illeszkedően – úgy véli, hogy azok eddig töredékes sikerességük voltak a határ menti területek fellendülésének előmozdításában.

<sup>19</sup> PAASI (1992) és PETTMAN (1996) például a határ két oldalának dialektikus kapcsolatát elemzi.

ANDERSON ÉS O'DOWD (1999) is rámutatnak, hogy az államhatárok sok gazdasági és társadalmi határvonallal hozhatók kapcsolatba, melyek között nehezen számszerűsíthető tényezők – például a nemzeti, az etnikai és a nyelvi csoportok – különíthetőek el. KEATING et al. (2003) szerint a határrégiókat társadalmi konstrukcióként kell vizsgálnunk, ahol a különböző normák, a kollektív azonosság és a közös emlékek meghatározóak az interakciókban. ZIELONKA (2001) azt is hangsúlyozza, hogy ha a határok puha zónákká alakulnak is át, továbbra is megmaradnak a különböző kulturális azonosságok. ARMBRUSTER et al. (2003) leszögezik, hogy amennyiben különböző nyelveket beszélnek a határ egyik illetve másik oldalán, akkor az erőteljes hátráltató tényezője lehet a határon átnyúló kapcsolatoknak. Rámutatnak még arra is, hogy a pusztá akcentus is rendkívül kedvezőtlen tényező, ugyanis katalizálja a „mi” és az „ők” képzetének kialakulását. Végezetül azt hangsúlyozzák, hogy a határ menti interakciókat tekintve sokkalta fontosabbak lesznek a nyelvi különbségek, ha kisebbségek vannak jelen a határtérségben. VAN HOUTUM et al. (2005) arra a következtetésre jutnak, hogy az egyén a mikrokörnyezetében hosszasan megőriz bizonyos határokat. Ezek a választóvonalak még akkor is megmaradnak, ha a makroszintű (ország) határok már évek, évtizedek óta eltűntek. DITTMER (2003) egy egészen érdekes jelenségre hívja fel a figyelmünket, amikor azt mondja, hogy egy országon belül más-más határrégióban eltérő politikai identitások is kialakulhatnak. Ez a jelenség egyébként gazdasági jellemzőkkel is társítható, melyek nemcsak a gazdasági szférában, hanem a mindennapokban is megjelennek. Erre hoz nagyon jó példát STILLER (2003) akkor, amikor felhívja a figyelmünket arra, hogy Lengyelországban az EU-hoz való csatlakozás referendumát 2003 júniusában, a nyugati határrégiókban 84%-kal, a keleti határrégiókban 63%-kal támogatták. MEINHOF et al. (2003) is megerősítik mindezt és kutatásukban arra a további következtetésre jutnak, hogy jóllehet az észlelések a keleti és nyugati határok mentén jelentős különbségeket mutatnak, a „német” észlelése azonos, amikor a vita európai szintre kerül.

Annak ellenére tehát, hogy a távolság elveszíti jelentőségét a most is zajló kommunikációs technológia fejlődése következtében, úgy tűnik, hogy kauzalitás tárható fel a földrajz és az identitások között a határrégiókban. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a földrajz még mindig fontos szerepet játszik az identitások és interakciók meghatározásában a határokon átnyúló kapcsolatokban. Ebből következően pedig az az

általános kép tárulhat elénk, hogy a határterületek általában egyedi, dinamikus és egyedülálló jellemvonásokkal rendelkeznek. Fontos tehát az egyes régiók sajátosságainak figyelembevétele, melyre a disszertáció még számos ponton felhívja majd a figyelmünket.

A határok területi fejlődésben betöltött (pozitív és negatív) szerepének áttekintése után helyezzük át vizsgálataink fókuszát a különböző közgazdasági elméletek és a határ menti fekvés kapcsolatára. Szándékosan próbálok három különböző elmélet segítségével egységes és következetes válaszokat adni a bevezetőben is feltett kérdésekre, mert kimondva/kimondatlanul meg kívánok felelni a francia fizikus, JULES HENRY POINCARÉ (1909) nevéhez fűződő tudományos nővumokkal szemben támasztott követelményeknek. Szerinte ugyanis: „...egy új eredmény akkor igazán értékes, ha egyenként már régóta ismert, de egymástól távol állónak tűnő elemek közt létesít kapcsolatot, és ezzel hirtelen rendet teremt ott, ahol addig a rendezetlenség állapota uralkodott.”

A következőkben ezért a gondolati ív strukturáltan, a bevezetőben már említett elméletek mentén próbálja feltárni a határ menti területek fejlődési ívét a határmentesülő világgazdaságban.

### **I.3.2. A hagyományos telephelyelméletek megközelítései<sup>20</sup>**

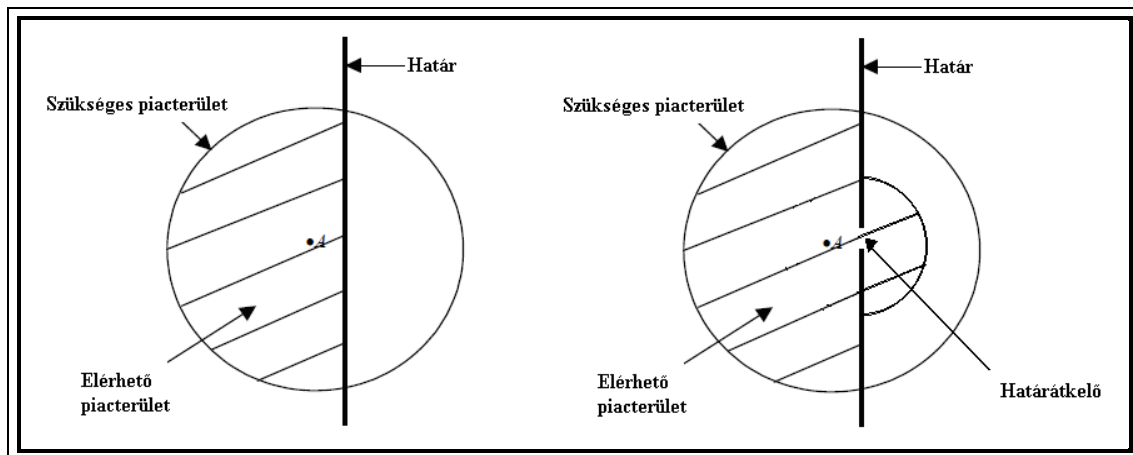
Széles körben ismert tény, hogy a telephelyelméletek fókuszában elsődlegesen lokalizációs kérdések állnak. A régóta kutatott kérdéskör azonban már korán interdiszciplináris jelleget öltött, melyben sajátos megközelítés született a határok és a határ menti területek kapcsán is (CHRISTALLER, 1933; GIERSCH, 1949/1950; LÖSCH, 1944/1945). A gazdasági integráció területi hatását elsőként LÖSCH (1944/1945) említi meg szilárd, következetes, ugyanakkor szokatlan modelljében. E szerint a fogyasztók és a termelési tényezők immobilak, és egyenletes eloszlást mutatnak a térben. A méretgazdaságosságot, a tökéletlen versenyt és a saját profítérdekeket figyelembe vevő vállalatok ezért ott telepsznek le, ahol a területileg szétszórt kereslet a legjobban kiszolgálható. A megközelítés természetesen számol a

---

<sup>20</sup> Az alfejezet több ponton támaszkodik Annkatrin Niebuhr és Michael Moritz kutatást segítő megjegyzéseire.

szállítási költségekkel is, amelyek a fogyasztók és a termelők távolságával arányosak. Ebből az következik, hogy az adott pontról kiszolgált piacterület erősen determinált. Mindezen megállapításokon Lössch hamar túllépett, és kutatásainak központi problémája a piacterületek regionális rendszerelméletének fejlődése volt (NIEBUHR – STILLER, 2004). Lössch elmélete szerint a központok piackörzetei elméletileg és zavartalan fejlődés esetén kör, illetve hatszög alakúak. A központból kiindulva tehát a földfelszín minden irányába terjednek, a vállalatok hatszögletű piacterületeket fednek le, és céljuk a tér minden egyes pontjának elérése. Egy erősen elválasztó határ esetében a városhálózat határhoz közeli egységei azonban rosszabb helyzetbe kerülnek, mint a nemzeti központhoz közelebbiek. Az államhatár megbontja ugyanis a Christaller-féle hatszöges rendszerben szerveződő hierarchiaszinteket. Ebből következően pedig nem alakulhat ki teljes piac- és vonzáskörzet, vagyis *a nemzeti határok megjelenésével a gazdasági terület nagyban torzul* (RECHNITZER, 1999; NIEBUHR – STILLER, 2004b) (16. ábra).

**16. ábra: A határok piackorlátozásban betöltött szerepe**



Megjegyzés: „A” a téregységben belüli vállalatot jelenti

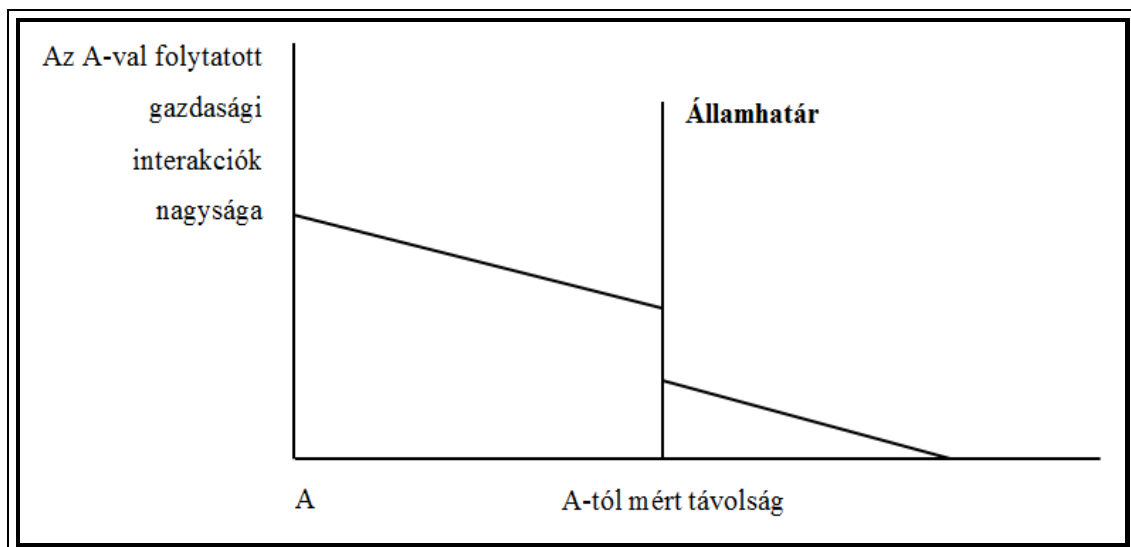
Forrás: Saját szerkesztés és kiegészítés NIEBUHR – STILLER, 2004 alapján

Az ábrából egyértelműen látható, hogy a határok torzító elemként jelennek meg a piaci hálózatokban. Mindezt NIJKAMP et al. (1990) is megerősítik, amikor úgy fogalmazzák, hogy a határok jelentősen korlátozzák a személyek, az anyagi javak, az információ és a tudás szabad áramlását. A határkutatás egyik legkiválóbb képviselője, Paasi pedig ezt tovább árnyalva kifejti, hogy a határok helyi és nemzetközi szinten intézményekként (szűrőkként) szolgálhatnak a belépés és a kilépés saját szabályainak

meghatározásával. Szerinte ugyanis a határok minden időben előírják a javak, a tőke, a szolgáltatások és az emberek áramlásának mértékét (PAASI, 1996). Egy határátkelő természetesen növeli az elérhető piacterület nagyságát, ám ez a terület a határ másik oldalán jóval szerényebb, mint az innenső részén (16. ábra). Ennek okaként pedig elsősorban a határátlépéshez kapcsolódó költségeket emelhetjük ki (TOPALOGLOU, 2008). BOGGS (1940) a határok korlátozó szerepe kapcsán minden más kutatónál élesebben fogalmaz, s egyenesen azt hangsúlyozza, hogy az államhatárok a gazdasági integráció korlátai. Ennek tükrében pedig nem lepődhetünk meg azon, hogy az államhatárok egyértelműen a határon átnyúló interakciók gátjaiként jelennek meg a szakirodalomban. HANSEN (1983) például a növekedési póluselméletek logikáját alkalmazva, arra a következtetésre jutott, hogy a határ gátolja a környező területekre, vonzáskörzetre induló diffúziós hatásokat, és ezáltal akadályozza az innovációk terjedését.

A kutatók széles körben rámutatnak továbbá arra a tényre, hogy a határok növelik a nemzetközi kereskedelmet, illetve az ipari termelés költségeit, s ezáltal jelentősen torzítják a piacot (RATTI, 1993; CLARK, 1994). VAN HOUTUM (1998) a doktori értekezésében ugyancsak hangsúlyozza azt a tényt, hogy a határok erőteljesen korlátozzák a gazdasági interakciók tovaterjedését és ezáltal a vállalatok számára elérhető piacot (17. ábra).

**17. ábra: A határ korlátozó szerepe a gazdasági tevékenységek diffúziójában**



Megjegyzés: „A” a megadott téregységben működő vállalat

Forrás: Saját szerkesztés VAN HOUTUM, 1998 alapján

Ábrájával azt szemlélteti, hogy a különböző gazdasági tevékenységek terjedése a vizsgálat alá vont, ún. hazai országban folyamatos és töretlen. A határ másik oldalán azonban látványosan alacsony szintre esik vissza illetve a határtól távolodva folyamatosan csökken. Voltaképpen ezt erősíti meg SUAREZ-VILLA et al. (1992), akik azt állítják, hogy a térben és időben megjelenő akadályok jelentősen befolyásolják az információ és a gazdasági tevékenységek szabad áramlását.<sup>21</sup>

Ez a beszűkülő gazdasági „játéktér” érdemben befolyásolja a gazdasági teret (HANSON, 1996; 1998b). HAGGETT (2006) ugyanezt igazolva azt is hangsúlyozza, hogy a vámok és egyéb járulékos költségek többletkiadása jelentősen hozzájárul a piaci hatósugár beszűküléséhez. A piaci hálózatok torzulásával, illetve a potenciális piaci területek felszabdalódásával az anyagi veszteségek megjelenése pedig már tudományosan kellően alátámasztott tény (LÖSCH, 1944/1945; RATTI, 1993; VAN HOUTUM, 2000; inter alia). A határok tehát megosztják a piaci területet, s ezáltal negatívan befolyásolják a vállalat ún. piacpotenciálját.<sup>22</sup> Az alacsonyabb értékesítési volumen pedig arra is ösztönözheti a céget, hogy visszavonuljon az adott piacról. *Ennek következménye pedig az lesz, hogy a határ közelsége miatt a vállalatok elsősorban nem a határ menti területen telepsznek le.*

Azt is látnunk kell továbbá, hogy minél távolabb lesznek a vállalatok a határtól és minél közelebb az adott ország földrajzi központjához, annál nagyobb lesz az elérhető piacterületük. A határrégiókban ebből következően szerényebb volumenű lesz az általános gazdasági tevékenység, és csak olyan cégek fognak megjelenni, amelyek egyébként is kis piaci területet igényelnek. LÖSCH (1944/1945) ezért a *határ menti területeket sivatagokhoz (desert)*, elhagyatott területekhez hasonlítja. Ezekben a téregységekben sok terméket csak nagyobb távolságból vagy egyáltalán nem lehet beszerezni. A nagy távolság ugyanis a gazdasági tevékenységek „népszerűtlen”

---

<sup>21</sup> A határok torzító hatását tovább árnyalando ENGEL ÉS ROGERS (1996) pedig még azt is megerősítik tanulmányukban, hogy a hasonló termékek árai jóval nagyobb szórást mutatnak a határ egyik, illetve másik oldalán lévő városban, mint azonos országban fekvő városok között.

<sup>22</sup> A piacterület torzulását azonban nem csupán a határ mint gát okozza. Akár nyitott határok esetében is a piacterület beszűküléséhez vezet az a tény, hogy a szomszédos ország gazdasági-társadalmi, vagy akár műszaki rendszerei kisebb-nagyobb mértékben eltérőek, így egy határ menti város nem tudja vonzáskörzetét olyan szabadsággal kiterjeszteni a szomszédos határ menti területekre, mint saját nemzeti területeire. A két ország között tehát számos olyan eltérés lehet, amely megnehezíti, költségesebbé teheti a város-vidék kapcsolattartást a határon keresztül (HARDI, 2008).

területeivé teszi a határ menti területeket (DIMITROV et al., 2002). Számos más kutató (például GIERSCHE, 1949/1950; HEIGL, 1978; NIJKAMP et al., 1990; ERDŐSI – TÓTH, 1988; RUTTKAY, 1995; CZIMRE, 2006) is hasonló következtetésre jut. Olvasatukban a határ menti régiók hátrányos helyzetű területek, s ezt leginkább annak tulajdonítják, hogy a határok korlátozzák a javak fizikai áramlását. VAN HOUTUM (2000) pedig azt hangsúlyozza, hogy a határrégiókat általánosságban marginális területekként tarthatjuk nyilván. Hátrányos helyzetük periférikus fekvésükből és a megosztott piacterületükből adódik, melynek további következménye a méretgazdaságosság szerényebb mértékű kihasználása.

HOOVER (1948) könyvében jó összefoglalót ad a határok jelentőségéről a tradicionális telephelyelméletek kapcsán. Megállapítja, hogy a vámok és más nemzetközi kereskedelmi korlátozások növelik a szállítási költségeket, megzavarják a piacterületet, az ellátási hálózatokat és növelik a határok közelében letelepedett termelők költségeit. Következésképpen, ő maga is arra a következtetésre jut, hogy a gyártók nagy valószínűséggel elkerülik azokat a téregységeket, ahol valamilyen kereskedelmi korlátozó tényező miatt torzult piaci vagy kínálati viszonyrendszer jön létre. Ebből az következik, hogy a vállalatok azon területrészeket fogják preferálni, ahol a központi fekvés jó hozzáférést biztosít a piachoz. Ennek következtében a gazdasági tevékenységet végző egységek egy határokkal körülzárt terület középső területe felé fognak orientálódni, ahol a keresleti és kínálati kapcsolatrendszerük sűrűbb szövetet alkot, mint a perifériákon (NIEBUHR – STILLER, 2004).

Abban az esetben pedig, ha megfordítjuk az előző gondolatmenetet, a következőkre kell rámutatnunk. A határok eltűnésével igen jelentős gazdasági átrendeződés figyelhető meg a határ menti területek esetében (például HANSEN, 1986; MARTINEZ, 1986; SCOTT, 1999; WILLIAMS et al., 2001; WILSON – DONNAN, 1998). Ezek a téregységek ugyanis jelentősen javíthatnak a vonzókéességükön akkor, ha leépülnek a nemzetközi kereskedelem akadályai és megteremtődik a külföldi piacokhoz való „olcsóbb” hozzáférés lehetősége. A határrégióban működő vállalatok számára a határok – kereskedelem előtti – megnyitása megnöveli az elérhető piacterületet. Ennek pedig az lehet a sajátos következménye, hogy a vállalatok a nemzeti határok közelébe települnek. Az integrált piacterületen olyan új termékek jelenhetnek meg, amelyeknél a korábbi kisebb nemzeti piac egyszerűen túl kicsi volt a nem jövedelmező kínálat és a

méretgazdaságossági okok miatt. Mindez persze csak akkor valósulhat meg, ha a vállalat a közös piac központi részén helyezkedik el, és az új piac elegendő potenciált biztosít. Abban az esetben, ha ez létrejön, *a határ menti területek a hazai és a külföldi piacok találkozásánál jelentősen növelhetik termelésvonzó képességüket az integrációs folyamat során* (TOPALOGLOU – PETRAKOS, 2008).

A leginkább a lösch-i megállapításokra alapuló kutatások mellett mások explicit módon foglalkoznak a gazdasági integráció területi hatásának olyan kérdéseivel, mint a kereskedelmi akadályok eltűnése és a termelési tényezők mobilitása európai országok között. Giersch a központi fekvésű határ menti területek kedvező fejlődési pályáját vázolja fel az EK-ben (GIERSCH, 1949/50). Szerinte a továbbra is perifériaként, félperifériaként megrekedő határ közeli téregységek a kiszélesedő piacokból azonban csak szerény mértékben, vagy egyáltalán nem profitálhatnak (TOPALOGLOU – PETRAKOS, 2008).

A telephelyelméletek megállapításait összefoglalandó megállapíthatjuk, hogy a határ menti területek gyengén fejlettek egy zárt gazdaságon belül. A gazdasági integrációkban számos esetben megjelenik e területek integrációjának pozitív területi hatása, ám ez kizárólag akkor lehetséges, ha ezen téregységek relatíve közel esnek a külföldi piacokhoz, és a nyitás után jelentősen növeli tudják piacpotenciáljukat, értékesítési lehetőségeiket. Mindebből az következik, hogy leginkább a centrális fekvésű, külföldi piacokhoz közelebb eső határ menti területeken indulhatnak el pozitív területi dinamizmusok. A periférián, a félperiférián elhelyezkedő területeken húzóódó államhatárok eltűnésével csak jóval szerényebb amplitúdójú pozitív hatások bontakozhatnak ki.

### **I.3.3. A kereskedelemelméletek megközelítései**

Az integráció területi hatása a telephelyelméletek mellett megközelíthető a nemzetközi tényezőáramlás vagy a kereskedelem szemszögéből is. A szakirodalomban a kereskedelmelméleteknél kap helyet azon változások kutatása, amelyek a kereskedelmi liberalizáció által a gazdasági tevékenység területi jellegében mutatkoznak meg (BRÜLHART, 1998). A fejezet rész a különböző kereskedelemelméletek és a határ menti területek fejlődési pályájának kapcsolatát egészen a klasszikusokig visszanyúlva

kívánja bemutatni, mert így átfogó képet alkothat a két terület lehetséges kapcsolódási pontjairól.<sup>23</sup>

Adam Smith vizsgálataiban az abszolút előnyöknek a nemzetközi (értelemszerűen határokat átívelő) kereskedelemre és a tényezőáramlásokra gyakorolt hatására helyezte a hangsúlyt. David Ricardo érdeklődésének homlokterében ugyanez állt, ő azonban leginkább a komparatív előnyök tanulmányozása során ért el kiemelkedő eredményeket. A XX. század első felében, a marginalista forradalom után, Heckscher és Ohlin ugyanezen gondolat mentén indult el. Modelljeik speciális jellemzője, hogy a tényezőellátottság vizsgálatakor a „valós”, euklidészi értelemben felfogott tér nem kap kiemelt szerepet. Munkáikban továbbra is a tényezőellátottság, a régiók (országok) közötti áramlások szabadságának mértékére és a tényező mobilitásra helyezik a hangsúlyt.

Később, azon *neoklasszikus kereskedelemelmélet* szerint, mely leginkább az eltérő termelési struktúrával rendelkező gazdaságok között zajló ún. inter-indusztériális kereskedelemre dolgoz ki elméleti megközelítést, a gazdasági integráció magasabb szintű specializációhoz vezet olyan termékek keresletének növekedése következtében, amelyeket az adott régió belső komparatív előnyökön alapulva alacsonyabb költségen tud előállítani. Így számos szerző szerint a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok egy költséghatékonyabb területi munkamegosztáshoz vezethetnek (NIJKAMP, 1993; VAN HOUTUM, 2000). A neoklasszikus megközelítés nem hagyja továbbá figyelmen kívül a kereskedelmi liberalizációhoz oly szorosan köthető munkaerőmobilitást sem, és megjegyzi, hogy az intenzívebb munkaerőmozgás mögött a munkanélküliség és a bérek szintjében meglévő különbségek jelennek meg, melyek hosszabb távon azonban kiegyenlíthetnek. A post-neoklasszikus elméletek a migrációt egyébként komplex és összetett jelenségként vizsgálják, ahol a társadalmi (FISCHER – STRAUBHAAR, 1996) és a szektorális (HARRIS – TODARO, 1970) jellemzőknek is nagy jelentőségük van. Más elemzések a távolsághoz és a másik fél információhiányához kapcsolódó költségeket emelik ki (JANNSEN, 2000).

---

<sup>23</sup> A kereskedelemelméletek határokat érintő megállapításainak bemutatása pedig több ok miatt is kiemelten fontos. COURLET (1988) például rámutat arra, hogy a határtérségek gazdasági fejlődését már nem a politikai intézményi különbségek, hanem a szomszédos területek komparatív előnyeinek kombinációi biztosítják.

Meg kell említeni a továbbiakban a kereskedelemelméletek egy másik szeletét is. A Jacob Viner nevével is fémjelzett integrációelmélet ugyanis a neoklasszikus kereskedelmi modellen alapul (TOVIAS, 1991). Az ebben a témakörben készült tanulmányok a kereskedelem liberalizálása és a közös külső vámok felállítása nyomán bekövetkező termelési és fogyasztási változásokat elemzik, de sajnálatos tény, hogy nem kap bennük kiemelt jelentőséget a területi dimenzió (TRÓN, 2009).

A legújabb megközelítések azonban már jóval szofisztikáltabbak, és a méretgazdaságosság, valamint a monopolisztikus verseny jelenségeit is érintik. Ezekben a modellekben a nemzeti határok vámot vagy vámmentes „akadályt” jelentenek. Ezt erősíti meg VAN HOUTUM (2000) is, aki úgy fogalmaz, hogy a határok általánosságban csökkentik a nemzetközi kereskedelem volumenét.<sup>24</sup>

A hagyományos és az újabb kereskedelmi modellek egy mozzanatra azonban egyértelműen felhívják a figyelmünket: a kereskedelmet gátló akadályok leépülése révén hajtott integráció növeli a nemzetközi kereskedelmet (NIEBUHR – STILLER, 2004). Ez a jelenség természetesen nem hagyja érintetlenül a nemzetközi termékspecializációt sem, amelynek fő mozgatórugója az országon belül bekövetkező termelési tényező reallokáció. A termelési tényezőkkel kapcsolatosan egyébként az lehet a kiinduló feltételezésünk, hogy azok teljes egészében mobilak országokon belül és szektorok között, míg teljes egészében immobilak nemzetközi szinten. Ezáltal az országoknak fix tényezőadottságai vannak, és a kereskedelemre, mint a tényező mobilitás helyettesítőjére tekinthetünk. Ha a termelési tényezők immobilak, akkor nincsenek szállítási költségek – sem nemzeti, sem nemzetközi szinten –, ezért minden egyes országot úgy kell kezelnünk, mint egy hatékony, egyedülálló földrajzi lokációt. Ebből az következik, hogy *a nemzetközi kereskedelemelméleti modellek a nemzeteket a tér dimenzió nélküli pontjaiként kezelik, ezért be kell látnunk, hogy nem alkalmasak az integráció speciális hatásainak elemzésére*. Mégis vannak-e területi dimenziót és határ menti területeket érintő megállapítások? A válasz igen, de csak néhány tanulmány hoz elméleti következtetéseket.

---

<sup>24</sup> Ezt továbbárnivalva BRÖCKER (1984) megállapítja – amit később NUESSEER (1985) is megerősít –, hogy egy átlagos nyugat-európai országhatár olyan hatással bír, mintha egy adott ponttól 375 km-es távolságban vizsgálnánk, másképpen a határ menti térségek nemzetközi kereskedelmi forgalma akár egy ötödével is nagyobb lehetne, ha nem lenne ott az országhatár.

Ennek magyarázataként KOVÁCS (2010) például megállapítja, hogy a hangsúly magán a tényezőáramláson van és nem az azokat befolyásoló térbeli sajátosságokon, meghatározottságokon. A földrajzi távolság helyett ugyanis inkább a „kölségtávolság” jelenik meg a modellekben, a szállítási költség nemzetközi kereskedelmet befolyásoló negatív hatása révén. Ennek a költségtényezőnek a megbecslése pedig egészen népszerű kutatási területet kínál (BRÖCKER, 1984; NUESSE, 1985).

Az a feltételezés, hogy a térbeli távolság nem befolyásolja a kereskedelmi kapcsolatok intenzitását, teljes egészében ellentmond azon – a későbbiekben ismertetett – gravitációs modellek empirikus becsléseinek, amelyek a távolságot a nemzetközi kereskedelem volumenének nagyon fontos meghatározó elemének tartják. Ebből következően el kell fogadnunk azt a tényt, hogy a kereskedelmi modelleknek is figyelembe kell venniük az egységre jutó távolsági költségeket, melyeknek természetesen számos következménye lesz (például területi struktúrák megjelenése). Foglalkoznunk kell továbbá a tényező mobilitással, ugyanis ha ezt nem tesszük meg, akkor kihagyjuk az integráció egyik fontos tényezőjét, a területi jelleget.

Először OHLIN (1967) próbálkozott a kereskedelmi modellek „területmentes” struktúrájának leküzdésével, amikor kísérletet tett a telephely és a nemzetközi kereskedelmi elméletek bevonására. A legfontosabb megállapítása az volt, hogy a nemzetközi kereskedelem minden fontosabb eredménye alkalmazható az interregionális kereskedelmi kapcsolatokra is.

Ezt követően egészen hosszú idő telt el addig, amíg HENDERSON (1982) kidolgozta az ún. városhálózati modellben (*urban systems*) a homogén országon belüli gazdasági tér és a külkereskedelem első általános egyensúlyi megközelítését. Modelljének legfontosabb megállapításai a következők voltak:

- A munkavállalók feltételezett tökéletes mobilitása révén az egyensúlyi reáljövedelmek mindig kiegyenlítődnek a különböző városok között. A nemzetközi kereskedelem liberalizációja – még akkor is, ha hatással van a városok méretének eloszlására – jóléti értelemben nem eredményez regionális újraelosztó hatást.
- A különböző importkorlátozások növelik azon városok számát, amelyek a védett iparágakra specializálódnak. Ebből az következik, hogy a protekcionizmusnak

erős területi hatása van. Az importkorlátozások nagyvárosokra történő alkalmazása esetén erősödik a városi koncentrálttság foka.

- A Heckser–Ohlin és a Rybczynski elméletek<sup>25</sup> szerint a kereskedelmi liberalizáció megnöveli azon városok számát, amelyek tőkeintenzív termelésre specializálódnak, ha az ország mint egész relatív tőkeellátottsága magas. Azon városok száma is növekedhet, amelyek munkaintenzív termékek termelésére specializálódnak akkor, ha az ország mint egész relatíve gazdag munkaerő ellátottságban. Henderson modellje szerint a tőkeintenzív városok nagyobbak, mely arra utalhat, hogy a kereskedelmi liberalizáció a tőkeintenzív országokban a városméretek növekedését, a munkaintenzív országokban pedig éppen azok csökkenését hozhatja magával. Mindebből az következik, hogy a kereskedelem liberalizációjának városi koncentrációra gyakorolt hatása az országok relatív tényező ellátottságától függ.

Ugyancsak a homogén országon belüli gazdasági tér hipotézisével él RAUCH (1989) is, aki arra a következtetésre jut, hogy a területi átrendeződésben az ingázási költségek a meghatározóak. Az alacsony ingázási költségek és a relatíve olcsóbb nagyvárosok fenntartása ugyanis komparatív előnyt jelenthet azokban a növekvő hozadékú iparágakban, melyek a leghatékonyabban a nagyvárosokban működnek. Munkájának következtetése tehát az, hogy a kereskedelem liberalizációja a városok koncentrációjához vezet ott, ahol a nagyvárosokat relatíve olcsóbb fenntartani a jó topográfiai viszonyoknak, a gyengébb tervezési korlátoknak és a helyi közszolgáltatások hatékonyságának köszönhetően.

Később Henderson és Rauch is elszakadt a homogén gazdasági tér hangsúlyozásától, és rámutattak arra, hogy a külkereskedelem hatása mindig helyzet specifikus. HENDERSON ÉS THISSE (2004) szerint a pontos hatások leginkább attól függenek, hogy például milyen az adott ország topológiája.

---

<sup>25</sup> A kevésbé ismert RYBCZYNSKI (1955) elmélet szerint, ha állandó termék és tényezőár-arányok mellett bővül ki az egyik tényező mennyisége, akkor – a többi tényező változatlanlansága mellett – a kibővült tényezőt intenzíven használó termék mennyisége abszolút nagyobb mennyiségben nő, mint a nemzeti jövedelem. A változatlan mennyiségben rendelkezésre álló tényezőt intenzíven használó termék mennyisége pedig visszaesik.

Ezt a megközelítést formálisan először RAUCH (1991) modellezi, aki specifikus struktúrát ad a belső gazdasági térnek. Szerinte ugyanis belső kereskedelmi költségek jelennek meg, melyek jéghegy formájában öltönek testet. A városok egy olyan folyóhoz (*river*) hasonlítható egyenes vonalra illeszkednek, mely merőleges az ország határául szolgáló partra (*bank*). Következtetése szerint egy olyan természetes sorrend alakul ki, melyben az országhatárhoz közelebb eső urbánus területek alacsonyabb kereskedelmi költségek mentén kereskednek, mint a centrálisabb fekvésűek. Autarkia és tiltóan magas kereskedelmi akadályok esetén, a városok elhelyezkedése következmények nélküli és minden település hasonló méretű. Ha a kereskedelmi költségek csökkennek, akkor néhány, a határok közelében fekvő város már a nemzetközi kereskedelembe is be fog kapcsolódni, míg a belső területeken fekvő települések továbbra is erősen autark jellegűek maradnak. Ennek a következménye pedig az lesz, hogy a parthoz közelebb eső „kereskedő” városok abszolút és relatív nagysága is egyaránt növekedni fog, amíg a belső kereskedelemről kimaradó települések hasonló méretűek maradnak. Ha a kereskedelem költségei tovább csökkennek, akkor már a legcentrálisabb fekvésű települések is bekapcsolódnak a nemzetközi kereskedelembe. A városok mérete azonban a parttól mért távolsággal folyamatosan csökkenni fog.

RAUCH (1991) tanulmányának következtetése így egészen világosak: a külkereskedelem liberalizációja változatlan belső kereskedelmi költségek mellett azon városok növekedését fogja előmozdítani, amelyek a part, vagyis a határok mellett helyezkednek el. Kialakul továbbá egy ún. városméret grádiens, mely a belső területek felé haladva mutat lejtést. Mindebből az következik, hogy a külkereskedelmi nyitás növekvő urbanizációval és területi polarizációval hozható kapcsolatba, mert azon városok lakosság száma indul növekedésnek, melyek jobb hozzáféréssel rendelkeznek a külföldi piacokhoz.

Az ismertett gondolatmenet rámutat tehát arra, hogy *egy régió földrajzi elhelyezkedése a nemzetközi kereskedelem regionális alkalmazkodása szempontjából fontos*. Ennek oka pedig az, hogy a hely meghatározó elem a külföldi piacokhoz való hozzáférés költségében. A külföldi piacokhoz való közelség előnyös azon vállalatok számára, melyek erősen exportorientáltak és az elhelyezkedés maga a gazdasági fejlődést is katalizálhatja. *A határ menti területeknek tehát földrajzi előnye lehet az exportorientált vállalatok telepítésében, mivel azok földrajzilag egyszerűen közelebb esnek a külföldi piacokhoz.*

Mindent összevetve először azzal kellett szembesülnünk, hogy a regionális integrációs hatások egyik aspektusa (a külkereskedelmi nyitás) kereskedelmi modelleken nyugvó elméleti megközelítésekor számos akadályba ütközhetünk. Nem kell azonban elhanyagolnunk ezt a kérdéskört, ugyanis a modellek nagy relevanciával bírhatnak az integrációs folyamat területi kérdéseinél. Arról van ugyanis szó, hogy a kereskedelem liberalizációja és annak megannyi hatása a nemzeti termelési helyszín és a termékstruktúra esetében is megjelenik. Sajnálatos tény viszont, hogy egyelőre csak homályos – és empirikus kutatásokkal nem feltétlenül alátámasztott – képet kapunk arról, hogy a makroszintű termelési struktúra hogyan befolyásolja az országon belüli régiókat. Két esetleges hipotézisünk azonban biztosan igazolható: *a termelési tényezők szektorok és országok közötti reallokációja területileg különböző hatásokat eredményez országokon belül és a külkereskedelmi nyitás azon téregységeknek kedvez, melyek alacsonyabb költségek mentén érik el az exportpiacaikat.* Ez jelenik meg Rauch már említett modelljében is, amely explicit módon foglalkozik a kereskedelem lokációs hatásaival. Ezen modell feltételezéseiből kiindulva az állítható, hogy azok a határ menti régiók, melyek alacsonyabb költségekkel érnek el külső piacokat, természetes termelési zónákká válnak (HANSON, 1996).<sup>26</sup>

#### **I.3.4. A NEG megközelítései**

A telephely és a kereskedelemelméletek legfontosabb elméleti megállapításai után az elméleti keretünket a NEG határokat érintő releváns következtetéseivel árnyalhatjuk tovább. Ez a megközelítés, mely a közgazdaság-tudomány egyik legdinamikusabban fejlődő új kutatási iránya, KRUGMAN (1991b) nevéhez fűződik.<sup>27</sup> Leginkább a gazdasági tevékenységek térbeli eloszlásával foglalkozva a regionális különbségeket teljes egészében endogén lokalizációs döntésekkel magyarázza.

---

<sup>26</sup> Voltaképpen ezt igazolja a disszertáció II.3. fejezete, amikor az USA és Mexikó határ menti területét bemutatva rámutat, arra a tényre, hogy a közvetlen határ menti mexikói terület tényleges termelési helyszínné vált.

<sup>27</sup> Tudnunk kell azonban, hogy a későbbiekben Krugman és más szerzők sok vonatkozásban módosították az alapul szolgáló elméleti keretet és a modellek széles palettáját fejlesztették ki (NIEBUHR – STILLER, 2004).

A NEG továbbá egészen látványos fejlődésen megy keresztül, mert a hagyományos telephely elméleti modellekhez hasonlóan statikus – a Lössch-féle modellek azonban azok is maradnak – elméletként indul, de később általános egyensúlyi modellé alakul át.

Ezen elméleti keret további sajátossága, hogy a hagyományos regionális tudomány és az új kereskedelemelmélet elemeinek szintetizációjára is kísérletet tesz. Krugman pedig saját véleménye szerint a NEG megközelítését olyan lokalizációs modellnek tartja, melyet a kereskedelem elmélettel foglalkozók is értelmezni tudnak.

Az NEG modellek egységes jellemzői az explicit területi struktúra, az interregionális kereskedelmi költségek, a méretgazdaságosság a termelésben és ezzel összhangban a monopolisztikus verseny (NIEBUHR – STILLER, 2004). Az elmélet szerint a területi egyensúly a vállalatok és a dolgozók (fogyasztók) lokalizációs döntéseinek eredményeként jön létre, melyet jelentősen befolyásol az ún. *centripetális* (a gazdasági tevékenységek földrajzi koncentrációját segítő) és az ún. *centrifugális* (a gazdasági tevékenységek földrajzi diszperzióját segítő) erők relatív nagysága. Abban az esetben, ha *a centripetális erők az erősebbek* – melynek okaként a vállalati profitra és a fogyasztók hasznosságára jelentős pozitív hatást gyakorló nagy lakáspiac említhető –, *akkor a dolgozók és a vállalatok egyenlőtlenül oszlanak el a térben*, és egyszerre jelennek meg magas és alacsony gazdasági integráltságú téregységek. Máskor, ha *a centrifugális hatások markánsabbak* (többek között az agglomerációkban jelentkező immobil termelési tényezők vagy az ún. non-tradable jóságok (lakások) relatív szűkössége miatt), *akkor a térben mobil gazdasági tevékenység egyenletes eloszlást mutat*. Az új gazdaságföldrajz szerint a területi struktúra azonban további egyéb, például a termeléshez és a fogyasztáshoz kapcsolódó előre és hátramutató tovagyrűző hatáshoz (*forward and backward linkage*) is vezet.

Előre irányuló gazdasági hatás jelentkezik ugyanis akkor, ha a dolgozók – a helyben előállított fogyasztási cikkek sokszínűsége és a rendelkezésre álló jövedelem maximalizálása miatt – a relatíve nagy piacokat preferálják. A hátramutató tovagyrűző hatás pedig akkor ver gyökeret, amikor a vállalatok ezeket a nagyobb piac által kínált lehetőségeket – jó hozzáférés a késztermékeket vásárló fogyasztókhoz – és az ebből adódó kedvezőbb profitkilátásokat kihasználandó eleve a nagyobb piacok közelébe települnek. Érdeemes azonban rámutatni, hogy a vállalatok esetében nem csak egyirányúak lehetnek a tovagyrűző hatások. Abban az esetben ugyanis, ha a vállalatok a különböző szállítási és termelési költségeket csökkentendő a beszállítókhöz közelebb települnek, akkor az előre irányuló gazdasági hatásokat erősítik (VENABLES, 1996; PUGA, 1999).

Mindebből látható, hogy a területi hatások önmagukat erősítő agglomerációs folyamatokat indíthatnak el, és az a piac, ahol már egyébként is megfigyelhető a vállalatok és a dolgozók koncentrációja, tovább gyarapodhat. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy a gazdasági integráltság szintjében és a munkabérekben a gazdasági központ és a kevésbé fejlett területek között jelentős fejlettségbeli különbségek alakulnak ki. Ebből az a végső következtetés vonható le, hogy a reálbérek magasabbak lesznek a nagyobb piacokhoz közelebb eső területeken, mint a központoktól távolabbi régiókban.

Mi történik azonban akkor, ha egy olyan gazdasági integrációban vesz részt az adott téregység, mely jelentős hatást gyakorol a nemzetközi szállítási költségekre és megkönnyíti a határokon átnyúló tényezőáramlást?

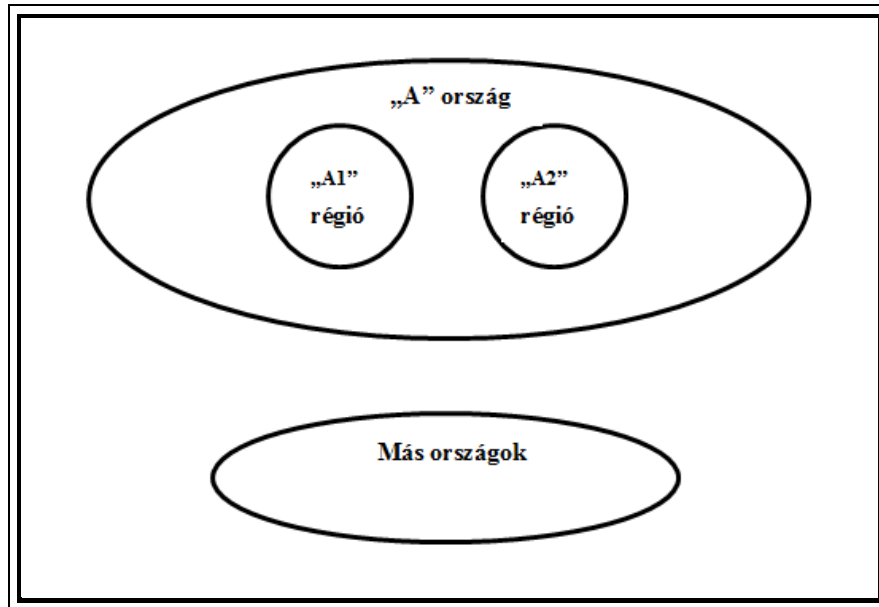
Ebben az esetben egyértelmű, hogy az integráció megváltoztatja a területi egyensúlyt és a gazdasági tevékenységek térben megjelenő allokációját. LUDEMA ÉS WOOTON (1999) szerint ugyanis a nemzetközi kereskedelmi költségek csökkenése és a határon átnyúló munkaerőmozgások befolyásolják a centripetális és a centrifugális erők egyensúlyát, mellyel megváltozik a népesség, a termelési tényezők és a vállalatok eloszlása országok között. ELIZONDO ÉS KRUGMAN (1996) valamint FUJITA et al. (1999) szerint országos szinten is erőteljesen befolyásoló a regionális integráció. A külföldi piacok jelentősége növekszik, mely hatással van a termelési tényezők és a vállalatok eloszlására. Néhány kutató szerint – TOPALOGLOU (2008); valamint TOPALOGLOU ÉS PETRAKOS (2008) – a határ kereskedelmet gátló akadályainak felszámolásából eredő centripetális és centrifugális erők egyensúlyát pedig meg is lehet határozni, ha figyelembe vesszük a külső piac távolságát és a méretét. A szerzők állítása szerint, amíg a gazdasági tevékenységek lokalizációja egy zárt gazdaságon belül erősen befelé orientált, addig egy nyitott gazdaságban külső orientáció felé vált. A nyitással ugyanis a hazai piac kisebb jelentőségű lesz, és a hazai vonzasközpont relatív (valamint abszolút) vonzóképesége csökken. Mindez a gazdasági erőforrások reallokációját okozhatja országon belül úgy, hogy közben teljesen új központok jönnek létre.

Ennek megfelelően érdemes lehet szemügyre venni azt, hogy milyen tényleges területi egyensúlyváltozás következik be a külpiaci liberalizáció során.

Először arra kell rámutatni, hogy a NEG modelleken belül kialakult egy olyan megközelítés, amely mindenek leképezésére homogén országon belüli teret feltételez.

Ennek tanulmányozásakor elsőként KRUGMAN ÉS LIVAS ELIZONDO (1996) modelljét kell megemlítenünk (18. ábra):

**18. ábra: Krugman és Livas Elizondo (1996) modellje**



Forrás: Saját szerkesztés KRUGMAN–LIVAS ELIZONDO, 1996 nyomán

A modellben két olyan országon belüli régió szerepel, mely minden vonatkozásban (még a külső piaci hozzáférésben is) azonos. A megközelítés alapfeltételét az adja, hogy a kereskedelmi költségek a hazai régiók és a külső partnerek között folyamatosan csökkennek, míg a belső kereskedelmi költségek a hazai régiók között változatlanok. A szerzők következtetése az, hogy ha az autark jellegű regionális gazdaságok területileg erősen koncentráltak,<sup>28</sup> akkor a kereskedelmi liberalizáció hatása a gazdasági tevékenységek térbeli diszperziója (és a backward és forward hatások súlyának mérséklődése) lesz.

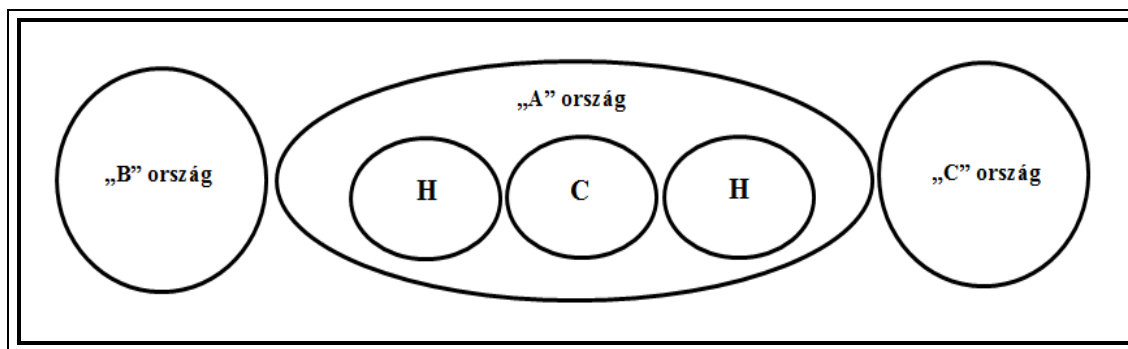
Voltaképpen ezt a gondolatmenetet viszi tovább – jóllehet más megközelítés mentén – BEHRENS ÉS THISSE (2007), akik ugyancsak azt hangsúlyozzák, hogy a kereskedelmi liberalizáció a térben mobil gazdasági tevékenységek diszperzióját segíti elő. Érdeemes lehet azonban rámutatni arra, hogy egészen sok modellszerű megközelítés éppen a kereskedelmi nyitás agglomerációs folyamatokat erősítő hatását hangsúlyozza (MONFORT – YPERSELE, 2003). A szerzők input–output kapcsolatokból származó

<sup>28</sup> Munkájukban (KRUGMAN – LIVAS ELIZONDO (1996) pedig a harmadik világ metropoliszainak példáján keresztül egyértelműen rámutatnak arra, hogy erős területi koncentráció figyelhető meg.

domináns szektorszintű agglomerációs erőket feltételezve arra a következtetésre jutnak, hogy a kereskedelmi liberalizáció az egyes szektorok földrajzi koncentrációját hozza magával. BRÜLHART (2011) ezen ellentmondás feloldására egyébként empirikus megközelítést javasol. Ennek során megjegyzi azt, hogy a területi diszperziót sejtető adatok esetén egyszerűen olyan modellt érdemes használnunk, melyben a kiinduló feltételezések között erős diszperziós erők jelennek meg.

Később, a NEG modellek realisabb talajra kerültek. A különböző kutatók ugyanis elszakadnak a homogén országon belüli gazdasági tér hangsúlyozásától, és rámutatnak arra, hogy néhány téregység egyszerűen alacsonyabb költséggel tudja elérni a külső piacokat, mint mások. Ezáltal modelljeiket heterogén országon belüli térre alapozzák. Az első ilyen modell ALONSO VILLAR (1999) nevéhez fűződik (19. ábra):

**19. ábra: Alonso Villar (1999) modellje**



Megjegyzés: „C” a centrális fekvésű régió, „H”-r a határ menti régiókat jelöli.

Forrás: Saját szerkesztés ALONSO VILLAR, 1999 nyomán

Alonso Villar modelljében egy olyan rendszert alkot, melyben egy három régióból álló „A” ország, két másik („B” és „C” ország) kereskedelmi partnerrel szomszédos (ez az ún. 1+3+1 osztat). A megközelítés a kereskedelmi költségekről azt feltételezi, hogy az „A” ország régiói egy egyenes mentén helyezkednek el és a centrális fekvésű téregység csak magasabb költségek mellett jut el a külső piacokhoz. A szerző a modellje alapján arra a következtetésre jut, hogy ha a külső kereskedelmi partnerek elég „nagyok” és a külső kereskedelmet nem sújtják drasztikus kereskedelmi költségek, akkor a két külső partnerhez közelebb eső régióba irányul minden mobil gazdasági tevékenység. Ebből az következik, hogy a határ menti régióknak a nyílt gazdaságokban lokalizációs előnyük van.

BRÜLHART et al. (2004) továbbgondolják a korábbi megközelítéseket, és bevonják a vizsgálataikba a központi régió területi egyensúlyának változásait is. Következtetésükben két fontos mozzanatra hívják fel a figyelmünket. Egyrészt, mivel a külpiazi kereslet gyengíti a központi régió agglomerációs erőit, egy újabb hatás eredményeként a központi lokációjú vállalatok a külső piacokhoz legközelebb fekvő régiókba települnek át. Másrészt, mivel a külső kínálat gyengíti a belső piac diszperziós erőit, a központi fekvésű régió – védőernyőként szolgálva a külső versenytársakkal folytatott versennyel szemben – jelentős vonzó hatást gyakorolhat a vállalatokra. Vizsgálataikban rámutatnak továbbá arra, hogy ha a kereskedelmi liberalizáció előtti agglomerációs helyszín a központi régió, akkor a kereskedelmi nyitás után sem helyeződnek át a térben mobil gazdasági tevékenységek a határ menti térségekbe. Hangsúlyozzák azonban azt is, hogy néhány esetben a gazdasági tevékenységek térbeli áthelyeződése nagyobb valószínűséget mutathat, ha

- relatíve nagy a térben mobil gazdasági tevékenységek aránya a határrégiókban a liberalizáció előtt,
- egészen erős a kereskedelmi liberalizáció foka,
- meghatározó és nagy a külső piac mérete,<sup>29,30</sup>
- kiegészítő (erős keresleti és gyenge versenyhatás) a külső piac szektorális felépítése.<sup>31</sup>

Voltaképpen ehhez illeszkedve VENABLES (1996) valamint NIEBUHR ÉS STILLER (2004) korábban már megjegyezték azt is, hogy a határrégiók vonzási potenciája még

---

<sup>29</sup> ALESINA et al. (2000) azonban rámutatnak, hogy a kis piacméretű periférikus régiók is lehetnek sikeresek a teljesen liberalizált kereskedelem mellett. Szerintük ez csak akkor lehetséges, ha ezek a téregységek egyébként is fejlettek mondhatók és a piaci méretpotenciájuk növelésével képesek lehetnek az integrációból származó előnyök kihasználására.

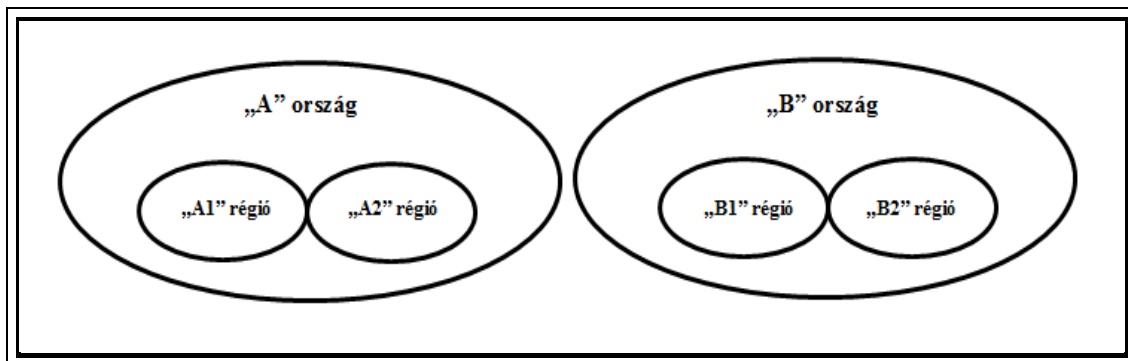
<sup>30</sup> Néhány szerző szerint ez különösen akkor igaz, ha a szomszédos piac mérete jóval nagyobb, mint a belső (McCALLUM, 1995; DAMIJAN – KOSTEVC, 2002; RESMINI, 2002) és jó lehet TOBLER (1970) megjegyzését is figyelembe venni, mely szerint a nagyobb súlyú jelenségek (tömegek) nagyobb hatást fejtenek ki, mint a kisebb súlyúak.

<sup>31</sup> HANSON (1996) nem mutat rá különböző feltételekre a határ menti területek fejlődése kapcsán, mert egyszerűen azzal a megállapítással él, hogy ezek a területek minden esetben a regionális integrációk hasznélvezői.

tovább növekszik, ha a hazai és a külföldi vállalatok, iparágak erős vertikális összekapcsolódást mutatnak, és kitapintható a területi koncentrációra való hajlam.

Az elméleti megközelítést még tovább finomítja HAAPARANTA (1998), aki rámutat arra a tényre, hogy az országon belüli régiók között nem csak a külső piacokhoz való hozzáférésben jelentkezhet különbség, hanem a tényező-ellátottságban is. Modellje szerint (20. ábra) a tényezővel való ellátottságot feltétlenül érdemes figyelembe venni.

**20. ábra: Haaparanta (1998) modellje**



Forrás: Saját szerkesztés HAAPARANTA, 1998 nyomán

Munkájában egy olyan két országból és két-két régióból álló rendszert vizsgál, ahol az országokon és régiókon belül eltérő a tőkével és a munkaerővel való ellátottság. (Ebből – a komparatív előnyök elve szerint – az következik, hogy minden egyes külpiacra szánt terméket, csak a régiók egyikében gyártanak.) Ha útjára indul a kereskedelmi liberalizáció, akkor területi koncentráció indul el abban a régióban, mely olyan termék gyártásának ad otthont, melynek előállításából az országnak mint egésznek is komparatív előnye van, és egyébként pedig közelebb esik a külső felvevőpiachoz. Egészen érdekes továbbá az is, hogy FRISNYÁK (1990) korábbi és nem NEG modellje jól illeszkedik mindehhez. A vásárvonal-vásárváros modell ugyanis az eltérő tényezőellátottságú területek határán intenzív cserét vetít előre, melynek például hosszú távú növekedés befolyásoló hatásai (is) vannak.

Az ismertett modellek következtetéseit – melyek szerint a potenciális piacméret kibővülése kapcsán a határ menti területekre irányuló súlyponteltolódás figyelhető meg – FUJITA ÉS MORI (1996) is megerősítik, amikor azt hangsúlyozzák, hogy az integráció egyértelműen magával hozhatja az új gazdasági központok kialakulását egyes határrégiókban.

Érdemes azonban figyelembe vennünk néhány további fontos mozzanatot. Abban az esetben, ha a szállítási költségek szélsőségesen alacsonyak, a vállalatok nem lesznek érzékenyek az iránt, hogy közel vannak-e a piacokhoz vagy a beszállítókhöz. HANSON (1998a) pedig azt hangsúlyozza, hogy nem következik be olyan mértékű területi átrendeződés akkor, ha erősek azon agglomerációs erők, melyek az integráció előtti ipari lokalizáció mintájának konzerválását erősítik.

Nem lehet megkerülni NIEBUR ÉS STILLER (2004b) azon megállapításait sem, hogy a regionális integrációkon belül leginkább *a központi fekvésű határrégiók* élvezhetnek jelentős gazdasági előnyt, és az EU mindenkori központi határrégiói lehetnek a backward és forward tovagyrúzó hatásokat kihasználni tudó kedvező helyzetben lévő területek. (Ilyen területek Európában például a francia–belga, a német–osztrák és a német–holland határ menti régiók.)

LIMAO ÉS VENABLES (2001) ennek magyarázatára azt találja, hogy a nem centrális fekvésű területeknek a magterülettel folyó kereskedelem során magasabb szállítási költségekkel kell szembenéznük. AMITI (1998) azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági interakció agglomerációs erői leginkább azokban a régiókban törnek a felszínre, ahol hatékony a piac mérete. RUFFIN (1999) pedig arra hívja fel a figyelmünket, hogy azon NEG szerint – mely egyébként alkalmas az azonos termelési struktúrával rendelkező országok ún. intra-indusztriális kereskedelmének leírására is – a gazdasági integráció leginkább a már eleve fejlettebb területek számára lehet hasznosabb, mert innovációra ösztönöz és kiaknázza a méretgazdaságossági előnyöket.<sup>32,33</sup> HANSEN (1983) munkájában megerősíti, hogy a fejletlen területeken húzódó határok egyenesen korlátozzák és akadályozzák az innovációkat és az egyéb diffúziós hatásokat. Ezt a kérdéskört fessegeti PETRAKOS (2001) is, amikor azt hangsúlyozza, hogy az olyan gazdaságok (régiók), ahol a növekvő skáláhozadéku tevékenységek a dominánsak, jobb teljesítményt fognak mutatni, mint a kevésbé fejlettek. Szerinte *a fejletlenek további*

---

<sup>32</sup> RUFFIN (1999) egyébként példaként Európából az Egyesült Királyságot, Franciaországot és Németországot, a legnagyobb személygépjármű exportőröket és importőröket említi és rámutat, hogy az intra-európai kereskedelem közel 60%-a intra-indusztriális kereskedelem.

<sup>33</sup> PETRAKOS ÉS CHRISTODOULAKIS (1997), valamint PANTELADIS (2002) is arra hívják fel a figyelmünket, hogy az inter-indusztriális kereskedelemben részt vevő kevésbé fejlett határ menti területek egészen nagy gyakorisággal rekednek meg a munkaintenzív specializációban, amely a későbbiekben a területi egyenlőtlenségek növekedését és a fejletlenség konzerválódását vonhatja maga után.

*lemaradással vagy egyenesen további periferizálódással néznek szembe*, melyet a fennmaradó kereskedelmi korlátozások még tovább súlyosbítanak.<sup>34</sup> Petrakos olvasatában a „sikeres” régiók többnyire a fővárosban (vagy annak közelében) fognak elhelyezkedni.

Az utóbb említett szerzők szerint a centrális fekvésű téregységek földrajzi elhelyezkedését jelentősen megváltoztatja az integráció, mert a korábbi nemzeti szintű periférikus helyzetből a közös piac olyan központi fekvésű területeivé válnak, ahol erőteljesen javul a piacpotenciál.

A megváltozott új területi struktúra kapcsán érdemes lehet továbbá megjegyezni, hogy a határok mentén kialakuló új gazdasági központok megjelenésével más termelési helyszínek viszont veszíthetnek dominanciájukból. Ennek az az egyszerű magyarázata, hogy egyszerűen távolabb esnek majd az új piacoktól. Ezen a ponton pedig az új gazdaságföldrajz igazolni tudja a kereskedelemelmélet legfontosabb megállapításait és rá tud mutatni arra, hogy egy regionális integráción belül a *nemzetközi kereskedelmi költségek csökkenése és a munkaerő, valamint a vállalatok mobilitásának növekedése a területi struktúra megváltozását eredményezheti*.<sup>35</sup>

NIEBUHR ÉS STILLER (2002) munkájukban azonban azt hangsúlyozzák, hogy a legtöbb NEG modell két súlyos hiányossággal küzd. Egyrészt statikusak maradnak, másrészt pedig adottnak veszik a gazdasági integráltság fokát. Éppen ezért a továbbiakban NIEBUHR ÉS STILLER (2002) nyomán érdemes lehet bemutatni a dinamikus NEG modelleket is. Ezek mindamelllett, hogy nem csak pillanatképszerű tájékoztatást adnak az integráció allokációs hatásának alakulásáról, még arra is rá tudnak mutatni, hogy a különböző regionális integrációk hosszabb távon hogyan változtatják meg a gazdaság térszerkezetét.

A gazdasági növekedést és a gazdaságföldrajzot összekapcsoló megközelítések területén az első lépést MARTIN ÉS OTTAVIANO (1999) teszi meg. Ezeket a munkákat KRUGMAN ÉS VENABLES (1995) és VENABLES (1996) kutatásai követik, melyekben a Romer-féle (ROMER, 1990) endogén növekedést a Krugman-féle centrum–periféria modellel próbálják összekapcsolni. NIEBUHR ÉS STILLER (2002)

---

<sup>34</sup> HOOVER (1948) szerint ennek magyarázat az, hogy a határok mentén megjelenő kereskedelmi akadályok megnehezítik a gazdasági tevékenységek reallokációját a periférikus területek felé.

<sup>35</sup> Érdemes azonban rámutatni arra, hogy az új gazdaságföldrajz meg is cáfolja a neoklasszikus kereskedelemelméletek premisszáit. SAMUELSON (1964) szerint ugyanis a regionális kereskedelem a specializáció és az árucserre révén a tőke és a munkajövedelmek kiegyenlítéséhez vezet.

azonban felhívja a figyelmünket arra, hogy a dinamikus NEG és a hagyományos, valamint a legújabb növekedési modellekben az integráció területi kimenetele azonban még mindig meghatározhatatlan, mert a területi dimenzió nem kap túlzottan nagy jelentőséget.

Ezt a hiányosságot igyekszik pótolni KRUGMAN ÉS VENABLES (1995), valamint BRÜLHART et al. (2004), amikor az integráció területi struktúrára gyakorolt hatását vizsgálják. BRÜLHART et al. (2004) azonban még mindig nem tudnak egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy az európai kontinens központjában lévő régiók a periféria kárára profitálnak-e az európai integrációban, vagy sem. Egy mozzanatra azonban felhívják a figyelmünket: az európai integrációs folyamatban a centrifugális erők dominálnak. Ezt korábban már VAN HOUTUM (1998) is megerősítette, amikor megjegyezte, hogy a globalizáció korszakában a centrifugális erők „játéka” eddig soha nem látott szinten öltött testet.

Mindezzel pedig a NEG azon hipotézise kerül megerősítésre, amely szerint a gazdasági korlátok felszámolása és a szállítási költségek mérséklődése következtében a vállalatok áttelepülnek oda, ahol a növekvő skálahozadékú gazdasági tevékenységek erős koncentrációt mutatnak. A centrális fekvésű területeken elhelyezkedő nagyobb piac vonzza a kisebb piacok vállalatait és dolgozóit, és ezáltal tovább növekszik a koncentráltság foka.<sup>36</sup> MONFORT ÉS YPERSELE (2003) azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági koncentráltság mértéke a piaci expanzió következtében tovább erősödik. Részben ennek bizonyítására, illusztrálására megemlíthető néhány tanulmány. HENDERSON ÉS THISSE (2004) például azzal szembesít bennünket, hogy az Európai Unió 38 legnagyobb városa 2000-ben az EU területének 0,6%-án a lakosság 25%-át tömörítette – úgy, hogy eközben az uniós GDP közel 30%-a itt keletkezett. PETRAKOS et al. (2004a; 2004b) arra hívják fel a figyelmünket, hogy az EU területét jellemző különböző externáliák szintén nagy fontosságúak, és a termelés mobil tényezői (tőke és képezített munkaerő) aránytalanul nagy koncentrációt mutatnak az EU központi régióiban.

---

<sup>36</sup> A modell egyébként egy kisebb, termelési tényezőkben gyengén ellátott, kis piaccal rendelkező, valamint egy nagyobb, termelési tényezőkkel bővebben, nagyobb piaccal ellátott régió világtermelésben való részarányát írja le. Az alapvető kérdésfelvetés az, hogy hogyan befolyásolja a szállítási költségek alakulása a gazdasági integrációt a két régió között (BRAKMAN et al., 2001).

A különböző NEG modellek megállapításainak számbavétele után láthatjuk, hogy a határok leomlása után erőteljes területi dinamizmusok indulnak el. BRÜLHART (2011) összefoglaló tanulmánya szerint a modellek következtetései egyértelműek, és abba az irányba mutatnak, hogy a kereskedelmi liberalizáció minden esetben kedvez a térben mobil termelési tényezők és a vállalatok határ menti területek felé irányuló reallokációjának. Mindezzel pedig rámutat arra, hogy a határok és a vámhatárok elolvadásával a külső piacokhoz közelebb fekvő határ menti területek erőteljes fejlődésnek indulhatnak, míg a centrálisabb fekvésű téregységek nem tudják kiaknázni a kedvező lehetőségeket.

Ki kell azonban emelnünk azt is, hogy az elméleti megközelítés összességében nem tudja egyértelműen felvázolni a bekövetkezett változások irányát, előjelét a határ menti területek esetében. Empirikus kutatásokkal is alátámasztott tényként kíván megerősödni ugyanis az az állítás, hogy az olyan gazdasági integrációkban, mint az EU, a magterületek vagy a hozzájuk közel fekvő téregységek a legnagyobb nyertesei a piacpotenciál növekedésének. Ennek magyarázataként pedig a térben mobil termelési tényezők és a gazdasági tevékenység korábban kialakult erős koncentrációját említhetjük meg. A gyér tényezőellátottságú és gazdasági aktivitású periférikus, félperiférikus határ menti területek a kiterjedő tér és a kereskedelmi liberalizáció pozitív dinamizmusainak jóval szerényebb mértékű haszonélvezői vagy akár vesztesei is lehetnek (TOPALOGLOU – PETRAKOS, 2008).

#### I.4. ÖSSZEGZÉS

A disszertáció empirikus kutatást megalapozó fejezete elsőként arra tett kísérletet, hogy néhány megkerülhetetlen fogalom körüljárása után árnyalja *a magyarországi területi struktúra és a centrum–periféria rendszer jellegadó sajátosságait*. Ennek során arra tudott rámutatni, hogy *hazánkban – de különösen a keleti államhatárok mentén – a határ menti fekvés és a periféria sokszor egybemosható fogalmak.*<sup>37</sup> Láthatjuk/láthattuk tehát, hogy *határmentesülési folyamatnak olyan téregységek között kell(ene) gyökeret verniük, melyek alapvetően kisebb gazdasági integráltsággal rendelkeznek.*

---

<sup>37</sup> Ezt egyébként később a disszertáció III.1. fejezete is igazolja, amikor statisztikai adatokkal jellemzi a keleti határmentét.

Másodsorban a dolgozat *a határok gazdasági értelemben vett elválasztó szerepének csökkenését és a területi struktúrára gyakorolt hatását három releváns közgazdasági elmélet mentén próbálta megközelíteni. Az elméleti következtetések eredményeként egyértelművé vált, hogy határmentesülési folyamat során csökkenő kereskedelmi költségek hatására erőteljes regionális átrendeződés megy végbe. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az országok közötti gazdasági integráció megváltoztathatja az erőforrások allokációját országokon belül éppen úgy, mint országok között. Az elméletek egyértelműen rámutatnak továbbá arra is, hogy az új belső gazdaságföldrajzi mintázatban új ipari központok is létrejöhetnek. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a gazdasági tevékenységek külső orientációja a belsővel szemben markánsabbá válik. Az integráció ugyanis mind a vásárlók, mind a beszállítók esetében megváltoztatja a referenciapiacokat. Az ekkor útjára induló erőforrás-allokáció pedig számos kedvező lehetőséget kínál a határrégiókon belül élő egyének, közösségek és gazdasági aktorok számára, melyet a megnyíló határok piaci potenciáljának növekedése még tovább segít. Ezt továbbgondolva látható, hogy az integrációs partnerekhez való területi közelség következtében a határrégióknak költségelőnyük lehet a szomszédos országokkal folytatott kereskedelemben.*

Ezek tehát azok a fixpontok, melyeket a modellekből és a modellszerű megközelítésekből biztosan ismerünk. Számos ellentmondás feszül azonban a három megközelítés között.

Elsőként azt érdemes kiemelni, hogy a *hagyományos telephelyelmélet és a NEG<sup>38</sup>* arra a tényre tudott rámutatni, hogy *a határmentesülési folyamatban a piaci hozzáférés meghatározó, és a határok eltűnése a fogyasztókat, a termelési tényezőket és a vállalatokat leginkább a központi fekvésű határrégiókba vonzhatja. A földrajzilag hátrányos helyzetben lévő periférikus fekvésű határ menti régiók tehát nem szerezhetnek olyan mértékben előnyt a nemzetközi kereskedelemről, mint a centrális fekvésű téregységek. Ennek az az oka, hogy az ilyen fekvésű területeknek a magterülettel folyó kereskedelem során magasabb szállítási költségekkel kell szembenéznük (LIMAO – VENABLES, 2001).*

---

<sup>38</sup> A kereskedelemelmélet azonban nem.

Az ezt igazoló két megközelítés mindezt arra alapozza, hogy *az integráció növeli a már egyébként is gazdaságilag erősen integrált határrégiók piacpotenciálját*. Egy olyan gazdasági unión belül, mint az EU a határokon átívelő backward és forward jellegű tovagyrűző hatások olyan, önmagukat erősítő agglomerációs hatásokat indíthatnak el, melynek fő haszonélvezői leginkább a centrális elhelyezkedésű, határok mentén fekvő régiók.

Ezen elméleti következtetésekből pedig egy sajátos, negatív színezetű pályát festhetünk Magyarország keleti határainak átalakulása kapcsán. Láthattuk, hogy a magyar–ukrán és a magyar–román határmenté – attól most eltekintve, hogy Kárpátalja és a két romániai régió dinamikus fejlődést mutat – többnyire periférikus helyzetű, központoktól távol eső területek. Az ilyen területek átalakulása pedig nem feltétlenül kedvező: az integrációs tendenciák átugorják a határmentét, és az esetleges előnyök csak féloldalasan jelentkezhetnek.

Azt is látnunk kellett azonban, hogy *az említett elméletek nem nyújtanak teljes egészében egyértelmű és következetes képet a határ menti területek gazdasági jövőjére vonatkozóan, és a lehetséges forgatókönyveket is maximum csak valószínűsíteni tudják*. Annak megjóslása ugyanis, hogy az erőforrások reallokációjából mely régiók profitálhatnak egy gazdasági unión belül, rendkívül nehéz feladat. A nehézséget pedig az jelenti, hogy *a területi eloszlás változásában a tényező mobilitásának foka tölti be a leglényegesebb szerepet*.

Ezen a ponton egyet kell érthetünk NIEBUHR ÉS STILLER (2002) azon felvetésével, hogy egzakt empirikus kutatás szükséges annak megértéséhez, hogy hogyan is befolyásolja az erőforrások területi allokációját és a határ menti területek gazdasági fejlődését az integráció. *Lényeges tehát, hogy bizonyos határ menti területek jövőképét és fejlődési mozgásterét kellő alaposágú empirikus kutatás segítségével vázoljuk fel, mert önmagában a közgazdasági elmélet több kérdést nyitva hagy az integráció területi hatásával kapcsolatban*. Ennek magyarázataként azt emelhetjük ki, hogy az integráció területi hatását vizsgáló modellek általában figyelmen kívül hagyják azokat a nem gazdasági sajátosságokat, mint a határtérségekre jellemző kulturális, történelmi vagy társadalmi különbségek.

Mindebből azt láthatjuk, hogy igazolható az első hipotézis, mely szerint a közgazdasági elméletek nem feltétlenül tudnak egyértelmű és következetes válaszokat adni a területi struktúra változására és a határ menti területek gazdasági integráltságának átalakulására. Ez pedig természetesen azt jelenti, hogy kizárólag közgazdasági elméletek mentén a határ menti területek fejlődését és a határmentesülési folyamatot leképezni túlzottan leegyszerűsítő.

A következő fejezetben éppen ezért kívánatos lehet annak tesztelése, hogy az elméleti megközelítés sarokpontjai mennyiben érvényesülnek a sajátos jegyeket is figyelembe vevő empirikus kutatásoknál. A dolgozat egy ilyen jellegű megközelítéssel egyszerre tesztelheti az elméleti megközelítések alapfeltételeit és következtetéseit, vagyis igazolni tudja az elmélet gyakorlati megvalósulását.



## II. AZ ELMÉLETI KERET VERIFIKÁLÁSA AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

*„A gyakorlat beszél majd itt a maga pozitív nyelvén az elmélethez,  
amely mindig jövő időben ragozza a maga ígét.”*

Honoré de Balzac: Elveszett illúziók

*A fejezet célja nem az, hogy minden, a határok és a határmentesüléshez köthető empirikus vizsgálatot számba vegyen. Fontosabb ugyanis, hogy strukturáltan mutassunk be néhány olyan empirikus megközelítést, amely szervesen illeszkedik a disszertáció gondolati ívébe. Az elméleti keret verifikálása kapcsán az első csoportba azok a tanulmányok kerülnek, amelyek fókuszában az ún. határhatás jelensége és annak hatása áll a globális térben. Ez a megközelítés teremthet ugyanis reális alapot a piacpotenciálmodell mögött meghúzódó telephelyelmélet tesztelésére.*

*A tanulmányok második csoportját azok a gazdasági integrációk területi hatásait fessegető dolgozatok képezik, amelyekben a regionális elérhetőségben és a piacpotenciálban megfigyelhető változások kerülnek a figyelem középpontjába. Végezetül egy-egy esettanulmányi szintű megközelítés segítségével azon határrégiók vizsgálata következik, ahol a jelentős integrációs erőfeszítéseknek köszönhetően a gazdasági átalakulás erőteljes hatásokkal tör(het) a felszínre.*

### II.1. A HATÁRHATÁS EMPIRIKUS TESZTELÉSE

MORSHED (2007) szerint a globális térben látványosan megszorodtak azok az empirikus kutatások, amelyek a hazai és a külföldi régiók kapcsolattartási színvonalának különbségeit, tehát az ún. határhatás (*border effect*) jelenségét vizsgálják. Az ebben a témakörben születő tanulmányok – leginkább a gravitációs modell adta lehetőségeket felhasználva – a határhatás nagyságát úgy becslik meg, hogy összehasonlítják az országon belüli és a nemzetközi kereskedelmi áramlások intenzitását (OLPER – RAIMONDI, 2008).

A határhatás jelenségének vizsgálata egyébként nem tekint vissza hosszú múltra: az első lényegesebb eredmény BRÖCKER (1984) EK-t vizsgáló tanulmánya. A szerző, a vizsgálatába az interregionális kereskedelem gravitációs modelljét bevonva, a határok

erőteljes kereskedelmet korlátozó hatására tud rámutatni, és megállapítja, hogy a nemzeti határ átlagos egyszeri átlépésekor a kereskedelmi áramlások a hazai áramlások egy hatodára esnek vissza. Egyébként Bröcker itt az integráció területi hatását is vizsgálja, és megerősíti GIER SCH (1949/1950) azon hipotézisét, mely szerint az európai integráció fő haszonélvezői az EK belső határai mentén fekvő régiók.

A határhatás vizsgálata azonban a kilencvenes évek közepén McCALLUM (1995) úttörőnek számító tanulmányának megszületése után indul látványos gyarapodásnak. A kutatói megközelítések ezután is a gravitációs modellt alkalmazzák, és közös jellemvonásuk, hogy az OECD-országok (WEI, 1996; OLP ER – RAIMONDI, 2008; MANCHIN – PINNA, 2009), az USA és Kanada (HELLIWELL, 1998; LIU et al., 2010) és az EU kereskedelmére (HEAD – MAYER, 2000; NITSCH, 2000; CHEN, 2004) vonatkozóan is rámutatnak a jelenség erőteljes jelenlétére. Nem jutnak azonban közös nevezőre a határhatás erősségének kapcsán.<sup>39</sup>

McCALLUM (1995) azt bizonyítja, hogy egy átlagos kanadai provincia jóval többet kereskedik egy másik kanadai területi egységgel, mint egy ugyanolyan távolságban lévő amerikai állammal. A 10 kanadai provinciát és 30 amerikai államot, valamint 683 megfigyelést tartalmazó tanulmánya 1988-as adatokra alapozva arra hívja fel a figyelmet, hogy (egészen pontosan) egy átlagos kanadai provincia 22-szer többet kereskedik egy másik kanadai provinciával, mint egy hasonló gazdasági fejlettségű és ugyanolyan távolságra lévő amerikai állammal. A szerző az elsődleges mögöttes okként az országhatárt jelöli meg. Később HELLIWELL (1998) már figyelembe tudja venni azt a jellemvonást, hogy az 1994-ben létrejött NAFTA-nak köszönhetően a kanadai provinciák kereskedelme a kelet-nyugati irány felől az észak-déli irány felé orientálódott, és határokon átnyúló kereskedelmi régiók alakultak ki. Tanulmányával nem mond ellent McCALLUM (1995) észrevételeinek, azonban az 1996-os adatokon nyugvó kutatásával azt bizonyítja, hogy a határhatás már csak 12-szeres a két ország között.

Mások azonban egyenesen megkérdőjelezték a már korábban említett 22-szeres értéket, és egyre több változó bevonásával finomítani próbálták az akkor „regnáló” modellt.

---

<sup>39</sup> Az eltérő vizsgálati eredmény pedig nem csak a felhasznált adatok és a módszertan különbözőségével magyarázható.

ANDERSON ÉS SMITH (1999) például az egy főre eső GDP és a szomszédság megjelenítésére tesz kísérletet és ugyancsak 1988-as adatokra alapozva 22 helyett csak 15-szörös határhatást mutat ki. Később ANDRESEN (2010) panelregresszió segítségével próbálja megbecsülni az USA és Kanada között húzódo határ kereskedelemre gyakorolt hatását. A gravitációs egyenletében már olyan tényezők is szerepet kapnak, amelyek másoknál nem, és az 1990 és 2001 közötti időszakot vizsgáló tanulmányában egészen meglepő és érdekes eredményekre jut. Néhány kanadai provinciánál – korábbi becslésekhez hasonlóan – erőteljes (negatív) határhatást mutat ki, a mértéke azonban már jóval kisebb a korábbi eredményeknél. Bizonyos esetekben viszont nem szignifikáns a határhatás változója, és szerinte vannak olyan provinciák is, amelyeknél egyenesen gyenge (pozitív) határhatás adódik. Mindez az olvasatában azt jelenti, hogy az egyes téregységek inkább kereskedtek a határon túli amerikai állammal, mint egy másik kanadai provinciával. Rámutat a szerző azonban arra is, hogy ennek magyarázata az egyes régiók kereskedelmi szerkezetének országon belüli heterogenitása lehet. ANDRESEN (2010) eredményeiből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények hatását csak akkor mérhetjük igazán pontosan, ha a nagyobb téregységek és az államok szintjén – a kereskedelmi struktúrát is szem előtt tartva – vizsgáljuk meg a kereskedelem alakulását az évek folyamán.<sup>40</sup>

Az OECD-országait vizsgálva WEI (1996) azt bizonyítja, hogy egyes országok „egészen konokul ellenállnak” a globalizáció nyújtotta gazdasági előnyöknek, és áruikkal sokkal inkább az országhatárokon belül jelennek meg, minthogy a nemzetközi piacokra lépnének. Megközelítése egészen következetes, mert figyelembe veszi a gazdaságok nagyságát, az országok egymástól mért távolságát, a nyelvi különbségeket, valamint az országok relatív elhelyezkedését a világ többi országához képest. Kutatásai szerint 1994-ben egy ország átlagosan 2-3-szor többet „importál” saját magától, mint egy másik országból.

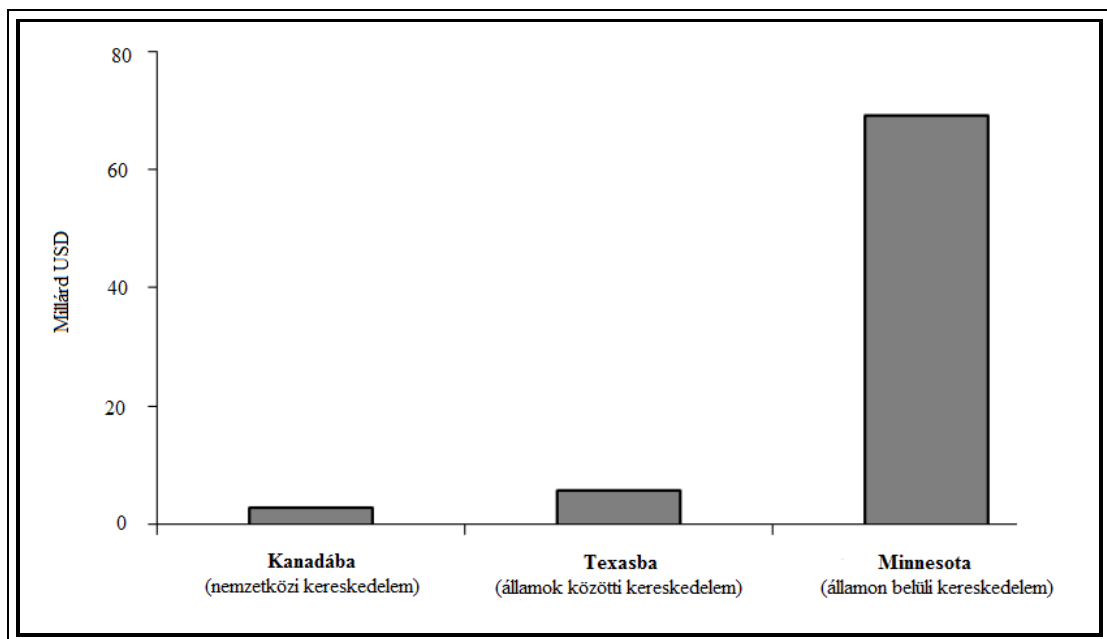
Egészen érdekes vizsgálatot készít WOLF (2000), amikor az USA államainak 1993-as áruforgalmi adatait vizsgálva empirikusan igazolja, hogy az amerikai államok között is megfigyelhető a határhatás jelensége. A távolságot, a jövedelmet és a szomszédság kontroll-változóit figyelembe vevő számításai szerint ugyanis egy átlagos amerikai állam 3-4-szer annyit kereskedik saját határain belül, mint azokon kívül. A mögöttes okokat leginkább a szállítási költségekben látja. E szerint a vállalatok inkább helyezik át

---

<sup>40</sup> Erre tesz egyébként a kísérletet a disszertáció II.3. fejezete.

a termelésük bizonyos fázisait egy másik államba, minthogy határon átnyúló kereskedelmet folytassanak. Jól látható azonban, hogy ez a stratégiai döntés csökkentheti a nemzetközi kereskedelmet, és növelheti a belföldi kereskedelem arányát az összes kereskedelmen belül. HEAD ÉS MAYER (2002) ugyancsak az amerikai államok közötti határhatás vizsgálatára tesz kísérletet. Az általuk kidolgozott számítási módszer segítségével arra a következtetésre jutnak, hogy kb. 4-6 szoros határhatás terheli az amerikai államok egymás közötti kereskedelmét. COUGHLIN ÉS NOVY (2011) 2002-es adatokat használva arra a megállapításra jut, hogy azon túl, hogy az északi fekvésű Minnesota állam sokkal többet kereskedik saját magával, mint a déli Texasszal, a nemzetközi (Kanadába irányuló) kereskedelem még mindig messze a legköltségesebb, és ebből kifolyólag a legszerényebb (21. ábra).

**21. ábra: A Minnesotából származó export desztinációja (milliárd USD)**



Forrás: Saját szerkesztés COUGHLIN ÉS NOVY, 2011 alapján

A szemléletes ábrákkal azt is bizonyítják, hogy a határhatás kutatásának nagy relevanciája van még az egészen magasan integrált amerikai államok esetében is.

Joggal tehető fel ezen a ponton két kérdés. Egyrészt, létezik-e a több évtizede integrálódó EU-ban még határhatás? Milyen tényezők eredményezték/eredményezik azt, hogy túlzottan nagy volumenű belföldi kereskedelem alakuljon ki a nemzetközi árucserére kárára?

A kérdésre részben választ adva elsőként azt kell megjegyeznünk, hogy az elmúlt évtizedekben egészen sokan kutatták az EU országai között megfigyelhető határhatás nagyságát és okait, aminek az a magyarázata, hogy a határhatás és a határok igazából nem tűntek el. Elsőként NITSCH (2000) azon munkáját érdemes megemlíteni, amelyben az 1979 és 1990 közötti időszakban vizsgálja az EU országait, és arra a következtetésre jut, hogy a tagországok átlagosan 11-szer többet kereskednek saját határaikon belül, mint azokon kívül.

HEAD ÉS MAYER (2000) viszont 1984 és 1986 közötti adatok segítségével ennél nagyobb, 17-szeres határhatást mutat ki egy átlagos tagország esetében. CHEN (2004) 1996-os adatokkal vizsgálja az EU 7 meghatározó tagországának 78 iparágát, többféle módszertani megközelítésben. Az eredményei azt mutatják, hogy az átlagos határhatás egy 3,7 és 21,3 végpontokkal jellemezhető skálán mozog. A vizsgálati országok közül Németország büszkélkedhet a legkisebb mutatóval (2,5) a határhatásra vonatkozóan, melyet Nagy-Britannia követ 3,2-es értékkel. A legkevésbé integráltak – az éppen akkor csatlakozott – Finnország tűnik, amely 38-szor többet kereskedik saját határain belül, mint azokon kívül.

HELBLE (2006) a Franciaországban és Németországban jelentkező határhatást vizsgálja. Tanulmányában 2002-es regionális és tartományi adatokkal számolva arra a következtetésre jut, hogy Franciaország kereskedelme kevésbé integrált, mint Németországé, mert amíg egy francia régió átlagosan hétszer, addig egy német tartomány csak háromszor többet kereskedik az országhatárokon belül, mint azokon kívül.

Néhány évvel később BALTA ÉS DELGADO (2009) ugyancsak bizonyítani tudják a jelenség létezését, és az EU 15-ökben vizsgálódva megállapítják, hogy az egyes országok 22-szer nagyobb volumenben kereskednek „magukkal”, mint más országokkal. PACCHIOLI (2011) is kiemeli a határhatás létezését, és rámutat, hogy a folyamatos európai integráció ellenére egészen fragmentált marad az európai közös piac.

A hivatkozott munkákból tehát az látható, hogy a folyamatos európai integráció dacára is tetten érhető a határhatás, hozzájárulva a területi struktúra erős heterogenitásához. Ezen a ponton felmerülhet az a kérdés, hogy milyen tényezők idézik elő a határhatás jelenségét, és elképzelhető-e azok jövőbeli teljes eltűnése Európában és a globális térben.

A kérdésre válaszolva, elsőként talán azokat a tanulmányokat érdemes megemlíteni, amelyek két ország határ menti területe esetében közigazgatási és politikai különbségekre mutatnak rá. Ezek a vizsgálatok egyértelműen azt hangsúlyozzák, hogy a regionális adminisztratív rendszerek közötti „távolságok” olyan nagyok, hogy azok jelentősen befolyásolják az integráció elmélyülését. CZIMRE (2003) PERKMANNT (1999) ÉS SCOTTOT (1999) idézve felhívja a figyelmet még arra is, hogy a nemzeti kormányok hozzáállása az EU-n belüli határ menti fejlesztésekhez meglehetősen kétarcú. Az egyes államok ugyanis törekednek a határ menti régiók gazdasági fejlesztésére, – kihasználva a különböző EU-s támogatási alapokat – ugyanakkor nem hajlandóak a szuverén jogaikból és politikai hatáskörükből átengedni az együttműködések szervezett formáinak. Mindez pedig gyakorlatilag nemcsak, hogy akadályozza, de frusztrálja is a helyi és regionális hatóságokat és intézményeket.

ROSE ÉS WINCOOP (2001) elemzése egy másik sajátos tényezőre mutat rá. Szerintük a nemzeti fizetőeszközök is jelentős akadályai a nemzetközi kereskedelemnek. Becsléseik szerint egy valutaövezethez csatlakozás megfelel a nemzeti határokkal összefüggésbe hozható kereskedelmi gátakat. Voltaképpen ugyanezt igazolja korábban ROSE (1999) is, aki 186 országról készít az 1970 és 1990 közötti időszakban panelregressziós elemzést és arra a következtetésre jut, hogy statisztikailag szignifikáns, pozitív kapcsolat van a közös valuta használata és a kereskedelem növekedése között. Eredményei szerint, ha két ország közös valutát használ, akkor háromszor többet kereskedik egymással, mint abban az esetben, ha nem. Később BURN ÉS KLAASSEN (2002) tanulmányukban azt hangsúlyozzák, hogy a közös fizetőeszköz bevezetése utáni első évben 4%-kal, míg hosszú távon 40%-kal bővíthet az európai integráció kereskedelme. FLAM ÉS NORDSTRÖM (2006) a közös fizetőeszköz bevezetését megelőző néhány évet hasonlítják össze a bevezetést követő időszakokkal, és kb. 26%-os kereskedelemnövekedést tulajdonítanak a közös pénznek.

BRENTON ÉS VANCAUTEREN (2001) a határhátas kapcsán egy egészen sajátos tényezőre hívja fel a figyelmünket. Szerintük az Európában még mindig fennálló „határadályok” annak köszönhetőek, hogy a fogyasztók elfogultak a hazai előállítású termékekkel szemben (*home bias effect*), és vásárlásaik során ezeket részesítik előnyben. Munkájukban kiemelik, hogy például az olyan természetes tényezőknek betudható határhátas, mint az ízléssbeli különbség, jelentősen megterhelheti a tökéletes

gazdasági integráció létrejöttét. PACCHIOLI (2011) szerint ennek az az oka, hogy az európai fogyasztók „hazai” fogyasztása a helyi keresleti és kínálati hálózatokat serkenti.<sup>41</sup> AUER (2013) azt hangsúlyozza, hogy a folyamatos és egyre nagyobb mértékű kereskedelmi liberalizáció ellenére az EU kereskedelme azért nem tudott megfelelő mértékben bővülni, mert a vállalatoknak időre volt szükségük, amíg adaptálták a termékeiket a közös és a helyi piacokhoz. EVANS (2003) ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy alacsony kereskedelmi költségek és a hazai illetve a külföldi termékek magas helyettesíthetőségi foka esetén a fogyasztók a hazai termékeket részesítik előnyben.

ANDERSON ÉS WEVER (2003) érvelése ezzel szemben abba az irányba mutat, hogy a kulturális, nyelvi, szervezeti különbségek és az infrastruktúra hiánya jelenti azokat a tényezőket, amelyek jelentősen beszűkíthetik a gazdasági interakciókat, és ezáltal markáns határhatást idézhetnek elő. SCHULZE ÉS WOLF (2009) a ma már nem létező Osztrák–Magyar Monarchiát szemügyre véve arra a megállapításra jut, hogy a határhatás elsősorban nem adminisztratív és földrajzi akadályoknak, vagy az aszimmetrikus infrastruktúrának, hanem a népesség etnolingvisztikai összetételének köszönhető. Kutatásuk eredményeként arra mutatnak rá, hogy, amíg a fejlett technológia és az infrastruktúra könnyedén átadható az elmaradottabb régióba, addig más kereskedelmet gátló akadályok (például etnikai és nyelvi problémák) az idő múlásával csak felerősödnek. Különbözőséget nemcsak a Habsburg és a magyar területek között látnak, hanem az egyes régiókon belül is. A különbség pedig oda vezetett, hogy a kereskedelem annak ellenére sem volt zökkenőmentes, hogy ebben az időben valójában egy erős és befolyásos politikai, vám- és monetáris unióról beszélhettünk.<sup>42</sup> Az EU 15-ökben vizsgálódva FIDRMUC ÉS FIDRMUC (2009) annak az átlagos valószínűségét, hogy két különböző országból véletlenszerűen kiválasztott egyén egymással angolul kommunikálni tud, csak 22%-ra becsüli. A szerzők szerint, ha a felek között a kommunikáció zökkenőmentes, akkor 30%-kal növekszik a kereskedelem intenzitása. Tanulmányuk még egy egészen érdekes összefüggésre is rátapint: abban az esetben, ha egységnyivel növekszik az angol nyelvet beszélők aránya

---

<sup>41</sup> Ezt a fogyasztásban megjelenő jelenséget OBSTFELD ÉS ROGOFF (2001) egyenesen a nyitott gazdaságok legnagyobb kihívásának tekinti.

<sup>42</sup> HORN (2003) egyébként az Osztrák–Magyar Monarchiát az első Európai Uniónak nevezi.

KKE-ban, az nagyobb mértékben járul hozzá a kereskedelem növekedéséhez, mint Nyugat-Európában. Mindebből az következik, hogy érdemes lehet nagyobb hangsúlyt fektetni az angol nyelv oktatására, így a nyelvi korlátok lebontására.

Egészen sajátos módja a határhatás-jelenség igazolásának az ún. LOOP tesztelése.<sup>43</sup> Ebben az esetben az országon belüli, majd az országok között áradatokat hasonlítják össze, és ha az alapadatok nagy szórást mutatnak, többváltozós regresszióanalízissel próbálják feltárni a magyarázó tényezőket. Ennél a megközelítésnél tehát a határhatás egy olyan mutatóban ragadható meg, amely minden olyan tényezőt magában foglal, amely hozzájárulhat az országhatárokon átívelő összehasonlításban az árak homogenitásának torzulásához.

ENGEL ÉS ROGERS (1996) tanulmányukban 1978 júniusa és 1994 decembere között 14 forgalmazható (*tradable*) és nem forgalmazható (*non-tradable*) termékkategóriában havi és kéthavi árindex adatokat vesznek fel 23 amerikai és kanadai városban. Következtetéseik szerint a relatív árak szórása magasabb azon várospárok esetében, amelyek nem azonos országban fekszenek. PARSLEY ÉS WEI (2001) 27 forgalmazható termék esetében, 88 negyedévben feljegyzett kiskereskedelmi ár segítségével, 96 amerikai és japán város esetében végez kutatást, mellyel az árfolyamváltozás, a szállítási költségek és földrajz szerepét tudja értékelni. MORSHED (2003) tanulmányában 1974 és 1995 között 5 bangladesi és 19 indiai városból vesz fel éves fogyasztói árakat élelmiszerek és ruházati termékek esetében. Kutatásában azt tudja bizonyítani, hogy az árak változékonysága a két ország között szisztematikusan nagyobb, mint azokon belül. BECK ÉS WEBER (2003) 10 terméktípust vizsgál 81 városban az 1991 és 2002 közötti időszakban. Kutatásuk eredményeként arra a következtetésre jutnak, hogy a pénzügyi integráció statisztikailag kimutatható módon tudja mérsékelni a határokon átnyúló relatív árak változékonyságát. CEGLOWSKI (2003) munkájában 25 kanadai város és 45 termék esetében vizsgálja az országon belüli termékárakat. Eredményei azt mutatják, hogy a várospárok között megfigyelhető árkülönbségeket a távolság és a provinciák közötti határok magyarázzák. Később GOLDBERG ÉS VERBOVEN (2005) az EU autópiacát vizsgálva keres összefüggést az integráció elmélyülése és az árak konvergenciája között. Vizsgálatukban 1970 és

---

<sup>43</sup> A disszertáció a III.3. fejezete komolyabb áttekintést nyújt a LOOP módszertanáról.

2000 között elemezik az árakat, így az integráció különböző lépcsőfokainak nyomon követésére van lehetőségük. Tanulmányukban olyan módszert dolgoznak ki, amellyel nemcsak a relatív, hanem az abszolút vásárlóerő-paritás alakulását is ellenőrizni tudják. Regressziós megközelítésük öt ország autópiacának adatait vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy a személygépkocsiarak folyamatosan és egyre gyorsuló ütemben közelednek a relatív vásárlóerő-paritás teljesüléséhez. A szerzők abszolút esetben is kimutatják a konvergenciát, mely azonban jóval csekélyebb mértékű. CRUCINI et al. (2005) 11 év adatát tartalmazó adatpanelen vizsgálja az árkülönbségeket 220 termék és 122 város esetében. MORSHED (2007) olyan háromdimenziós paneladatsort használ, melyben 14 forgalmazható termék éves kereskedelmi árának adata jelenik meg 5 bangladesi és 5 pakisztáni városban. Tanulmányának további sajátossága, hogy két időszakban vizsgálódik. Az 1950 és 1971 illetve az 1975 és 1993 közötti adatokra épülő munka arra a következtetésre jut, hogy a határhatás jelensége még akkor is megfigyelhető, ha már minden település ugyanazon országhoz tartozik. HORVÁTH et al. (2008) tanulmánya a magyar–szlovák határszakasz határhatásának vizsgálatáról szól. Ebben egyedi, háromdimenziós kiskereskedelmi árakat tartalmazó adatpanel segítségével – ENGEL ÉS ROGERS (1996) módszertani megközelítését továbbgondolva – tudják bizonyítani két szomszédos kis ország esetében az árak nagyobb szórásán keresztül a határhatás jelenlétét. Az idézett munkákból tehát azt láthatjuk, hogy kiskereskedelmi árak összehasonlításakor, mikroszinten is igazolható a határhatás jelensége.

SCHULZE ÉS WOLF (2009) már említett munkájában egy másik, ugyancsak rendkívül érdekes mozzanatra hívja fel a figyelmünket. Szerintük olyan országok között, amelyeket fizikai határ nem választ el egymástól, a határhatás jelensége az aszimmetrikus gazdasági integráció eredményeképpen alakul ki.<sup>44</sup>

Egészen örvendetes tény azonban, hogy majdnem minden eddig hivatkozott tanulmány rámutat a határhatás nagyságának csökkenő tendenciájára és az azt magyarázó tényezők csökkenő incidenciájára. Ezt a jelenséget MANCHIN ÉS PINNA (2009) például a tér általános globalizálódásával hozza kapcsolatba, NITSCH (2000), valamint OLPER ÉS RAIMONDI (2008) a 80-as évektől kezdődő kereskedelmi liberalizációt emeli ki. HEAD ÉS MAYER (2000) is illeszkedik ezekhez a következtetésekhez, és számszerű

---

<sup>44</sup> Tanulmányukban egyébként az Osztrák–Magyar Monarchia gabonapiacát vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy azok a politikai határok, amelyek tulajdonképpen csak az első világháború után alakultak ki, már az 1880-as években is éreztették hatásukat a monarchián belüli kereskedelemben.

értéket is közölve azt hangsúlyozza, hogy Európában az európai integráció hatására a határhatás visszaesése egyértelműen tetten érhető. Szerintük az 1976-ban mért 25-szörös határhatás 1995-re 12-szeresre csökkent. Nincs azonban egységes álláspont a határhatás tényleges és teljes eltűnése kapcsán. STRÜVER (2004) például igen erősen vitatja ezt a nézetet, és azt hangsúlyozza, hogy az európai uniós országok határaival kapcsolatosan nem bizonyítható az eltűnés és a multikulturális zónákká való alakulás folyamata. Kutatásában rámutat arra, hogy az eurorégiók és a korlátlan határ menti mobilitás ellenére a német és holland határ menti lakosok például a határra még mindig mint valami megosztó térelemre tekintenek. NEWMAN (2006) megjegyzi, hogy annak ellenére, hogy az EU tagországainak egymás közötti határai a gazdasági integráció, a határon átnyúló együttműködések eurorégiós támogatása és a schengeni övezet kiszélesedése eredményeként sokkal jobban összekapcsolódnak, mint bármikor máskor a múltban, a nemzeti határok a nemzeti kormányok és határ mentén élők számára még mindig meghatározóak maradnak. De emlékezhetünk VAN HOUTUM et al. (2005) szavaira is, akik arra hívták fel a figyelmünket, hogy az egyének a mindennapi életük során megtartanak, sőt kreálnak is bizonyos határokat. Ezek pedig még akkor is fennmaradnak, ha a fizikai határok lebontása már réges-rég megtörtént. MATTHIESEN ÉS DÜRRSCHMIDT (2002) pedig azt hangsúlyozzák, hogy az új határon átnyúló hálózatok kialakulása mellett a határ mentén élők az interakciók akadályainak új formáit fejleszthetik ki.

A tanulmányok határhatást érintő ellentmondásának tükrében nem lepődhetünk meg azon, hogy BALTA ÉS DELGADO (2009) munkájában azt a kérdést teszi fel, hogy képes lesz-e az európai integráció valamikor is teljes egészében feloldani a határokat és elhanyagolható szintre mérsékelni a határhatás jelenségét. A válasz nem egyszerű.

NIEBUHR ÉS STILLER (2004b) például azt hangsúlyozza, hogy az eddigi integrációs politika csak a politikai töltetű határhatást tudta érdemben mérsékelni, és szinte semmit sem ért el a kereskedelmi határhatás kapcsán. ANDERSON ÉS WEVER (2003) ugyancsak kritikával él, és rámutat arra, hogy sajnálatos módon a tovább folytatódó integrációs politika is látókörön kívül helyezi a határhatást előidéző kvázi kereskedelmi akadályokat, így valószínűsíthető, hogy számos határrégió továbbra is „elzárt”, hátrányos helyzetben marad. PACCHIOLI (2011) pedig egyenesen azt vallja, hogy a tovább zajló integráció egyszerűen képtelen lesz ezt a jelenséget elhanyagolható szintre csökkenteni.

A határhatás jelenségének empirikus tesztelése után néhány lényeges következtetés levonására van lehetőségünk. Elsőként arra kell rámutatnunk, hogy az ismertett elméletek szerint bekövetkező általános kereskedelmi liberalizációt és a területi struktúra átalakulását jelentős mértékben megterheli az ún. határhatás jelensége. Másodsorban be kell látnunk, hogy a tér általános globalizációjával a bel- és külkereskedelem aszimmetriája folyamatosan enyhül, azonban annak kiegyensúlyozatlansága még a harmadik évezred elején sem tűnik el.

Végezetül azt kell szem előtt tartanunk, hogy a tovább folytatódó európai integrációban korántsem tisztázott, hogy képes lesz-e a jelenlegi integrációs politika a teljes egészében torzítatlan kereskedelem kialakulásához hozzájárulni, és ezáltal egy olyan teljes egészében liberalizált gazdasági teret kialakítani, amely meg tud felelni a különböző elméleti megközelítések alapfeltételezéseinek.

A területi struktúra átrendeződését mérséklő határhatás vizsgálata mellett érdemes azonban egy másik, ugyancsak a kereskedelmi liberalizáció és a határmentesülés folyamatához köthető folyamatot is szemügyre vennünk, mely az ún. piaci potenciál (*market potential*) változása.

## II.2. A PIACPOTENCIÁL VÁLTOZÁSÁNAK TESZTELÉSE

A potenciál kifejezést először a fizikában használták az elektromos mezők mérésére, így ez a fogalom is az átvett közgazdaság-tudományi kifejezések közé tartozik. STEWART (1948) volt egyébként az első, aki demográfiai vizsgálatai kapcsán javaslatot tett ennek a fogalomnak a használatára, ezt követően hamar elkezdtek annak az ún. piaci potenciál jelenségnek a vizsgálatát, mely definíció szerint egy terméknek vagy szolgáltatásnak a piacon történő értékesítési lehetőségét mutatja meg (CLEMENTE et al., 2009).

STEWART (1948; 1950) tanulmányai után HARRIS (1954) úttörő munkájával évtizedekig jó alapot teremtett a piacpotenciál koncepciójának alkalmazására. Hiába született azonban meg relatíve korán a kiinduló megközelítés, a különböző tanulmányok hosszú évekig nem rendelkeztek mélyebb elméleti alapokkal. Később azonban CLARK et al. (1969), valamint KEEBLE et al. (1982) már komolyabb elméleti töltetű modelleket készítenek, amelyekben a különböző vámok csökkenése mellett a piacpotenciál változása jelenik meg.

A tárgykörbe tartozó újabb tanulmányok már nem csak a különböző téregységek potenciálját tudják felmérni, hanem a NEG-modellek közvetlen tesztelési lehetőségére

is alkalmasak (HANSON, 1998b; BEHRENS – THISSE, 2007; CLEMENTE et al., 2009). A piacpotenciált KRUGMAN (1998) például a telephelyek közötti vásárlóerő-paritás súlyozott összegeként fogja fel, ahol a súlyok fordított arányban állnak a távolságokkal és a szállítási költségekkel is megterhelt vámterhekkkel. HANSON (1998b) olvasatában a NEG lehetővé teszi a piacpotenciál formális modellekből való levezetését is. Szerinte a piacpotenciálnak igen nagy jelentősége van a gazdasági tevékenységek területi eloszlásában, a termelésben jelentkező növekvő skálahozadék és a szállítási költségek miatt. Mások a fogalomra mint a jövedelem és az elérhetőség kombinációjára, mint a lokalizációs előny és a különböző szállítási költségek mérőszámára tekintenek (MION, 2003; FAIÑA – LÓPEZ-RODRÍGUEZ, 2004; FAIÑA et al., 2005). Elemzéseikben azt feltételezik, hogy az elérhetőség rendkívül fontos a befektetési döntéseknél és ebből adódóan a regionális növekedés szempontjából. Munkáikban a magas piacpotenciált döntő lokalizációs előnyként tartják számon, így szerintük a legsűrűbben lakott területek – Európában a magterület – realizálhatják a legmagasabb integrációs előnyöket.<sup>45</sup>

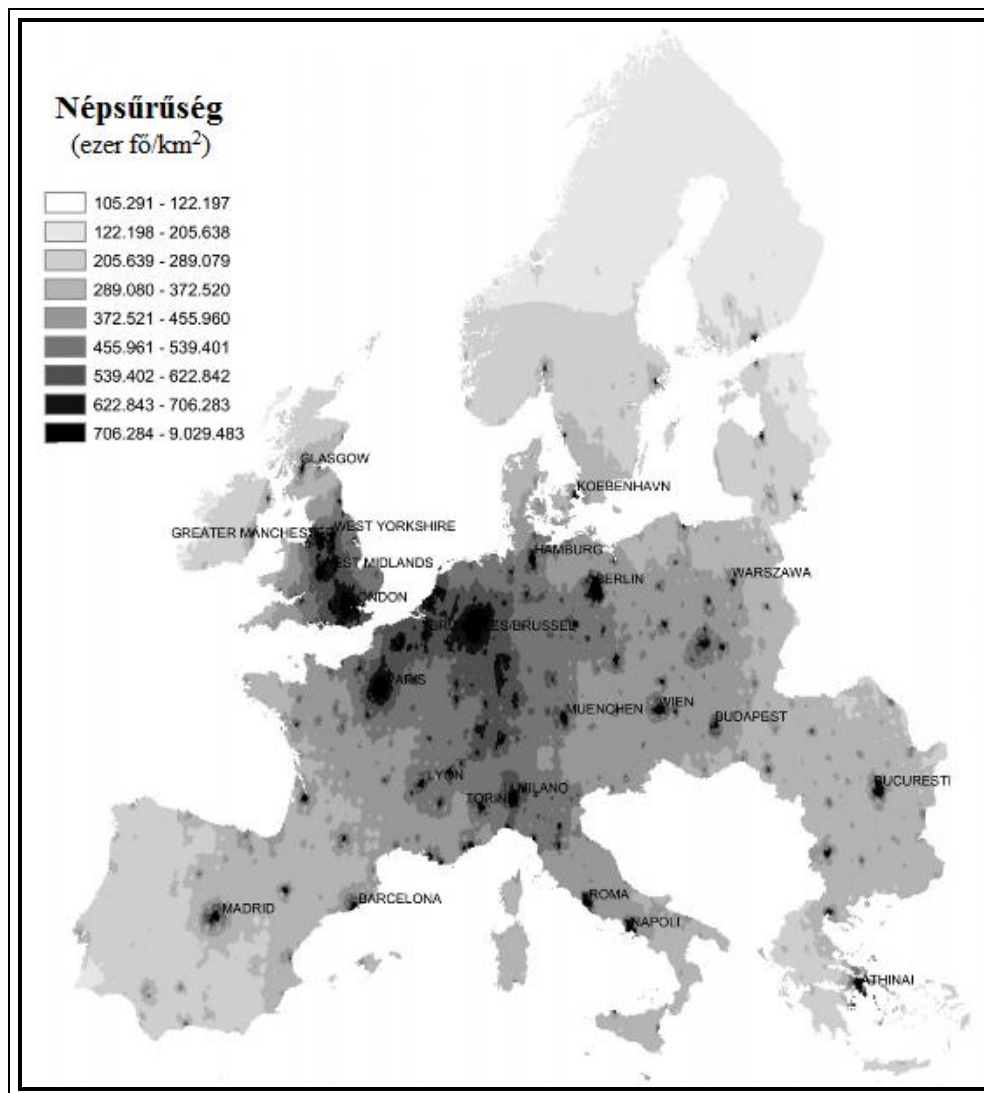
Mínd ezt egyébként már egy évtizeddel a NEG-modellek megszületése előtt KEEBLE et al. (1982) is bizonyítják, amikor azt hangsúlyozzák, hogy Európában a regionális elérhetőség és a piacpotenciál széles diszparitása jelenik meg. Szerintük a legelérhetetlenebb régiók – amelyeket szélsőségesen alacsony piacpotenciál jellemez – a földrajzi periférián helyezkednek el. Ezzel ellentétben jó elérhetőségek és magas piaci potenciálok jellemzik azokat a legsűrűbben lakott, Európa központjában lévő területeket, amelyek valószínűleg az európai integráció legnagyobb haszonélvezői. (A szerzők példaként Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot, Nyugat-Németországot és Franciaország északi részét említik.) Munkájukkal még arra az egészen fontos jelenségre is felhívják a figyelmünket, hogy az elérhetőségben és a piacpotenciálban testet öltő regionális egyenlőtlenségek 1965 és 1977 között nagyfokú heterogenizálódást mutattak. A piacpotenciál további egyenlőtlenségét bizonyítja HEAD ÉS MAYER (2006) is, amikor rámutat, hogy a gazdasági tevékenységek koncentrációját az utóbbi évtizedekben semmi sem törte meg. A folyamatos horizontális integráció során ugyanis a centrális fekvésű területek régiói érték el a leggyorsabb növekedést, és mint ahogyan már a korábbiakban is láthattuk, ez a jelenség empirikusan is igazolható (HENDERSON – THISSE, 2004).

---

<sup>45</sup> Korábban, mint ahogy láthattuk, ezt GIERSCH (1949/1950) is hangsúlyozza.

FAIÑA ÉS LÓPEZ-RODRÍGUEZ (2006) tanulmányában pedig egy rendkívül szemléletes ábrán (22. ábra) bizonyítja, hogy a népesség potenciálja továbbra is a KEEBLE et al. (1982) által meghatározott területen koncentrálódik.

22. ábra: Az EU 25 tagországának területi struktúrája



Forrás: Saját szerkesztés FAIÑA – LÓPEZ-RODRÍGUEZ, 2006 alapján

A népsűrűséget megjelenítő térkép mintázatából jól látható, hogy a közel 50 éve tartó európai liberalizáció során a magterületek voltak a legfőbb haszonélvezői a területi struktúrát alakító integrációs erők játékának, így népességszámuk (piacpotenciáljuk) mára már egyértelműen domináns. Később CLEMENTE et al. (2009) is rámutatnak, hogy a központban elhelyezkedő határrégiók kivételesen nagy piaci potenciált érnek el. A piacpotenciál változásának kérdésköre kapcsán érdemes azonban megfontolni NIEBUHR ÉS STILLER (2004) szavait, akik több lényeges mozzanatra hívják fel a

figyelmünket. A szerzők elsőként amellet érvelnek, hogy a jelenleg központi fekvésű határrégiók a múltban sem voltak rossz elérhetőségűek és gyenge piacpotenciálúak, így a jelenlegi minta voltaképpen csak a múlt öröksége. Másodsorban pedig azt hangsúlyozzák, hogy az olyan munkák, mint KEEBLE et al. (1982) tanulmánya csak a szállítási költségeket és a kereskedelmi akadályokat veszik figyelembe, és nem foglalkoznak például a kulturális különbségek kérdéskörével. Azok a tanulmányok tehát, amelyek minden hatást meg tudnak jeleníteni, szükségszerűen eltérő regionális elérhetőségi mintát eredményezhetnek. Végezetül azt feszegetik, hogy a piacpotenciál alapvető szerkezete történelmi folyamatokat (indusztrializáció és urbanizáció) is tükröz, így az integráció hatása csak csekély változásokat indukál az európai régiók piacpotenciáljában, s az európai magterületen fekvő határrégiók már az integráció előtt is magas piacpotenciállal rendelkeztek.

Ezen a ponton azonban feltehetjük a kérdést, hogy melyek azok a fix pontok, amelyeket nem lehet elvitatni a piacpotenciál, az elérhetőség és a fejlődési mozgástér kapcsán. A válaszhoz elsőként HANSON (2005), valamint MAYER (2008) azon tanulmányait lehet megemlíteni, amelyekben pozitív korrelációt tárnak fel a piacpotenciál és a fejlettség foka (például az egy főre jutó jövedelem) között. Ezt a tényt HEAD ÉS MEYER (2006) sem vitatja, de modellje segítségével rámutat, hogy a piacpotenciállal ugyan változik a bér és a foglalkoztatási szint, de ezek mértéke iparáganként más és más.<sup>46</sup> További fix pontként említhetjük HANSON (1998b) tanulmányát is, amelyben amellet érvel, hogy a regionális fejlettség szintjét egyértelműen meghatározza a régió hozzáférése az általa gyártott termékek piacához. Munkájában amerikai országos adatokat vizsgál, és regresszióanalízissel bizonyítja a területi bérstruktúra létezését. Becslései szerint az USA keresleti kapcsolódásai alapvetően erősek, de egészen korlátosak a földrajzi kiterjedtségüket tekintve. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy a fogyasztói kereslet változásának tekintélyes hatása van a szomszédos régiókra és elhanyagolható a távoli területekre. Azok a régiók tehát, amelyek távol esnek a piacoktól, ceteris paribus alacsonyabb bérekkel jellemezhetőek (HANSON, 2005).<sup>47</sup>

---

<sup>46</sup> Sajátos álláspontot képvisel azonban BRÖCKER (1984), aki – egyébként még a NEG-modellek megszületése előtt – arra a következtetésre jut, hogy nincs is kapcsolat a piacpotenciál és az egy főre jutó jövedelem változása között.

<sup>47</sup> Érdemes azonban megjegyezni, hogy HANSON (1996) ugyanezekre a következtetésekre jut a mexikói kereskedelmi liberalizációval kapcsolatosan is. Munkájában negatív és csökkenő korreláció jelenik meg a mexikói textiliparban mért relatív bérek és a fővárostól vett távolság között.

ROOS (2001) voltaképpen ugyanezt erősíti meg, amikor német országos adatokra alapozva azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági tevékenységek központjaitól távolodva csökkenek a bérek és ebből kifolyólag a fizetőképes kereslet is.

Az ismertett tanulmányokból tehát azt láthattuk, hogy a határok eltűnése és a piacpotenciál kiszélesedése azokat a téregységeket hozza helyzetbe, melyek alapvetően központi fekvésűek, és már korábban is magas gazdasági integrációjúak voltak. Mi történik azonban azokkal a periférián lévő határ menti területekkel, amelyek ugyancsak jelentősen növelhetik piacpotenciáljukat a kiszélesedő gazdasági tér eredményeként?

Az elméleti keretben láthattuk, hogy KRUGMAN (1991) és VENABLES (1996) teremt alapot a telephely- és nemzetközi kereskedelemelméleti síkon HANSON (1996) azon hipotéziséhez, mely szerint a határrégiók jelentősen profitálhatnak a regionális kereskedelemből és a kereskedelmi egyezményekből. Ha a válaszhoz BRÜLHART (2011) összefoglaló tanulmányát hívjuk segítségül, azt láthatjuk, hogy a kimenetel nem ennyire egyértelmű. A szerző szerint ugyanis bizonyos esetekben a piacpotenciál kiszélesedésének pozitív, negatív és semleges területi következménye is lehet. Megjegyzi továbbá, hogy rendkívül fontos az is, milyen irányba bővül a piacpotenciál. Abban az esetben ugyanis, ha az adott ország vagy téregység az értékesítési lehetőségeit egy magas gazdasági fejlettségű partnerre tudja kiterjeszteni, akkor már rövid távon is jelentős területi fejlődés indulhat el. Akkor viszont, ha a gyengén integrált határ menti terület szintén alacsony fejlettségű régióval kapcsolódik össze, szinte semmilyen pozitív területi dinamizmus nem verhet gyökeret.

A pozitív területi hatások kapcsán HANSON (1996; 1998a; 1998b) tanulmányai egyébként arra hívják fel a figyelmet, hogy az amerikai–mexikói kereskedelmi liberalizáció során erőteljes területi divergencia indult útjára, melynek nyertesei az USA–Mexikó határán fekvő területek lettek.<sup>48</sup> Hasonló jelleg mutatkozik néhány ázsiai ország esetében is, mert a liberalizáció leginkább – a már korábban is fejlettebb – tengerparti régiókat hozta előnybe (KANBUR – ZHANG, 2005).

CLEMENTE et al. (2009) azonban negatív hatásokra hívják fel a figyelmünket. Szerintük ugyanis azok a jelenleg periférikus fekvésű és gyengén integrált régiók,

---

<sup>48</sup> Érdemes azonban megjegyezni, hogy HANSON (1998a; 1998b) rámutat arra is, hogy a mexikói határ menti területek összehasonlításban más mexikói területekkel korábban is viszonylag gazdagabbak és iparosodottabbak voltak.

melyek távol fekszenek az európai magterületektől, nem tudják kiaknázni a piacpotenciál növekedéséből származó lehetőségeket. TOPALOGLOU ÉS PETRAKOS (2008) pedig mindehhez még azt is hozzáteszi, hogy ezek a határtérségek a kiszélesedő piacokból csak kisebb mértékben, vagy egyáltalán nem profitálhatnak.

Az európai térben egyébként már empirikusan is alátámasztott tény, hogy országok között jelentős fejlettségbeli konvergencia, míg országokon belül hasonló erősségű divergencia figyelhető meg (BECKER et al., 2012), így nem lepődhetünk meg azon, hogy néhány téregység vesztesé, míg más téregység nyertessé válik. BRÜLHART ÉS KOENING (2006) szerint KKE országaiban – például a szolgáltatási szektor tovább folytatódó nagyvárosi koncentrációja miatt – a piacgazdaságra való áttérés és az integrációs folyamat a regionális egyenlőtlenségek növekedésében öltött testet. Ez a folyamat pedig egyértelműen hátrányosan érintette azokat a határ menti területeket, ahol gyenge a gazdasági integráltság és alacsony a várossűrűség.

A piacpotenciál változásának tesztelése után a következő lényeges tanulságokra érdemes felhívni a figyelmet. A globális tér kiszélesedésével minden esetben növekszik a földrajzi helyek piacpotenciálja, így elviekben az ott működő vállalatok több terméket és szolgáltatást értékesíthetnek. A kereskedelmi liberalizációból azonban leginkább azok a központi fekvésű területek profitálhatnak, amelyek a múltbéli területi struktúrájuk miatt már egyébként is magasabb gazdasági integráltságúak. Azok a téregységek viszont, amelyek a határok eltűnése előtt fejletlenek vagy periférikus fekvésűek voltak, nagy valószínűséggel a kiszélesedő globális tér vesztesei lesznek.

A határhatás és a piacpotenciál változásának tesztelése után egyértelművé vált, hogy a hagyományos telephelyelméletek, a kereskedelemelmélet és a NEG modelljei, hipotézisei nem minden esetben tudják leképezni a területi struktúra tényleges változását. Láthattuk, hogy a határhatás miatt egyrészt nem jön létre a teljes egészében határmentesült gazdasági tér, másrészt pedig a piacpotenciál változása nem minden határ menti téregység területi struktúráját változtatja meg pozitívan. Mindezekből arra következtetünk, hogy a földrajzi fekvésnek és egyéb más sajátosságoknak igen jelentős befolyásoló szerepe lehet. Érdemes ezért koncentráltan végigkövetni egy-egy meghatározott határ menti terület fejlődési pályáját a kereskedelmi liberalizáció és a regionális integrációs folyamatok tükrében.

### II.3. ESETTANULMÁNYOK

A disszertáció eddig több ponton rámutatott arra, hogy a kereskedelmi liberalizáció mögött álló regionális integrációk fontos szerepet tölt(het)nek be a határmentesülési folyamatban, és számos esetben hozzájárul(hat)nak a határ menti területek struktúrájának megváltozásához. A jelen fejezet rész éppen ezért azt a feladatot vállalja fel, hogy a különböző empirikus megközelítések számbavétele és szintetizálása után tematikusan és strukturáltan helyezze némileg nyugvópontra a regionális integrációk szerepéről zajló tudományos vitát.

Ezzel a megközelítéssel azonban más feladatokra is vállalkozik. Egyrészt képet kíván alkotni arról, hogy a külpiaci liberalizációt és a határok megnyílását nagyban elősegítő regionális integrációk voltaképpen milyen területi folyamatokat indíthatnak el a határ menti térségekben, másodsorban pedig az ismertetett modellek feltételezéseinek helyességét is meg kívánja vizsgálni.

Mindehhez esettanulmányok segítségével kívánom bemutatni a külpiaci liberalizáció területi struktúrára gyakorolt hatását. Azért tekinthetjük ezt a megközelítést speciálisnak, mert széles körben ismert tény, hogy az esettanulmány mint módszer gyakran áll kapcsolatban a leíró vagy feltáró kutatásokkal, de nem korlátozódik csupán ezekre a területekre (YIN, 1994). Ebben a fejezet részben az esettanulmányok voltaképpen olyan rövid gazdaságtörténeti áttekintést jelentenek (PÁSZTOR, 2013a), melyek jól illeszkednek a disszertáció SCHUMPETER (1954) által meghatározott gondolati ívéhez.

Az ismertetett esettanulmányokban szándékosan két egymástól több ezer kilométeres távolságban fekvő regionális integráció területi lenyomata jelenik meg, melynek az a magyarázata, hogy a fejezet rész ellent kíván mondani annak a MARCH ÉS SIMON (1958) munkásságához köthető kereséleméletnek, mely szerint az emberek problémás helyzetben jellemzően a közvetlen környezetükben kezdik a keresést, és amint megfelelő alternatívát találnak, abbahagyják. A választás azért is esik a NAFTA-n belül az – egyébként kerítéssel elválasztott – USA és Mexikó, valamint az EU-n belül Németország és Lengyelország közös határszakaszára, mert ezek azok a határ menti területek, amelyek látványos átalakuláson mentek/mennek és mehetnek keresztül

(KRUGMAN – HANSON, 1993; KRÄTKE, 1995; HANSON, 1996; 1998a; 1998b). Mindezek mellett még az is vélelmezhető, hogy két, egymástól egészen távol fekvő regionális integrációban egy-egy határ menti terület fejlődési pályájának megrajzolásával úgy lehet értékelni az elméleti keret hipotéziseit, hogy közben reálisabb talajra lehet terelni a regionális integrációk területi fejlődésben betöltött szerepét az EU-ban, illetve a hazánkban is folyó határ menti kutatások kapcsán.

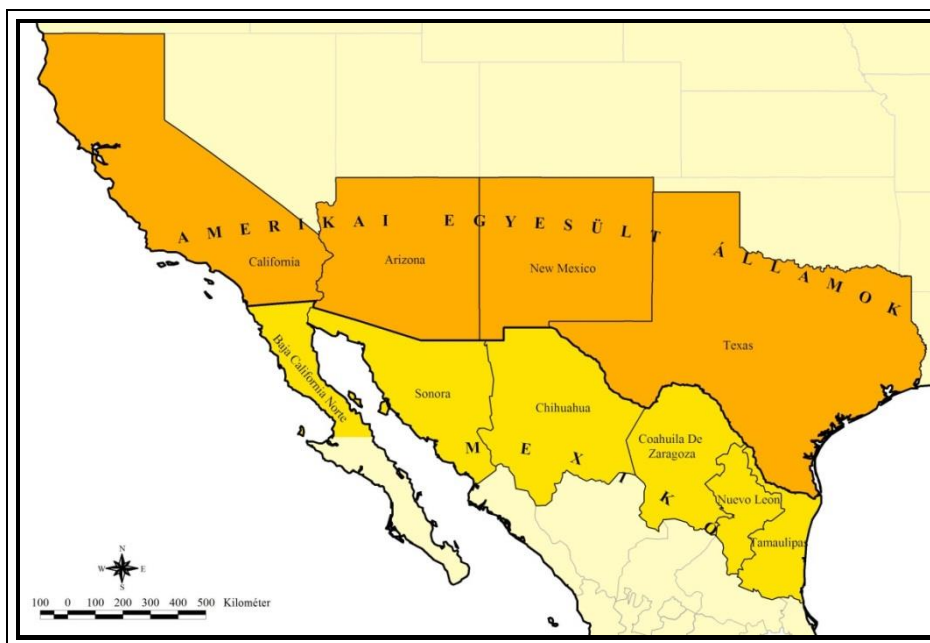
### **II.3.1. Az USA és Mexikó határ menti területe**

Az 1965-ben újtára induló ún. Határiparosítási (Maquiladora) program és a később (1994) életbe lépő regionális kereskedelmi egyezmény, a NAFTA eredményeként az USA és Mexikó kereskedelme, valamint határ menti területe (23. ábra) rendkívül markáns átalakuláson ment keresztül (LLERA et al., 2011).

Ennek megfelelően a határkutatással foglalkozó tudományos igényű munkákon belül az utóbbi időben látványosan gyarapodott azon tanulmányok száma, amelyek céljukként az amerikai–mexikói határszakaszon lejátszódó területi változások feltérképezését jelölték meg. Mivel a területi struktúra átrendeződése egészen sokirányúnak bizonyult, ezért az évtizedekkel ezelőtt elinduló kutatások különböző aspektusok mentén vizsgálják ezt a határszakaszt. A tanulmányok nem nélkülözik például a gazdasági (HANSON 1998a; 1998b), a földrajzi, a demográfiai (DILLMAN, 1983), a város–vidéki (HERZOG, 1990), a szociológiai és a kulturális aspektusokat sem (STODDARD et al., 1983; MARTINEZ, 1993; SCHAFER – PICK, 2000; inter alia). Hazánkban közölt tanulmányokkal LLERA et al. (2011) adnak átfogó képet és értékelést az USA és Mexikó közös határszakaszának határon átívelő kezdeményezéseiről. PICK et al. (2001) összefoglaló tanulmányukban számba veszik az átalakulás legfontosabb területeit, és rámutatnak, hogy a változás eredményeképpen – többek között – javult a terület gazdasági integráltsága, növekedett a népességszáma, és intenzívebbek lettek a határokon átívelő szállítmányozási kapcsolatok.

Ezen aspektusok közül a disszertáció kutatási kérdéseinek megválaszolásához azt érdemes kiemelni, hogy milyen tényleges, a két ország és a határ menti területek kereskedelmét és együttműködését érintő változások következtek be az utóbbi évtizedekben.

### 23. ábra: Az amerikai–mexikói határ menti terület



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

Elsőként azt kell hangsúlyozni, hogy a két ország között zajló kereskedelem jellegében intra-indusztriális, ami voltaképpen azt jelenti, hogy az amerikai vállalatok olyan összeszerelő üzemeket<sup>49</sup> telepítenek Mexikóba, amelyek később a késztermékeket visszaszállítják az USA-ba. Jól illusztrálja mindezt, hogy az USA exportjában már 1990-ben 23,1%-ot képviselt a Mexikó összeszerelő üzemeibe szállított félkész- és késztermékek csoportja, míg a Mexikóban az amerikai alapanyagokból előállított termékek köre a teljes amerikai import 42,2%-át tette ki (HANSON, 1996). VILLARREAL (2012) pedig az ezredforduló után készített tanulmányában rámutat arra a tényre, hogy ezek a mutatók az utóbbi években is tovább növekedtek.

A mexikói összeszerelő üzemek egyébként leginkább két iparágban: az elektronikai eszközök és a személygépkocsik gyártásában mutatnak erős koncentrációt, melynek erőteljes területi következménye is van. HANSON (1996) tanulmányában például megállapítja, hogy amióta Mexikó elindult a kereskedelmi liberalizáció útján, az összeszerelő iparág súlypontja északabbra, az amerikai–mexikói határ közelébe tolódott, míg ezzel párhuzamosan a centrumtérben, Mexikóvárosban látványosan teret veszített. Azáltal, hogy az exportorientált amerikai vállalatok egyre inkább a határ

<sup>49</sup> A spanyol nyelvben az exportra termelő mexikói összeszerelő üzemeket *maquiladoras*-nak nevezik. Az összeszerelő üzemek népszerűségének elsődleges oka a bérköltségek és a munkaerő igénybevételének körülményeinek különbségeiben keresendő.

menti területek közelébe „húzódta”, az vált bizonyossá, hogy a hazai piacok helyett lényegesen nagyobb jelentőségű az exportpiac.<sup>50</sup> Mindebből az a következtetés vonható le, hogy az intenzívebb kereskedelmi kapcsolatok ebben a viszonylatban egyértelműen az exportra termelő – leginkább összeszerelő profilú – mexikói határ menti üzemek expanziójával hozhatók összefüggésbe. HANSON (1996) tanulmánya kiemeli még azt az érdekességet is, hogy a mexikói határ menti területeken megfigyelt változás az amerikai oldalon is hozzájárult a gazdasági tevékenységek expanziójához, az USA határ menti területein ugyanis jelentősen növekedett az összeszerelő tevékenység kiterjedtsége.<sup>51,52</sup>

Később HANSON (2001) várospárokat vizsgálva arra is rámutat, hogy 1975 és 1997 között az összeszerelő üzemek exportteljesítményének növekedése Mexikóban jelentősen hozzájárult az amerikai határ menti városok foglalkoztatottsági rátájának javulásához. Empirikus kutatásával arra a következtetésre jut, hogy ha egy átlagos mexikói város exportteljesítménye 10%-kal javul, akkor a szomszédos amerikai város foglalkoztatási rátája 1,1 és 2,0% közötti ütemben növekszik.

Ezek az empirikus eredmények egyértelműen igazolni látszanak több korábbi feltételezést. Egyrészt ténylegesen igaz az, hogy az integráció a tagországok közös határ menti területei felé allokálja a gazdasági tevékenységek jelentős részét (NIEBUHR – STILLER, 2004), másrészt pedig RAUCH (1991) azon szállítási költségekhez kapcsolódó felvetése is bizonyítást nyer, hogy a vállalatok azokat a telephelyeket fogják preferálni, melyek jó és egyben költséghatékony hozzáférést biztosítanak a külföldi piacokhoz. Hanson munkái igazolják továbbá VENABLES (1996) azon hipotéziseit is, melyek szerint a foglalkoztatottsági színvonal bővülése nagyobb azokban a regionális iparágakban, melyek relatíve közelebb esnek a vásárlókhöz és a beszállítókhöz.

---

<sup>50</sup> A bekövetkezett változás és az erőforrások ilyen jellegű mobilitása igazolja a NEG – és azon belül ELIZONDO ÉS KRUGMAN (1996) – korábbi feltételezéseit, melyek szerint a kereskedelem színvonala az USA és Mexikó között tekintélyes mértékben növekedhet az intra-indusztriális jelleg konzerválódása mellett (SKLAIR, 1989; HERZOG, 1990).

<sup>51</sup> További érdekesség, hogy az amerikai oldalon is megfigyelhető az átalakulás. Az utóbbi néhány évtizedben ugyanis az összeszerelő tevékenységek egy jelentős része az USA délnyugati, délkeleti része felé tevődött át (BLANCHARD – KATZ, 1992).

<sup>52</sup> Érdeemes még megjegyezni azt is, hogy HANSON (1996; 2001) munkáiban egy máshol is lejátszódott hasonló jelenségre is felhívja a figyelmet. Az USA és Kanada között 1965-ben aláírt Automotive Products Trade Act hatására ugyanis a személygépkocsi előállítás a Michigan-Ontario folyosó mentén bővült tovább.

Fontos azonban felhívni a figyelmet arra a mozzanatra, hogy az USA és Mexikó határ menti területének látványos átalakulása nem csak pozitív változásokat eredményezett: kerítéssel elválasztott államhatár, illegális tevékenységek, migráció etc. ANDERSON (2003) mérlegre teszi a határ menti terület közel 50 éve tartó dinamikus gazdasági növekedését, és olyan negatív tendenciákra mutat rá, mint a polarizálódó társadalom, erőteljes vagyoni koncentráció és a szegénység gyakori megjelenése. LLERA et al. (2011) pedig arra hívják fel a figyelmünket, hogy az elmúlt évtizedekben, a kétoldalú kapcsolatokban tapasztalt számos pozitív fejlemény ellenére, az USA és Mexikói közös határszakaszán az elmélyült kooperáció kialakításának számos gátló tényezője maradt.

Összességében azonban elmondhatjuk, hogy az USA és Mexikó határ menti területének fellendüléséhez egyértelműen hozzájárult a Maquiladora program és a kontinensen működő regionális kereskedelmi egyezmény, a NAFTA. A NAFTA Mexikó számára jó és költséghatékony hozzáférést biztosít az amerikai piacokhoz, ami számos, a mexikói határvidéket preferáló reallokációs folyamatot erősít, és nagyban hozzájárul a határ menti területek (pozitív) fejlődési ívének alakításához. Az esettanulmány tanulságaként pedig arra is rá lehet mutatni, hogy a területi struktúra változása igazolja a NEG, a kereskedelemelméletek és a hagyományos telephelyelméletek modelljeinek hipotéziseit.

### **II.3.2. Németország és Lengyelország határ menti területe**

KRÄTKE (1995) szerint Európában a német–lengyel határ menti terület (*24. ábra*) lehet az európai integráció legfontosabb kísérleti laboratóriuma, ahol vagy egy igazán dinamikusan fejlődő, vagy egy erőforrásaiban beszűkülő régió alakulhat ki. Nem lehet meglepő, és ezt a felfokozott várakozások is alátámasztják, hogy ez a határ menti terület is intenzív kutatási helyszín, mert kimondva/kimondatlanul a határok teljes eltűnésétől a szomszédos területek látványos fejlődését várják (GORZELAK, 1996; KACZMAREK – STRYJAKIEWICZ, 2006; HERFERT, 2007; inter alia).

Ezen felvetésen elindulva a fejezet rész továbbra is arra vállalkozik, hogy bemutassa a határszakasz átalakulását, különös figyelmet fordítva az integrációs és azon belül a kereskedelmi folyamatok területi hatásának.

## 24. ábra: A német–lengyel határ menti terület



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

A regionális integráció hatását és a kereskedelmi kapcsolatokat árnyalando először arra érdemes rámutatni, hogy 1991 óta Lengyelország és az EU között megszűntek a kereskedelmi akadályok. Ezzel összhangban Németország és Lengyelország viszonylatában is fel kellett számolni minden kereskedelmet torzító intézkedést, mely voltaképpen azt jelenti, hogy a két ország több mint 20 éve szabadon kereskedik egymással. Mindebből az látható, hogy az európai integráció egyik kulcstényezője; a vámok felszámolása jelentős katalizáló szerepet játszik/játszhat a határ menti szabad kereskedelem kibontakozásában is.

STILLER (2003) azonban – a felfokozott várakozásokat némileg lehűtve – rámutat, hogy Lengyelország részesedése Németország teljes importjában és exportjában csak enyhén növekedett a kilencvenes évek közepe óta. Az ezredforduló után, 2001-ben a német export nagyjából 2,4%-a irányult Lengyelországba, míg a német import 2,4%-a érkezett Lengyelországból. Lengyelország számára azonban Németország fontos partner. 1990-ben a lengyel export 21,7%-a irányult Németországba, és Lengyelország

importjában Németország 15,1%-ot képviselt. 2001-ben a lengyel exportnak már 34%-a irányult oda, és importjának 24%-a származott onnan. Ez a folyamat egészen a 2008/2009-es gazdasági válságig folytatódott (DESTATIS, 2012).

STILLER (2003) munkájában kiemeli emellett azt is, hogy a határ német oldalának régiói egészen szerény mértékben, míg a lengyel régiók intenzívebben kereskednek a másik oldallal. Lényegében ennek a jellemvonásnak a megértése indokolhatja azt, hogy mélyebb összefüggéseket tárjunk fel a határtérség lényegesebb regionális átrendeződéséhez kapcsolódóan.

DASCHER (2003) nyomán elsőként arra érdemes rámutatni, hogy ez a határrégió a vállalatok közötti megfelelő vertikális összekapcsolódások majdnem teljes hiánya miatt, jellegében eltér az USA és Mexikó határ menti területétől. BARJAK (2001) egy – a határ menti kapcsolatok szempontjából – ugyancsak kedvezőtlen jellemvonásra hívja fel a figyelmünket, mondván hogy a német–lengyel relációban ugyan kedvező helyzetben lennének azok a régiók, amelyek a legnagyobb agglomerációk közelében vannak, ezek azonban leginkább vidéki periférikus fekvésű vagy strukturális nehézségekkel küszködő területek. GORZELAK et al. (1992), valamint KRÄTKE (1996) mindezt megerősítve tanulmányában azt írja, hogy az új német–lengyel gazdasági kapcsolatok eddig azért nem járultak hozzá jelentősen a határtérség gazdasági aktivitásának növeléséhez, mert a főváros viszonylatában a lengyel határ menti terület perifériának számít, és a közeli urbanizált központ, Poznan vonzó hatása nem elegendő a területi folyamatok intenzív alakításához.

Más szerzők elszakadnak a területi struktúra jellegének vizsgálatától, és a határok fokozatos eltűnésének következményeit, valamint a befektetési, külkereskedelmi tevékenység jellegének átalakulását vizsgálják. BARJAK ÉS HEIMPOLD (1999), valamint HEIMPOLD (2000) például az USA és Mexikó példájának okán azt feltételezik, hogy a külföldi piacok közelsége jelentős lokalizációs előny lehet. Vizsgálati eredményeik azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy rendkívül gyenge a német határrégiók Lengyelországba irányuló exporttevékenysége. HEIMPOLD (2000) munkájában egyébként azzal a NEG-hipotézissel él, hogy a kelet-német határrégiók a hatalmas külső piacterületüknek és piacpotenciáljuknak köszönhetően ceteris paribus átlag feletti exportnövekedést érhetnének el. Eredményei viszont azt igazolják, hogy a kilencvenes évek közepén a legtöbb határrégió esetében az exportnövekedés nagysága az országos átlagnál alacsonyabb volt, ami a – már nem létező – határok erőteljesebb kereskedelemkorlátozó hatására enged következtetni. A kereskedelmi kapcsolatok

szűkebb mozgásterét erősíti meg KRÄTKE (2004) is, amikor rámutat arra a tényre, hogy mind a német, mind a lengyel vállalkozásoknak több kapcsolata van a fejlett milánói régióval, mint a közvetlenül szomszédos határ menti területtel.<sup>53</sup>

Abban az esetben, ha a területre irányuló befektetési tevékenységet szeretnék árnyalni, akkor elsőként RIBHEGGE (1995) munkáját érdemes megemlítenünk. Ebben a szerző rámutat arra a tényre, hogy a határhoz közel eső kelet-brandenburgi régiók egészen kevés tőkebefektetést tudnak/tudtak vonzani. BARJAK ÉS HEIMPOLD (1999) ehhez illeszkedően egyértelműen kijelentik, hogy a kelet-német határrégiók a továbbra is zajló európai integráció ellenére sem váltak preferált befektetési helyszínné. Több szerző próbálta egyébként a mögöttes okokat keresni, melyek közül talán HEIMPOLD (2000) lokalizációs hátrányokra rávilágító munkáját érdemes megemlíteni.

A befektetési tevékenységhez szorosan kapcsolódik a vállalkozások területi sűrűsége és a vállalat alapítási hajlandóság. Széles körben ismert tény, hogy az intenzív vállalati kapcsolatok a határ menti területek szoros együttműködését vetíthetik előre. ENGEL (1999) éppen ezt megerősítő a kelet-német határrégiókra fókuszáló tanulmányában a vállalat alapítások számának időbeli változásával valójában azt vizsgálja, hogy mennyiben járul hozzá a lokalizációs képesség javulásához a határok eltűnése. Munkájában azzal a NEG-hipotézissel él, hogy a határok eltűnése növeli az új vállalatok számát azokban a kelet-német tartományokban, melyek közel esnek Lengyelországhoz és Csehországhoz. Az empirikus eredményei azonban egészen vegyesek, mert ugyan az eltűnő határakadályok láthatóan hatással vannak a vállalat alapításra a német–lengyel határrégiókban, azonban a cseh–német határok mentén nem tapintható ki jelentősebb kauzalitás. Forradalmi átalakulásról és változásról szerinte a német–lengyel határvidéken sem lehet beszélni, de – és ezt egyébként SCOTT ÉS COLLINS (1997) is megerősíti – ezen a területen legalább megindul az előrehaladás.

Korábban már láthattuk, hogy a NEG modelljei a munkaerőpiac kapcsán is jelentős átalakulást vetítettek előre. Ezek szerint növekszik a határ menti területek munkaerőpiaci ellátottsága, és jelentősen javul a két oldal között a munkaerő mobilitásának foka is. A német–lengyel határszakaszon azonban a sikeres határon átnyúló együttműködést tovább gyengíti a szerény munkaerő-piaci integráltság. Ezt megerősítve DASCHER (2003) például rámutat arra, hogy a Frankfurt (Oder) – Slubice relációban a külföldi

---

<sup>53</sup> UVALIC (2002), PAAS (2002) ÉS BARTLETT (2009) is megerősíti ennek a jelenségnek a létezését, amikor megjegyzik, hogy a balti és a dél-kelet európai országok is kiterjedtebben kereskednek a fejlettebb országokkal, mint saját magukkal.

vendégmunkások aránya a foglalkoztatottak között rendkívül alacsony. ANDERSON ÉS WEVER (2003) arra hívják fel a figyelmünket, hogy még az illegális munkavállalók kapcsán sem kedvelt a német–lengyel határ menti terület, mert számukra a határ átlépése csak lehetőséget kínál az elmozdulásra az EU gazdagabb területeinek irányába.<sup>54</sup>

Néhány, a határ menti gazdasági interakciók intenzívebb kibontakozását megterhelő jellemző számbavétele után érdemes ismételt megemlíteni STILLER (2003) összefoglaló tanulmányát, melyben a német–lengyel határrégió eddigi integrációs teljesítményével foglalkozik. Átfogó, empirikus kutatásának eredményeképpen számos olyan egyéb tényezőre mutat rá, mely megterhelte/megterheli a határ menti területek integrációját. Munkájában leginkább a csökkenő foglalkoztatottsági szintet és az erős jövedelmi egyenlőtlenséget hangsúlyozza.<sup>55</sup> Kutatásának végső következtetése pedig az, hogy a német–lengyel határ menti területnek még egészen hosszú fejlődési pályát kell befutnia ahhoz, hogy a határok által elválasztott piacok összeforrjanak és az államhatárok elveszítsék jelentőségüket.

SANDER ÉS SCHMIDT (1998) munkája azt hangsúlyozza, hogy a kelet-német határ menti régiók eleddig nem tudták kielégítően kihasználni az integrációs folyamat növekedési potenciálját. A helyi lokalizációs előnyöket felülmúlják a határrégiókat jellemző olyan negatív tényezők, mint a határmente gyenge gazdasági potenciálja, a gyenge közlekedési és kommunikációs infrastruktúra, a határ két oldalán jelentkező bizalomhiány, valamint a politikai és adminisztrációs deficit.

Mindezek után joggal tehetjük fel azt a kérdést, hogy mégis mi az oka a sajátos fejlődési útnak, és milyen tényezők húzódnak meg a rendkívül vontatottan haladó határ menti gazdasági kapcsolatok mögött.

---

<sup>54</sup> Nem törvényszerű egyébként ez a jelenség. KOVÁCS (2002) például rámutat arra, hogy az új lakóhely megválasztásában a gazdasági centrumterületek mellett a szomszédos fekvésű – esetleg periférikus – térségek is fontos szerepet játszhatnak. A migrációs hajlandóság azonban a gazdasági különbségekkel egyenes, míg a távolsággal (kulturális, topográfiai etc.) feltétlenül fordított arányban áll.

<sup>55</sup> DASCHER (2003) szerint a határok mentén tapasztalható erős jövedelmi egyenlőtlenség számos egyéb más integrációt gyengítő tényezőt szül. Ő maga az alacsonyabb rendelkezésre álló jövedelmet emeli ki és az egyenlőtlenség okaként az erős piac szegmentációt, a nem megfelelő tulajdonjog-védelmet hangsúlyozza.

A német–lengyel határrégió növekedési potenciáját tanulmányozva HEIMPOLD (2003) arra a következtetésre jut, hogy a regionális fejlődési lehetőségek felmérése kapcsán feltétlenül figyelembe kell venni a területi egyenlőtlenségeket és a növekedésre közvetlenül hatást gyakorló tényezőellátottságot. A szerző ugyanis azt vélelmezi, hogy erőteljes területi heterogenitás figyelhető meg. Mindezt DREYHAUPT-VON SPEICHER (2002) is megerősíti, amikor azt a tényt hangsúlyozza, hogy a határ lengyel oldalán jelentős területi differenciáltság tárható fel a telepítő tényezők (például tőkeellátottság) kapcsán. Ez a jellemvonás pedig alááshatja a határokat is érintő kiegyensúlyozott, területi fejlődés kialakulását.

Rendkívül érdekes aspektusból közelít a német–lengyel határ menti terület fejlődési ívének megértéséhez BARJAK ÉS HEIMPOLD (1999), amikor azt hangsúlyozza, hogy a legtöbb kelet-német határ menti terület kedvezőtlen fejlődési pályája elsősorban nem a határ menti fekvésből, hanem a transzformációs folyamat jellegéből adódik. Szerintük lassú strukturális átalakulás jellemzi a német–lengyel határrégiót, ahol leginkább az infrastrukturális hiányosságok emelhetők ki.<sup>56</sup>

A határ lengyel oldalának vizsgálatakor CHIDLOW et al. (2009) azonban rámutatnak arra a tényre, hogy kisebb jelentőségű a területi struktúra történelmi múltja és öröklött jellege, mert a befektetések a jövőben egészen kedvező fejlődési tendenciát követhetnek. Az empirikus eredményeik arról tanúskodnak, hogy a lengyel határrégiók a jövőben javíthatják pozíciójukat a határok megnyílásának köszönhetően, és ezáltal magasabb regionális versenyképességet érhetnek el.

A német–lengyel határszakasz területi struktúrájának változását és az EU mint regionális integráció szerepét bemutató esettanulmány azt tudja bizonyítani, hogy ez a téregység nem járt be olyan látványos fejlődési pályát, mint az USA és Mexikó határ menti területe. Ennél a téregységnél nem igazolódtak be a NEG hipotézisei és a határon átnyúló kapcsolatok intenzív kiterjedését az európai integráció eddig csak rendkívül töredékes sikerrel tudta előmozdítani, a pozitív töltetű gazdasági növekedést is indukáló területi folyamatok pedig egészen szerény mértékben vannak jelen.

---

<sup>56</sup> Vitatható azonban az infrastruktúrához köthető megjegyzésük. MUN ÉS NAKAGAWA (2010) ezzel kapcsolatosan ugyanis kiemeli, hogy egészen gyakori az infrastrukturális hálózatok megritkulása a határ menti területek esetében.

## II.4. ÖSSZEGZÉS

Jelen fejezet egyszerre több feladatra is vállalkozott. Úgy kívánta ugyanis a disszertáció elméleti keretében megfogalmazott következtetéseket verifikálni, hogy közben esettanulmányok segítségével két határmentesülési folyamatról is gazdaságtörténeti áttekintést adott.

Elsőként a határhatás vizsgálatakor arra tudott rámutatni, hogy az akár több évtizedes kereskedelmi liberalizáció és regionális integrációs hatások eredményeképpen sem teljes egészében magas gazdasági integráltságú a globális tér. Láthattuk ugyanis, hogy az országon belüli kereskedelem nagyságrendekkel nagyobb annál, mint az országok közötti. Nem igazolódnak tehát azon elméleti következtések, amelyek intenzív gazdasági interakciókat vetítenek előre a határmentesülés folyamatában. Mindebből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a területi struktúra átrendeződése sem lehet olyan intenzitású, mint ahogyan azt az elméleti keret sugallja.

Másodsorban, a piaci potenciál változásának tesztelésekor azzal a kiinduló hipotézissel élhettünk, hogy a kereskedelmi liberalizáció során eltűnő határok minden esetben hozzájárulnak a termékek és a szolgáltatások értékesítési lehetőségének növekedéséhez. Az ismertetett tanulmányok mindezt nem cáfolták meg, azonban rámutattak arra a tényre, hogy leginkább a már korábban is magas gazdasági integráltságú és központi fekvésű területek lehetnek a globalizációs tendenciák fő nyertesei. Igazolták továbbá azt is, megerősítve a hagyományos telephelyelmélet és a NEG következtetéseit, hogy a periférikus, félperiférikus fekvésű, gyenge gazdasági fejlettségű területek inkább kihívások elé néznek, semmint egyértelműen fejlődnek.

Végezetül két esettanulmány segítségével sikerült tovább árnyalni az elméleti keret következtetéseinek helyességét. Az esettanulmányok eltérő eredményeket tártak elénk, és azt bizonyították, hogy kizárólag modellszerű megközelítések mentén nem lehet egzakt módon felvázolni a határ menti területek fejlődési ívét. Mindezzel pedig a disszertáció harmadik hipotézisének igazolására nyílt lehetőség. Egyértelművé vált ugyanis, hogy nem tárható fel egyértelmű kauzális kapcsolat a regionális integrációk létrejötte/bővülése és a határ menti területek gazdasági integrációjának növekedése között. Az adott határ menti terület jövőképét sokkal inkább a korábbi gazdasági integráltság, gazdaságszerkezet, valamint a jelenlegi fejlettség foka határozza meg a regionális integráció horizontális bővülése során.

Az esettanulmányok felhívták ugyanakkor a figyelmünket arra a tényre is, hogy *feltétlenül felül kell emelkednünk a regionális integrációkkal szemben támasztott egyoldalú pozitív elvárásokon. A globális és a hazai kontextusban is igaz ugyanis az, hogy az eltűnő határok nyújtotta szabad kereskedelem csak lehetőséget, így korántsem biztosítékot nyújt a kedvező területi folyamatok kihasználására.*

Láthattuk tehát, hogy abban az esetben, ha a globális tér határ menti területeinek átalakulását kívánjuk megérteni, érdemes túllépni a modellek hipotézisein. *Fontos továbbá, hogy a korábbi empirikus kutatások következtetéseinek általánosításán is túllépjünk.* Láthattuk ugyanis, hogy a határ menti térségek sajátos egyedi jellemvonásokkal rendelkeznek. Ez pedig elvezet a *következő hipotézis elfogadásához. Az egyes határtérségek fejlődési ívét a korábbi empirikus tapasztalatokra hagyatkozva csak töredékes sikerrel lehet megrajzolni. Minden egyes határ menti terület sajátos jellemvonásokkal rendelkezik, így a jellegadó tendenciák feltárásához az adott téregységre adaptált empirikus vizsgálat(ok)ra van szükség.*

Ilyen megközelítéssel egzakt válaszokat adhatunk a területi struktúra átalakulására és jobban megérthetjük az egyes határ menti téregységek fejlődésének jövőképét.

A következőkben éppen ezért a magyarországi és a keleti határokat érintő határmentesülési folyamat kapcsán először azt kívánom megvizsgálni, hogy mennyiben valósultak meg a korábban ismertetett modellek alapfeltételei: torzítatlan gazdasági tér és intenzív határ menti kapcsolatok és határon átnyúló gazdasági interakciók. Másodsorban az államhatárok oldódásának eddig elért gazdasági következményeit kívánom értékelni, különös tekintettel a határok elválasztó szerepére és a határhatás létezésére. Végezetül megpróbálom feltárni a jellegadó tulajdonságok mögöttes okait; kiemelve és értékelve az európai integráció szerepét a határmentesülési folyamatban.



### **III. A DOLGOZAT TÉZISEINEK EMPIRIKUS ALÁTÁMASZTÁSA – A HATÁRMENTESÜLÉS FOLYAMATA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN: MAGYARORSZÁG ÉS KELETI HATÁRAINAK ESETE**

*„A tapasztalat nyelve mondja ki a legnagyobb igazságot.”*

Arab közmondás

*E fejezet elsődlegesen az európai integrációs és a globalizációs folyamatok határokra és a határmentesülési folyamatra gyakorolt hatását kívánja értékelni KKE és Magyarország keleti határai mentén. Ehhez először a keleti határ menti területek gazdasági- és társadalmi helyzetképének feltárása történik meg, majd a korábbi empirikus tapasztalatok főbb következtetései szövegezésre kerülnek. Végezetül, a módszertani megközelítés ismertetése után a disszertáció bevezetőjében feltett kérdések megválaszolására, a hipotézisek értékelésére, majd a kutatási eredmények kiértékelésére kerül sor.*

#### **III.1. A KELETI HATÁR MENTI TERÜLETEK HELYZETKÉPE ÉS A KORÁBBI KUTATÁSI EREDMÉNYEK KÖVETKEZTETÉSEI**

Korábban már ismertettem, hogy a határ menti területek kutatása hazánkban a lehatárolt vizsgálati terület nagysága, jellege szempontjából erőteljes heterogenitást mutat. Láthattuk, hogy vizsgálat alá vonható a határ menti települési kör, az államhatárral közvetlenül érintkező városkörzetek, statisztikai, tervezési kistérségek, régiók, és meghatározható egy, a határtól 20-25 vagy akár 50 km-es sávban elhelyezkedő települési halmaz is. Ráadásul a határátkelőhelyektől mért távolságnak is lehet létjogosultsága. Ebben a fejezettrészben a gazdasági és társadalmi helyzetkép bemutatásánál az államhatárral közvetlenül érintkező téregységekre (régió és megye) vonatkozó lehatárolást választom. A korábbi kutatási eredmények szintetizálásakor azon megközelítéseknek engedek teret, amelyek a földrajzi dimenziótól függetlenül a határmentesülési folyamat valamely lényeges és sajátos aspektusára mutatnak rá. Az egyes határ menti területek és határszakaszok egyedi jellemvonásait figyelembe véve a keleti határmente átalakulásának szakirodalmát tematikusan; a magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszt elkülönítve mutatom be.

### III.1.1. A magyar–ukrán határmenté

Jelenleg a 136,7 km hosszú és az EU külső schengeni határát jelentő magyar–ukrán határszakaszt az ukrán oldalról Kárpátalja megye érinti (25. ábra). Kárpátalja<sup>57</sup> (angolul: Transcarpathia, ukránul: Закарпатська область) sokáig nem létezett mint összefüggő téregység, és a trianoni határvonás után is rendkívül hosszú ideig hanyatttolt sorsú terület maradt. Végezetül 1991 augusztusában a független államiságát éppen akkor elnyert Ukrajnához került.

25. ábra: A vizsgált megyék és régiók  
Magyarország keleti határai mentén



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

A mai Kárpátalja Ukrajna délnyugati részén fekszik, és itt található az ország legnyugatibb pontja is. A megye fekvéséből adódóan rendkívüli sajátosságokkal rendelkezik, és négy országgal is (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia)

<sup>57</sup> Érdemes megjegyezni, hogy Kárpátalja tulajdonképpen nem hivatalos név. A magyar szóhasználatban azonban évtizedek óta használják politika-közigazgatási és földrajzi tájnévként egyaránt.

határos (ZASZTAVECKA et al., 1996). MOLNÁR D. ISTVÁN (2009) a fekvésével kapcsolatosan azonban a pozitívumok mellett (Európa közepén helyezkedik el, területén fontos közutak, vasutak, csővezetékek és villamosvezetékek húzódnak) több negatívumot (országon belüli periféria, a fővárostól több mint 800 km-re található, távol esik a tengerpartoktól és az ukrajnai iparvidékektől) is kiemel.

A mai Kárpátalja területe 12 777 km<sup>2</sup>, Ukrajna területének 2,12%-a. Közigazgatásilag 13 járásra, 11 városra, 19 városias jellegű községre/falura és 579 egyéb falusi településre tagolódik. Területén öt megyei jogú város (Csap, Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász) található, melyek közül Ungvár (Uzshorod, Uzhhorod) a megyeszékhely. A városi lakosság aránya Kárpátalján 37,0%, mely országos összehasonlításban (67,5%) is rendkívül alacsony mutató. Népessége 2013. január 1-jei adatok szerint 1 254 400 fő, Ukrajna népességének 2,7%-a. Jellegadó sajátosság, hogy a lakosság egyenlőtlenül oszlik el a közigazgatási egységek között, mert a városok közül kiemelkedik a több mint százezres népességű Ungvár és a közel százezres Beregszász, Huszt, Munkács (MOLNÁR D. I., 2009). Kárpátalja népsűrűsége 97 fő/km<sup>2</sup>, ami jelentősen meghaladja az országos átlagot (76 fő/km<sup>2</sup>). További sajátossága a területnek, hogy a 2001-es népszámlálási adatok szerint a területen több mint hetven (!) etnikai népcsoport él. Ezek legnagyobb része ukrán, de jelentősnek mondható a 151 516 fős magyar nemzetiség is, mely a kárpátaljai lakosság 12,1%-át adja (BARANYI, 2008a). A magyarok leginkább a határhoz közeli településeken laknak nagyobb etnikai tömbökben. (Sajnálatos tény viszont, hogy számuk rohamosan fogy!)

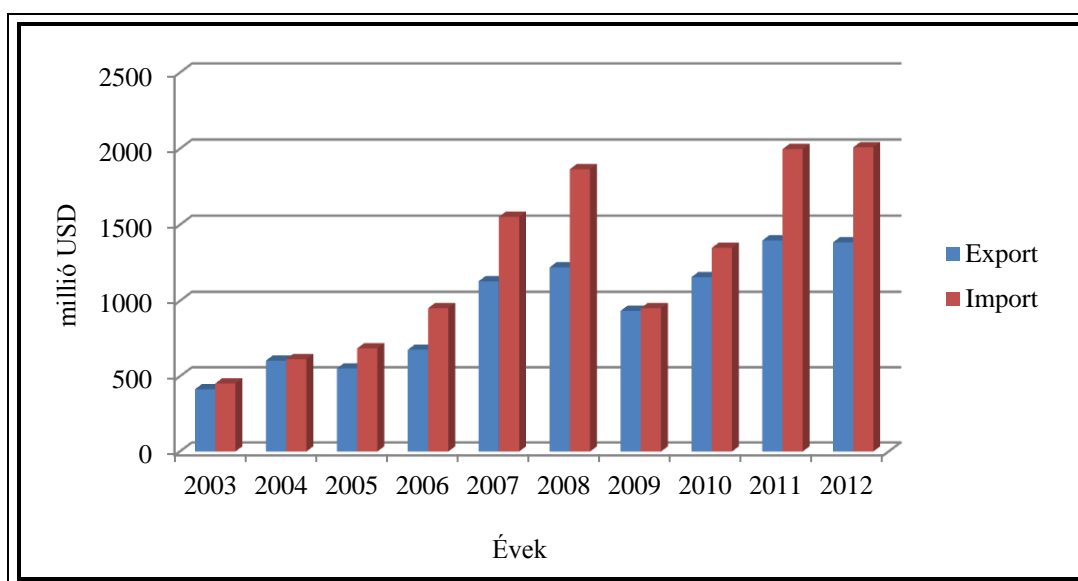
A történelem viharai erőteljesen megtépázták ezt a területet, melynek eredményeként minden korábbi államalakulatban perifériának számított. Nem meglepő ezért, hogy ez a téregység önálló történelmi fejlődéssel és más irányú kötődésekkel rendelkezik, mint Ukrajna más részei (IMRE, 2008). Kárpátalja gazdaságában igazán látványos gazdasági áttrendeződés a 2000-es évek elején, a rendszerváltozás gazdasági és társadalmi átalakulásának csillapodása után következett be. Ennek köszönhetően az ipari és a mezőgazdasági termelés is markáns növekedésnek indult, és a gazdasági mutatók tükrében újszerű folyamatok vertek gyökeret (BERGHAEUER, 2011). A megye életében meghatározó agrárium a 2007-es adatok szerint a bruttó hozzáadott érték alapján az össztermelés 19,9%-át tette ki, és a megye munkaképes korú lakosságának (547,6 ezer fő) 26,4%-át (144,4 ezer fő) vette fel. Ugyanakkor az a jellemvonás, hogy a megye területének közel 80%-át hegyek és hegyvidékek foglalják el, egészen szűk keresztmetszetet szab a mezőgazdaság kibontakozásának.

Az ipari termelés területén korábban nem volt meghatározó Kárpátalja teljesítménye, mára azonban sok külföldi tőkebefektetés érkezik a megyébe, és ezek elsődleges célpontja az ipar. Jelenleg az iparban a munkaigényes, kis- vagy közepes nyersanyagigényű ágazatok dominálnak. Az ipari termelés kb. 88%-át a feldolgozó ágazatok adják, melyen belül igen erőteljes a gépgyártás dominanciája (52,8%). IMRE (2008) tanulmányában statisztikai adatokat közöl, melyek szerint a megye területén 2006. január 1-jei adatok szerint 1897 ipari vállalkozás működött, leginkább a feldolgozóipar területén. Hagyományosan az erdő- és fafeldolgozó ipar is fontos szerepet tölt be a megye gazdaságában. A könnyű- és élelmiszeripar leginkább a helyi nyersanyagok, illetve a behozott textilalapanyagok segítségével fejlődik. 2007-es adatok szerint az iparban és építőiparban a megye munkaképes korú lakosságának 18,0%-a dolgozik.

A nem termelői (szolgáltató) szféra is egyre jelentősebb szerepet tölt be a megye gazdaságában, melynek egyik legkésebb bizonyítéka, hogy a munkaképes korúak közel 50%-át veszi fel. A szolgáltató szektor fontos eleme a kereskedelem, ugyanis a bejegyzett vállalkozások 18,8%-a kereskedelmi tevékenységet folytat. A megye fekvéséből adódóan kiemelkedő a logisztikai és a közlekedési szektor jelentősége is. A sajátos földrajzi fekvésből, a jó közlekedési kapcsolatokból és a külföldi tőkebefektetések kedvező hatásából adódik, hogy Kárpátalja külkereskedelmi mutatói a kilencvenes évek közepe óta folyamatosan emelkednek.

Az 1996-tól a 2000-es évek közepéig terjedő időszakban az export 11,2-szeresére, az import 12,3-szeresére emelkedett (BERGHAUER, 2009). A kárpátaljai áruexport 2006-ban 677,6 millió USD volt (az ukrán nemzeti érték 1,8%-a), mely az előző évihez képest 22,6%-os növekedést takar. Az áruimport 952,4 millió USD volt (az ukrán nemzeti érték 2,1%-a), mely szintén jelentős, mintegy 38,7%-os növekedést jelentett a korábbi évhez képest (IMRE, 2008). A legfrissebb külkereskedelmi adatok a 2008/2009-es válság utáni időszakban is megerősítik a megye külkereskedelmi nyitottságát (26. ábra).

**26. ábra: Kárpátalja külkereskedelme (2003–2012)**



Forrás: Saját szerkesztés INTERNET 2 alapján

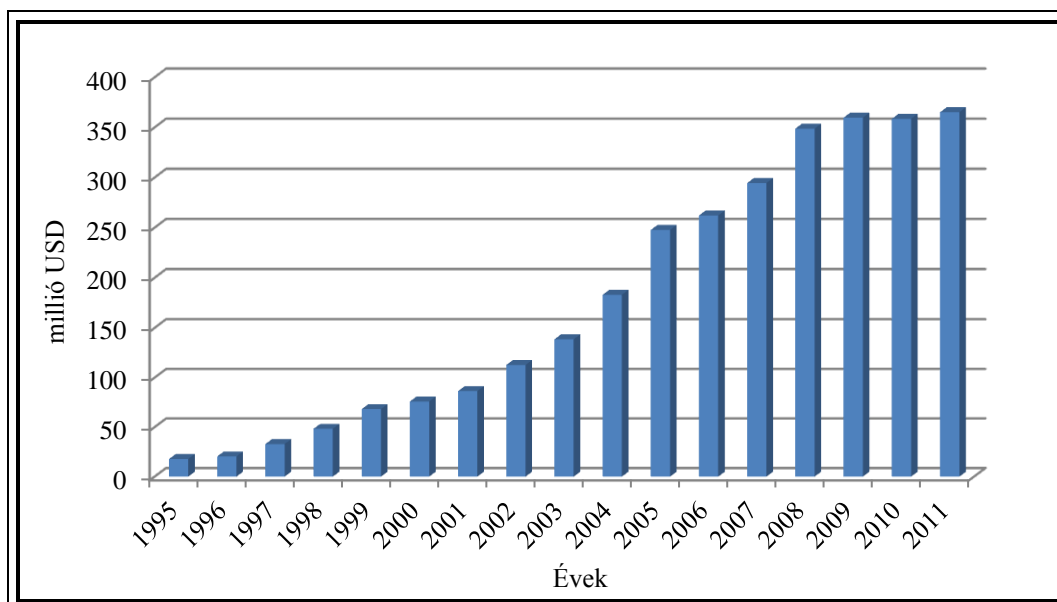
Az adatsorból jól látható, hogy a 2008-as válság miatt visszaeső áruforgalom gyors visszarendeződést mutatott, és Kárpátalja külkereskedelme 2003 és 2012 között dinamikusan növekedett. A megye gazdaságában a szolgáltatáskereskedelem kevésbé jelentős (2011-ben az export 67,6 millió USD-t, az import pedig 42,6 millió USD-t tett ki). További érdekesség, hogy Kárpátalja külkereskedelmi mérlege deficitese, a behozott termékek értéke 2011-ben 600 millió USD-vel haladta meg az exportált termékek értékét (IMRE, 2012). Ennek elsődleges oka az, hogy jelentős eltérés van a megye által behozott és kivitt termékek feldolgozottsági fokát tekintve. (Kárpátalja alacsonyabb feldolgozottsági fokú termékeket exportál, míg magasabb feldolgozottságúakat importál.)

A megye legkiemelkedőbb exportpartnere Magyarország, ahová 2011-ben 645,6 millió USD, vagyis a kivitel 46%-a irányult. Az exportpartnerek között említést érdemel még Ausztria (114,1 millió USD és 8,1%), Szlovákia (112,5 millió USD és 8%), Németország (94,3 millió USD és 6,7%), valamint Olaszország (49,8 millió USD, 3,5%). A 2011-es évben a legfontosabb importpartnerek a következő országok voltak: Oroszország (314,3 millió USD és 15,7%), Németország (289,7 millió USD és 14,5%), Csehország (199,3 millió USD és 9,9%) és Kína (175,6 millió USD és 8,6%). Mindennek tükrében IMRE (2012) megjegyzi, hogy Kárpátalja földrajzi elhelyezkedése továbbra is jelentős hatással van kereskedelmi kapcsolatainak alakulására, hiszen Magyarország, Szlovákia, Lengyelország és Románia részesedése a külkereskedelmi áruforgalomban 36%-os, míg az exportban még 60%-nál is nagyobb.

Talán nem meglepő, hogy a külkereskedelemben az ipari termékek képviselik a legnagyobb súlyt: export esetében 92%, míg az importban 86% a részarányuk. Az ipari termékek esetében a gépgyártásnak van a legnagyobb jelentősége. Megemlítsérem, hogy az Ungvári járás folytatja a legnagyobb külkereskedelmi tevékenységet. Ez a terület az exportált termékek 34%-áért felel, és az importtermékek 54,5%-át veszi fel. Ebben a vonatkozásban a Beregszászi járás jóval csekélyebb jelentőségű, ugyanis az exporttevékenység 4,3%-a származik innen, míg az importabszorpciója 3%-os.

Már korábban is említettem, hogy a megye egyre nagyobb részvételét a világgazdasági folyamatokban a leginkább ipari szférába történő külföldi tőkebefektetések hajtják. Érdekes hangsúlyozni, hogy 1994-től kezdődően gyorsuló ütemben érkeztek külföldi tőke-befektetések a megyébe, melynek eredményeként 2006-ra a külföldi tőkeállomány elérte a 261,3 milliárd USD-t. Ekkor Kárpátalja előkelő helyet foglalt el a legnagyobb tőkevonzó képességgel rendelkező megyék rangsorában, és az Ukrajnában befektetett összes külföldi tőke 1,6%-át vette fel (IMRE, 2008). A 2006 utáni időszakban is megőrizte a megye a népszerűségét, és 2011-re mintegy 350 millió USD nagyságú külföldi befektetés állománnyal büszkélkedhet (27. ábra).

**27. ábra: A külföldi közvetlen tőkebefektetések állományának alakulása Kárpátalján (1995–2011)**



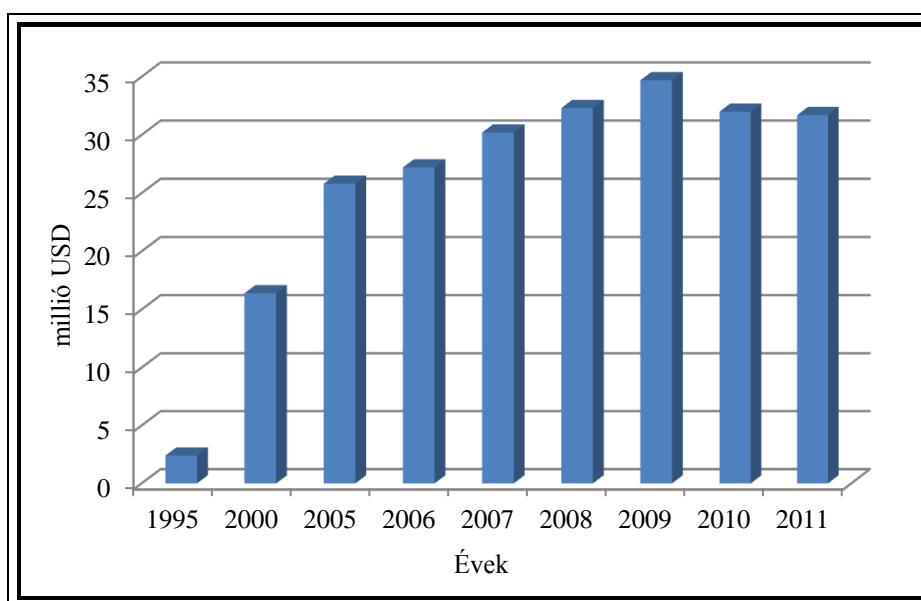
Forrás: Saját szerkesztés INTERNET 2 alapján

Az állományadatok számos hasznos információval szolgálhatnak a számunkra, de Kárpátalja világgazdasági integrációjának jellegét és mélységét tovább árnyalhatja a

tőkebefektetések állományának származási ország szerinti megoszlása. A megyébe közel 50 országból érkeznek befektetések, de ezek közel kétharmadát öt ország adja (IMRE, 2012). Ennek tükrében kijelenthetjük, hogy a megye kereskedelmi és gazdasági kapcsolatai nagyrészt aszimmetrikusak. 2011-ben a legnagyobb befektetők a következő országok voltak: Japán, USA (44,6 millió USD és 12,3%-os részesedés), Németország (39,4 millió USD és 10,9%), Lengyelország (32,6 millió USD és 9,0%), Ausztria (32,0 millió USD és 8,8%) és Magyarország (31,7 millió USD és 8,7%). Örvedetes tény tehát, hogy a 2009-es adatok után, amikor hazánk a befektető országok rangsorában 34,7 millió USD (9,7%) állománnyal a negyedik helyen állt, 2011-ben is meg tudta tartani markáns gazdasági jelenlétét. A hazai érdekeltségű vállalkozások leginkább három várost: Ungvárt, Beregszászt és Munkácsot, valamint a Beregszászi járást „célozzák meg”.

A Magyarországról származó külföldi tőkebefektetések egyébként már 1995-től kezdődően látványosan növekedtek, melynek eredményeként mára már kijelenthetjük, hogy tartós és meghatározó Magyarország gazdasági értelemben vett jelenléte a megyében (28. ábra). Mindez pedig közvetlenül hozzájárulhat ahhoz, hogy a későbbiekben megteremtődjön az alapja annak, hogy a két szomszédos ország határ menti területe között is – az USA és Mexikó mintájára – intenzív gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok, valamint komolyabb gazdasági interakciók alakuljanak ki.

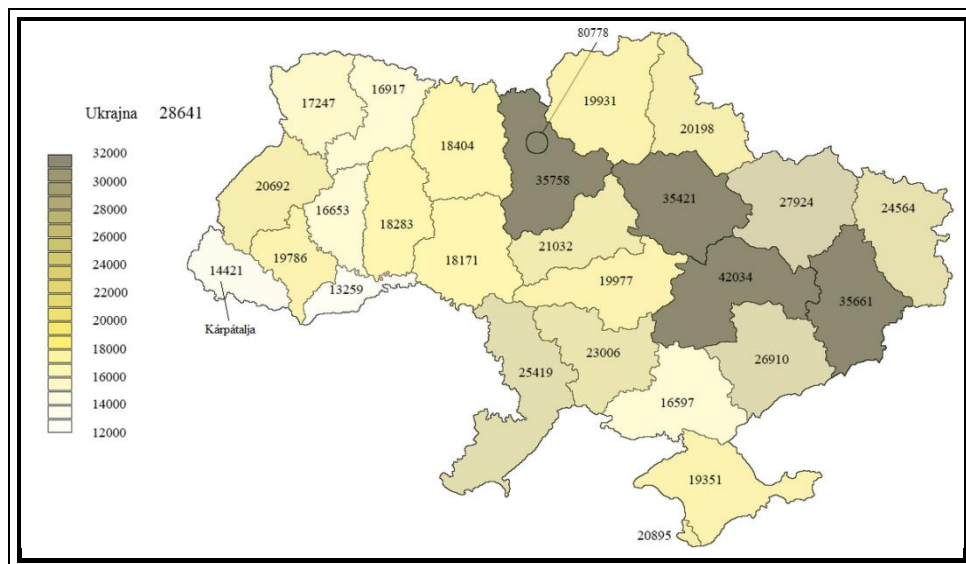
**28. ábra: A magyar tőkebefektetések állományának alakulása Kárpátalján**



Forrás: Saját szerkesztés INTERNET 2 alapján

Ebből a rövid áttekintésből azt láthattuk, hogy a hányattatott sorsú és minden államalakulatban perifériaként szolgáló Kárpátalja komoly szerkezeti átalakuláson ment/megy keresztül, és joggal érdemli meg a szakirodalomban dinamikus peremként (NEMES NAGY, 1998; HARDI – TÓTH, 2008) emlegetett jelzöt. Érdemes azonban rámutatni arra a tényre, hogy mindamellett hogy dinamikus perem, még mindig nem tudott kilépni a periférikus helyzetéből (BARANYI, 2007). Érzékletesen szemlélteti mindezt a 29. ábra, mely az egy főre eső GDP regionális megoszlását veszi górcső alá. A kartogramból azt láthatjuk, hogy Ukrajnán belül Kárpátalja még a 2012-es év adatai alapján is szerény jövedelemtermelő képességgel rendelkezik.

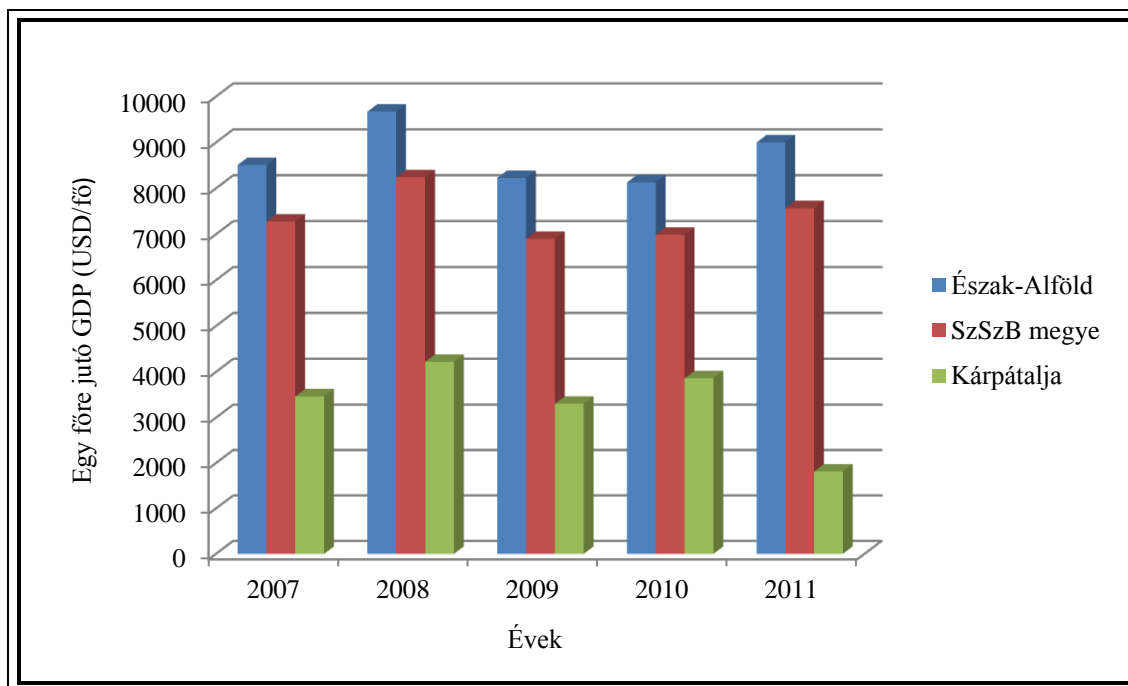
**29. ábra: Az egy főre jutó GDP regionális megoszlása Ukrajnában (2012) (hrivnya)**



Forrás: SSSU, 2013

A gyenge gazdasági integráltságot szemléletesen tükrözi az egy főre jutó regionális GDP alakulása is (30. ábra). A számok tanúsága szerint Kárpátalja gazdasági tevékenysége jelenleg még a hazai periférikus helyzetű téregységeknél (SzSzb megye és az Észak-alföldi régió) is szerényebb, az államhatár tehát tényleg nem töri meg a válságövezetet. Számos könyv és tanulmány született továbbá arról, hogy a téregység feszítően negatív gazdasági- és társadalmi tendenciákkal néz szembe, és a harmadik évezred elején is leginkább országa legnyugatibb perifériájának számít (JORDAN – KLEMEMČIĆ, 2003; 2004; IMRE, 2008; 2009; BARANYI, 2009a; PÁSZTOR, 2013d; inter alia).

**30. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása a magyar–ukrán határszakasz téregységeinél (2007–2011)**



Megjegyzés: Kárpátalja 2011-ben USD-ben mért egy főre jutó GDP-je az UAH/USD árfolyam kedvezőtlen változása miatt mutat erőteljes visszaesést.

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013a, SSSU, 2013 alapján

A határ menti kapcsolatok kibontakozásának és a határmentesülési folyamat jellegének jobb megértése érdekében ezt követően azt kell körüljárnunk, hogy a határ másik oldalán fekvő SzSzB megye milyen fejlődési utat jár(t) be a rendszerváltozást követően, és ugyancsak rászolgál-e a dinamikus perem jelzőre. Ez az összevetés a szakirodalomban nem ismeretlen (IMRE, 2009), és segíthet megérteni a későbbi empirikus kutatásom eredményeit is.

SzSzB megye a 136,7 km-es határszakasz hazai oldalán, Magyarország északkeleti részén fekszik. Kárpátaljához hasonlóan szintén sajátos fekvésű terület, hiszen három országgal (Szlovákia, Ukrajna és Románia) is határos (25. ábra). Délnyugatról és északról pedig két megye, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén határolja. SzSzB megye területe 5 936,5 km<sup>2</sup>, Magyarország területének közel 6,4%-a. A terület az Alföld részeként síkvidéki jellegű és voltaképpen három jól elkülönülő tájegysége tagolódik: a Nyírség, a Szatmári síkság és a Rétköz. Statisztikai tervezési szempontból a téregység ahhoz az Észak-alföldi régióhoz tartozik, ahol a terület kb. 34%-át és a

lakosság közel 38%-át adja. SzSzB megye Magyarország ötödik legkiterjedtebb megyéje. Közigazgatásilag jelenleg 13 járásra, 229 településre és ezen belül egy megyei jogú városra; a megyeszékhely Nyíregyházára osztható. A városi lakosság aránya SzSzB megyében több mint 45%-ot tesz ki, melynek négytizede a megyeszékhelyre koncentrálódik. (Az Észak-alföldi régió mutatója ennél magasabb: 65%, míg az országosé 66,1%.) A megye lakónépessége a 2011-es népszámlálási adatok szerint 559 272 fő, mely hazánk népességének 5,6%-a. Ez Magyarország harmadik legnépesebb megyéje. SzSzB megye népsűrűsége 96,1 fő/km<sup>2</sup>, mely némileg elmarad az országos 107,0 km<sup>2</sup>-es mutató mögött.

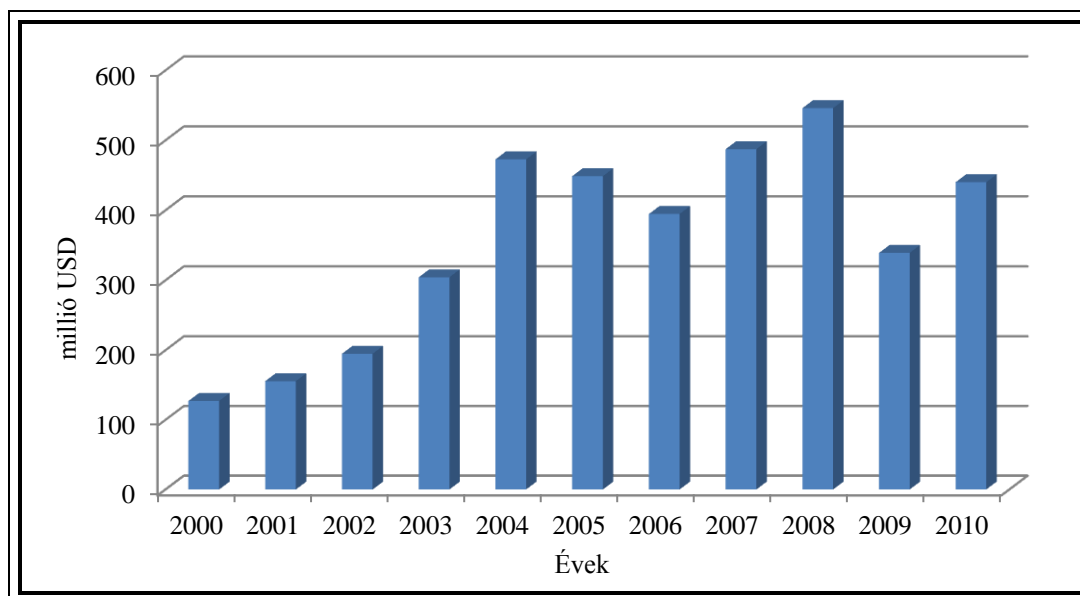
A megye gazdaságát a rendszerváltozás több ok miatt is erőteljesen megrázta. Elsőként az agrártermelés országos szinten jelentkező markáns visszaesését kell megemlítenünk, ami a hagyományosan agrárkarakterű megye gazdaságában drámai fordulatot hozott. Másodsorban az országos átlagnál is nagyobb mértékben növekvő munkanélküliséget kell kiemelni, ami a munkahelyüket elvesztő ingázók miatt lett feszítő probléma. A változások első eredményei a hazai kontextusban elég későn, a kilencvenes évek második felében, utolsó éveiben jelentkeztek (IMRE, 2009). A megye GDP-je rendkívül szélsőséges ingadozás mellett 2000 és 2011 között évente átlagosan 6,1%-kal bővült (30. ábra). Sajnálatos tény viszont, hogy a téregység hozzájárulása az országos GDP-hez mindösszesen 3% (!) körüli. Mindez azt eredményezi, hogy az egy főre jutó GDP tekintetében SzSzB megye a sereghajtók közé tartozik.

A téregység gazdaságában az agrárium még mindig jelentős szerepet játszik, ami a GDP-hez és a foglalkoztatottsághoz való nagyobb hozzájárulásban jelenik meg. Az iparban meghatározó a feldolgozóipar, azon belül a textil-, ruházati-, cipő- és bőripar, az élelmiszer-, ital- és dohánytermékek előállítására és a vegyipar. A gépipar részesedése elmarad az országos átlagtól (IMRE, 2009).

A hazánkban a rendszerváltozással megindult külföldi tőkebefektetések beáramlása, a megye gazdaságát is erőteljesen átformálta (31. ábra). Eltérő mértékben ugyan, de a nagyobb települések szinte mindegyike (Nyíregyháza, Kisvárd, Mátészalka, Záhony) tekintélyesebb mértékű külföldi közvetlen tőkebefektetést tudott vonzani, melynek eredményeképpen világgazdasági integráltságuk is növekedett. Sajnálatos azonban, hogy a leghátrányosabb helyzetű térségeket és településeket a külföldi tőke majdnem teljes egészében elkerülte. Így a megyébe áramló befektetések tovább polarizálták a

térség egyébként is heterogén gazdaságát. Ezek a területi különbségek ráadásul még a közvetlenül határ menti településeken is jelen vannak (PÁSZTOR, 2012b).

**31. ábra: A külföldi közvetlen tőkebefektetések állományának alakulása SzSzB megyében (2000–2010)**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013b alapján

Tudnunk kell azonban, hogy a hazánkba befektetett tőke elsősorban nem a megyét célozta meg. Ennek jó illusztrálására szolgál, hogy a téregység részesedése még 2011-ben sem érte el az 1%-ot (!) a külföldi érdekltségű vállalkozások Magyarországon befektetett külföldi tőkéjéből. Bátran kijelenthetjük tehát, hogy a külföldi tőke elkerülte a megyét (MALAKUCZINÉ, 2008). Sajnálatos tény továbbá, hogy a téregységben a külföldi érdekltségű vállalatok száma 2004 óta folyamatosan csökken. Ehhez illeszkedően IMRE (2012) például még azt is hangsúlyozza, hogy 2010-ben a tíz évvel korábbihoz képest 47%-kal kevesebb külföldi érdekltségű vállalat működött a megye területén.

Sajnos a külföldi tőke lanyha érdeklődése nem véletlen. A korábbiakban ugyanis a dolgozat I. fejezetében már utaltam rá, hogy az Alföld és azon belül SzSzB megye Magyarország egyik legkitejedtebb periférikus térsége.<sup>58</sup>

<sup>58</sup> A dolgozat nem szeretné tovább bizonyítani az Alföld és a határ menti területek periférikus jellegét, hiszen korábban ezt már többen megtették (TÓTH, 1988; FEHÉR – DORGAI, 1998; VOLTER, 2008; BARANYI, 2004b; inter alia).

Ezen a ponton joggal vetődhetnek fel a következő kérdések. Milyen kapcsolat lehet a két határ menti terület között? Milyen jövőképe lehet ezen periférikus helyzetű téregységeknek?

Elsőként arra kell rámutatnunk, hogy ez a kérdéskor már az államszocializmus idején az érdeklődés homlokterébe került. A magyar–ukrán (szovjet) határmentét érintő munkák sietve kiemelték a határszakasz sokszoros periférikus helyzetét és a helyzetből adódó negatív színezetű forgatókönyveket (FRISNYÁK, 1979; TÓTH, 1988; inter alia).

Tudnunk kell azonban, hogy igazából csak az utóbbi években növekedett meg látványosan azon tudományos igényű munkák száma, melyek a magyar–ukrán határszakasz fejlődési lehetőségeit és a határon átnyúló kapcsolattartás mozgásterét érdemben feszegették. Az MTA RKK ATI Debreceni Csoportja 1998–1999-ben komplex vizsgálatokat végzett az Északkelet-Alföld (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék) határ menti sávjára, területeire és településeire vonatkozóan (BARANYI, 1999).<sup>59</sup> Később BARANYI (2001; 2007) tanulmánykötetben adta közre az 1998–1999-ben és 2002-ben az Északkelet-Alföld határ menti területein lefolytatott kérdőíves felmérések eredményeit. A rendkívül értékes empirikus kutatások hasznos információval szolgálnak a határmentiség kérdőjeleinek megértésében. A szerzők vizsgálat alá vonják a népességi jellemzőket, a foglalkoztatottsági viszonyokat, a gazdaság főbb jellemzőit, a határ menti fekvés hatásainak megítélését, a határon átnyúló kapcsolatok jellegét, jellemzőit és a turizmust mint lehetőséget is. A felmérésből azt láthatjuk, hogy továbbra is rendkívül vontatottan halad a határok eltűnésének folyamata, és érezhető a schengeni külső határok gazdasági interakciókat befolyásoló negatív szerepe is.

Más kutatók is behatóan vizsgálták/vizsgálják a határmente átalakulásának jellemző tulajdonságait (KISS, 2000; MICHALKÓ – VIZI, 2001; BALCSÓK – DANCS, 2002; SALLAI, 2002a; 2002b; PÁSZTOR, 2009a; 2009b; 2009c; 2011b; inter alia). Ezek a tanulmányok is egységesen rámutatnak arra a tényre, hogy ott, ahol perifériák érintkeznek egymással, rövidebb távon nem várható komolyabb átrendeződés a határon átnyúló kapcsolatokban.<sup>60</sup> Ennek okaként leginkább a periférikus fekvést, a külső

---

<sup>59</sup> Az MTA RKK ATI Debreceni Csoportja mellett kiemelkedő kutatómunkát végeznek a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatói, kutatói is.

<sup>60</sup> Egészen érdekes, hogy Magyarország és Ukrajna külkereskedelmének struktúráját megvizsgálva (tehát makrosíkon) voltaképpen ugyanerre a következtetésre jutottam. Az export és import szerkezete, a

schengeni határokat, az eltérő nyelvet és kultúrát, az infrastrukturális hiányosságokat, a szakképzett munkaerő hiányát emelhetjük ki (PÁSZTOR, 2012c).

Tanulságos bizonyítéka a szerényebb határ menti kapcsolatoknak a határszakasz határforgalmi statisztikája is (*1. melléklet*). Ebből azt láthatjuk, hogy az 1990-es évek elején látványosan megugrott a határátlépések száma, azóta azonban – de különösen 2006-tól – a mutató folyamatosan 4 millió fő/év érték körül mozog. A számokat magyarázó PÁSZTOR (2011f) ÉS SALLAI (2002a; 2002b) munkáiban a magyar–magyar kapcsolattartás jövőjét és az ukrán–magyar határ kriminál földrajzát is vizsgálta az 1990-es években. Innen tudjuk, hogy a határforgalomban leginkább az ukrán nemzetiségűek lépik át a határt, és a határátlépésüket döntő többségben gazdasági érdekek vezérlik. Más felmérések is készültek (BARANYI, 2004b, BERGHAUER, 2011; PÁSZTOR, 2011a) ebben a témában, és ezek tovább tudták árnyalni a Sallai munkáiban említett gazdasági kapcsolatok jellegét. A kutatások szerint a két oldal között leginkább a kisebb gazdasági kisugárzó hatással bíró gazdasági interakciók a dominánsak: VFR-turizmus, kereskedelem (PÁSZTOR, 2011e). BERGHAUER (2011) tanulmánya arra a következtetésre jut, hogy a magyar–ukrán határ menti területek lakosságának kapcsolata a már korábban megismert (ezek között: bevásárló turizmus, VFR-turizmus) nyomvonalon halad majd tovább. A szerző szerint jó lehetőség lehet ugyanakkor az intenzívebb „turisztikai kapcsolattartásra”, melyet mások is valószínűsítenek (DANCS, 2003; CSORDÁS, 2003; SASS, 2007; HANUSZ – PRISTYÁK, 2007; inter alia).

Korábbi tapasztalatokra alapozva azzal a hipotézissel élhetünk, hogy a két oldal összekapcsolódásában a munkavállalók mobilitása és a munkaerőpiac rugalmassága is fontos katalizátorszerepet játszhat (KOVÁCS, 2002). Ez a felvetés nem teljesen megalapozatlan, hiszen Magyarországon – Románia után – az Ukrajnából érkezettek alkotják a külföldi állampolgárok második legjelentősebb csoportját (HALMI et al., 2006). A kutatási eredmények azonban egyöntetűen megcáfolják a kiinduló feltételezésünket (EKE PÁLNÉ, 1990; BALCSÓK, 2000; KÉSZ, 2008; inter alia). Mind Kárpátalján, mind SzSzB megyében a tanulmányok visszatérő kulcsszavai a következők: elöregedő társadalom, rosszul változó demográfiai struktúra, a fiatalok és ezen belül az értelmiségiek elvándorlása, magas munkanélküliség, „elcigányosodás” és

---

kereskedelembé kerülő termékek minősége, jellege ugyanis egyelőre nem teszi lehetővé a kereskedelmi kapcsolatok látványos fejlődését (PÁSZTOR, 2011a).

alacsony foglalkoztatási színvonal. KARÁCSONYI ÉS KINCSES (2010), illetve OLÁH et al. (2010) további adalékokat adnak ehhez a kérdéskörhöz. Vizsgálataikban arra mutatnak rá, hogy hazánkban az ukrán állampolgárok között sokkal magasabb az aktív korúak aránya, mint a magyar lakosság körében. A migránsok azonban vagy a centrumtérségekben vállalnak munkát, vagy tanulási céllal érkeznek Magyarországra. A határ menti területek esetében pedig leginkább a gazdaságilag inaktívak és a szellemi foglalkozásúak letelepedése a jellemző. KÉSZ (2008) mindezt tovább árnyalva megerősíti, hogy amíg korábban az Ukrajnából érkezettek leginkább az Észak-alföldi régióban telepedtek le, addig napjainkra a migráció fő célállomása a fővárosi agglomeráció lett. KOBOLKA (2000) arra mutat rá, hogy a határ mentén letelepedők leginkább azzal a szándékkal érkeznek, hogy honosításuk után anyagilag és önbizalmukban megerősödve továbbköltözzenek a centrumterületek irányába. BARANYI (2001a; 2007) a már korábban is említett kérdőíves megkeresésével ugyancsak megerősíti ezeket a tendenciákat. Mindezekből azt láthatjuk, hogy nincs munkaerő-piaci összekapcsolódás a két oldal között; a magyarok nem vállalnak munkát Kárpátalján, a kárpátaljaiak pedig átugorják a közvetlenül a határ mellett fekvő területeket.

A korábban ismertetett jellemvonásokat észlelve a politikai döntéshozók a határ menti kapcsolatok kibontakozását (a magyar–ukrán és a magyar–román viszonylatban is) sokáig a különböző euroregionális kezdeményezésektől (Kárpátok Eurorégió és Interregio) várták. Mára azonban ezeket túlhaladottnak tekintik (BARANYI, 2007), és a határ menti interakciók számának növelését sokkal inkább a településközi kapcsolatok fejlesztésében látják (BARANYI, 2009b).

Ez az empirikus kutatásokat szintetizáló és kiegészítő számvetés rá tudott mutatni a magyar–ukrán határszakasz határmentesülésének sajátosságaira. Láthattuk, hogy számos tényező miatt eddig nem jöttek létre kiterjedt határon átnyúló kapcsolatok, és úgy tűnik, hogy a korábban teljes egészében elválasztó államhatárok még mindig erőteljesen korlátozzák a gazdasági interakciókat. A hivatkozott tanulmányok egységesen azt sugallják, hogy a már többször is említett határhatás vélhetően ezen a határszakaszon mérséklődött ugyan, de – nagyrészt a külső schengeni fekvés miatt – még mindig domináns maradt.

### III.1.2. A magyar–román határmente

A jelenleg 447,8 km hosszú és az EU belső határát jelentő magyar–román határszakaszt a hazai oldalról közvetlenül SzSzB, Hajdú-Bihar (Észak-alföldi régió), Békés és Csongrád (Dél-alföldi régió), míg román oldalról Szatmár (Satu Mare), Bihar (Bihor) (Észak Nyugat, Nord-Vest), Arad (Arad) és Temes (Timiș) (Nyugat, Vest) megyék és NUTS II-es régiók érintik (25. ábra).<sup>61</sup>

Az Észak-alföldi régió Magyarország és a természetföldrajzi nagytáj, az Alföld északkeleti részén fekszik, és az ország területének egyötödét (19,1%), népességének 15,2%-át adja. A téregység fekvését, adottságait és jövőbeni lehetőségeit tekintve fölöttébb ellentmondásos helyzetben van, ugyanis egyrészt a kedvező földrajzi fekvése révén (három országgal szomszédos) hídszerepet tölthet be a kelet-nyugati kapcsolatokban, és távlatosan a terjeszkedő Európa keleti kapujává is válhat. Másrészt viszont a fejletlen közlekedési infrastruktúrája jelenleg nem kedvez a távolabbi gazdasági kilátásoknak. Érdeemes még kihangsúlyozni azt is, hogy a régió éppen fekvése miatt válhatott az 1990-es években a rendszerváltó folyamat vesztesévé, mivel a hagyományosan elmaradott és egyre súlyosabb munkanélküliséggel terhelt térség – elveszítve korábbi gazdasági kapcsolatait és piacait – nem tudott a Nyugatról érkező tőke célterületévé válni (BARANYI, 2008b).

Az Észak-alföldi régió Magyarország második legnagyobb területű (17 729 km<sup>2</sup>) és népességű (1 millió 492 ezer fő) tervezési-statisztikai régiója, ahol a román határszakasszal közvetlenül érintkező rész két megyét és azon belül 23 járást foglal magába. A régióban összesen 389 település található. A településszerkezete a Dél-alföldi régióéhoz hasonló, mert a kisebb (1000 fő alatti) és a nagyobb (1000-5000 lakosú) falusi települések száma csaknem azonos. A városlakók aránya – a valós urbanizációs viszonyokat tekintve – relatíve magas, 2005-ben 64,6% volt.

2011-ben a régió az országos GDP előállításából mindössze 9,3%-kal részesedett, és az egy főre jutó GDP alapján a régiók rangsorában az utolsó helyet foglalta el (KSH, 2013). Az Észak-alföldi régió GDP-ben mért gazdasági teljesítménye az EU-s átlag 42,5%-án áll, és a különböző strukturális és kohéziós támogatások ellenére az utóbbi

---

<sup>61</sup> Az egyszerűség kedvéért a határmentét csak régiók szintjén kívánom bemutatni, de ott, ahol valamilyen jellegadó sajátosság van, az alacsonyabb (elsősorban megyei) jellemvonásokat is figyelembe veszem.

években nem tudott erről a szintről elmozdulni. (Hazánk régiói között egyébként az Észak-magyarországi régió található a lista legalján 39,8%-os értékkel.) A régióban előállított egy főre jutó GDP az országos átlag mindösszesen 65,1%-át adja. A térség gazdasági helyzete tehát rosszabb az átlagosnál, szerepe azonban messze nem elhanyagolható. A többi régióhoz viszonyított elmaradottság egyik elsődleges oka az alacsony jövedelemtermelő képesség, mely kelet-magyarországi összehasonlításban is rendkívül kedvezőtlen.

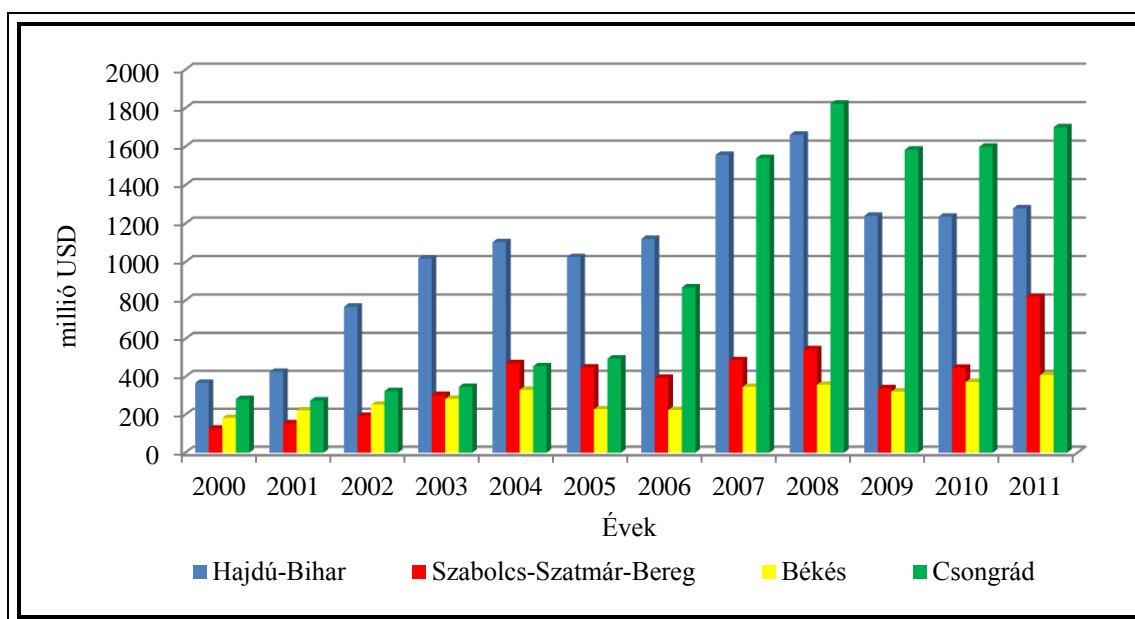
Az egyes nemzetgazdasági ágak GDP-hez való hozzájárulása a következő: mezőgazdaság 7,6%, ipar és építőipar 32,4%, szolgáltatások 60,0%. A mezőgazdaság országos átlagnál (2,9%) nagyobb értéke nem véletlen, hiszen az ország mezőgazdasági területének 21,7%-a a régióban található. Ezzel a mutatóval a magyarországi régiók között az Észak-Alföld – a Dél-Alföld után – a második. A bruttó hozzáadott érték és a foglalkoztatás alapján a mezőgazdaság a téregység mindhárom megyéjében fontos szerepet tölt be.

2011-ben a régió gazdaságilag aktív népessége 606,7 ezer fő volt, melyből 522,3 ezer fő volt foglalkoztatott és 84,4 ezer fő pedig munkanélküli. Az Észak-Alföld foglalkoztatási rátája 46,7% volt, mely az országos átlagnál (50,6%) is alacsonyabb mutató. A foglalkoztatás kapcsán további negatívum, hogy a térség munkanélküliségi rátája 13,9% (az országos átlag 10,9%). A foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása fejlődésbeli megkésettséget tükröz, hiszen a dolgozók 8,2%-a a mezőgazdaságban, 30,2%-a az iparban, 61,6%-a pedig a szolgáltatószektorban tevékenykedett. A munkaerőpiacot egyébiránt rövid és hosszú távon is feszítően negatív tendenciák jellemzik: a fiatalok nagyarányú elvándorlása, az egyes településeken jelentkező szakképzett munkaerő hiánya, az elöregedés, a régió belüli mobilitás és az infrastruktúra hiányosságai etc.

A kilencvenes évek közepétől a külföldi tőke fokozatosan fedezte fel az Észak-Alföldet. Olyan vállalatok jelentek meg a megyékben, mint a Michelin, az Electrolux, a Flextronics, a National Instruments, a FAG, a TEVA. A harmadik évezred elejéig – egészen pontosan 2004-ig – a külföldi érdekeltségű vállalkozások saját tőkéjéből a külföldi részesedés összegét tekintve a növekedés 2,22-szoros volt, amely lényegesen felülmúlta az országos 1,75-szoros értéket. A harmadik évezred első évtizedének végére azonban egyértelművé vált, hogy ez a régió sem tartozik az elsődleges magyarországi befektetési célpontok közé. 2011-ig ugyanis a hazánkban befektetett külföldi tőkének mindösszesen csak a 3,9%-a célozta meg a téregységet. A közvetlenül a határ mentén

fekvő megyékbe pedig még ennél is kevesebb: 2,3% jutott. Kedvező tendencia azonban, hogy a SzSzB megyében működő ukrán és román eredetű vállalkozások száma enyhén emelkedik. A külföldi tőke a régióban leginkább a feldolgozóiparban, műszaki cikkek és gépek gyártásában és a kereskedelemben koncentrálódik. Jellemzően komoly bér munka-tevékenységet is folytat ez a téregység. Leginkább múltból öröklött sajátosságok miatt a régió határokkal közvetlenül érintkező megyéi eltérően részesültek a külföldi tőkebefektetésekből (32. ábra).

**32. ábra: A külföldi érdekeltségű vállalkozások  
kumulált külföldi tőkéje (2000–2011)**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013c alapján

Hajdú-Bihar megyébe számottevően több külföldi tőkebefektetés áramlott, mint SzSzB megyébe, jóllehet a legutóbbi években a szabolcsi megyeszékhely jelentősen javított a pozícióján. Az export aránya a régió teljes árbevételében több mint 50%-ot képvisel, és kiemelkedő exportarányok figyelhetők meg a vegyipar, a gépipar esetében, míg az élelmiszeripar exportja az átlagosnál alacsonyabb. A régió sokáig csak alacsony hozzáadott értékű termékeket értékesített a világpiacon, az utóbbi időszak öröndetes tendenciája viszont az, hogy magasabb hozzáadott értékkel (gyógyszerek, műszaki eszközök, gépek és berendezések) is meg tud jelenni.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a már az államszocializmus éveiben is vontatottan fejlődő régió a kilencvenes évek rendszerváltozásának jelentős gazdasági és társadalmi átalakulása után sem tudott/tud megszabadulni a múltból öröklött tehetetlenségi nyomatékoktól. A gazdaság ágazatok szerinti megoszlása, a munkaerőpiac állapota, a világgazdasági orientációt leképező külföldi tőke szerény jelenléte és egyéb más tényezők egyértelműen hozzájárulnak ahhoz, hogy ezt a téregységet gazdasági és társadalmi szempontból a harmadik évezred elején is periférikus jelzővel illessük.

A másik román határszakasszal érintkező régió a Dél-Alföld, melyet Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyék alkotnak (25. ábra). A téregység területe 18 339 km<sup>2</sup>, mely az ország összterületének 19,7%-a. Az ország lakónépességének 13,4%-a (1 325,6 ezer fő) él ezen a területen és a népsűrűség közel 74 fő/km<sup>2</sup>. A népesség kapcsán azonban sietve ki kell emelnünk egy fontos jellemvonást: ez a téregység rendelkezik a legmagasabb 1000 lakosra jutó természetes fogyás (-4,6‰) mutatóval, amely majdnem 44%-kal meghaladja az országos átlagot.

A régióban „csak” 254 település található, így a Dél-Alföld a legritkább településhálózatú téregységek közé tartozik. Ennek ellenére a 47 városával az Észak-alföldi régió után a legvárosiasabb téregysége az országnak. A régióban 27 járás – 25 korábbi kistérség – található, melyek majdnem egyharmada hátrányos helyzetű, gazdasági- és társadalmi értelemben véve leszakadó terület. A nagyobb városok közül Békéscsabát (63,7 ezer fő), Békést (19,9 ezer fő), Gyulát (31,9 ezer fő), Kecskemétet (111,8 ezer fő), Szegedet (170,1 ezer fő) és Hódmezővásárhelyt (46,5 ezer fő) lehet megemlíteni. A térség földrajzi és közlekedési szempontból kedvező helyzetben van, ugyanis a Magyarországot érintő legfontosabb tranzit-irányú (ÉNY-Európa-DK-Európa, illetve Közel-Kelet) útvonalakon fekszik. Ennek folyományaként az EU transzeurópai hálózatához tartozó folyosók közül három is érinti.

A régió országos GDP-hez való hozzájárulása 2011-ben 8,6%-os volt, amely rendkívül szerény értéknek mondható. BLAHÓ (2011) ráadásul szélesebb statisztikai adatbázisra hivatkozva megállapítja, hogy a régió mindhárom megyéjében lassú (az országos átlag mintegy fele) a gazdasági növekedés, és az országon belüli területi különbségek növekedésével a Dél-Alföld relatív helyzete fokozatosan romlik. Mindezt jól illusztrálja, hogy az egy főre jutó GDP értéke 1995-ben még megközelítette az országos átlag 80, és kissé meghaladta a megyék átlagának 97%-át; 2009-re azonban mind a két arány jelentősen, 58, illetve 78%-ra csökkent. A régió legelmaradottabb megyéje a

fajlagos GDP alapján Békés megye. Az Eurostat 2011-es adatai szerint 2010-ben a Dél-Alföld az EU-s átlag 42,0%-án állt az egy főre jutó, PPS-ben számított bruttó hazai terméket tekintve. Mindez pedig azt jelenti, hogy az akkor 271 régiót magában foglaló EU-ban ez a régió – az Észak-alföldi régióval egyetemben – a gazdasági fejlettségét tekintve csak az utolsók között kapott helyet. Azt is tudnunk kell továbbá, hogy a hazánkban a rendszerváltozás után bekövetkezett dinamikus növekedés területileg igen egyenlőtlenül következett be, és a Dél-alföldi régió produkálta messze a legkisebb növekedést. Az ismertetett tények tükrében valós félelem tehát, hogy a jelenlegi tendencia folytatódása a régió teljes leszakadását hozhatja.

A Dél-alföldi régióban – 2011-es adatok szerint – a mezőgazdaság közel 11,8%-kal, az ipar és építőipar megközelítőleg 28,1%-kal, a terciér szektor pedig 60,1%-kal részesedett a regionális bruttó hazai termékből (KSH, 2013). A régió sajátossága az országos átlagnál (4,5%) markánsabb agrárarculat, melynek eredményeként az ország mezőgazdasági termelésének egynegyede közvetlenül a Dél-Alföldre köthető. A téregység földterületének döntő része mezőgazdasági hasznosításra alkalmas, 85%-a termőterület, ennek pedig 84%-a mezőgazdaságilag hasznosított. Hatalmas problémát jelent azonban, hogy a termékek nagy része nyersanyagként vagy félkész terméként hagyja el a régiót, kihasználatlanul hagyva egyrészt az élelmiszergazdaságban rejlő munkahelyteremtő lehetőségeket, másrészt pedig a magasabb hozzáadott értékből adódó komolyabb piaci alkupoziációt.

A Dél-alföldi régió foglalkoztatási rátája 2012-ben 49,0%-os volt, tehát rosszabb, mint az országos átlag (50,6%) (KSH, 2012b). Ugyanebben az évben a munkanélküliségi ráta 10,5% volt, amely a megyék rangsorában nem számít a legrosszabb eredménynek (az országos átlag 10,9%). A foglalkoztatottak 6,2%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 29,2%-a az iparban és 64,6%-a a szolgáltatás szektorában. (A régió agrárjellegét ismételten megerősíti az országos átlagnál (2,9%) jóval magasabb mezőgazdasági foglalkoztatottság.) A munkaerőpiac hosszú távú kilátásai szempontjából azonban rendkívüli problémát jelent, hogy a régióban élők csaknem harmada nyugdíjban vagy nyugdíjszerű ellátásban részesül. Ráadásul az utóbbi években a számuk évente átlagosan egytized százalékkal növekszik. A mögöttes okok a következők: a népesség elöregedése, az elvándorlás, a csökkenő állás kínálat, a „nyugdíjba menekülés” etc.

A Dél-alföldi régió sem tartozik Magyarország elsődleges befektetési helyszínei közé, melyet jól példáz, hogy 2011-ig a beruházások kevesebb mint 11%-a realizálódott ott. A régióon belül a külföldi tőke eloszlása erős heterogenitást mutat, ugyanis Csongrád

megye 341,8 milliárd forintos mutatója több mint háromszorosa Békés (82,3 milliárd forint) hasonló értékének (32. ábra). A beruházások döntő többsége a külföldi tulajdonú vállalatokhoz köthető. 2011-ben a külföldi vállalatok által befektetett tőke területi képe a Közép-magyarországi régió abszolút elsőségét reprezentálja. A Dél-Alföld részesedése 3,0%, és csak a Dél-Dunántúlt és Észak-Magyarországot tudja maga mögé utasítani.

A globális integráltságot árnyalando a régió exportrészaránya áll rendelkezésünkre az országos export értékében. Ezen mutató szerint a 2003-ban 3,97%-os részarány az évtized utolsó évében sem közelítette meg az 5%-ot. Mindez azért lehetséges, mert a régióra általánosságban is jellemző az alacsony hozzáadott értéket előállító ágazatok országos átlagot meghaladó aránya. További érdekesség, hogy az exportértékesítés közel felét Bács-Kiskun megye állítja elő.

Az eddigieket összegezve érdemes rámutatni néhány sajátosságra. Egyrészt ez a régió is magán viseli az Alföld jellegadó tulajdonságait, és – Bács-Kiskun megye kivételével – az ország gazdasági- és társadalmi értelemben vett perifériájához tartozik. Sajnálatos tény továbbá, hogy egyelőre sem rövid és sem hosszú távon nem rajzolódik ki a felzárkózás forgatókönyve. Amikor ezt a határ menti régiót fejlettségi szempontból értékeljük, nem kerülhetjük meg a BARANYI (2007) által többször említett jelzöt, mely szerint a magyar–román határszakaszon a hazai oldalról (mind a két régió esetében) periféria érintkezik az államhatárral.

A határszakasz romániai oldalának északi fekvésű régiója az Északnyugati régió (Nord Vest Region). Ezt a téregységet Bihor, Biștrita-Năsăud, Cluj, Maramureș, Satu Mare és Sălaj megyék alkotják (25. ábra). A régió Románia területének 14%-át (34 159 km<sup>2</sup>), a népességének pedig 11,7%-át (2,5 millió) képviseli. A téregységben 15 kisebb és 20 nagyobb város, 399 egyéb település található. Az Észak-nyugati régió Magyarországgal, Ukrajnával és három másik Romániai régióval határos. A fekvéséből adódóan kiemelkedő stratégiai előnyökkel rendelkezik, ugyanis három megyéje (Bihor, Satu Mare és Maramureș) közvetlenül is érintkezik az államhatárral, így a külső piaci könnyen elérhetőek. Érdemes azonban rámutatni arra, hogy annak ellenére, hogy hét fontosabb főútvonal is érinti a régiót, az európai szállítási folyosók (*European transport corridors*) elérése szempontjából kedvezőtlen helyzetben van. (A jövőben nem

kerülhető el a közúti és a vasúti infrastruktúra modernizációja.) A területet 28%-ban hegységek, 30%-ban dombok és 42%-ban síkságok és völgyek tagolják.

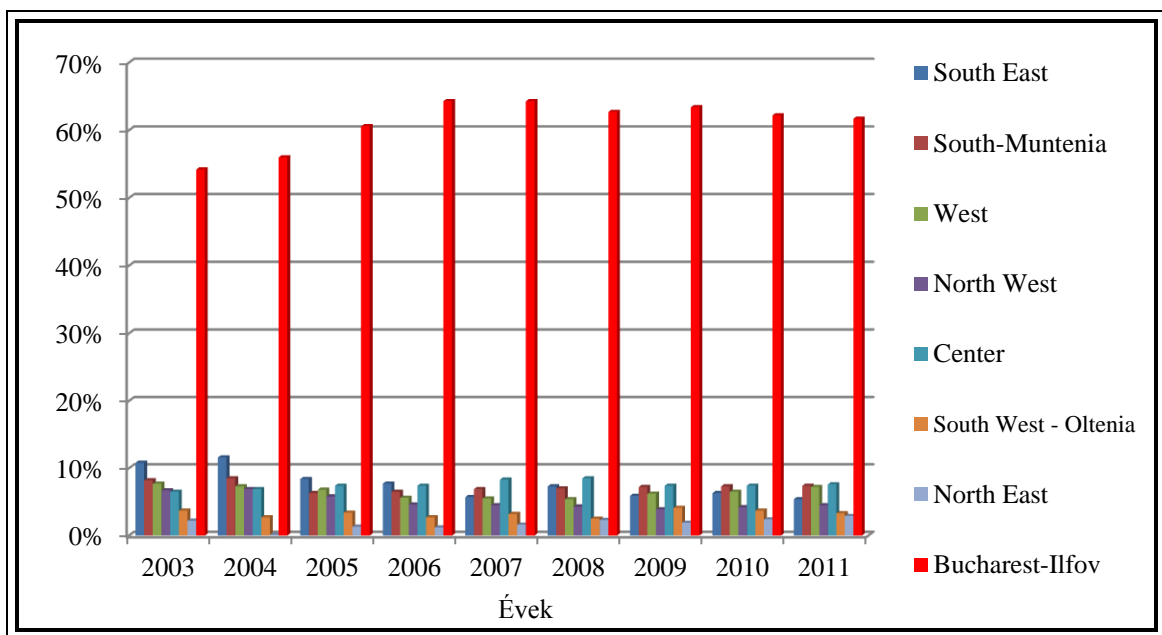
A régió teljes népessége a 2011-es adatok szerint 2 495 ezer fő. Az OECD osztályozási rendszere értelmében a régió erőteljes rurális jegyekkel rendelkezik, ugyanis 80,7 fő/km<sup>2</sup>-es népsűrűség mellett a vidéki népesség a teljes populáció 48,9%-át adja. Az Északnyugati régió legnépesebb települése Cluj-Napoca (Kolozsvár, 324,6 ezer lakos), de Oradea (Nagyvárad, 196,4 ezer fő), Baia Mare (Nagybánya, 123,8 ezer fő) és Satu Mare (Szatmárnémeti, 102,4 ezer fő) is magas népességszámú települések. Kárpátaljához hasonlóan, a régió jellemző sajátossága a színes nemzetiségi összetétel, melyet jól példáz, hogy itt él a romániai magyarság 52,8%-a. 2011 elején az INS munkaerő-piaci statisztikái szerint a régió munkaképes korú lakossága 1 778,4 ezer fő, melynek 64,9%-a volt foglalkoztatott (INS, 2011). Az aktív népesség 31,6%-a az agráriumban, 29,3%-a az iparban és 39,1%-a a szolgáltatási szektorban dolgozott. A régió munkanélküliségi rátája 3,96% volt, ami 48,6 ezer regisztrált munkanélkület jelentett.

Az Északnyugati régió országos GDP-hez való hozzájárulása 12%-os volt 2011-ben, és ezzel ez a téregység a harmadik helyen állt a román régiók között. Az egy főre eső GDP 5478 euró volt ugyanebben az évben, mellyel a térség a középmezőnybe tartozik a román területi egységek között. A rendszerváltást követően ez a terület hatalmas gazdasági és társadalmi átalakuláson ment keresztül, melynek eredményeképpen – Bukarest-Ilfov és Sud Muntenia után – még ma is az egyik legvonzóbb fejlesztési régió az országban. Mindez leginkább olyan tényezőknek köszönhető, mint a munkaerőpiac és annak rugalmassága, a bérek (az olcsó munkaerő jelenti a legfőbb versenyképességi tényezőt), a külföldi tőkebefektetések, a kedvező üzleti környezet, a jól működő piaci verseny és a termelés során felhasznált modern technológia. Az utóbbi években a régió teljes gazdasága dinamikus fejlődést mutatott, de ezen belül is leginkább a műszaki területek, az autóipar, a textilipar és a gépgyártás ért el kiemelkedő eredményeket. Majdnem minden ipari ágazat jelen van ebben a téregységben és a külföldi tulajdonú vállalkozások fontos szerepet játszanak a régió életében. Ezek közül néhány az ipari parkokban (Tetarom Cluj, Bors, Jibou, Satu-Mare) kapott telephelyet. A KKV-szektor regionális szinten sikeresnek mondható, hiszen az Északnyugati régió vállalkozásai termelékenységüket tekintve előkelő helyet foglalnak el romániai összehasonlításban. A régió szolgáltatási szektora fejlettebb, mint más romániai régióké, és nagyobb árbevételt is generál, mint a nemzeti átlag.

Mindezek mellett a régió nagy turisztikai potenciállal is rendelkezik, és a vendéglátóegységek, szállodák, hotelek és rekreációs központok számát tekintve az országban a második helyet foglalja el.

A régió gazdaságát leginkább az agrárium, a feldolgozóipar és néhány tradicionális iparág fémjelzi. A szolgáltató szektor GDP-hez való hozzájárulása 39,1%-os, és a munkaképes korú lakosság közel 30%-a dolgozik ezen a területen. A mezőgazdaság a GDP 14,6%-át adja, a lakosság 31,6%-ának biztosítva megélhetést. Az ipar a GDP-hez 44,4%-kal járul hozzá, és a foglalkoztatásból 29,3%-kal részesedik. Az utóbbi években tekintélyes mennyiségű külföldi tőkebefektetés érkezett a régióba (33. ábra), amely leginkább a gépgyártást, a turizmust és ezen belül szállodaipart, a textilipart, a bútorgyártást, a közúti szállítás ágazatát, illetve a kis- és nagykereskedelmet célozta meg.

**33. ábra: A romániai közvetlen  
tőkebefektetések regionális megoszlása (2003–2011) (%)**



Forrás: Saját szerkesztés BRNO, 2013 alapján

Rá kell mutatnunk azonban arra a sajátos tényre, hogy a Romániába érkező külföldi közvetlen tőkebefektetések mindösszesen 4,5%-a irányult az Északnyugati régióba. A 33. ábrából jól látható továbbá még az is, hogy a legpreferáltabb befektetési helyszín töretlenül a Bucharest-Ilfov régió volt (2011-ben 61,4%-os részesedéssel).

A rendszerváltástól kezdődően az ezredfordulóig a régióban egyébként Cluj és Bihar megyék tőkevonzó képessége volt a legmagasabb és Sălaj megyéé a legalacsonyabb. Ez a jelleg a harmadik évezred után is megmaradt. A közvetlen külföldi tőkebefektetéseknek és a fokozatos világgazdasági nyitásnak, valamint a kiterjedt bér munkázásnak köszönhetően a megye aktív külkereskedelmet folytat, mely minden évben kb. 10%-os deficitet mutat. A legfontosabb exporttermékek a lábbelik és a ruházati cikkek, a bútoripar, a gépipar és az elektronikai ipar termékei. Az utóbbi években azonban látványosan bővült a fafeldolgozó ipar és a vegyipar exportteljesítménye is. A régióra jellemző kiterjedt bér munka-tevékenység miatt magas az előállított termékek importtartalma és a szállítóeszközök, nyersanyagok, félkész termékek, gépek, berendezések és műszaki eszközök területén az Északnyugati régió különösen magas kereskedelmi mérleghiányt mutat. A régió exportjának motorja és egyben a legnagyobb importőre is Bihar megye, melyet Cluj megye követ. A régió világgazdasági beágyazottságát és nyitottságát bizonyítja, hogy 2009-ben az Északnyugati régió exportja és importja a regionális GDP 30-30%-át tette ki.

Mindezek tükrében kijelenthetjük, hogy a gazdasági fejlettséget tekintve az Északnyugati régió nem számít fejletlen régiónak romániai összehasonlításban (POPOVICIU, 2012), és számos kedvező tendencia eredményeként stabil és kiszámítható fejlődés elé néz. Ki kell emelnünk azonban néhány olyan tényezőt, amely a nemzetközi versenyben a sérülékenység lehetőségét is magában hordozza. A legfeszítőbb probléma az alacsony munkatermelékenységi ráta, a termékek és szolgáltatások alacsony minősége és a magas energiaárak. Jellemző továbbá néhány negatív gazdasági- és társadalmi tendencia: romló demográfiai helyzetkép (a fiatalok elvándorlása, elöregedés), néhány esetben szerényebb infrastrukturális ellátottság (SZILÁGYI, 2007). Feszítő probléma lehet továbbá, hogy az eddigi tőkebefektetések leginkább a munkaigényes ágazatokba érkeztek, ami hosszabb távon a gazdasági növekedés szűk keresztmetszetét is jelentheti. Mindezek tükrében Románia Észak-nyugati régióját egy jelentős transzformáción átesett térségként kell kezelnünk, amely az utóbbi két évtizedben dinamikus gazdasági növekedést tudott felmutatni. A hazai régiókkal szemben tehát ezt a téregységet dinamikus peremként tarthatjuk nyilván.

A magyar–román határszakasz másik régiója a Románia legnyugatibb határait magában foglaló Nyugati régió (Vest Region) (25. ábra). Ez a téregység értelemszerűen hazánkkal, Szerbiával és három másik romániai régióval határos. A régió területe

32,034 km<sup>2</sup>, amely az ország területének 13,42%-át jelenti. A terület népessége 1,9 millió fő (a lakónépesség számát tekintve ez a legkisebb romániai megye), ami az ország népességének 8,93%-a. A Nyugati régió népsűrűsége 2011-es adatok szerint 59,74 fő/km<sup>2</sup> volt. Közigazgatásilag négy megyére osztható: Arad, Timiș, Hunedoara, Caraș-Severin. A régió legnagyobb városai: Arad (159 ezer fő), Reșița (Resicabánya, 65,5 ezer fő), Deva (Déva, 56,6 ezer fő) és Timișoara (Temesvár, 319,3 ezer fő). A régiónak 322 közigazgatási egysége van: 42 kisebb és nagyobb város és 280 egyéb település. Ennek a régióknak is sokszínű a nemzetiségi megoszlása, ami a sajátos történelmi múlt következménye. Az INS statisztikái szerint 2011 januárjában a régió munkaképes korú lakossága 1 275 ezer fő volt, melyből 63,6% volt foglalkoztatott. A régió munkanélküliségi rátája jelenleg 5,5%. A foglalkoztatásban az ipar a domináns (33,6%), míg az agrárágazatban a dolgozók 25,1%-a, a szolgáltató szektorban pedig 41,3%-a dolgozik (INS, 2013). A rendszerváltozást követően a gazdaság gyökeres átalakulásnak indult, és a kedvező adottságok tükrében a regionális szinten mért GDP az országos átlagnál is nagyobb mértékben növekedett (MAXIM, 2009). Ennek eredményeként 2010-ben a régió GDP-je az EU-s átlag 50,5%-a volt.

A 2009-es adatok szerint a téregység a rendszerváltás óta összesen 3,1 milliárd euró közvetlen külföldi tőkebefektetést vonzott, és ennek köszönhetően versenyképes exporttermékeket állít elő. A 33. ábrából azonban ismételtelen kiderül, hogy ez a régió is sokkal kevesebb külföldi tőkét tud/tudott vonzani, mint a legfejlettebb központi régió. A téregység ipari szektorában szinte minden ágazat képviselteti magát: információs és kommunikációs technológia, gép és elektronikai eszközök gyártása, fafeldolgozás, bányászat, vegyipar, gyógyszeripar, textilipar, élelmiszeripar, kerámia és üvegyártás.

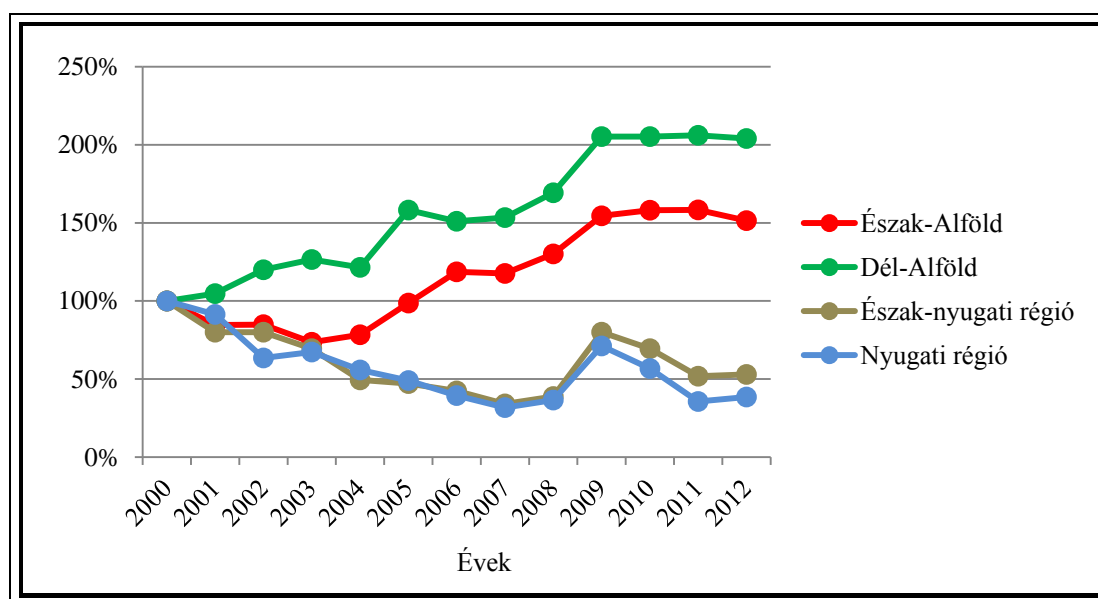
A külföldi tőke transzformációs hatását bizonyítja, hogy az export részaránya a GDP-ben közel 30%-os. Az import mutatója is hasonló, a GDP-n belül 28%-os részarányt képvisel. A régió megyéi között Arad és Timiș exportteljesítménye és importabszorpciója kiemelkedő jelentőségű. A nyugati régió exportszektorának négy fontos sajátossága van: (i) domináns az autóipar és kisebb mértékben a ruházati cikkek és a lábbelik gyártása, (ii) az exportforgalom abszolút nagyságában a külföldi tulajdonú vállalkozások jelentős szerepet játszanak, (iii) az exportorientált vállalatok méretüket tekintve relatíve nagyobbak, mint más romániai régiók vállalatai, (iv) erős koncentráció figyelhető meg néhány olyan nagyvállalat körül, amely az autógyártáshoz kapcsolódik. 2005 és 2011 között a régió exportja kétszámjegyű növekedést mutatott.

Az exportstruktúrában első helyen állnak az autóipar termékei, azután a textilipar, majd a műszaki gépek, berendezések következnek. Az importtermékek között leginkább a bér munka tevékenységhez kapcsolódó inputokat lehet megemlíteni.

Romániai összehasonlításban ez a régió – ugyancsak alacsonyabb bázisról indulva – szintén dinamikus fejlődést mutat, és egyre mélyülő világgazdasági beágyazottsága révén aktívan részt vesz a nemzetközi kereskedelemben. Az exportstruktúra aszimmetriája azonban hosszabb távon növekedést gátló tényezőként is jelentkezhet, a munkaerő-igényes ágazatokba történt külföldi tőkebefektetések negatív hatásaival egyetemben. Ettől eltekintve azonban ez a régió jelenleg már messze nem számít Románia legfejletlenebb téregységének (SURD et al., 2011), és szintén dinamikus peremként értelmezhető.

Összefoglalásként megjegyezhetjük, hogy a magyar–román határszakasz gazdasági és társadalmi helyzetképe nem homogén. A magyar határmenté periférikus helyzetű és vontatott gazdasági fejlődést mutató téregységei érintkeznek a határ másik oldalának dinamikus fejlődő területeivel. A gazdasági transzformáció, az eltűnő határok és a javuló világgazdasági orientáció tehát eddig leginkább a magyar–román határmenté román oldalának átalakulásához járult hozzá. Ezt számos mutatóval egzakt módon lehet illusztrálni. A 34. ábra például az gazdasági- és társadalmi átalakulás egyik fontos indikátoráról, a munkaerőpiaci viszonyokról ad számunkra helyzetképet.

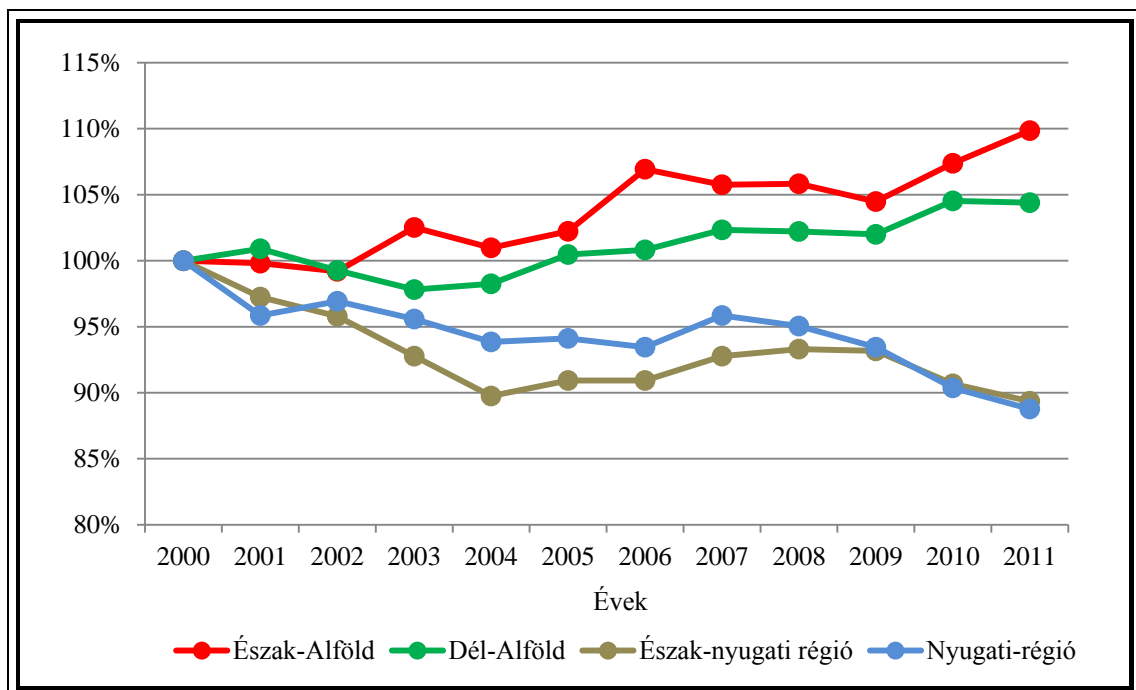
**34. ábra: A munkanélküliségi mutató változása a magyar–román határszakasz régióiban (2000–2012) (2000=100%)**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012b; INS, 2013 alapján

A munkanélküliségi ráta alakulásából kiténik, hogy az EU-hoz történő csatlakozás előtt a romániai régiók jelentősen tudtak javítani a munkaerő-piaci helyzetükön, és ez a kedvező tendencia tovább folytatódik. Addig, amíg a magyar régiók folyamatosan növekvő munkanélküliséggel és strukturális problémákkal néznek szembe, a romániai téregységek munkaerő-piaci szempontból számos kedvező jeget tudnak felmutatni. (Ezt a 2008-as válság után megugró, majd visszarendeződő munkanélküliségi ráta is kitűnően bizonyítja). Egy másik, ugyancsak lényeges különbségre hívja fel a figyelmünket az aktivitási ráta. A 35. ábrából jól látható, hogy a két romániai téregység számottevően nagyobb foglalkoztatási tendenciákat tud fenntartani, mint a két magyarországi.

**35. ábra: Aktivitási ráta változása a magyar–román határszakasz régióiban (2000–2012) (2000=100%)**

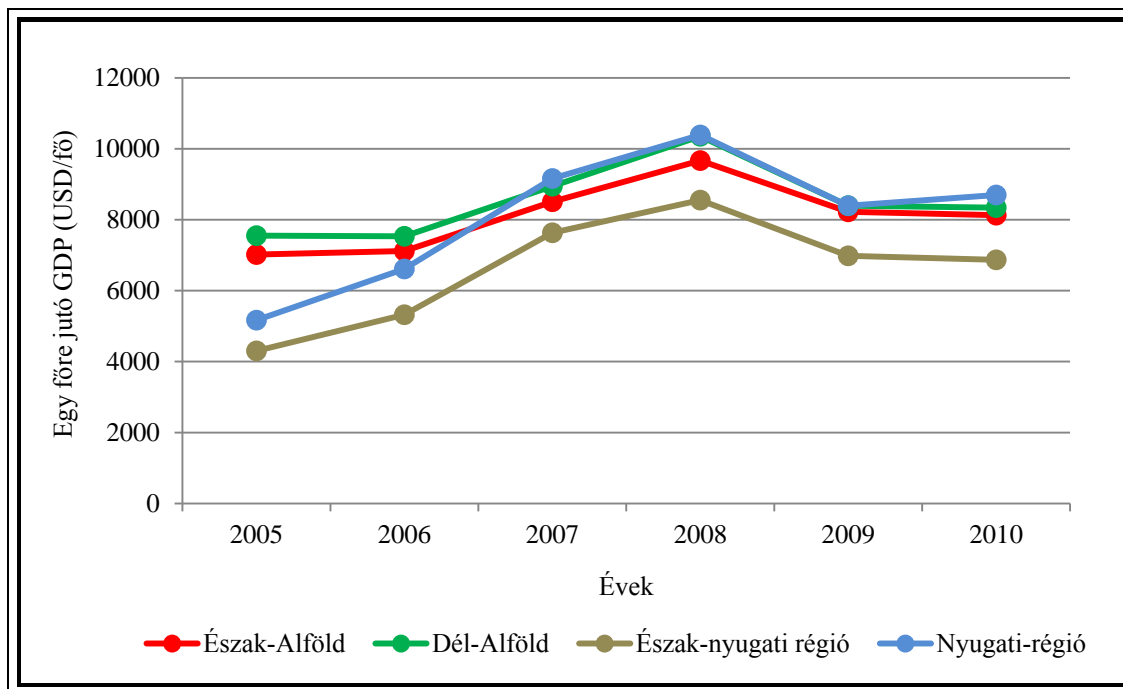


Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012b; INS, 2013 alapján

Végezetül a két oldal relatív helyzetét árnyalandozó, a regionális szintű, egy főre jutó GDP összehasonlítása lehet még mérvadó (36. ábra). Az összevetésből azt láthatjuk, hogy az időszak elején a magasabb bázisról induló hazai régiókkal szemben mért fejlettségbeli különbségek egyre inkább eltűnedeznek, és a gazdasági teljesítmény alakulásában erőteljes szinkronitás mutatkozik meg. Ráadásul a román Nyugati régió már teljes egészében fel tudott zárkózni az Észak-alföldi és a Dél-alföldi régiókhoz.

Mindezt NAGY (2011) is megerősíti munkájában, amikor azt hangsúlyozza, hogy az 1990-es évek végéig meglévő gazdasági fejlettségbeli különbségek (példaként ő is az egy főre jutó GDP-t említi) az utóbbi évtizedben lényegesen mérséklődtek. Szerinte ez leginkább a román oldal dinamikus, másrészt pedig Békés megye – és tágabb értelemben a keleti határrégió – vontatott fejlődésének köszönhető.

**36. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása a magyar–román határszakasz régióiban (2005–2010)**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012b; INS, 2013 alapján

Az eddigiekből láthattuk, hogy a magyar–román határmentén a rendszerváltozást követően erőteljes gazdasági- és társadalmi átalakuláson ment keresztül úgy, hogy közben a korábban szigorúan elválasztó államhatárok elolvadtak. Ennek tükrében nem meglepő, hogy látványosan megnövekedett azon kutatóhelyek és tudományos igényű munkák száma, amelyek a két oldal kapcsolattartásának jellegét kezdték feszegetni. Elsőként a kutatóhelyekről szeretnék rövidebb áttekintést adni, majd néhány fontosabb kutatási eredményt közlök.

A tudományos kutatásoknál négy kutatóközpont munkáját kell feltétlenül megemlítenünk. Elsőként a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékét, illetve az ott oktatók és kutatók úttörő szerepét kell

hangsúlyozni. A korábbi tanszékvezető, Prof. Dr. Süli-Zakar István szerkesztésében számos olyan tanulmánykötet jelent meg,<sup>62</sup> melyből megismerhetjük a határmente átalakulását, illetve annak problematikáját. A Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Karán folyó kutatások mellett az MTA RKK Debreceni Csoportjának azon munkáiról sem szabad megfeledkeznünk, melyekben a magyar–ukrán határszakasz átalakulása mellett a magyar–román határmentét is vizsgálják (BARANYI, 2001a; 2004a; 2004b; 2006; inter alia). Nem hunyhatunk szemet a Szegedi Tudományegyetemen folyó munka felett sem, ahol leginkább a Dr. Pál Ágnes nevéhez fűződő kutatásokat emelhetjük ki (PÁL, 1997; 2003; 2007; inter alia). Végül feltétlenül meg kell említenünk a Nagyváradai Egyetem Prof. Dr. Ioan Horga által vezetett kutatócsoportját, mely az utóbbi években ugyancsak számos tanulmány és tanulmánykötetet jelentetett meg (SÜLI-ZAKAR – HORGA, 2006; POPOVICIU – CIGAN, 2012; inter alia), valamint a Debreceni Egyetemmel együttműködésben 2006-ban életre hívta az *Eurolimes c.* folyóiratot.

A magyar–román határszakasz átalakulásnak tudományos igényességű vizsgálata a kilencvenes évek közepén vett igazán nagy lendületet. Ekkor ENYEDI (1996) úgy vélekedett, hogy a román határon átnyúló gazdasági kapcsolatok alacsonyabb – inkább kooperációt, mint integrációt jelentő – szintje alakulhat ki. Szerinte valódi integráció fejlett–elmaradott, vagy elmaradott–elmaradott régiók találkozásánál kisebb valószínűséggel jöhet létre.

Később azonban az elkészült tanulmányok közös jellemvonása az lesz, hogy megalapozott és hosszú távra szóló kapcsolatok kiépítését feltételezik. Ennek pedig nem csak az EU-s, vagy a majdani schengeni csatlakozás lehet a fő katalizátora, hanem például az a sajátosság is, hogy az említett román megyék a saját fővárosuktól (és legnagyobb felvevőközpontjuktól) kétszer olyan távol vannak, mint Budapesttől (BARANYI, 2004b; 2004c). PÁL (2003). A magyar–jugoszláv–román határral közvetlenül érintkező kistelepülések és kisvárosok gazdaságát vizsgálva azonban arra is rátapint, hogy munkaerő-összetételük, az információkhoz való hozzáférésük, infrastruktúrájuk nem teszi lehetővé az ott lévő vállalkozások számára a külkapcsolatok

---

<sup>62</sup> Ezek közül a következőket szeretném feltétlenül megemlíteni: SÜLI-ZAKAR – CZIMRE, 2001; SÜLI-ZAKAR, 2002; 2003; 2004a; 2004b; 2005; 2006; 2013; HORGA – SÜLI-ZAKAR, 2006; SÜLI-ZAKAR, 2007a; 2007b; 2007c; SÜLI-ZAKAR – HORGA, 2007; SÜLI-ZAKAR, 2008a; 2008b; HORGA – SÜLI-ZAKAR, 2010; inter alia.

bővítését. Szeged és Szabadka ugyanakkor előnyt kovácsolhat földrajzi helyzetéből és a gazdasági potenciájából. Voltaképpen ugyanezt a jellemvonást erősíti meg PÉNZES ÉS MOLNÁR (2007), akik a Hajdú-Bihar és Bihar megyékre fókuszáló tanulmányukban azt hangsúlyozzák, hogy a két téregység gazdasági terének egyértelműen a megyeszékhelyek a központjai. Úgy tűnhet tehát, hogy a lebomló határokból származó előnyök fő haszonélvezői a nagyvárosok lesznek. LINZEMBOLD (2007) ezt tovább árnyalva arra hívja fel a figyelmünket, hogy mind Debrecen, mind Nagyvárad környezetében kimutatható a szuburbanizációs folyamatok hatása. Ennek fényében a jövőben elképzelhető egy, a határokon is átnyúló szuburbán térség. Később JURCÁ (2012) tanulmányában éppen ezt a jelenséget igazolja. Arra mutat ugyanis rá, hogy a magyar–román határmentén két újfajta „határ menti munkavállaló” típus jött létre. Szerinte létezik ugyanis az az egyén, aki az „A” ország állampolgára, de „B” országban dolgozik, viszont ugyancsak az „A” országban lakik. Másrészt pedig megkülönböztethető az az egyént is, aki az „A” ország állampolgáraként „B”-ben lakik és dolgozik, viszont gyakorta látogat az „A”-ba.

Tudnunk kell azonban, hogy a határ menti kapcsolatok más formában is megmutatkoznak. TÖMÖRI (2007) például debreceni bevásárlóközpontokban végzett rendszámszámlálást, és azt emelte ki, hogy a román nemzetiségű vásárlók nagy számban és gyakran keresik fel vásárlás szempontjából a hazai megyeszékhelyet. Később ehhez TÖMÖRI (2011) még azt is hozzáteszi, hogy az európai integráció következtében megnyíló határok leginkább csak az Észak-alföldi régió központjában, Debrecenben járult hozzá a külföldiek keresletének növekedéséhez. Kutatásában ugyanis kiemeli, hogy Nagyváradon inkább relatív csökkenés volt tapasztalható. A megyeszékhelytől távolodva azonban gyengülnek a határon átnyúló gazdasági interakciók. BARANYI (2001a) a már korábban is említett kérdőíves vizsgálatával az Északkelet-Alföld közvetlen határ menti területei kapcsán megjegyzi, hogy a magyar–román határmentén sem a belföldi, sem a külföldi befektetőket nem vonzza, és a harmadik évezred elején elenyésző a gazdasági együttműködések aránya. Vizsgálatából az derül ki, hogy a határon átnyúló kapcsolatok a kulturális, rokonlátogatási területekre szorítkoznak, így a gazdasági integritás növelését kizárólag a külső (állami vagy más tőkebevonás) beavatkozásban látja. Ugyancsak egy szűk keresztmetszetről számol be BALCSÓK (2001), aki sokasodó gondokra mutat rá az Északkelet-Alföld munkaerőpiacán, és azt hangsúlyozza, hogy egyáltalán nincs, vagy nagyon szerény a munkaerő-piaci kapcsolat a magyar, az ukrán és a román határ menti területek között.

DANCS (2001) tanulmányában a határon átnyúló kapcsolatok jellemvonásait tekinti át, melyben BARANYIHOZ (2001a) hasonlóan felhívja a figyelmünket a két oldal gyenge gazdasági kapcsolatrendszerére. CSORDÁS (2001) munkájában pedig egy kérdőíves felmérés eredményeit prezentálja, és egyebek mellett a turizmussal kapcsolatban megfogalmazott várakozásokat helyezi reálisabb talajra. Gyanítható tehát, hogy a határon átnyúló kapcsolatokban nem a közvetlen határ menti, hanem a nagyobb kisugárzó hatással rendelkező városok a dominánsak. A BARANYI (2001b) által említett közös kezdeményezések kapcsán pedig CZIMRE (2006) örvendetes tényként közli, hogy Hajdú-Bihar megye határon átnyúló együttműködéseiben néhány hazai település – ezek pedig ugyancsak a „nagyobbak közül kerülnek ki” – egészen aktív a határ menti kapcsolatok kialakításában.

Az aktivitást a munkaerőpiac szemszögéből megvizsgálva MOLNÁR et al. (2012) munkájukban két esettanulmányt prezentálnak. Ezekben arra a következtetésre jutnak, hogy a román munkavállalók jelen vannak a hazai határ menti régióban, viszont a határon átnyúló napi ingázás kiterjedt formában egyáltalán nem része a mindennapi gyakorlatnak. Rámutatnak továbbá arra a sajátosságra, hogy a Nagyváradhoz (Oradea) és a Szatmárnémetihez (Satu Mare) tartozó, de már Magyarországra eső „külvárosokból” megfigyelhetőek a napi szintű ingázás első jelei. Nem kizárólagos azonban a román munkavállalók közvetlenül a hazai határ menti téregységekben való foglalkoztatása. Korábban KINCSES (2009) ugyanis a Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedését vizsgálva megjegyezte, hogy a román állampolgárok számára a főváros, illetve annak környéke jelenti a foglalkoztatásban és a letelepedésben a legnagyobb szívóhatást. A határ menti területek szempontjából kirajzolódni látszik azonban néhány kedvező tendencia is. TEPERICS ÉS CZIMRE (2012) munkájukban rámutatnak, hogy a fiatalok migrációját – még ha ideiglenes is – kedvezően alakítja a Debreceni Egyetem. Tanulmányukban azt hangsúlyozzák, hogy a külföldi hallgatók egyharmadát a szomszédos országokból származó fiatalok adják, akik a képzés lezárulta után akár a térségben is maradhatnak.

NAGY (2011) 2010 nyarán felmérést végez Gyula városában, melynek eredményeként megállapítja, hogy a térfolyamatok erős aszimmetriát mutatnak Gyula város és a román oldalon elterülő községek viszonylatában. Egyrészt a hazai átmozgások döntően nem a határ közvetlen közelében fekvő kistelepülésekre irányulnak, míg a romániai oldal felől Gyula (és részben Békéscsaba) vált az ingázás fő céltelepülésévé. Rámutat még arra is, hogy Gyula relatív előnye még fokozódott is a határ túloldalával összevetve, melynek

köszönhetően a város felismerte a határon átnyúló kapcsolatok fontosságát. Azt is hangsúlyozza, hogy a város határon átnyúló szerepköre hosszabb távon is fennmaradhat, illetve erősödhet. Kedvező tendenciákról számol be RADICS et al. (2011) tanulmánya is, melyben a szerzők a turizmusra és a megújuló energiára fókuszálva a települések kapcsolattartását vizsgálják. A következtetések között egyértelműen rámutatnak, hogy javult a városok közötti kapcsolattartás, és számos közös projektet indított el a két oldal.

ŞOPRONI ÉS HORGA (2009) munkájukban azt vizsgálták, hogy a magyar–román határ összekapcsoló vagy szeparáló elemként jelenik-e meg a határon átnyúló kapcsolatokban. Szerintük a látványosan átalakult határmente egyre inkább megteremti a hosszú távú gazdasági kapcsolatok kialakításának lehetőségét. Mindezt BARANYI (2004c) is megerősíti, aki a korábbi kutatási eredményeire részben rációfolva úgy vélekedik, hogy a magyar–román kapcsolatok rendszerváltozástól tapasztalható fejlődésének köszönhetően mára már a gazdasági kötődések a gazdaság szinte minden területét áthatják. Valójában igaz továbbá, hogy a magyar–ukrán határszakasszal szemben (PÁSZTOR, 2012d) a magyar–román határmente lehetőséget ad a globalizáció adta lehetőségek jobb kihasználására (PÁSZTOR, 2011d).

Végezetül érdemes lehet ismételtlen a határátlépések számának statisztikájához fordulnunk (2. melléklet). A számokból azt láthatjuk, hogy a határátlépések száma – jóllehet az adatok csak 1998-tól állnak rendelkezésre – a magyar–ukrán határszakasszal ellentétben stabil növekedést, és intenzív személyáramlást mutatnak. Érdemes azonban azt is hangsúlyoznunk, hogy Magyarország és Románia közös határának erős a tranzitjellege, és a határszakaszt azok is átlélik, akik leginkább vendégmunkásként Nyugat-Európába (elsősorban Spanyolországba és Olaszországba) tartanak, vagy onnan érkeznek vissza.

A magyar–ukrán és a magyar–román határmente összehasonlításából és a területet érintő tanulmányok következtetéseinek szintetizálásából számos lényeges jellemvonás tűnik ki: Mind a két viszonylatban egyértelmű, hogy a vontatottan fejlődő hazai oldal téregysége(i) a határok túloldalán látványos átalakuláson átesett és továbbra is fejlődő régiókkal találkoznak. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyrészt a határmentesülési folyamat és a rendszerváltozás utáni transzformáció – dinamikáját megőrzve – folyamatosan hozzájárul a határon túli téregységek gazdasági

átalakulásához. Másrészt viszont a kezdeti erőteljes hazai átalakulás alábbhagyott, és a keleti határmente régiói rendkívül vontatottan fejlődnek.

A kutatási eredmények egy másik fontos tulajdonságra is ráirányítják a figyelmet. Annak, hogy Ukrajna nem, míg Románia tagja az európai integrációnak, és Románia világgazdasági integrációja hazánk szempontjából kedvezőbb, egyértelmű területi – így a határmentesülésben is megjelenő – vonzata van. A magyar–ukrán határszakasz ugyanis sokkal jobban korlátozza a gazdasági interakciók kibontakozását, mint a magyar–román. Mindez pedig nem csak abból a tényből fakad, hogy az előbbi viszonylat jóval rövidebb.

Ha már sikerült korábbi empirikus kutatásokra hagyatkozva igazolni a határhatás létezésének eltérő mértékét a keleti határok mentén, joggal merülhetnek fel a következő kérdések: Mégis mennyire „elválasztóbb” a magyar–ukrán határszakasz és leképezhető-e számokkal a határmentesülési folyamat a keleti határaink mentén? Ezekre a felvetésekre kíván választ adni a következő fejezetrész, melyben a határok eltűnésének dinamikáját és legfontosabb jellemvonásait vizsgálom meg.

## **III.2. MÓDSZERTANI SZÁMVETÉS ÉS A KUTATÁS MÓDSZERTANÁNAK, FÖLDRAJZI KERETÉNEK, ADATBÁZISÁNAK ISMERTETÉSE**

A határmentesülés folyamatának módszertani számvetése előtt először ismételtelen arra a jellemvonásra kell utalnunk, hogy a határok és a határ menti területek kutatása számos tudományterülettel hozható összefüggésbe. Ebből az következik, hogy azok a kutatók, akik az integráció határ menti területekre gyakorolt hatását vizsgálják, több tudományos megközelítést és széles skálán mozgó empirikus alapot alkalmazva igyekeznek új és újszerű következtetéseket levonni. PÉNZES et al. (2008) véleménye szerint az is igaz továbbá, hogy a módszertan jellegét tekintve akár egyetlen területen is – esetükben a területi kutatásoknál – rendkívül nagy szórást mutathat. Munkájuk egyébként értékes számvetés, ezért ez a fejezetrész úgy kíván iránymutatást adni az alkalmazott módszerek terén, hogy közben néhány ponton támaszkodik az abban szintetizált szakirodalomra.

### **III.2.1. A határkutatásban alkalmazott módszerek számbavétele**

A határmentesülés és a határ menti területek integrációjának módszertani tanulmányozásakor elsőként arra érdemes rámutatni, hogy *vannak ún. verbális és non-*

*verbális megközelítések.* A verbális modelleket alkotó tanulmányok sajátossága, hogy azok gazdaságtörténeti, kulturális, etnolingvisztikai, pszichológiai, antropológiai, intézményi etc. jellemvonásokat figyelembe véve a határok eltűnésének lényegesebb lépcsőfokaira és sajátosságaira mutatnak rá (MARTINEZ, 1986; STODDARD et al., 1983; MARTINEZ, 1993; SCHAFER – PICK, 2000; VAN HOUTUM et al., 2005; SCHULZE – WOLF, 2009; inter alia). Ezek a munkák tehát olyan, kevésbé vagy egyáltalán nem számszerűsíthető tényezőket ragadnak meg, melyek jelentősen befolyásolhatják a határon átnyúló interakciók jellegét, intenzitását.

A verbális modellek mellett azonban a statisztikai hivatalok adatszolgáltatási képességének növekedésével párhuzamosan megjelentek a különböző kvantitatív vizsgálatok is. Ezek kezdetben csak kiegészítették a kvalitatív kutatásokat, és olyan összefüggéseket magyaráztak meg, melyeket a verbális modellek képtelenek voltak. Sokáig szimbiózisban élt a kvalitatív és a kvantitatív oldal, és a kutatók akarva/akaratlanul figyelembe vették, hogy a közgazdasági környezet helyes elemzéséhez szükséges a gazdaságtörténeti háttér ismerete is (HOBSBAWM, 2006). Később azonban jelentős hangsúlyeltolódás következett be a tudományos vizsgálatok jellegében – ami egyébként más tudományterületekre is jellemző volt – és többségbe kerültek a kvantitatív kutatások. Mára pedig a határok és a határ menti területek integrálódását érintő munkák döntő többsége non-verbális modellen nyugszik, és már olyan számszerűsíthető jellemvonásokat is vizsgál, mint a növekedés és a jövedelemallokáció (BALDWIN – SEGHEZZA, 1996).

Érdeemes azonban továbbra is kihangsúlyozni azt a tényt, hogy az integráció területi dinamizmusainak feltérképezése a határrégiókban kizárólag gazdasági paraméterekkel továbbra sem lehetséges. Ennek megerősítésére MAIER (1995) például azt hangsúlyozza, hogy a vizsgálatoknál rendkívül fontos mind a gazdasági, mind az ún. nem gazdasági paraméterek bevonása. Ennek a szemléletnek a helyességét igazolandó születik meg hazai kontextusban KOVÁCS (2010) tanulmánya is, amelyben egy új határgazdaságtan-modell felállítására tesz kísérletet. Megközelítése multidiszciplináris, mert meghatározza a határon átnyúló gazdasági interakciók térbeli jellegzetességeit, és definiálja azokat a legfontosabb társadalmi, gazdasági, politikai, földrajzi és kulturális tényezőket, amelyek hatással lehetnek a gazdasági interakciók fejlődésére. Ráadásul mindezt úgy teszi, hogy közben vizsgálja ezek időbeli alakulását, hatását is.

A verbális megközelítések fontosságának szem előtt tartása mellett azonban ismételten érdemes rávilágítani arra a tényre, hogy a disszertáció már a bevezetőben is említett területen folyó empirikus kutatásokat szeretné egy speciális aspektus mentén, kvantitatív megközelítéssel kiegészíteni. A módszertani számbavétel ennek megfelelően nagyobb hangsúlyt helyez a relevánsabb non-verbális modellek bemutatására.

A határmentesülés és a határhatás mérésének első lehetőségét az ún. gravitációs modell tette lehetővé, melyet TINBERGEN (1952) munkássága nyomán kezdtek el használni a bilaterális kereskedelem vizsgálatára. A piaci potenciál koncepciójához hasonlóan a gravitációs modell is a fizika tudományterületéről származik, és a newtoni törvényekből kiindulva azt feltételezi, hogy minél nagyobb egy gazdaság, annál nagyobb a „vonzása”. Mindez pedig ténylegesen azt jelenti, hogy a relatíve nagy gazdaság tekintélyes kereskedelmet generál a környezetében, mely a távolság növekedésével azonban jelentősen csökken. A gravitációs modell szerint tehát a gazdasági fejlettségtől pozitívan, a távolságtól pedig negatívan függ két ország kereskedelmének volumene. Sokáig ténylegesen csak arra használták ezt a megközelítést, hogy megbecsüljék a két ország között zajló kereskedelem intenzitását, így a gravitációs modell alakja a következő volt:

$$T_{ij} = A \cdot Y_i \cdot Y_j \cdot D_{ij}^{\theta} \quad (1)$$

Ebben az egyenletben  $T_{ij}$  a két gazdaság közötti kereskedelem nagyságát,  $Y_i$  és  $Y_j$  az egyes gazdaságok GDP-jét,  $D_{ij}$  a két ország közötti távolságot jelenti. Az  $A$  konstans, gravitációs állandó, míg  $\theta$  egy olyan negatív kitevő, amely azt mutatja meg, hogy milyen mértékben csökkenti a kereskedelmet a távolság növekedése.

Később azonban a megközelítés kapcsán egyértelművé vált, hogy a határ menti területeket elválasztó államhatárok jelentős szerepet töltenek be a kereskedelem növekedésének korlátozásában. A témával foglalkozó kutatók ezért a határok és a határhatás jelenségének jobb megértése érdekében megpróbálták kiterjeszteni és finomítani az általános gravitációs modellt. Modelljeikbe olyan dummy változók kerültek be, mint a valuta, a nyelv, a szomszédság, illetve a bel- és külkereskedelem, így általános tendencia lett az, hogy minél több statisztikailag szignifikáns változóval, egyre

pontosabb eredményekre törekedjenek (McCALLUM, 1995; OLPER – RAIMONDI, 2008). Egy kiterjesztett általános gravitációs megközelítés regressziós egyenlete például az alábbi loglineáris alakban írható fel:

$$\ln X_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \text{home} + \beta_2 \ln Y_i + \beta_3 \ln Y_j + \beta_4 \text{adj}_{ij} + \beta_5 \text{cur}_{ij} + \beta_6 \text{lan}_{ij} + \beta_7 \ln D_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (2)$$

Ebben a modellben a *home* változó azt mutatja meg, hogy belföldi vagy külföldi kereskedelemről van-e szó. A *adj<sub>ij</sub>* azt illusztrálja, hogy szomszédos-e a két ország vagy sem. A *cur<sub>ij</sub>* a valutára, a *lan<sub>ij</sub>* pedig a nyelvre vonatkozik, az  $\varepsilon_{ij}$  pedig hibatenyező. A megközelítés  $\beta_1$  paramétere pedig annak a határhatásnak a mutatója, mely minden olyan tényezőt magába foglal, amely ahhoz járul hozzá, hogy az országhatárokon belüli kereskedelem nagyobb legyen a nemzetközivel szemben. Másként, a  $\beta_1$  azt a nagyságot fejezi ki, amennyivel egy ország többet kereskedik a saját határain belül annál, mint amennyit az általános gravitációs modell becsülne. A  $\beta_1$  mutató tehát ebben az összefüggésben a határhatás mérőszámának felel meg.

A disszertáció II.1. és II.2. fejezetében már látható volt, hogy az ismertett megközelítés mentén egészen sok olyan tanulmány született, mely kifejezetten a határhatás jelenségét és az egyes határ menti területek jövőképét vizsgálta (WEI, 1996; NITSCH, 2000; WOLF, 2000; HEAD – MAYER, 2000; CHEN, 2004; inter alia). Ezeken túl ANDERSON ÉS VAN WINCOOP (2001; 2004) a határok tanulmányozása kapcsán olyan egészen speciális gravitációs modellt fejlesztett ki, amelyet később mások is használtak (FEENSTRA, 2002). Mindebből jól látható, hogy a különböző gravitációs modellek részben „uralják” a határkutatókat és a határmentesülési folyamat tényleges hatásainak feltérképezését.

A gravitációs modellek mellett természetesen más megközelítések is születtek. TOPALOGLOU et al. (2005) például az integrációs előnyöket egyszerű statisztikai számbavétellel és a régiók legjellemzőbb tulajdonságait megragadó faktor- és klaszteranalízissel képezik le. WIESER (2004) a gazdasági specializáció és a területi koncentráció változásának mérésére tesz javaslatot az integráció lehetséges hatásainak feltárása kapcsán. Mások többváltozós regressziós modelleket használnak, amelyekbe

beépítik az integráció határreégiókra gyakorolt speciális hatását is (MION, 2003; HUBER, 2004; BUETTNER – RINCKE, 2007; inter alia). Ugyancsak mások területi ökonometriai modellek segítségével próbálják megmérni a már korábban is említett határhatást és a határreégiókban jelentkező integrációs előnyöket. Az ezek közé tartozó térbeli számítható általános egyensúlyi modellek (SCGE) voltaképpen KRUGMAN (1991) és egyéb kutatók NEG-modelljeinek „empirikus megfelelői”, így jelentősen hozzájárulnak a határ menti régiókat érintő integrációs hatások megértéséhez. Ezek a modellek leginkább az egyes régiók forgalmazható (*tradable*) és nem forgalmazható (*non-tradable*) szektorainak feltárására alkalmasak, és jól árnyalják a régiók közötti migrációs áramlások irányvonalait is (BRÖCKER, 1998). A SCGE megközelítésekben a határok átlépésének költségei igen erőteljesen meghatározzák a különböző térben mobil tényezők áramlásának valószínűségét, ezért a modellek az integrációs hatást az országok közötti kereskedelmi és határátlépési akadályok mérséklődésével szimulálják (KNAAP – OOSTERHAVEN, 2011). Az olyan szofisztikáltabb területi ökonometriai modellek pedig, mint a MASST, vagy a KTEN minden lehetséges integrációs hatást (kereskedelem, piac, szállítási költségek etc.) igyekeznek figyelembe venni (DAMMERS, 2010).

Létezik azonban a határhatás és a határmentesülés folyamatának mérésére egy egészen más módszer is; az ún. egy ár törvénye (*LOOP*) (CEGLOWSKI, 2003). Ebben a megközelítésben az a kiinduló feltételezés, hogy a hatékony piacon egy termék vagy egy szolgáltatás belföldi valutában kifejezett ára megegyezik ugyanazon termék vagy szolgáltatás külföldi valutában kifejezett árának és a két valuta árfolyamának szorzatával. Ezt a koncepciót, vagyis voltaképpen a PPP teljesülését már a napóleoni háborúk idején is használták, az elnevezés azonban CASSEL (1918) nevéhez fűződik. Ez a megközelítés megkülönbözteti az ún. abszolút és relatív vásárlóerő-paritást. Az abszolút változat szerint egy adott időpontban, két tetszőleges országban a fogyasztási javak árainak hányadosa a két valuta egyensúlyi árfolyamához közelít. A relatív vásárlóerő-paritás elmélete pedig azt mondja ki, hogy a relatív árak változása az árfolyam változásával egyezik meg, ha egy olyan időszakot veszünk bázisul, amikor az árfolyam egyensúlyban volt.

A LOOP tesztelése során elsőként az országon belüli<sup>63</sup>, majd az országok közötti áradatokat hasonlítják össze. Abban az esetben, ha az alapadatok nagy szórást mutatnak, akkor többváltozós regresszióanalízissel próbálják feltárni a magyarázó tényezőket (GOLDBERG – VERBOVEN, 2005; PARSLEY – WEI, 2001; HASKEL –WOLF, 2001; MORSHED, 2007; HORVÁTH et al., 2008; inter alia).

A LOOP határkutatásban való alkalmazására elsőként ENGEL ÉS ROGERS (1996) azon tanulmánya hívta fel a figyelmet, mely gondolati ívét és módszertani megközelítését tekintve jó kiindulási alapot adott a későbbi kutatások számára is. Ebben a munkában az árak volatilitását a következő regressziós egyenlettel próbálták megmagyarázni:

$$V(P_{j,k}^i) = \beta_1^i r_{j,k} + \beta_2^i B_{j,k} + \sum_{m=1}^n \gamma_m^i D_m + u_{j,k} \quad (3)$$

Az összefüggésben a  $V(P_{j,k}^i)$  az árak szórását mutatja  $i$  termék esetében a  $j$  és a  $k$  helyen. Az  $r_{j,k}$  az adatfelvételi helyek távolságának logaritmizált változata, a  $B_{j,k}$  pedig egy olyan dummy változó, mely azt szemlélteti, hogy a lokációk azonos országban vannak-e, vagy sem. A  $D_m$  szintén dummy változó, mely a várospárokat szemlélteti. Végezetül az  $u_{j,k}$  a regresszió hibája. Az ezen módszerrel történő vizsgálatnál a  $\beta_2^i$  paraméter abszolút nagysága és előjele a lényeges, ugyanis ez mutatja meg az államhatárok szerepét az árakban tapasztalt országok közötti nagyobb szórás kialakulásában.

A módszertani számvetés mindamelllett, hogy igazolni tudta a széles skálán mozgó empirikus megközelítést, felhívta a figyelmet arra is, hogy egyelőre még mindig hiányzik egy olyan szisztematikus módszertan, mellyel a regionális integrációk és az általános határmentesülés minden területi dinamizmusát be lehetne mutatni (NIEBUHR – STILLER, 2002). Ennek persze az lehet a magyarázata, hogy az adott téregységtől, az időtől, a gazdaságtörténeti múlttól és egyéb más tényezőktől is függ, hogy valójában milyen folyamatok indulnak el a határok és a kereskedelmi akadályok lebomlása után a határrégiókban. NIEBUHR ÉS STILLER (2002) szavai nyomán pedig még azt is érdemes kiemelni, hogy egyrészt a határkutatásban továbbra is szükség lehet a többoldalú, számos tényezőt figyelembe vevő megközelítésekre.

---

<sup>63</sup> Hazai kontextusban DUSEK (2008) végzett ilyen vizsgálatot, aki sörárakat hasonlított össze.

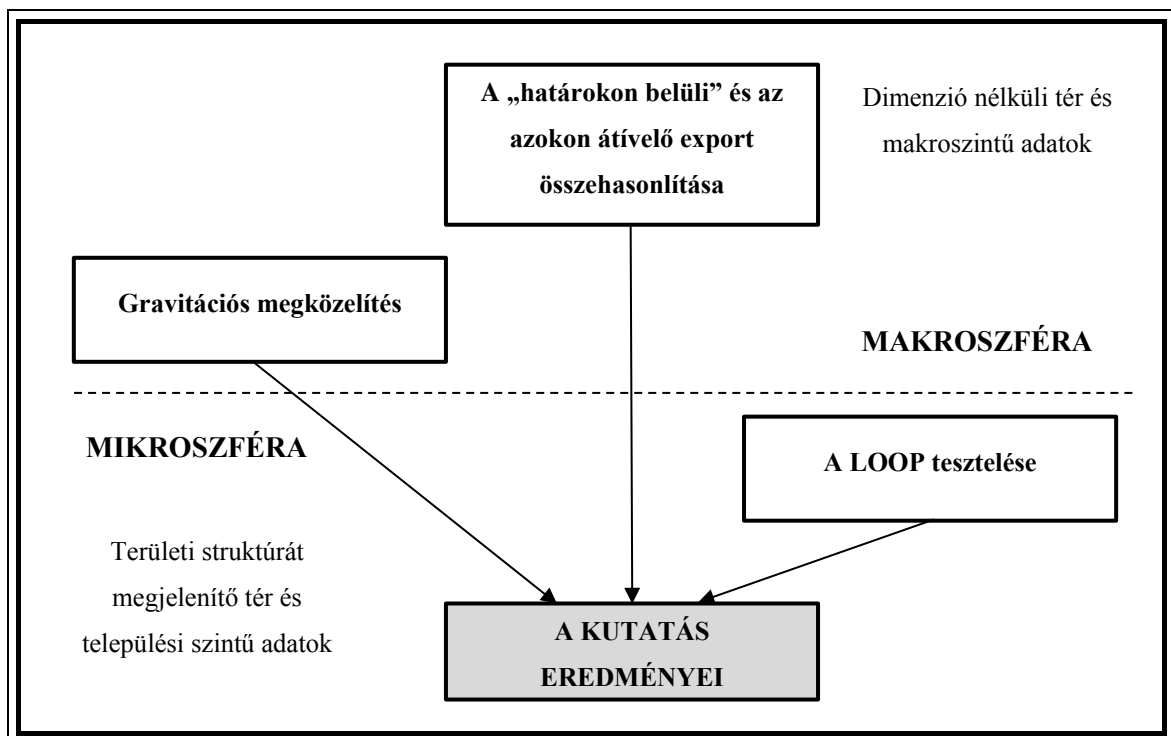
Ahhoz, hogy az adott határok mentén és az adott határrégiókban megjelenő integrációs folyamatokat megérthessük, olyan átfogó, következetes és területi szintre adaptált empirikus kutatásra van szükség, amely mögött komolyabb elméleti háttér is meghúzódik.

### III.2.2. A disszertáció vizsgálati módszerének ismertetése

A KKE-i térség, Magyarország és azon belül a keleti határok határmentesülési folyamatát egy egyedi, komplex módszer mentén kívánom bemutatni, mellyel szándékosan ellent kívánok mondani a társadalomtudományokban, így a közgazdaságtudományban is korlátlanul eluralkodó szélsőségesen leegyszerűsítő és egyoldalú megközelítéseknek (SZENTES, 2009; CSABA, 2013).

Vizsgálataimban különböző adatbázisokat, adatokat és egymással semmilyen kapcsolatban nem álló alkalmazott statisztikai módszereket használok egy jól meghatározott kutatási algoritmus mentén (37. ábra). Mindezzel az a célom, hogy a tanulmány fókuszában álló jelenséget a lehető legkövetkezetesebben igazoljam.

37. ábra: Az empirikus kutatás algoritmusa



Forrás: Saját szerkesztés az empirikus kutatás algoritmusa alapján

A kutatási algoritmus egy komplex rendszer összefüggéseit kívánja tudományosan bemutatni és feltárni, ezért a területmentes és a szegényesebb adatbázist használó módszerek felől halad a területi struktúrát és számos területi adatot is megjelenítő megközelítések felé. Más olvasatba pedig külön vizsgálja a jelenség létezésének makro és mikro aspektusát. Mindezt azért tartottam kiemelten fontosnak, mert Fernand Braudel munkássága nyomán ismerhetjük az ún. kettős történelem létezését, mely szerint a mindennapi élet szintjén lassabbak a változások és más folyamatok zajlanak, mint a közélet szintjén, a makroszinten.<sup>64</sup> Braudel szerint létezik egyfelől a nagy politikai, gazdasági, társadalmi események és a hozzájuk kötődő szellemi mozgások történelme; másfelől pedig a mindennapi élet mikrotörténete, mikroszférája. Egy ilyen makro- és mikroszintet egyaránt megjelenítő kutatás kísérletet tehet annak leképezésére, hogyan gyűrűznek tovább a makroszintű mozgások az egyén és a szűkebben értelmezett gazdasági tér átalakulásába és magába a határmentesülési folyamatba. A vázolt algoritmus mindezek tükrében három módszertani megközelítést tartalmaz (37. ábra). A gravitációs megközelítés és a határokon belüli és az azokon átívelő export összehasonlításával a makroszint modellezhető, míg a LOOP tesztelése a mikroszint átalakulását mutatja (PÁSZTOR – PÉNZES, 2013b).

### III.2.2.1. Gravitációs megközelítés

Az általam készített gravitációs modellben nem tudok minden korábban említett tényezőt kiemelni, mert Magyarország és szomszédos országainak fekvése, történelmi múltja, társadalma etc. sajátos jegyeket mutat.<sup>65</sup> Ennek következtében az alábbi loglineáris modellt kívánom használni:

$$\ln X_{i,j} = \beta_0 + \beta_1 \text{home} + \beta_2 \ln Y_i + \beta_3 \ln Y_j + \beta_4 \ln D_{i,j} + \beta_5 \text{adj} + \varepsilon_{i,j} \quad (4)$$

Ennél a többváltozós regressziós egyenletnél az  $\ln X_{i,j}$  KKE meghatározott országpárjai közötti teljes kereskedelmet (export és import) jelenti egy meghatározott évre vonatkozóan. Abban az esetben, ha az országon belüli kereskedelemre vagyok kíváncsi, akkor az alábbiakban ismertetett közelítő eljárás segítségével meghatározom az adott

<sup>64</sup> Minderről lásd: BRAUDEL (1985; 1996; 2003–2004; 2008).

<sup>65</sup> Értelmetlen lenne például a közös nyelv dummy változóját szerepeltetni.

ország teljes gazdasági kibocsátásának és a teljes exportjának különbségét.  $\beta_0$  konstans változó,  $\beta_1$  pedig azon *home* dummy változó együtthatója, melynek előjele, nagysága és időbeli változása illusztrálja a határmentesülési folyamat jellegét. Abban az esetben, ha a országok közötti kereskedelemről van szó, akkor a változó nulla értéket vesz fel, ha országon belülről, egyet. Az  $\ln Y_i$  és az  $\ln Y_j$  az országpárok nominális GDP-jét jelenti, mely természetesen ugyanakkora abban az esetben, ha országon belüli kereskedelemről van szó. Az  $\ln D_{i,j}$  azon vizsgálati országok közötti távolság, amelyet a centrumtárségek távolságával határozok meg. Ezt a megközelítést az indokolja, hogy KKE vizsgálat alá vont országai súlyosan egyközpontúak, vagyis a főváros és a centrumtárségek szerepet tölt be mind az országok közötti, mind az országon belüli kereskedelemben. Az *adj* ugyancsak egy dummy változó, mely a földrajzi fekvést, a szomszédságot mutatja be. Abban az esetben, ha két országnak van közös földrajzi határa, akkor egyet vesz fel, ha nincs, nullát. Az  $\varepsilon_{i,j}$  pedig a hibatermék. Az együtthatók alakulását egy később ismertetett időintervallum keretében vizsgálom, mellyel feltárhatom a változás időbeli dinamikáját is.

#### *III.2.2.2. Közelítő eljárás(ok)*

A vizsgálati területen megjelenő tendenciák feltárása után érdemes lehet leszűkíteni a kutatás területi fókuszát és Magyarország államhatárai mentén is leképezni a határhatás jelenségét. Ennek kivitelezésére sajnos nem használható a korábban ismertetett gravitációs megközelítés, mert hazánk és a környező országok statisztikai hivatalai regionális szintű kereskedelmi áramlásokat egyelőre nem rögzítenek. Annak érdekében, hogy a hiányzó adatokat valamelyest pótoljuk és a jelenséget leképezzük, a közelítő eljárásokhoz kell fordulnunk. Ezen megközelítések között az a legnépszerűbb technika, melyben a regionális szintű kereskedelmi áramlásokat úgy próbálják megbecsülni, hogy az adott évre számított GDP-ből kivonják az ország teljes exportját (WEI, 1996; NITSCH, 2000; HEAD – MAYER, 2000; CHEN, 2004; inter alia). Abban az esetben pedig, ha ezt az értéket elosztjuk egy bilaterális viszonylat teljes exportjával, akkor meghatározható az országon belüli és az államhatárokon átnyúló export hányadosa (5). Ez a mutató azt mutathatja meg számunkra, hogy mennyit exportál egy ország a saját határain belül és azokon kívül.

$$\text{Határhatás} = \frac{\text{GDP-Teljes export}}{\text{Adott országba irányuló export}} \quad (5)$$

Ha a hányados értéke relatíve magas, akkor a határok erőteljesen betöltik a kereskedelemkorlátozó szerepüket, míg alacsony érték mellett a határok eltűnéséről és intenzív határokon átnyúló gazdasági interakciókról beszélhetünk.

A közelítő eljárásnál használt input-adatok között azonban még mindig területmentes és területi dimenzió nélküli adatokat találunk, ami csak szűkebb korlátok között értelmezhető következtetések levonására nyújt teret. A határmentesülés egy adott határszakaszon megjelenő jellemvonásaira a területi adatokat is megjelenítő LOOP vizsgálata kínálhat lehetőséget.

### III.2.2.3. Law of One Price (LOOP)

A korábbiakban már említettem, hogy a LOOP határkutatásban való alkalmazására elsőként ENGEL ÉS ROGERS (1996) azon tanulmánya hívta fel a figyelmet, mely gondolati ívét és módszertani megközelítését tekintve jó kiindulási alapot adott a későbbi – így a jelen tanulmány esetében is nélkülözhetetlen megközelítést tartalmazó, HORVÁTH et al. (2008) által készített – kutatások számára is. ENGEL ÉS ROGERS (1996) szerint – és a saját modellemben is – a termékszintű relatív ár nem más, mint a tényleges árfolyam:

$$Q_{x,y,t}^a = \frac{P_{x,t}^a}{P_{y,t}^a} \quad (6)$$

Ebben a  $P_{x,t}^a$  az  $a$  termék nominális ára a  $x$  helyen,  $t$  időpontban.  $P_{y,t}^a$  pedig az  $a$  termék nominális ára a  $y$  helyen,  $t$  időpontban. Az  $a$  a különböző termékeket jelöli, míg  $x, y$  az adatfelvételi helyszíneket. Annak érdekében, hogy feltárjuk a relatív árak idősoros változékonyságát, meg kell határoznunk annak országon belüli és országok közötti szórását:

$$\sigma(q_{x,y}^a), \quad (7)$$

$$\text{ahol } q_{x,y}^a = \ln(Q_{x,y}^a) \quad (8)$$

Abban az esetben pedig, ha az országok közötti szórás szisztematikusan nagyobb lenne, szükséges lehet a mögöttes tényezők feltárása. A saját modellemben mindezt a következő többváltozós regresszióanalízissel kívánom megtenni:

$$\sigma_{x,y,t}^a = \beta_0 + \beta_1 HAT_{x,y} + \beta_2 \ln d_{x,y} + \varepsilon_{x,y}^a \quad (9)$$

Ebben a megközelítésben az adatfelvételi pontok közötti szórást két meghatározó tényezőre kívánom felbontani. Egyrészt figyelembe veszem azt a ténytet, hogy az adatpár országon belül, vagy országok között került-e rögzítésre, melyet a *HAT* dummy változóval tudok leképezni. Abban az esetben, ha országon belüli a megfigyelés, a dummy nulla értéket vesz fel, ha országok közötti, egyet. A másik magyarázó tényező a lokációk közötti távolság lehet, mert a nagyobb szállítási teljesítmény értelemeszerűen növeli a kiskereskedelmi árat (DISDIER – HEAD, 2008).

Ezt követően megpróbálom feltárni a nominális árfolyam szerepét a határhatásban. Akkor ugyanis, ha megtisztítjuk a nominális árfolyamot az áringadozástól, még árnyaltabban közelíthetjük meg a határhatás jelenségét. Erre azért lehet szükség, mert a reálárfolyam nem más, mint a nominális árfolyam változásának és a határokon átnyúló adatfelvételi pontok árhányadosainak összege. A reálárfolyam tehát olyan árfolyam, amely figyelembe veszi a két partnerország eltérő árszínvonalát. Abban az esetben, ha a helyi árak rövidebb távon merevek, az árfolyam változása a nominális árfolyam fluktuációját tükrözi. Annak érdekében, hogy a nominális árfolyam szerepét megjelenítsük az országon belüli és az országok közötti relatív árakban, érdemes lehet korrigálnunk a relatív ár korábbi megközelítését (5). Mindehhez elsőként a helyi ár ( $P_{x,t}^a$ ) és az országos árszínvonal ( $P_t$ ) hányadosát kell meghatároznunk. Ezt követően a relatív reálárat kell feltárnunk, amely országhatáron átívelő adatfelvételi pontokat ( $P_{x,t}^a$ ) és ( $P_{y,t}^a$ ), illetve a két országra jellemző általános árindexeket ( $P_t$ ) és ( $P_t^*$ ) jeleníti meg (10):

$$\frac{\frac{P_{x,t}^a}{P_t}}{\frac{P_{y,t}^a}{P_t^*}} \quad (10)$$

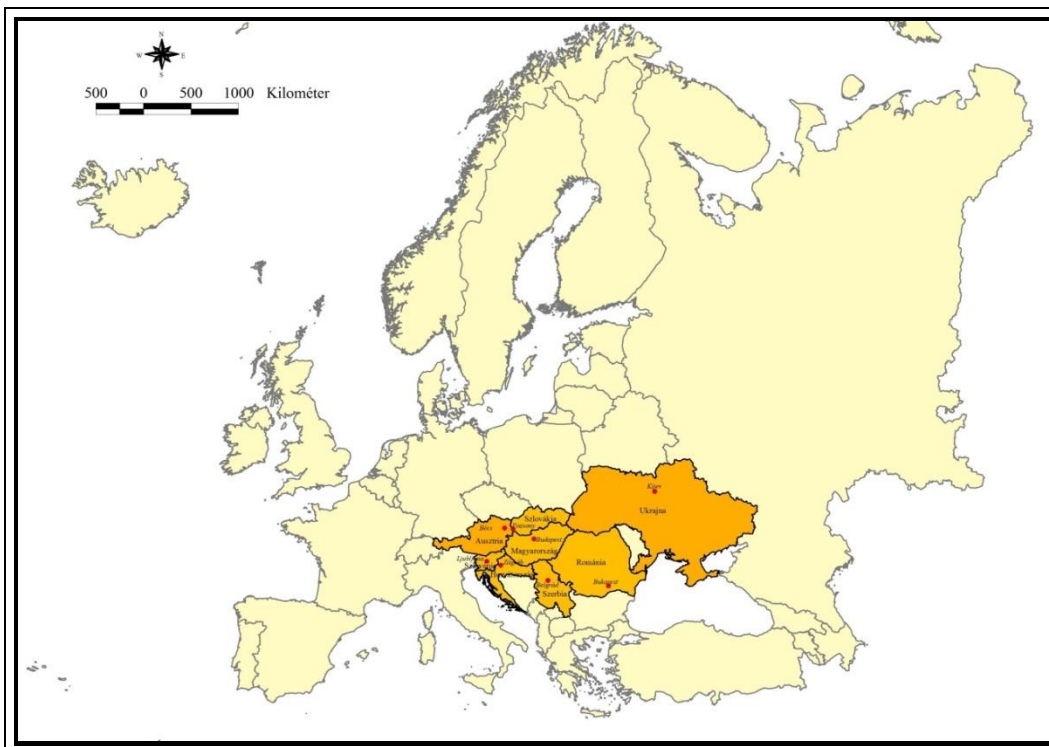
Ezután a vizsgálati minta különböző szempontok szerinti alakításával a további magyarázó tényezőket lehet értékelni. A Braudel-féle kettős történelem jelenségéhez

ismételten visszakanyarodva érdemes lehet a mintát azokra a határ menti területekre szűkíteni, amelyek gazdaságát és társadalmát markánsan befolyásolja az államhatár (HANSEN, 1977). Egy ilyen vizsgálattal tehát szembe lehet állítani az országos és a mikroszinten mért határhatást. További lehetőséget kínál a rendelkezésre álló minta a hazánk és a szomszédos országok gazdaságtörténeti sajátosságainak – különösképpen a trianoni határvonás és a közös nyelv következményeinek – figyelembevételére. Ezen jellemvonásokat akkor tudjuk jól leképezni, ha az ukrán és a román adatfelvételi pontok körét leszűkítjük, és csak olyan téregységeket jelenítünk meg, amelyek korábban az 1920 előtti Magyarországhoz tartoztak. A mintakorrekció így egyszerre ad lehetőséget a közös történelmi múlt és a nyelv szerepének feltárására a határhatásban.

### III.2.3. A kutatás földrajzi keretei és a felhasznált adatok köre

A gravitációs megközelítésben Magyarországot és a szomszédos országokat (Ausztriát, Szlovákiát, Ukrainát, Romániát, Szerbiát, Horvátországot és Szlovéniát) vonom a vizsgálat látókörébe (38. ábra).

**38. ábra: A Magyarország és a szomszédos országok által alkotott gazdasági tér**



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

Mindezzel az elsődleges célom az, hogy hazánk szűkebb értelemben vett földrajzi környezetében igazoljam a határmentesülés folyamatát.

A vizsgálat elvégzéséhez az említett országok nominális GDP mutatóira volt szükségem 2001 és 2011 között. Ezeket az adatokat a WB adatbázisából gyűjtöttem le. A bilaterális kereskedelmi adatokat a UN COMTRADE adatbázisából nyertem ki. Az országon belüli kereskedelem meghatározásakor pedig a már korábban is ismertetett megközelítést; GDP és a teljes export különbségét vettem alapul. Ezzel a megközelítéssel és a 8 országos mintával egy 36 országpárt tartalmazó modellt tudok készíteni, melyből 28 pár az államok közötti kereskedelmet jelenti, 8 pár pedig az országon belüli kereskedelmet jeleníti meg.

Az országok közötti távolság esetében – tekintettel a vizsgált országok gazdasági egyközpontúságára – a fővárosok távolságát vettem alapul. A fővárosok távolságának meghatározásához a GCD internetes alkalmazást használtam, mely a lokációk földrajzi koordinátáinak segítségével számítja az adatokat. Az országon belüli távolságok esetében pedig LEAMER (1997) módszerét alkalmaztam (3. melléklet).

A közelítő eljárásoknál említett határhatás kiszámításához a teljes egészében a KSH STADAT adatbázisát használtam. Az innen kinyert GDP, teljes és bilaterális export adatokból számítottam ki a már ismertetett határhatás-mutatót a 2001 és 2011 közötti időszakban Magyarország és a szomszédos országai viszonylatában (39. ábra).

**39. ábra: Magyarország helye és államhatárai KKE-ban**



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

A LOOP teszteléséhez Magyarország keleti államhatárait vizsgálat alá vonva a KSH, az SSSU és az INS adatbázisát használtam fel. A felhasznált adatok kiskereskedelemben forgalmazott termékeket és azok áradatait tartalmazzák.<sup>66</sup> A kiskereskedelmi áron nyugvó megfigyeléssel annak a tranzakciós árnak a számbavételére volt lehetőségem, amelyet a fogyasztóknak – mindenféle adó megfizetése mellett – meg kellett fizetniük. Az összehasonlítás alapjául szolgáló áradatak között tehát nem árindexeket találunk, hanem abszolút adatokat, melyek ténylegesen a valódi tranzakciós árak megtestesítői.

A kutatásban egy olyan egyedülálló, részletes, háromdimenziós adatpanelt használtam, melyben 21 jól meghatározott fogyasztási cikk kiskereskedelmi áradata szerepelt (*4. melléklet*). A mintába bekerült termékek körét egyébként két rendkívül lényeges mozzanat alakította. Egyrészt figyelembe kellett venni az érintett statisztikai hivatalok eltérő adatfelvételi módszertanát és a felvett adatok körét. Másrészt pedig az összehasonlíthatóságot biztosítandó, országokon belül és azok között is homogén termékeket kellett kiválasztani. Az ezen termékeknél feljegyzett árakat országon belül, megadott közigazgatási egységekben és településeken a statisztikai hivatalok összeírói több üzletben veszik fel. Ezeket az üzleteket központilag határozzák meg az adott városra és régióra jellemző reprezentativitás szem előtt tartása mellett, így az adatokból egyszerű számtani átlagot képezve lehetővé válik, hogy a megadott téregységet – és néhány ukrán és román település esetében települést is jellemző – adatok segítségével történjen meg a kiskereskedelmi árak összehasonlítása. Azon szállítási költségek meghatározása pedig, amelyek a relatív árak változékonyságában kulcsszerepet játszanak az ArcView GIS 3.2 program Network Analyst alkalmazása révén a települések (téregységi központok) közötti közúti távolság meghatározásával történt (TÓTH, 2013).

A kutatás 2007 januárja és 2011 decembere között 60 hónapot vett górcső alá, és 11 magyar, 11 román és 28 ukrán, vagyis összesen 50 adatfelvételi pontot érintett (*40. ábra és 5. melléklet*). Ez azt jelenti, hogy hazánkban és Romániában egyenként 13 860, Ukrajnában pedig 35 280 megfigyeléssel összesen 63 000 áradat áll inputként rendelkezésre.

---

<sup>66</sup> Az árak összehasonlíthatósága érdekében már a vizsgálat elején megtörtént a statisztikai hivatalok által feljegyzett árak USD-re való átváltása. Ehhez a központi bankok által közölt hivatalos havi átlagárfolyamot használtam fel.

Ezen adatokból adatpárokat képezve 55 magyarországi, 55 román és 378 ukrán adatpárral, egy hónapban 1155 hazai, 1155 román és 7938 ukrán megfigyelésre van lehetőségünk.

#### 40. ábra: A keleti határok átalakulásának vizsgálatához lehatárolt vizsgálati terület



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

Abban az esetben, ha országok közötti megfigyelést végzünk, a magyar–román viszonylatban havi szinten 2 541, a magyar–ukrán viszonylatban pedig 6 468 adat áll rendelkezésünkre. Magyarország keleti határainak átalakulását leképező vizsgálatunkhoz tehát összesen – az ötéves időperiódust figyelembe véve – a magyar–román viszonylatban 152 460, míg a magyar–ukrán viszonylatban 388 080 adatpár áll rendelkezésre, mely mindösszesen 540 540 adatpár.

A már korábban is említett földrajzi értelemben vett szűkebb vizsgálati terület lehatárolásával (41. ábra) a határmentesülés folyamatának az egyénre és a mikrokörnyezetre gyakorolt hatását kívántam feltárni, az ún. kettős történelem jelenségének bizonyítása mellett.

#### 41. ábra: A keleti határok átalakulásának mikroterülete



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

Ebbe a vizsgálati mintába azok a téregységek és települések kerültek be, amelyek „életében” fontos tér és gazdasági interakció-formáló szerepet tölt be az államhatár.<sup>67</sup>

Utolsó mozzanatként a korábbi területi összetartozás szerepét értékelendő az ukrán és a román minta adatfelvételi pontjait a 42. ábra téregységeire, településeire korlátoztam, a hazai minta torzítatlansága mellett, így a korábbi területi összetartozás esetleges hatásait tudtam értékelni.

<sup>67</sup> A mikroterületen történő vizsgálatához a következő városokat határoltam le.

Magyarország: Békéscsaba, Debrecen, Nyíregyháza, Szeged.

Románia: Arad, Oradea (Nagyvárad), Satu Mare (Szatmárnémeti), Timișoara (Temesvár)

Ukrajna: Berehove (Beregszász), Mukacheve (Munkács), Uzhgorod (Ungvár)

## 42. ábra: A közös történelmi múlt és a nyelv szerepét megjelenítő földrajzi minta



Forrás: Saját szerkesztés az ArcView GIS 3.2 program segítségével

Az így kialakított vizsgálati területekkel és kigyűjtött adatokkal kísérletet tettem a határmentesülés folyamatának leképezésére Magyarországon és hazánk keleti határai mentén.

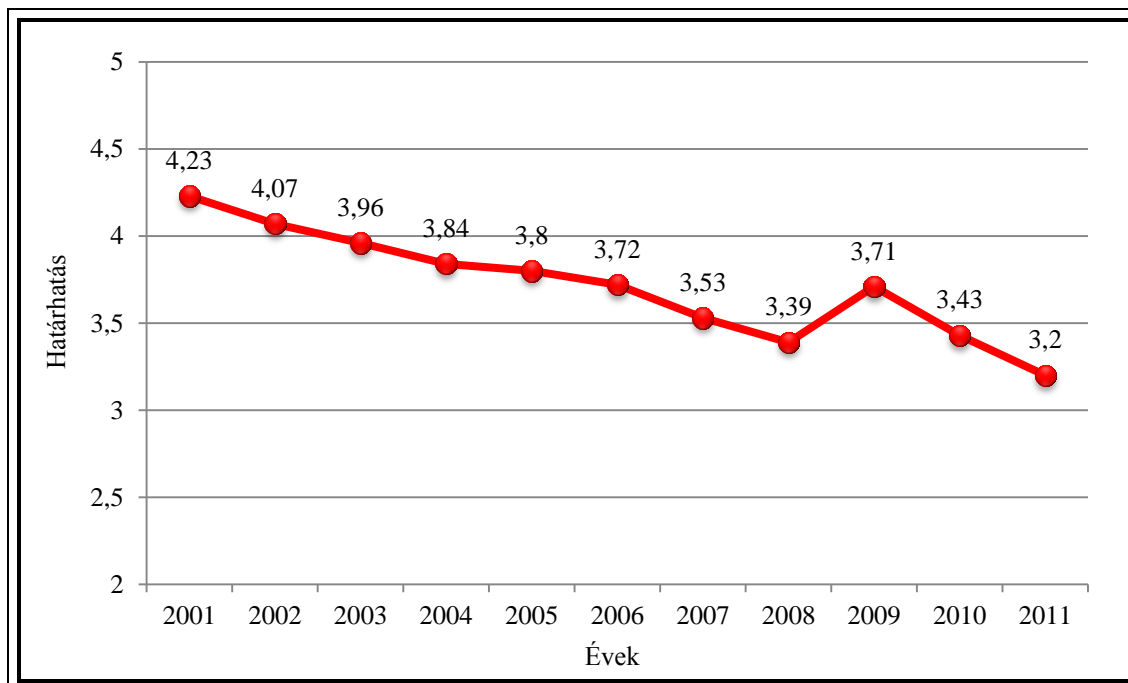
### III.3. A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

#### III.3.1. Magyarország és a környező országok határmentesülési folyamata

A Magyarország és a szomszédos országok által meghatározott gazdasági térben végzett gravitációs megközelítés igazolni tudta a határok gazdasági interakciókat korlátozó hatását és magát a határmentesülés folyamatát is. A korábban már vázolt modell illeszkedése ( $R^2$ ) ugyanis minden egyes vizsgálati évben 90% közelében mozgott, így a változók között feltárt szoros kapcsolattal meg lehetett magyarázni a kereskedelem volumenének szóródását. Az eredményeket összefoglaló *6. melléklet* szerint *a távolság negatívan, a kereskedelmi partnerek gazdasági potenciálja és földrajzi szomszédsága pedig pozitívan befolyásolja a teljes kereskedelem nagyságát.*

A paraméterek becslései között számomra a legfontosabb a *home* változó  $\beta$  értéke volt. Ez a mutató minden évben 1%-on szignifikáns eredményt hozott és a 43. ábrán is látható értékeket vette fel. A 2001-es évben mért 4,23-os mutató azt fejezi ki, hogy a vizsgálati terület országai átlagosan 67,71-szer többet kereskedtek a saját határain belül, mint egy másik tagországgal. Az egymást követő években azonban látványosan visszaesett a  $\beta$  paraméter nagysága és 2011-ben már „csak” 23,53-szor kereskedett többet egy ország annál, mint amit a gravitációs megközelítés egyébként jelezne. Mindez azt jelenti, hogy a vizsgálati területen a határhatás nagysága évente átlagosan 2,75%-kal csökkent.

**43. ábra: A határhatás-mutatója a gravitációs megközelítés szerint**



Forrás: Saját szerkesztés WB, 2013; UN COMTRADE, 2013; GCD, 2013 alapján

Mindezekből néhány értékes következtetést lehet levonni. Egyrészt az *államhatárok gazdasági értelemben vett büntető hatása egyértelműen dokumentálható*; a határok tehát a globalizációs, európai és világgazdasági integrációs etc. tendenciák ellenére tovább formálják az országok közötti gazdasági interakciókat. Igaz ugyanakkor az is, hogy a 2001 és 2011 közötti időszakban a határmentesülési folyamat látványos eredményeket hozott. Ez a tendencia annak ellenére is markánsnak bizonyult, hogy a vizsgálati országok egy része még ma sem tagja az EU-nak, és nem használja a közös fizetőeszközt sem. A 43. ábra tanúsága szerint Magyarország, Szlovákia és Szlovénia

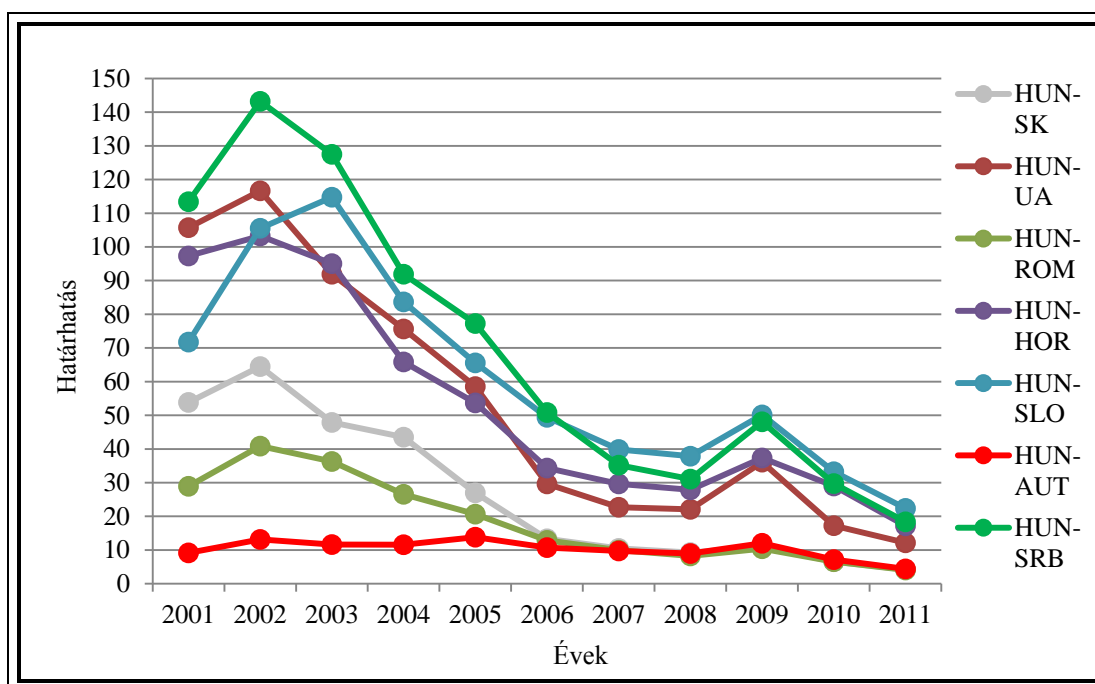
2004-ben bekövetkezett EU-s csatlakozásának nem volt közvetlen hatása a határmentesülési folyamatra, mert a jelenség dinamikájában nem változott a teljes integráció elnyerése után. Voltaképpen ugyanez igaz a 2007-es bővítési fordulóra és a schengeni csatlakozásra is. A *2008-ban kirobbant pénzügyi, majd gazdasági válság következtében* azonban – leginkább a visszaeső exportteljesítmények miatt – *érezhetően növekedett a határhatás*, mely azt követően gyors visszarendeződést mutatott. Mindamellettt hogy egzakt következtetést csak a vizsgálat időhorizontjának kiszélesítésével tudnánk mondani, feltételezhető, hogy a válságok következtében visszaeső export és beszűkülő importkereslet rontja a határmentesülési folyamat dinamikáját. A gravitációs megközelítéssel tehát rá tudtam mutatni arra, hogy hazánk és a környező országok egy olyan régiót alkotnak, ahol egyértelműen kimutatható a határok gazdasági interakciókat formáló szerepe és a határmentesülési folyamat. Ezt követően Magyarország közvetlen határai mentén kívántam megvizsgálni ennek a tendenciának a jellemző tulajdonságait.

Magyarország határai mentén a határhatás nagyságát *közelítő eljárással* határoztam meg. A *44. ábra* szerint a *határhatás jelensége hazánk minden egyes határszakasza esetében tetten érhető*, és a gravitációs megközelítés eredményeihez illeszkedően *2001 és 2011 között csökkenő tendenciát mutat*. Amíg 2001-ben hazánk átlagosan *68,6-szer* többet kereskedett a saját határain belül, addig 2011-ben ez az érték *11,83-ra* csökkent. Mindez azt jelenti, hogy a határhatás-mutatója hazánkban a vizsgált időszakban évente átlagosan *16,12%-kal* csökkent. *Tudnunk kell azonban, hogy a folyamat nem bizonyult kiegyenlítettnek a különböző relációk között. A legnagyobb átalakuláson a magyar–szlovák határszakasz esett át*, mert itt a vizsgált mutató évente átlagosan *22,48%-kal* esett vissza. A legszerényebb határmentesülést pedig – az egyébként is alacsony bázisról induló – a magyar–osztrák viszonylatnál jegyezhetjük fel, ahol *évente átlagosan 7,08%-kal* gyengült a határok gazdasági interakciókat formáló szerepe.<sup>68</sup>

---

<sup>68</sup> A határhatás-mutatójának éves átlagos változása a többi viszonylatban a következő volt: magyar–ukrán (19,45%), magyar–román (17,8%), magyar–szerb (16,64%), magyar–horvát (15,67%), magyar–szlovén (11,0%).

44. ábra: A határhatás jelensége Magyarország határai mentén



Megjegyzés: HUN – Magyarország, SK – Szlovákia, UA – Ukrajna, ROM – Románia, HOR – Horvátország, SLO – Szlovénia, AUT – Ausztria, SRB – Szerbia

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012c alapján

A 44. ábrából jól látható még az is, hogy Magyarország határai mentén a határmentesülési folyamatban *egy-egy jól meghatározott csoport* alakult ki, tehát a környező országokkal szembeni határmentesülési folyamat valóban aszimmetrikus volt. Az *első csoportba* azok az országok (Ausztria, Románia, Szlovákia) tartoznak, ahol érezhetően alacsonyabb a határhatás. A lehetséges okok között számos tényező említhető meg: EU-s tagság, hosszabb határszakasz és több határátlépési lehetőség<sup>69</sup> (Románia és Szlovákia), magasabb gazdasági integráltság markáns szívóhatással (Ausztria), a határhoz relatíve közelebb eső centrumségek (Ausztria, Szlovákia), teljes (Ausztria, Szlovákia) vagy könnyített (Románia) schengeni tagság etc. A *második csoportot* azok az országok alkotják (Szerbia, Ukrajna, Szlovénia, Horvátország), ahol szisztematikusan magasabb a határhatás-mutatója. Ebben az esetben is számba lehet venni néhány magyarázó tényezőt: a vizsgálati országok – Szlovénia kivételével – nem EU-s tagországok, rövidebb határszakaszok, gyengébb gazdasági integráltság,

<sup>69</sup> A hosszabb határszakasz ugyanis több határátlépési helyet jelenthet, amely megteremti a gazdasági interakciók kiszélesedésének lehetőségét. A hosszabb államhatár továbbá a legtöbb esetben nagyobb országméretet is jelent, amely ugyancsak meghatározó lehet a határhatás alakulásában (NOVY, 2014).

periférikus fekvésű határ menti területek, a határszakaszoktól relatíve távolabb eső centrumtérsegek, összességében gyengébb világgazdasági beágyazottság, schengeni külső határ menti szerep etc.

2001-ben a gazdasági értelemben vett legelválasztóbb határ (*113,44-szeres határhatás*) a mai magyar–szerb határszakasz mentén húzódott, a legkisebb határhatás (*9,17-szeres*) pedig a magyar és az osztrák határszakaszon volt észlelhető. A harmadik évezred második évtizedének elejére a legalacsonyabb mutatót, a magyar–osztrák (*4,40*) és a magyar–szlovák (*4,22*) határszakaszt is „megelőzve”, a magyar–román (*4,07*) reláció (!) érte el. A gazdasági interakciók kibontakozását pedig leginkább megterhelő határszakasz – talán meglepő módon – egy EU-s belső schengeni viszonylat, a magyar–szlovén volt. Ebben a relációban 2011-ben 22,39-os határhatás-mutató jelentkezett. Magyaráztként a sokáig példamutatóan versenyképes és prudens fiskális és monetáris politikát folytató Szlovénia várhatóan hosszasan elhúzódó makrogazdasági problémáit emelhetjük ki. *Mindez – a korábban ismertetett esettanulmányokkal összhangban – arra enged következtetni, hogy a szoros európai integráció csak katalizálhatja a szomszédos országok határokon átnyúló kereskedelmi kapcsolatainak kibontakozását, önmagában nem feltétlenül jelent biztosítékot a gazdasági értelemben vett határmentesülésre.*

Az európai integrációs szakirodalomban széles körben feltárt tény továbbá, hogy az integrációhoz csatlakozó országok már a tényleges csatlakozás előtt szerves gazdasági és kereskedelmi kapcsolatba lépnek a már bent lévőkkel (PALÁNKAI, 2003). A 44. ábra tanúsága szerint mindez igaz a határmentesülési folyamatra is, mert *Magyarország, Szlovákia és Szlovénia 2004-es és Románia 2007-es csatlakozása előtt – tehát már az integrációra való felkészülés során, a globalizációs tendenciákkal párhuzamosan – elindul(hat) a határok elválasztó szerepének oldódása.* Ráadásul hazánk 2007. december 21-én bekövetkezett schengeni csatlakozása sem okozott látványos változást a határmentesülési folyamat dinamikájában.

Végezetül ugyancsak a gravitációs megközelítés eredményeihez illeszkedően kiemelhetjük, hogy a *2008-ban kirobbant pénzügyi, majd reálgazdasági válság hazánk határai mentén is megterhelte a határmentesülési folyamatot, melynek az EU belső piaca sem tudott védőernyőt biztosítani.*

A disszertáció fókuszában álló keleti határmente értékelésére visszatérve meg kell állapítanunk, hogy a magyar–ukrán és a magyar–román határszakasz nem homogén. Az előző viszonylatban *2011-ben 12,16-szoros, míg az utóbbiban 4,07-szeres határhatás*

*jelentkezik. A magyar–ukrán határ tehát háromszor nagyobb határhatást eredményez, mint a magyar–román. Érdekes lehet ezért több mutató segítségével tovább folytatni a vizsgálatot, és feltárni a mögöttes okokat és a magyarázó tényezőket.*

### **III.3.2. A magyar–ukrán határszakasz határhatása**

*A magyar–ukrán viszonylatban lefolytatott LOOP tesztelése megerősíti a közelítő eljárás következtetéseit: az államhatárok torzítják a piaci hálózatokat, és negatívan befolyásolják a gazdasági interakciókat. A 7. melléklet szerint a relatív árak változékonysága összességében alacsonyabb Magyarországon (0,1748) és Ukrainán (0,1324) belül, mint a két ország között (0,2479). A viszonylatnál mindez nem igaz három termékre: a golyós írónra, a zsebszámológépre és az uszoda-belépőjegyre. Abban az esetben, ha a termékcsoportok átlagos értékeit vesszük szemügyre, egyértelműen látható, hogy rendre magasabb az országok közötti szórás, mint az országon belüli. A legalacsonyabb változékonyságot a magyar–ukrán relációban a pulykamellfilé (0,1429), míg a legmagasabbat a golyós írón mutatja (0,4397). Szembetűnő továbbá, hogy nagyobb a nemzetközi kereskedelem tárgyát is képező tartós fogyasztási cikkek (0,2967) és a „helyi előállítású” szolgáltatások árának változékonysága (0,3001), mint a másik két élelmiszeripari termék kategória (0,1434 illetve 0,2512). Mindez pedig annak tükrében lehet érdekes, hogy az az általános alapvetés, hogy a nemzetközi kereskedelemben részt vevő termékek árai egyre alacsonyabb szórást mutatnak az időben. SANYAL ÉS JONES (1982) azonban rámutatnak, hogy a nagyobb szórás mögött a magasabb helyi előállítású inputtartalom is meghúzódhat. Jellegadó sajátosság azonban, hogy mind a két országban az élelmiszeripari termékek (egyéb élelmiszeripari termékek és húsipari termékek) mutatják a legalacsonyabb országon belüli szórást.*

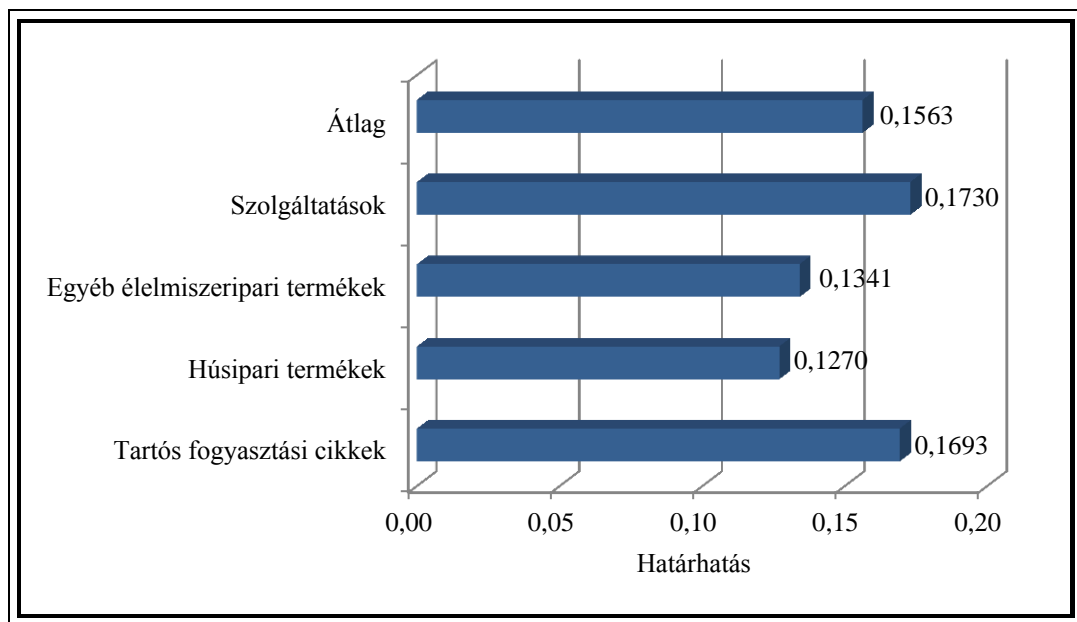
*Az eddigiekből azt láthattuk, hogy a relatív árak változékonysága nagyobb a vizsgált országok között. Ezért annak érdekében, hogy a határok szerepét egzakt módon megvizsgáljam, a már korábban ismertetett módon (9) felbontottam az országok között és az országokon belül felvett szórásadatokat. Az eredményeket a 11. melléklet tartalmazza.<sup>70</sup> A magyar–ukrán relációban rendkívül markánsan megmutatkozik a*

---

<sup>70</sup> Az eredmények értékelése kapcsán fel kívánom hívni a figyelmet egy rendkívül érdekes jelenségre. A regressziós eredmények között többször láthatunk negatív távolsági paramétert, ami azt jelenti, hogy a távolság növekedésével az országok közötti árak változékonysága csökken. Mindez pedig ellentmond például ENGEL ÉS ROGERS (1996), valamint HORVÁTH et al. (2008) következtetéseinek. A negatív

határhatás jelensége, ugyanis a  $\beta_1$  paraméter értéke minden esetben rendre pozitív, ráadásul már 1%-on szignifikáns, a modell illeszkedése ( $R^2$ ) pedig 69,8%. Az összes terméket figyelembe véve, ebben a viszonylatban 0,1563-es határhatás-mutató adódik, ami azt jelenti, hogy átlagosan 16,92%-al növeli meg a „határ” az országhatáron átnyúló relatív árak szórását. A legalacsonyabb érték az almánál jelentkezik (0,0595), míg a legmagasabb a kristálycukornál (0,2683). A különböző termékkategóriák határhatás-mutatóit pedig a 45. ábra szemlélteti.

**45. ábra: A határhatás bizonyítása Magyarország és Ukrajna határai mentén**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012d; SSSU, 2013 alapján

A számokból azt láthatjuk, hogy a legnagyobb határhatás a többnyire immobil szolgáltatások kategóriájában jelentkezik (0,1730), míg a legalacsonyabb a húsipari termékeknél (0,1270). Az a feltételezés tehát, hogy a Magyarországot és Ukrajnát elválasztó államhatár befolyásolja a gazdasági interakciókat, bizonyítható, és két további rendkívül lényeges kérdést vet fel.

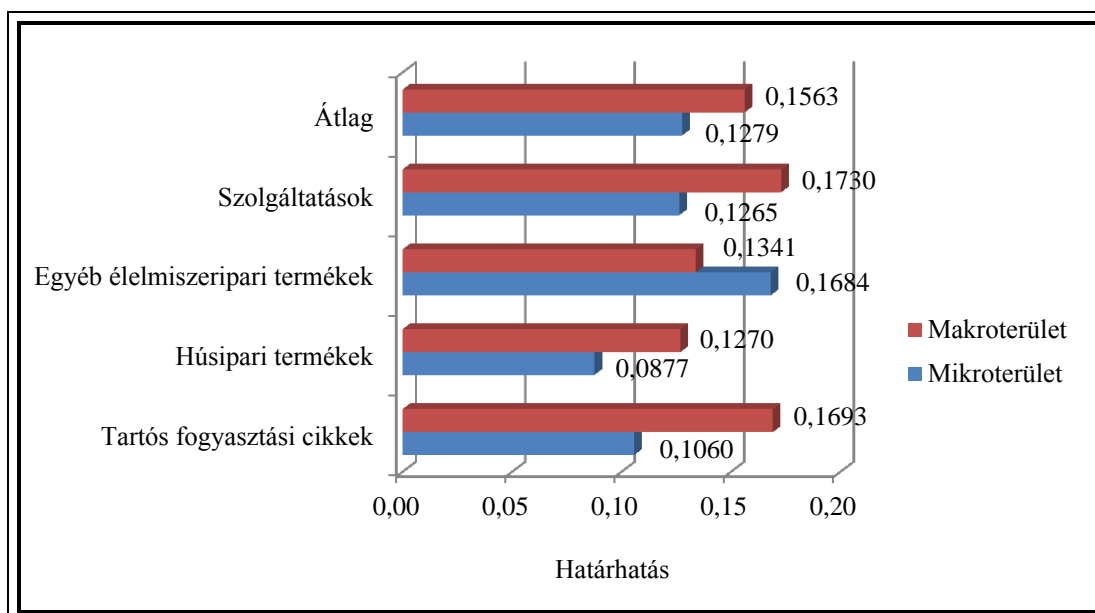
paraméter mögött az húzódik meg, hogy mind a három országban a centrumtárség (a természetes termelési helyszín) a határszakasztól relatíve távolabb esik, és ezzel párhuzamosan a magyar–ukrán–román határ menti területeken periféria érintkezik perifériával, ezek pedig nem természetes termelési helyszínek (BARANYI, 2007). A határ menti területeken megvásárolható termékek árában, ezért a legtöbb esetben magas szállítási költség is tükröződik. Ebből az következik, hogy a ceteris paribus centrumtárség–centrumtárség (nagyobb távolság) összehasonlítás szükségszerűen alacsonyabb szórást eredményez, mint a centrumtárség–határ menti terület (kisebb távolság) reláció.

Egyrészt szükségessé teszi a magyarázó tényezők meghatározását, másrészt felvetheti annak a valószínűségét, hogy a határok elválasztó szerepe gyengébb egy, a mikroterületen történő vizsgálatnál.

Abban az esetben, ha a mikroterületen végezzük el a vizsgálatot, elsőként ismét a relatív árak szórásához kell fordulnunk (8. melléklet). A magyar–ukrán relációban az átlagos szórás némileg alacsonyabb; 0,2152-es értéket vett fel. A golyós írón és a zsebszámológép kivételével minden esetben nagyobb az országok közötti árak változékonysága, mint az országon belüli. A termékek között a legalacsonyabb szórást a pulykamellfilénél (0,1295) jegyezhettem fel, míg a legmagasabbat a golyós írónál (0,3822). Ha az átlagos értékeket vesszük figyelembe, akkor ugyancsak minden esetben tetten érhető az államhatárok befolyásoló szerepe. A legerősebb változékonyságot a tartós fogyasztási cikkekénél (0,2671), míg a legalacsonyabbat a húsipari termékekénél (0,1338) mértem. Mindebből tehát az látható, hogy a mikroterületen végzett vizsgálatnál is meghatározó szerepe van az árak változékonyságának alakításában az államhatárnak.

Ezt követően a határszakasz mikroterületének határhatását vettem górcső alá, és azzal a hipotézissel éltem, hogy a határmentére leszűkített területen nem érzékelhető a jelenség. Az eredmények (12. melléklet) azonban azt bizonyítják, hogy a határ – határhatásban testet öltő – elválasztó szerepe a mikroterületen is tetten érhető, ám mérsékeltebb (46. ábra).

**46. ábra: A magyar–ukrán határszakasz makro- és mikroterületének határhatása**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012d; SSSU, 2013 alapján

*Az ábrából azt láthatjuk, hogy az átlagos határhatás-mutató 0,1279 (13,64%-os szórásnövelő hatás), mintegy 20%-kal alacsonyabb a makroterületen mértnél. A legnagyobb különbséget a tartós fogyasztási cikkek kategória mutatta, hiszen itt több mint 37%-kal volt alacsonyabb a határhatás. Érdekességként kell megjegyeznünk, hogy az egyéb élelmiszeripari termékek esetében pedig nagyobb volt a határhatás (25,6%-kal), mint a makroterületen.*

*Abban az esetben, ha a viszonylat átlagos értékét vesszük figyelembe, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a határ menti területeken élők gazdasági interakcióit egyértelműen formálja az államhatár. Jól látható azonban, hogy a jelenség kiterjedtsége némileg gyengébb, mint az országos összehasonlításban. A  $\beta_1$  paraméter minden esetben már 1%-on szignifikáns volt, és rendre pozitív értékeket vett fel. A modellem illeszkedése ( $R^2$ ) pedig ebben az esetben is magas (67,6%) volt.*

*A legmagasabb mikroterületi határhatás (0,2531) a kristálycukornál jelentkezett, míg a legalacsonyabbat (0,0561) a virágföldnél jegyezhetjük fel. A paraméterek értékei egyébként a késői burgonya, a tej, a tojás és az alma (élelmiszeripari termékek) kivételével rendre alacsonyabbak voltak, mint a makroterületen mérték.*

*Ettől függetlenül az eredmények egyértelműen bizonyítják, hogy a határ menti területek esetében az államhatárnak kisebb a befolyásoló szerepe az árak torzításában, mint az országos szintű vizsgálatnál. Az eredmények kiértékelésekor még egy fontos jellemvonásra kell felhívni a figyelmet. A korábban a makroterületnél feljegyzett negatív távolsági együtttható eltűnt (három esetben negatív volt az együtttható, de nem volt szignifikáns), amely a korábbi magyarázatot egyértelműen megerősíti.*

*Ezt követően megpróbáltam feltárni a határhatást előidéző tényezőket, és először a közös nyelv és a korábbi történelmi összetartozás szerepét vizsgáltam. Azzal, hogy az ukrán mintát három településre szűkítettem (Beregszász, Munkács, Ungvár) – a magyar települési kört viszont változatlanul hagytam – alacsonyabb határhatás-mutatót vártam a közös nyelv és a történelmi múlt lenyomata miatt.*

*Az eredmények azonban nem igazolták a  $\beta_1$  paraméter teljes eltűnését. A magyar–ukrán viszonylatban 0,1188-es (12,61%-os szórásnövekedés) átlagos határhatás-értéket tudtam kimutatni, amely arra engedett következtetni, hogy a határok elválasztó szerepe továbbra is érvényesül, és nem csak az idegen nyelv felelős a határhatás kialakulásáért (15. sz. melléklet). Mindebből emellett az is következik, hogy a határhatás jelensége azon területek esetében is jelen van, amelyek korábban egy államalakulathoz tartoztak. A  $\beta_1$  paraméter minden esetben 1%-on szignifikáns volt, és a modell illeszkedése ( $R^2$ )*

61,4% lett. A késői burgonya, a finomliszt, a tojás és az alma (egyéb élelmiszeripari termékek) kivételével minden termék esetében alacsonyabb volt a határhatás-mutató, mint a makroszintű minta esetében. A legalacsonyabb határhatás-mutatót a zsebszámológép (0,0361) esetében jegyezhettem fel, míg a legmagasabbat a kristálycukornál (0,2428). A termékcsoportonkénti átlagok ugyancsak rendre alacsonyabbak voltak, mint a makroterületen mért hasonló értékek, és az egyéb élelmiszeripari termék (0,1578) és szolgáltatás kategóriájában (0,1177) magasabb volt a határhatás, mint a tartós fogyasztási cikkekénél és a húsipari termékekénél.

Végezetül a nominális árfolyam szerepét kívántam értékelni a  $\beta_1$  paraméter alakulásában. Az volt a feltételezésem, hogy a határhatás-mutatója mögött esetlegesen a vizsgált országok eltérő inflációs rátája húzódik meg. Az eredmények azonban ismételen nem ezt igazolták (17. melléklet).

A modell 69,6%-os illeszkedése ( $R^2$ ) mellett a magyar–ukrán határszakasz esetében a paraméter 0,1555-es (16,82%-os szórásnövelő hatás) átlagos értéket vett fel, ami arról győzött meg, hogy a határhatást nem (csak) a nominális árfolyam változása okozza.

### **III.3.3. A magyar–román határszakasz határhatása**

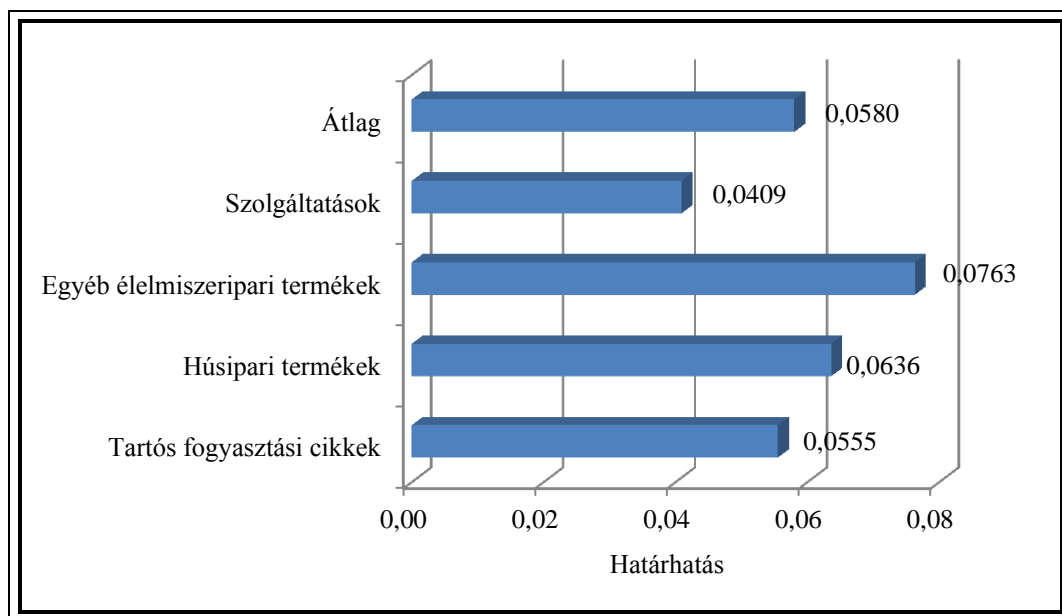
A magyar–román viszonylatban lefolytatott LOOP tesztelése is megerősíti a közelítő eljárás következtetéseit: az államhatárok még mindig torzítják a piaci hálózatokat, és negatívan befolyásolják a gazdasági interakciókat. A 9. melléklet szerint a relatív árak változékonysága összességében alacsonyabb Magyarországon (0,1748) és Románián (0,1324) belül, mint a két ország között (0,1941). A viszonylat esetében azonban már hét termékre nem teljesül ez a jellemvonás: golyós írón, zsebszámológép, papírtapéta, tojás, fitneszbérlet, uszoda-belépőjegy és szolárium. Abban az esetben, ha a termékcsoportok átlagos értékeit vesszük szemügyre, egyértelműen látható, hogy a tartós fogyasztási cikkek (0,2624) és a szolgáltatások (0,2511) esetében magasabb a Magyarországon belüli árak szórása. A magyar–ukrán viszonylathoz hasonlóan itt is egészen magas a nemzetközi kereskedelembe kerülő tartós fogyasztási cikkek és a „helyi előállítású” szolgáltatások árának változékonysága. A legalacsonyabb változékonyságot a magyar–román relációban a pulykamellfilé (0,1003), míg a legmagasabbat a golyós írón mutatja (0,3966).

A számok tehát továbbra is arról tanúskodnak, hogy átlagosan, minden terméket figyelembe véve nagyobb a relatív árak változékonysága a vizsgált országok között. Jól

látható azonban az a jellemvonás is, hogy több termék árának szórását már nem a lokáció alakítja. A magyar–ukrán viszonylathoz hasonlóan ismételten felbontottam az országok között és az országokon belül felvett szórásadatokat. Az eredményeket a 13. melléklet tartalmazza.

A számokból azt láthatjuk, hogy a magyar–román relációban már nem mutatkozik meg olyan erőteljesen a határhatás jelensége; a  $\beta_1$  paraméter értékei ugyan minden esetben rendre pozitívak és a tej, illetve a szolárium kivételével 1%-on szignifikánsak, átlagos értékük azonban „csak” 0,0580. Az alkalmazott modell illeszkedése ( $R^2$ ) 25,2% volt, ami az előző viszonylattal ellentétben arra enged következtetni, hogy az árak változékonyságának alakulását már legnagyobb részt nem az államhatár (és a távolság tényezője) okozza.<sup>71</sup> Az összes terméket figyelembe véve ebben a viszonylatban tehát 0,0580-es határhatás-mutató adódik, ami azt jelenti, hogy átlagosan 5,97%-kal növeli meg a „határ” az országhatáron átnyúló relatív árak szórását. A legalacsonyabb szignifikáns mutatót a fitnessbérletnél (0,0323), míg a legmagasabbat a késői burgonyánál (0,1280) jegyezhetjük fel. A különböző termékkategóriák határhatás-mutatóit a 47. ábra szemlélteti.

**47. ábra: A határhatás bizonyítása Magyarország és Románia határai mentén**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012d; INS, 2012 alapján

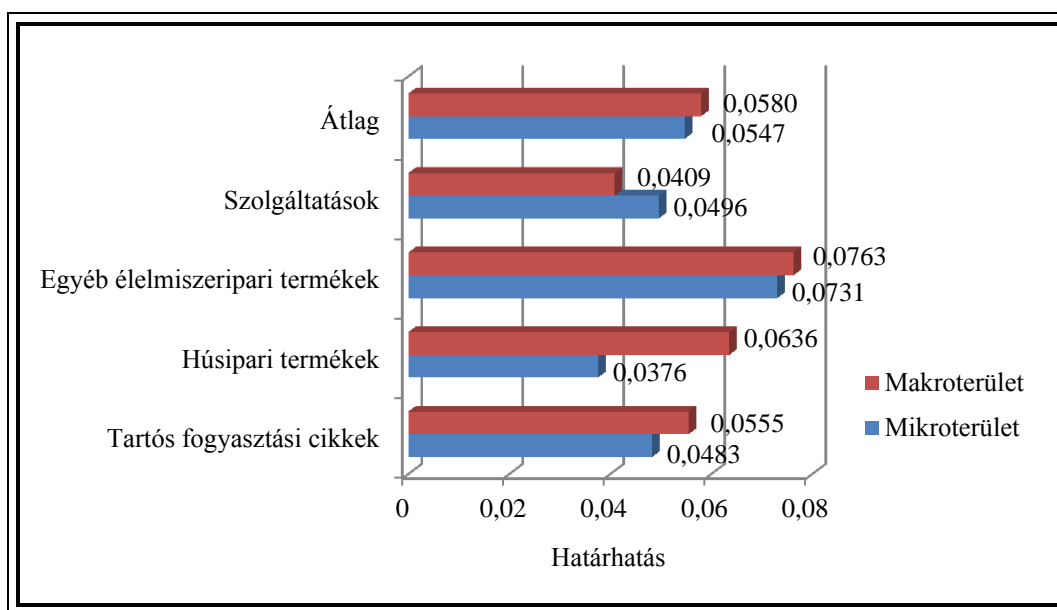
<sup>71</sup> Ki kell emelnem, hogy ebben a viszonylatban is több esetben negatív lett a távolság paramétere. A mikroszintű vizsgálatnál azonban pozitív értékeket vett fel, viszont egy kivételtől eltekintve nem lett szignifikáns.

A számokból azt láthatjuk, hogy a legnagyobb határhatás az egyéb élelmiszeripari termékek kategóriájában jelentkezik (0,0763), míg a legalacsonyabb a szolgáltatásoknál (0,0409). *Igaz tehát, hogy a Magyarországot és Romániát elválasztó államhatár befolyásolja a gazdasági interakciókat és a relatív termékárakat, az előző viszonylattal összehasonlítva azonban ez a jelleg jóval gyengébb.* Ennél a relációnál is fontos lehet annak meghatározása, hogy egészen pontosan milyen tényezők járulnak hozzá a még mindig létező határhatás alakulásához.

Az előző viszonylathoz hasonlóan a korábban már lehatárolt mikroterületen is elvégeztem a vizsgálatot. Ennek során elsőként ismételten a relatív árak szórásához fordultam (10. melléklet). *A magyar–román relációban az átlagos szórás a makroterülethez képest némileg alacsonyabb; 0,1476-es értéket vett fel.* Ismételten hét termék estében jelentkezett nagyobb országon belüli árváltozékonyság: golyós irón, zsebszámológép, vizespohár, virágföld, fitneszbérlet, szolárium, férfi hajvágás. A legalacsonyabb országok közötti szórást a pulykamellfilénél (0,0782), míg a legmagasabbat a golyós írónál (0,3365) jegyezhettem fel. A termék kategóriákhoz tartozó átlagos értékeknél a húsipari (0,0909) és az egyéb élelmiszeripari termékek (0,1604) ára mutatott nagyobb országok közötti változékonyságot, a tartós fogyasztási cikkeké (0,1942) és a szolgáltatásoké (0,1450), viszont országokon belül volt nagyobb. *Mindebből azt láthatjuk tehát, hogy a mikroterületen végzett vizsgálatnál is tetten érhető az államhatár szerepe az árak változékonyságának alakításában.*

Ezt követően a határszakasz mikroterületének határhatását vettem górcső alá, és ismételten azzal a hipotézissel éltem, hogy a határmentére leszűkített területen nem érzékelhető a jelenség. Az eredmények (14. melléklet) azonban ugyancsak azt bizonyították, hogy *a határ határhatásban testet öltő elválasztó szerepe a mikroterületen is tetten érhető, azonban mérsékeltebben (48. ábra).*

#### 48. ábra: A magyar–román határszakasz makro- és mikroterületének határhatása



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012d; INS, 2012 alapján

Az ábra tanúsága szerint, a mikroterületen mért átlagos határhatás-mutató 0,0547 (5,62%-os szórásnövelő hatás), mintegy 5,7%-kal alacsonyabb a makroterületen mértnél. A legnagyobb különbség a húsipari termékeknél (-40,9%) jelentkezett, míg a legyszerényebb az egyéb élelmiszeripari termékek kategóriájában (-4,2%). Meg kell jegyeznünk továbbá azt is, hogy a szolgáltatások esetében 21,3%-kal nagyobb lett a mikroterületen mért határhatás, mint a makroterületen. Abban az esetben, ha a viszonylat átlagos értékét vesszük figyelembe, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a határ menti területeken élők gazdasági interakcióit egyértelműen formálja az államhatár, a jelenség kiterjedtsége viszont már egészen gyenge. A  $\beta_1$  paraméter már nem minden esetben volt szignifikáns, ahol azonban annak bizonyult, rendre pozitív értékeket vett fel. A modellem illeszkedése ( $R^2$ ) ebben az esetben sem volt magas (22,1%). A legmagasabb mikroterületi határhatás (0,1065) az almánál jelentkezett, míg a legalacsonyabbat (0,0313) a pulykamellfilénél jegyezhetjük fel. A paraméterek értékei egyébként már a legtöbb termék esetében enyhén magasabbak voltak, mint a makroterületen mértek.

Az eredmények ebben az esetben is egyértelműen azt bizonyítják, hogy a határ menti területek esetében az államhatárnak jóval kisebb a befolyásoló szerepe az árak torzításában, mint az országos szintű vizsgálatnál.

Ezt követően ismét megpróbáltam feltárni a határhatást előidéző tényezőket, és először a közös nyelv és a korábbi történelmi összetartozás szerepét vizsgáltam. Azzal, hogy a román mintát négy településre szűkítettem (Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Temesvár) – a magyar települési kört viszont változatlanul hagytam – alacsonyabb határhatás-mutatót vártam a közös nyelv és a történelmi múlt lenyomata miatt.

*Az eredmények azonban ismételen nem igazolták a  $\beta_1$  paraméter teljes eltűnését. A magyar–román viszonylatban 0,0477-es (4,891%-os szórásnövekedés) átlagos határhatás-értéket tudtam kimutatni, amely arra engedett következtetni, hogy a határok elválasztó szerepe továbbra is érvényesül, és nem csak az idegen nyelv felelős a határhatás kialakulásáért (16. sz. melléklet). Mindebből az is következik, hogy a határhatás jelensége azon területek esetében is jelen van, amelyek korábban egy államalakulathoz tartoztak. A  $\beta_1$  paraméter négy esetben (zsebszámológép, virágföld, papírtapéta és szolárium) nem volt szignifikáns, az összes többi termékénél azonban már 1%-on az maradt. A modellem illeszkedése ( $R^2$ ) 22,7% volt. A termékeknél nem minden esetben kaptam alacsonyabb határhatás-mutatót, mint a makroszintű vizsgálat esetében. A legalacsonyabb értéket a golyós írón (0,0188) vette fel, míg a legmagasabbat a késői burgonya (0,1288).*

A termékcsopontonkénti átlagok – az egyéb élelmiszeripari termékek – kivételével egységesen alacsonyabb határhatást mutattak, mint az országok szintjén készített minta. Végezetül ismételen a nominális árfolyam szerepét kívántam értékelni a  $\beta_1$  paraméter alakulásában. *Ugyancsak azzal a feltételezéssel éltem, hogy a határhatás-mutató mögött esetlegesen a vizsgált országok eltérő inflációs rátája húzódik meg. Az eredmények azonban ismételen nem ezt igazolták (18. melléklet).*

*A modellem illeszkedése ( $R^2$ ) 25,5% volt, és a  $\beta_1$  paraméter átlagos értéke 0,0586-et vett fel (6,04%-os szórásnövelő hatás). Mindez ismételen arról győzött meg, hogy a határhatást nem (csak) a nominális árfolyam változása okozza.*

#### **III.4. ÖSSZEGZÉS**

A disszertáció empirikus kutatást tartalmazó fejezete elsőként Magyarország, Ukrajna és Románia szűkebben értelmezett határ menti területének bemutatására vállalkozott, és a legfrissebb statisztikai adatok tükrében is igazolni tudta az I.1.3. fejezet legfontosabb megállapításait.

*A keleti határok mentén perifériák érintkeznek egymással, viszont a gazdasági- és társadalmi átalakulás, a határok eltűnése és egyéb más tendenciák eltérően érintették a az államhatár magyar, illetve ukrán, román oldalát. Kárpátalját és a két romániai régiót olyan dinamikus peremként tarthatjuk nyilván, ahol az átalakulás számos kedvező területi folyamatot is elindított. Az Észak-alföldi és a Dél-alföldi régiók pedig rendkívül erős periférikus jellemvonásokkal rendelkeznek, és még a harmadik évezred elején sem mutatják az országon belüli felzárkózás jegyeit. Feltűnően vontatottan fejlődnek és nagy valószínűséggel további periferizálódással néznek szembe.*

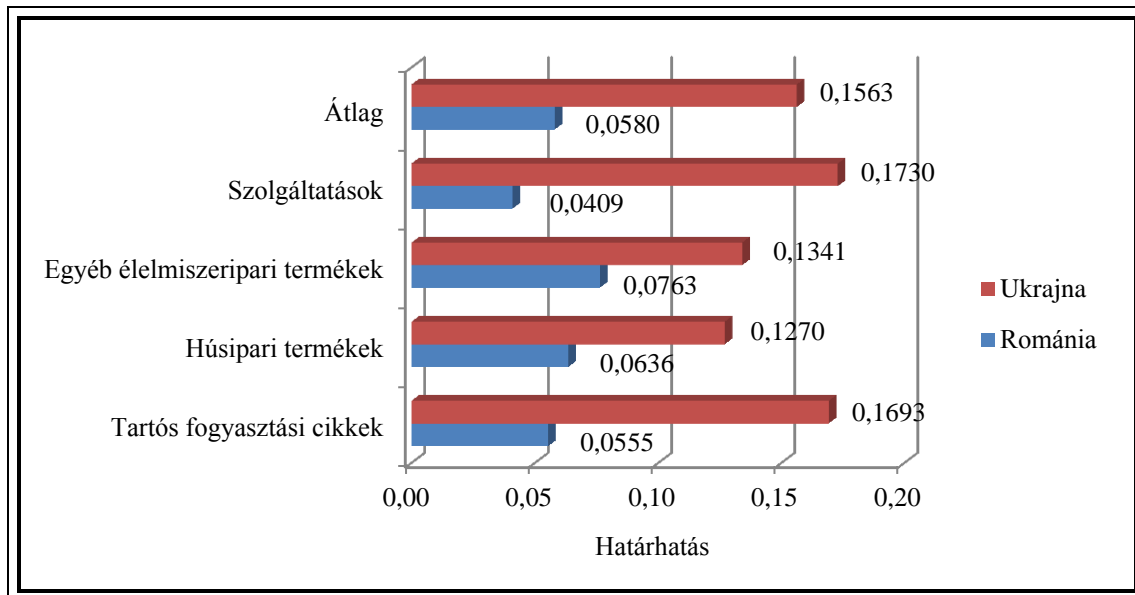
A határmentét érintő tanulmányok szintetizálása után a következő megállapításokat kell kiemelnünk. *Számottevő különbség van a magyar–ukrán és a magyar–román határszakasz átalakulása között. Magyarország és Ukrajna közös határszakasza ugyanis erőteljesen szűri és korlátozza a gazdasági interakciók kibontakozását, ezért nem meglepő, hogy a kutatási eredmények rendkívül vontatott átalakulásról és határmentesülésről számolnak be. Ezzel szemben a magyar–román határszakasz aktívabb: egyre szervesebb kapcsolat van a két oldal között, és a határok gazdasági szerepének mérséklődése egyértelműen tetten érhető. A kutatási eredmények egyöntetűen a határ menti kapcsolatok további fejlődését és a két oldal gazdasági integrációját vetítik előre.*

Az empirikus kutatásomban arra vállalkoztam, hogy hazánk szűken értelmezett gazdasági környezetében elsőként igazoljam a határmentesülés folyamatát. A gravitációs megközelítéssel arra tudtam rámutatni, *hogy Magyarország és a környező országok (makroszint) viszonylatában még mindig meghatározó, de csökkenő jelentőségű az államhatárok gazdasági interakciókat formáló szerepe.*

Hazánk és a szomszédos országok határainak átalakulását azon ún. közelítő eljárással végeztem el, amely pontosabb helyzetképet tudott adni az egyes határszakaszok átalakulásáról. A vizsgálat során arra a következtetésre jutottam, *hogy Magyarország határmentesülési folyamata erőteljes aszimmetriát mutat: néhány relációban gyenge a határok korlátozó szerepe, míg más viszonylatokban továbbra is erős. Már ebből a megközelítésből is látható volt továbbá, hogy a keleti határok átalakulása sem volt homogén. A magyar–ukrán államhatár ugyanis kb. háromszor jobban korlátozza a gazdasági interakciók kibontakozását, mint a magyar–román.*

Ezt követően tüzetesebben szemügyre vettem a keleti határmenté átalakulását és a LOOP jelenségének tesztelésével igazolni tudtam a közelítő eljárás eredményeit (49. ábra).

**49. ábra: A magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszok határhatásának összehasonlítása**



Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012d; SSSU, 2013; INS, 2012 alapján

*A kiskereskedelmi forgalomba kerülő termékek árai alapján végzett kutatás ugyanis arra tudott rámutatni, hogy a magyar–ukrán viszonylat határhatása közel háromszor akkora, mint a magyar–román viszonylaté.*

*Ezt követően a figyelmem a mögöttes okok feltárása felé fordult. Bizonyítani tudtam, hogy a határhatás a mikroszinten elvégzett vizsgálatnál is jelentkezik. A határ menti területen élő egyén életében a határ ugyan átjárhatóbbnak tűnik – erre utalt az alacsonyabb határhatás-mutató – viszont a mikroszintű vizsgálatnál is igazolható volt a határok büntető (elválasztó) hatása.*

*Később az is egyértelművé vált, hogy a határok torzító hatását nem a különböző nyelv okozza, és a határhatás a korábban területileg összetartozó téregységeknél is jelen van. Végezetül pedig a nominális árfolyam szerepét értékelve arra a következtetésre jutottam, hogy a határhatás jelenségét nem a vizsgált országok eltérő inflációs rátája eredményezi.*

Mindezzel igazolni tudtam a disszertáció további hipotéziseit. *Egyrészt a hazai és a szomszédos országok kontextusában is igazolni tudtam a határok gazdasági értelemben vett büntető hatását. Rá tudtam azonban mutatni, hogy a határmentesülés folyamatának eredményeképpen a határok gazdasági interakciókat korlátozó szerepe fokozatosan gyengül.* A korábbi és a saját kutatásaim szintetizálásának eredményeként a határok területi folyamatokban megjelenő büntető hatását ugyanakkor nem tudtam bizonyítani.

Egyértelművé vált, hogy *Magyarország államhatárai mentén a határmentesülés folyamata erőteljes heterogenitást mutat. Az eltérő területi dinamizmusok erőteljes lenyomatot hagynak/hagytak a keleti határok átalakulásán, és ennek eredményeképpen a magyar–ukrán relációban a határok gazdasági értelemben vett elválasztó hatása sokkal erőteljesebb, mint a magyar–román viszonylatban.*

Végezetül pedig árnyalni tudtam a kettős történelem létezésének jelenségét a határmentesülés folyamatában. *Megerősítettem ugyanis azt a hipotézist, hogy a határok elválasztó, ugyanakkor gyengülő szerepe az egyén mikroszférájában is megjelenik, azonban a folyamat intenzitása lassú. Az eltűnő határok még hosszasan – akár teljes makrogazdasági integritás mellett is – befolyásolhatják a gazdasági interakciók jellegét és irányát.*



#### IV. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

A disszertáció elméleti részében arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy az elméleti következtetések nem tudják egyértelműen megválaszolni a határmentesülés területi struktúrára érintő kérdéseit. Láthattuk, hogy a modellszerű megközelítések sokszor egymásnak is ellentmondanak. Ebből azt a következtetést vonhattuk le, hogy *kizárólag elméleti síkon nem tudjuk a területi folyamatokat leképezni és megérteni.*

A dolgozat következő fejezete az elméleti következtetések helyességét próbálta verifikálni. A határhatás és a piacpotenciál fogalmának bevezetése után két esettanulmány segítségével a következőkre hívta fel a figyelmet. *Nem véletlen, hogy nem következetes és egyöntetű az elméleti megközelítés, ugyanis sokszor a modellek alapfeltételei sem teljesülnek. Az esettanulmányokból pedig azt láthattuk, hogy minden határmentesítés más és más jellemvonásokkal rendelkezik, így sem az elméleti háttérből, sem pedig az empirikus kutatásokból nem lehet általánosítani.* Felhívtam továbbá a figyelmet arra, hogy *realisabb talajra kell helyezni a határok eltűnéséből fakadó előnyöket és hátrányokat, valamint nem szabad túlzó várakozásokkal élnünk a regionális integrációkkal szemben.*

Az empirikus kutatásból a hazai határmentesülési folyamatot ismerhettük meg. Láthattuk, hogy erősen aszimmetrikus Magyarország határai mentén a határok gazdasági értelemben vett elválasztó szerepének gyengülése. Ez a jellemvonás pedig leginkább az eltérő integrációs dinamikákkal magyarázható. Joggal merülhet/merülhetett fel ezt követően az a kérdés, hogy mi okozza a keleti határok mentén a magyar–ukrán viszonylat nagyobb határhatását. Ismételten elkerülve a leegyszerűsítő szemléletmódot, több, nehezen vagy egyáltalán nem számszerűsíthető tényezőre kell rámutatnom. Ukrajna jelenleg nem tagja az EU-nak, és szigorú (külső schengeni) határok választják el az európai integrációtól. Egy rövid időszaktól eltekintve, Ukrajna gazdasági és politikai orientációja keleti irányultságú. További magyarázó tényező lehet az ukrán gazdaság szerényebb mértékű világgazdasági orientációja és a magyar–ukrán kereskedelmi kapcsolatokban szereplő termékek homogenitása (PÁSZTOR, 2011a). Az okokat kereső számvetésből nem maradhat ki néhány, az egyének szintjén is jelentkező sajátosság: mentalitásbeli különbségek (a „szicsasz” szemlélet), a latin és a cirill betűs írásmód különbözősége, kulturális és vallási sajátosságok etc. Mindezen tényezők hozzájárultak/hozzájárulnak ahhoz, hogy a

magyar–ukrán határszakasz átalakulását felettébb vontatottnak titulálhassuk. Egyelőre nincs meg a valós alapja az intenzív határon átnyúló gazdasági kapcsolatok kialakulásának, ezért a közeljövőben nem is várhatjuk a magyar–ukrán határmente kölcsönös előnyökön nyugvó és dinamikus gazdasági fejlődését. Mindez persze azt is magában foglalja, hogy a trianoni határok által kettéosztott téregységek összeolvadása is csak egy rendkívül hosszú és számos nehézségi nyomatékkal terhelt folyamat eredménye lehet.

Ezzel szemben a magyar–román határszakasz átalakulása valódi sikertörténetként értékelhető. 2007-ben Románia csatlakozott az európai integrációhoz, és küszöbön áll a schengeni tagsága is. Románok százezrei dolgoznak Nyugat-Európában és Magyarországon, az ország kereskedelmi kapcsolatai pedig ugyancsak nyugati orientációt mutatnak. A határszakasz átalakulása és a román oldal dinamikus fejlődése megteremtheti tehát annak a lehetőségét, hogy a trianoni határok által elválasztott területek gazdasági és társadalmi értelemben újra összeolvadjanak, és akár már rövid távon is egy valóban integrált határ menti terület jöhessen létre. Ez pedig a későbbiekben még a hazai régiók fejlődését is erőteljesen katalizálhatja. Be kell látnunk azonban azt is, hogy az európai integráció által is katalizált határmentesülés csak a feltételrendszerét teremti meg a kétoldalú kapcsolatok kialakításának, és mint ahogyan a német–lengyel határszakasz esetében láthattuk, korántsem biztos, hogy önmagában képes a területi struktúra megváltoztatására.

A disszertáció empirikus kutatásának lezárása után nem szeretném lezárni a határok átalakulását és a határ menti területek fejlődésének kérdéskörét feszegető témakört. A későbbiekben kísérletet teszek a magyar–szerb, a magyar–horvát, a magyar–szlovén és magyar–osztrák határszakaszok határhatásának számszerűsítésére is. Szándékomban áll továbbá – a statisztikai adatszolgáltatás fejlődésének függvényében – regionális, vagy akár megyei szintre is kiterjeszteni a gravitációs vizsgálatot. Mindez elvezethet bennünket ahhoz, hogy teljes egészében értékelni tudjuk a magyarországi határmentesülést, és fel tudjuk tárni a közvetlen határmentén lejátszódó területi folyamat(ka)t, párhuzamo(ka)t. Ez megteremtheti továbbá az alapját annak is, hogy párhuzamot vonhassunk más országok, országcsoportok és határ menti területek átalakulásával.



## V. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

A disszertáció első fejezetében néhány fontosabb és a kutatás szempontjából releváns fogalom áttekintése után három közgazdasági elmélet következtetéseit szintetizálva a határmentesülés és a határ menti területek fejlődésére vonatkozóan konzekvens és határozott irányba mutató képet kívántam kialakítani. Az elméleti feltárás nyomán a következő tézis fogalmazható meg:

*1. Tézis: Jóllehet a közgazdaság-tudomány látványos fejlődési ívet írt le a területi folyamatok feltárásában és megértésében, önmaga továbbra sem képes egyértelmű és következetes válaszokat adni a határkutatás lényegi kérdéseire, tehát kizárólag közgazdasági elméletek mentén a határ menti területek fejlődését és a határmentesülési folyamatot leképezni túlzottan leegyszerűsítő.*

A második fejezetben arra tettem kísérletet, hogy számos empirikus kutatás segítségével értékeljem a korábban ismertetett elméleti keretet. Az kívántam elsődlegesen bizonyítani, hogy nem mindig helyesek a modellek alapfeltételei, és részben ebből kifolyólag a következtetéseik. Különböző országok és földrészek határmentesülési folyamatának megismerése után a következő tézist fogalmaztam meg:

*2. Tézis: Az egyes határtérségek fejlődési ívét a korábbi empirikus tapasztalatokra hagyatkozva csak töredékes sikerrel lehet megrajzolni. Minden egyes határ menti terület sajátos jellemvonásokkal rendelkezik, így a jellegadó tendenciák feltárásához az adott téregységre adaptált empirikus vizsgálat(ok)ra van szükség.*

Mivel nem kaptam egyértelmű válaszokat a határ menti területek átalakulásának legfontosabb kérdéseire, egy-egy esettanulmány segítségével, koncentráltan próbáltam két regionális integrációban a szomszédos határ menti területek határmentesülését bemutatni. Az ismertetett határ menti területek átalakulása nem volt homogén, és továbbra sem kaptam következetes és egyértelmű válaszokat. Ennek eredményeként a következő tézist fogalmaztam meg:

**3. Tézis:** *Nem tárható fel egyértelmű kauzális kapcsolat a regionális integrációk létrejötte/bővülése és a határ menti területek gazdasági integrációjának növekedése között. Az adott határ menti terület jövőképét sokkal inkább a korábbi gazdasági integráltság, gazdaságszerkezet, valamint a jelenlegi fejlettség foka határozza meg a regionális integráció horizontális bővülése során.*

Azt követően, hogy mind az elmélet, mind a gyakorlat a helyi szintre adaptált empirikus kutatás irányába mutatott, egy saját kutatási algoritmus mentén próbáltam leképezni a hazai határmentesülési folyamatot és annak területi következményeit. *A kutatási algoritmusomban a hazai határkutatásban eddig még közvetlenül nem alkalmazott módszereket használtam.* A gravitációs megközelítéssel és a közelítő eljárással a makroszféra határmentesülését, míg a LOOP segítségével a mikroszféra átalakulását vettem górcső alá. Vizsgálatom fókuszában Magyarország és a keleti határai álltak. Az eredményeim a következő tézis megfogalmazását tették lehetővé:

**4. Tézis:** *Magyarország és a szomszédos országok által alkotott gazdasági térben igazolható a határok gazdasági értelemben vett büntető hatása, mely a határmentesülés folyamatának eredményeképpen fokozatosan gyengül. A területi folyamatok esetében azonban a határok büntető hatása nem érhető tetten.*

Az empirikus kutatásomban ezt követően mélyebben kívántam értékelni hazánk keleti határainak átalakulását. A LOOP-módszerrel elvégzett vizsgálat megerősítette a gravitációs modellel készített eredményeimet, amit a következő tézisben foglalok össze:

**5. Tézis:** *Hazánk államhatárai mentén a határmentesülés folyamata erőteljes heterogenitást mutat, ami leginkább az eltérő integrációs dinamikáknak köszönhető. Az eltérő dinamizmusok erőteljesen hatottak a keleti határok átalakulására is, aminek eredményeképpen a magyar–ukrán viszonylatban a határok gazdasági értelemben vett elválasztó hatása sokkal erőteljesebb, mint a magyar–román viszonylat esetében.*

Végezetül a kutatási algoritmusom és a rendelkezésre álló adatok köre lehetővé tette, hogy a már a bevezető gondolatok között is szereplő Braudel-féle kettős történelem jelenségét értékeljem. A keleti határok mentén végzett kutatásom eredményeként mind

makroszinten, mind mikroszinten meg tudtam erősíteni a határok elválasztó szerepének létezését, a következő tézist fogalmazva meg:

*6. Tézis: Mindamellettt hogy makroszinten a politikai, gazdasági és társadalmi változásoknak köszönhetően a határok egyre kisebb mértékben töltik be elválasztó szerepüket, büntető hatásuk is kimutatható. Ez a jelenség az egyén mikroszférájában is megjelenik, tehát az eltűnő határok még hosszasan – akár teljes makrogazdasági integritás mellett is – befolyásolják a gazdasági interakciók jellegét és irányát.*

Vizsgálataimmal tovább kívántam árnyalni és bővíteni a Magyarországon folyó, de különösen a magyar–ukrán és a magyar–román határmenté átalakulására vonatkozó kutatási eredményeket. Hazai kontextusban elsőként tettem továbbá kísérletet az említett határszakaszok gazdasági értelemben vett elválasztó szerepének számszerűsítésére, a határhatás jelenségének közgazdaság-tudományi leképezésére.



## ÖSSZEFOGLALÁS

A mai világgazdaságban a globalizációs tendenciák, az erőközponti egyensúly változása, a regionális integrációk szerepének felértékelődése, a multinacionális vállalatok jelenléte és a technológiai haladás következtében eltűnő távolságok következtében az államhatárok és a közvetlenül az államhatárokkal érintkező területek is megváltozott helyzetbe kerültek. Ez a jellemvonás különösen igaz arra az európai integrációra – és azon belül Magyarországra –, ahol a korábban országokat, régiókat és gazdaságokat is elválasztó államhatárok oldódása talán már nem is lehetne relevánsabb kérdés.

Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi időben mind a hazai, mind a külföldi kutatók különböző elméleti megközelítések mentén próbálták a határok átalakulásának és a határ menti területek fejlődésének legfontosabb jellemvonásait bemutatni. Jelen disszertáció is erre a feladatra vállalkozott, ugyanis interdiszciplináris, de nagyobb részt közgazdasági megközelítés mentén próbálta a magyarországi, azon belül pedig a keleti határokat érintő határmentesülési folyamatot bemutatni.

Ehhez elsőként a tér kutatásában látványos fejlődést magáénak tudható közgazdasági elméleteket kívánta értékelni, és rámutatott, hogy a hagyományos telephelyelmélet, a kereskedelemelmélet és a NEG következtetései nem mutatnak egyirányba, és nem teszik lehetővé a területi folyamatok megértését. Nem szabad tehát elméleti megközelítéseken nyugvó egyoldalú és túlzottan leegyszerűsítő várakozásokat támasztanunk a területi struktúra átalakulásával kapcsolatosan, hiszen több tényező egymásra hatása eredményeképpen alakulnak ki a tényleges területi folyamatok

Ráadásul később, az elméleti keret tesztelésekor a második fejezetben az is felszínre került, hogy nem minden esetben jók a modellek alapfeltételezései, ezáltal a következtetések sem lehetnek minden esetben pontosak.

Az esettanulmányokat bemutató rész következtetése az volt, hogy feltétlenül át kell értékelnünk a hazai kontextusban is gyakorta megjelenő túlzott elvárásokat a regionális integrációk határmentesülésben és a határ menti területek fejlődésének katalizálásában betöltött szerepével kapcsolatosan. Az európai esettanulmányból azt is láthattuk továbbá, hogy a határok fizikai és gazdasági korlátozó szerepének leépítéséhez

hozzájárulhat ugyan az európai integráció, azonban korántsem biztos, hogy a gazdaság fejlődését is katalizálni tudja a határ menti területek esetében.

A disszertáció harmadik részében az empirikus kutatásra került sor. Ehhez elsőként a dolgozat fókuszában álló keleti határmentét mutattam be, a korábban készített empirikus kutatások eredményeinek szintetizálása mellett. Ezt követően igazolni tudtam a határmentesülés jelenségét a Magyarország és a környező országok által alkotott gazdasági térben, majd hazánk közvetlen határai mentén is. Rá tudtam mutatni továbbá, hogy heterogén volt a határok gazdasági értelemben vett szerepének elmosódása, vagyis bizonyos relációkban még mindig erőteljes az államhatárok elválasztó, kirekesztő és korlátozó szerepe. Kiemeltem, hogy az európai integrációban teljes jogú tagságot elnyert országok között is kimutatható a határhatás jelensége, mellyel a gazdasági és az integrációs folyamatok szűk keresztmetszetét tudtam bizonyítani.

Voltaképpen ugyanezt a jellemvonást tudtam feltárni a keleti határok mentén is. Az európai uniós tagságot 2007-ben elnyert Románia Magyarországgal alkotott államhatára már érezhetően kisebb mértékben korlátozza a határon átnyúló gazdasági interakciók kibontakozását, mint a schengeni külső határokat jelentő magyar–ukrán határszakasz. Az európai integráció és számos egyéb tényező tehát eddig hozzájárult ahhoz, hogy a magyar–román határszakasz összekötő és a határ menti kapcsolatok kialakítását elősegítő arculatot öltjön. A kiskereskedelmi árakat megjelenítő kutatás teljes egészében igazolni tudta a makroszinten készített és makro adatokat tartalmazó kutatási eredményeket, és rá tudott mutatni a határmentesülés mikroszintű vonatkozásaira is. A kutatási eredményekből azt láthattuk, hogy a közvetlenül a határ menti területen élők környezetében is kimutatható egy gyengébb határhatás, amely azt jelenti, a hogy szűkebben értelmezett határmente esetében jelen van az elválasztás-összekötés kettőssége, az elválasztó szerep azonban némileg gyengébb.

A keleti határokat érintő kutatásból tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar–román határszakasz elválasztó szerepének számottevő oldódása miatt akár már rövidebb távon is létrejöhet, illetve javulhat a határ menti területek közötti kapcsolattartás, amely elvezethet a határmente intenzív gazdasági fejlődéséhez.

Ezzel szemben azonban, a magyar–ukrán határszakaszon feltárt erőteljes határhatás a határon átnyúló kapcsolatokat megterhelő tehetetlenségi nyomatékokról tanúskodik.

Ennek tükrében valószínű, hogy az államhatárokat közvetlenül érintő területek egymás által katalizált fejlődése vontatott marad, és még hosszabb távon sem alakul ki egy valóban integrált határtérség

Munkámmal tehát igyekeztem átfogóan értékelni az elmélet és a modellek következtetéseit, számos empirikus tanulmány és két esettanulmány segítségével bemutattam a tényleges területi folyamatokat. Mindemellett a hazai kontextusban elsőként vállalkoztam a határok gazdasági interakciókat korlátozó szerepének számszerűsítésére.



## SUMMARY

Thanks to the all-pervasive globalisation tendencies, the continuous shifts in the power of economic gravity, the increasing role of regional integrations, the presence of multinational companies and disappearing distance led by technological advance, state borders and borderlands have changed quite significantly. This feature is peculiar to the European integration and Hungary where the transformation of the previously dividing state borders could not be more relevant. Therefore a large number of scholars has turned their attention to the metamorphosis of borders and the development of borderlands in the Hungarian and the world context. This dissertation undertakes the same task since – based on an interdisciplinary approach with economic theory bias – it tries to describe the transformation of borders in Hungary with special emphasis on the eastern borders.

First of all, it wanted to evaluate those economic theories which have seen a massive development recently. As a consequence it managed to point to the fact that the traditional location theory, trade theory and the NEG do not give comprehensive and clear-cut answers and do not enable us to fully understand the regional processes. In addition, when testing the theoretical framework it became obvious that the preconditions of the relevant models in some cases are faulty leading to wrong conclusions.

In the next section, I presented two case studies which called our attention to the fact that we definitely have to reevaluate those overly optimistic expectations which are so high even in the Hungarian context. Regional integrations are seen as a boon as far as their roles in the transformation of borders and catalysing the regional development are concerned. From the European case study it became obvious that the European integration could contribute to the dismantling of borders – in physical and economic terms as well – however its role in boosting the economic development of borderlands is quite unclear.

The third part of the dissertation contains the empirical research. First, I introduced the eastern borderlands of Hungary, Ukraine and Romania and later – focusing on the economic development and interactions – I managed to draw some conclusions. Secondly, I could verify the phenomenon of the transforming borders in the economic space of Hungary and the neighbouring countries and along the Hungarian borders as

well. Thirdly, I could point to the fact that the fading of borders in economic terms proved to be heterogeneous. As a consequence in certain relations the isolating, filtering and restricting role of borders is still strong. Later I emphasized that in case of Hungary and other members of the EU the border effect can be detected with which it became clear that there are some bottlenecks in the economic integration processes.

The same feature could be determined along the eastern borders of Hungary. The border between Romania – EU member since 2007 – and Hungary is much more permeable in economic and other terms than the Hungarian–Ukrainian one which is on the edge of the external Schengen zone.

The European integration and other factors have strongly contributed to the fact that the Hungarian–Romanian borderland could trigger the establishment of cross-border interactions. By testing the LOOP we could confirm those macro level results which were based on macro data and pointed to the micro scale aspects of the transformation of borders. It turned out that those who live close to the borders are affected by the border effect however, its magnitude is weaker. It means that the isolating effect of borders in economic terms is obvious but less distorting than that at national level.

As far as the transformation of the eastern borders is concerned we can draw the following conclusions. Since the Hungarian–Romanian border is becoming more and more permeable so the interactions of the two neighbouring borderlands could become even more frequent in the short run. Later this could lead to the intensive economic development of the border regions.

However, the sizeable border effect detected at the Hungarian–Ukrainian border strongly burdens the cross-border interactions. In this light, it is very likely that those positive regional tendencies which could trigger the economic development simply will not take place. So the formation of a highly integrated border region is far over the horizon.

All in all, with this dissertation I strived to evaluate the conclusions of theory and models. Later with the help of a number of empirical studies and two case studies I managed to shed some light on the real regional processes. Furthermore, this dissertation is the first which has tried to quantify the role of borders in hindering the expansion of economic interactions between two countries and borderlands.



## FELHASZNÁLT IRODALMAK JEGYZÉKE

1. Acemoglu, D. – Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail? The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Profile Books, New York, 529 p. (ISBN 978-184-668-430-2)
2. Alesina, A. – Spolaore, E. – Wacziarg, R. (2000): *Economic Integration and Political Disintegration*. *American Economic Review*. Vol. 90. Issue 5. pp. 615-623.
3. Alonso Villar, O. (1999): *Spatial distribution of production and international trade: A note*. *Regional Science and Urban Economics*. Vol. 29. Issue 3. pp. 371-380.
4. Amiti, M. (1998): *New Trade Theories and Industrial Location in the EU: A Survey of Evidence*. *The Oxford Review of Economic Policy*. Vol. 14. Issue 2. pp. 45-53.
5. Anderson, J. – O’Dowd, L. (1999): *Border, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance*. *Regional Studies*. Vol. 33. Issue 7. pp. 593-604.
6. Anderson, J. – Wever, E. (2003): *Borders, border regions and economic integration: One world, ready or not*. *Journal of Borderland Studies*. Vol. 18. Issue 1. pp. 27-28.
7. Anderson, J. B. (1996): *Trends in poverty in the post-war period in the U.S.–Mexico border region*. Association of Borderlands Scholars, Reno Nevada, April 17-20, <http://home.sandiego.edu/~joana/Journal/resume.html>, letöltés dátuma: 2006. május 13.
8. Anderson, J. B. (2003): *The U.S.–Mexico border: half century of change*. *The Social Science Journal*. Vol. 40. Issue 4. pp. 535-554.
9. Anderson, M. A. – Smith, S. (1999): *Canadian Provinces in World Trade: Engagement and Detachment*. *Canadian Journal of Economics*. Vol. 32. Issue 1. pp. 23-37.
10. Andresen, M. A. (2010): *The geography of the Canada-United States border effect*. *Regional Studies*. Vol. 44. Issue 5. pp. 579–594.
11. Antalóczy K. – Sass M. (2000): *Zöldmezős működőtőke-befektetések Magyarországon: statisztikai becslés, vállalati motivációk, gazdasági hatások*. *Külgazdaság*. 44. évf. 10. sz. pp. 4-19.
12. Antalóczy K. – Sass M. (2002): *Magyarország helye a közép-kelet-európai működő tőke beáramlásban – statisztikai elemzés*. *Külgazdaság*. 46. évf. 7-8. sz. pp. 33-53
13. Armbruster, H. – Rollo, C. – Meinhof, U. (2003): *Imagining Europe: everyday narratives in European border communities*. *Journal of Ethic and Migration Studies*. Vol. 29. Issue 5. pp. 885-899.
14. Arrighi, G. – Drangel, J. (1986): *The stratification of the world-economy: an exploration of the semiperipheral zone*. *Review*. Vol. 10. Issue 1. Summer, pp. 9-74.
15. Aschauer, W. (2003): *Egy „működő” schengeni határ: az államhatár szerepének átalakulása a német–dán határvidéken*. pp. 6-16. . In: *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. (Szerk. Süli-Zakar I.). Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 387 p.
16. Auer, R. A. (2013): *Product heterogeneity, cross-country taste difference and the consumption home bias*. Working Paper 13/01, Study Center Gerzense.
17. Balcsók I. – Dancs L. (2002): *Munkaerőpiaci kapcsolatok az Északkelet-Alföldön, különös tekintettel a magyar–ukrán határ mentére*. *Alföldi Tanulmányok*. 19. pp. 51-65.

18. Balcsók I. (2000): Hátrányos helyzetű társadalmi rétegek az Északkelet-Alföld határ menti térségeinek munkaerőpiacán. *Tér és Társadalom*. 14. évf. 2-3. sz. pp. 285-294.
19. Balcsók I. (2001): Sokasodó gondok – szerény lehetőségek az északkeleti határ menti munkaerőpiacán. pp. 170-215. In: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet- Alföldön.* (Szerk. Baranyi B.). MTA RKK, Pécs, 368 p. (ISBN 963-9052-20-5)
20. Baldwin, R. – Seghezza, E. (1996): *Growth and European Integration: Towards an Empirical Assessment.* Discussion Paper 1393, Centre for Economic Policy Research, London.
21. Balta, N. – Delgado, J. (2009): *Home Bias and Market Integration in the EU.* CESifo Economic Studies. Vol. 55. 1. pp. 110-144.
22. Baranyi B. (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér és Társadalom*. 13. évf. 4. sz. pp. 17-44.
23. Baranyi B. (Szerk.) (2001a): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* MTA RKK, Pécs-Debrecen, 368 p. (ISBN 963-9052-20-5)
24. Baranyi B. (2001b): *A határokon átnyúló fejlődés esélyei a Kárpátok Eurorégió működési területén. A gazdasági-társadalmi kapcsolatok alakulásának történeti összefüggései, helyzete és az együttműködés fejlesztésének lehetőségei, különös tekintettel Északkelet-Magyarországra.* MTA RKK, Debrecen, 266 p.
25. Baranyi B. (2004a): *Gondolatok a perifériaképződés történelmi előzményeiről és következményeiről.* *Tér és Társadalom*. 18. évf. 2 sz. pp. 1-21.
26. Baranyi B. (2004b): *A határmentiség dimenziói. Magyarország keleti államhatárai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 310 p. (ISBN 963-9542-20-2)
27. Baranyi B. (2004c): *The Hungarian–Romanian and the Hungarian–Ukrainian border regions.* Exlinea Newsletter 3. 10 p.
28. Baranyi B. (2007): *A határmentiség dimenziói Magyarországon.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 318 p. (ISBN 978-963-729-630-7)
29. Baranyi B. (Szerk.) (2008a): *Magyar–ukrán határregió – együttműködés az Európai Unió külső határán.* MTA RKK, Debrecen, 207 p. (ISBN 978-963-905-290-1)
30. Baranyi B. (Szerk.) (2008b): *Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói* 8. Nordex Kft. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 516 p. (ISBN 978-963-905-294-9)
31. Baranyi B. (2009b): *Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban.* *Tér és Társadalom*. 23. évf. 2. sz. pp. 25-43.
32. Baranyi B. (Szerk.) (2009a): *Kárpátalja – A Kárpát medence régiói.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 542 p. (ISBN 978-963-989-918-6)
33. Barjak, F. – Heimpold, G. (1999): *Development Problems and Policies at the German Border with Poland – Regional Aspects of Trade and Investment,* Discussion Paper, No. 101, Institute for Economic Research, Halle.
34. Barjak, F. (2001): *Regional Disparities in Transition Economics: A Typology for East Germany and Poland.* *Post-Communist Economies*. Vol. 13. Issue 3. pp. 289-311.

35. Barta Gy. (1990): Centrum–periféria folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében? pp. 170-188. In: Tér- idő- társadalom. (Szerk. Tóth, J.). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 500 p. (ISBN 963-8317-53-6)
36. Bartlett, W. (2009): Regional Integration and Free-Trade Agreements in the Balkans: Obstacles, Opportunities and Policy Issues, *Economic Change and Restructuring*. Vol. 42. Issue 1-2. pp. 25-46.
37. Beck, G. – Weber, A. (2003): How Wide Are European Borders? On the Integration Effects of Monetary Unions', Working Paper No. 2001/07 (Frankfurt, Germany: Centre for Financial Studies).
38. Becker, S. O. – Egger, P. – Ehrlich M. (2012): Too much of a good thing? On the growth effect of the EU's regional policy. *European Economic Review*. Vol. 56. Issue 4. pp. 648-668.
39. Behrens, K. – Thisse, J. F. (2007): Regional economics: A new economic geography perspective. *Regional Science and Urban Economics*. Vol. 37. Issue 4. pp. 457-465.
40. Beluszky P. (2002): Területi hátrányok és „kezelésük” Magyarországon (1900)–1948–1991. pp. 71-94. In: Vég kiárulás II. Társadalomföldrajzi tanulmányok. (Szerk. Beluszky P.). MTA RKK, Pécs, 231 p. (ISBN 963-9052-28-0)
41. Berend T. I. – Ránki Gy. (1979): Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. Az európai periféria és az ipari forradalom korában. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 509 p. (ISBN 963-2206-52-5)
42. Berényi I. (1988): A határ menti térségek kutatásának szociálgeográfiai aspektusai. pp. 58–61. In: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. (Szerk. Erdősi F. – Tóth J.): MTA Regionális Kutatások Központja– TS-2/2 Programiroda, Pécs–Budapest, 221 p.
43. Berghauer S. (2009): Turizmus. pp. 337-353. In: Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. (Szerk. Baranyi B.). MTA RKK, Pécs–Budapest, 541 p. (ISBN 978-963-989-918-6)
44. Berghauer S. (2011): A határmentiség és a turizmus sajátos összefüggései Kárpátalja magyarlakta településein. *Tér és Társadalom*. 25. évf. 4. sz. pp. 148-163.
45. Blahó J. (2011): A közoktatás általános és területi folyamatai a különböző hierarchiaszintű térségekben. PhD értekezés, kézirat, Pécs, 230 p.
46. Blanchard, O. – Katz, L. F. (1992): Regional evolutions. *Brookings Papers on Economic Activity*. Vol. 23. Issue 1. pp. 1-76.
47. Boggs, S. W. (1940): *International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems*. Columbia University Press, New York, 272 p. (ISBN 978-040-400-919-9)
48. Borsos B. (2001): Keljfeljancsi: a feje tetejére állított világ. *Falu*. 14. évf. 2. sz. pp. 15-21.
49. Boudeville, J. R. (1961): *Les espaces économiques*. Press Universitaire de France, Paris, 127 p.
50. Bourdieu, P. (1989): Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*. 4. évf. 1. sz. pp. 7-22.
51. Bradley, J. P. (2006): Toward and Understanding of Borderland Processes. *American Antiquity*. Vol. 71. Issue 1. pp. 77-100.
52. Brakman, S. – Garretsen, H. – Marrewijk, C. (2001): *An introduction to geographical economics*. Cambridge University Press, Cambridge, 350 p. (ISBN 978-052-177-967-8)

53. Braudel, F. (1985): Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII. század I., Gondolat, Budapest, 602 p. (ISBN 963-2816-15-3)
54. Braudel, F. (1996): A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I-III. kötet. Akadémiai Kiadó – Osiris, Budapest, 1465 p. (ISBN 963-0569-74-4)
55. Braudel, F. (2003–2004): Franciaország identitása. I-II. kötet. Helikon, Budapest, 617 p. (ISBN 963-2088-25-5)
56. Braudel, F. (2008): A kapitalizmus dinamikája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 131 p. (ISBN 978-963-078-632-4)
57. Brenton, P. – Vancauteren, M. (2001): The Extent of Economic Integration in Europe: Border Effects, Technical Barriers to Trade and Home Bias in Consumption, CEPS Working Paper Document, No. 171. 30 p.
58. Bröcker, J. (1984): How do International Trade Barriers affect Interregional Trade? pp. 219-239. In: Regional and Industrial Development Theories. (Eds. Anderson, A. E. – Isard, W. – Puu, T.). North-Holland, Amsterdam, 405 p. (ISBN 044-487-595-6)
59. Bröcker, J. (1998): How would an EU-membership of the Visegrád-countries affect Europe's economic geography? *Annals of Regional Science*. Vol. 32. Issue 1. pp. 91-114.
60. BRNO (2013): Foreign direct investment (FDI) in Romania.  
<http://www.bnro.ro/Foreign-direct-investment-%28FDI%29-in-Romania-3213.aspx>,  
letöltés dátuma: 2013. július 29.
61. Brubaker, R. (1996): Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge University Press, Cambridge, 202 p. (ISBN 978-052-157-649-9)
62. Brühlhart, M. – Koenig, P. (2006): New Economic Geography Meets Comecon: Regional Wages and Industry Location in Central Europe. *Economics of Transition*. Vol. 14. Issue 2. pp. 245-267.
63. Brühlhart, M. – Matthieu, C. – Pamina, K. (2004): Enlargement and the EU Periphery: The Impact of Changing Market Potential. Discussion Paper 270, Hamburg Institute of International Economics, Hamburg.
64. Brühlhart, M. (2011): The Spatial Effects of Trade Openness: A Survey. *Review of World Economics*. Vol. 147. Issue 1. pp. 59-83.
65. Brym, M. (2011): The Integration of European Union Borderlands: A Case Study of Polish Opinions on Cross-Border Cooperation along the Polish–German Border. *The University of the Fraser Valley Research Review*. Vol. 3. Issue 3. pp. 15-33.
66. Buettner, T. – Rincke, J. (2004): Labour Market Effects of Economic Integration: The Impact of Reunification in German Border Regions, CESifo Working Paper, 1179, Munich.
67. Burn, M. J. G. – Klaassen, F. J. G. M. (2002): Has the Euro increased trade? Discussion Paper, TI 2002-108/2, Tinbergen Institute.
68. Cassel, G. (1918): Abnormal deviations in international exchanges. *The Economic Journal*. Vol. 28. Issue December. pp. 413-415.
69. Ceglowski, J. (2003): The law of one price: intranational evidence for Canada. *Canadian Journal of Economics*. Vol. 36. Issue 2. pp. 373-400.

70. Chen, N. (2004): Intra-national versus international trade in the European Union: why do national borders matter? *Journal of International Economics*. Vol. 63. Issue 1. pp. 93-118.
71. Chidlow, A. – Salciuviene, L. – Young, S. (2009): Regional determinants of inward FDI distribution in Poland. *International Business Review*. Vol. 18. Issue 2. pp. 119-133.
72. Christaller, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Gustav Fischer: Jena, 331 p.
73. Clark, C. – Wilson, F. – Bradley, J. (1969): *Industrial Location and Economic Potential in Western Europe*. *Regional Studies*. Vol. 3. Issue 2. pp. 197-212.
74. Clark, T. (1994): National Boundaries, Border Zones and Marketing Strategy: A Conceptual Framework and Theoretical Model of Secondary Boundary Effects. *Journal of Marketing*. Vol. 58. Issue 3. pp. 67-80.
75. Clement, N. (2004): Economic Forces Shaping the Borderlands. pp. 41-61. In: *Challenged Borderlands. Transcending Political and Cultural Boundaries*. (Eds. Pavlakovich-Kochi, V. – Morehouse, B.J. – Wastl-Walter, D.). Ashgate, Aldershot, 302 p. (ISBN 978-075-464-093-6)
76. Clemente, J. – Pueyo, F. – Sanz, F. (2009): Market potential, European Union and growth. *Journal of Policy Modeling*. Vol. 31. Issue 5. pp. 719-730.
77. Collier, W. – Vickermann, R. W. (2001): *Labour Markets in EU Border Regions: The Case of Kent and Nord-Pas de Calais*, CERTE Working Paper 1., University of Kent at Canterbury, 11 p.
78. Cornelius, W. – Bustamante, J. (1989): *Mexican Migration to the United States: origins, consequences, and policy options*. Center for U.S. – Mexican Studies, University of California, San Diego, CA, 181 p. (ISBN 978-093-539-192-3)
79. Coughlin, C.C. – Novy, D. (2011): *Is the International Border Effect Larger than the Domestic Border Effect? Evidence from U.S. Trade*. Research Division Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper Series, 2009-057C, St. Louis.
80. Courlet, C. (1988) : The frontier: Cut or sewing? *Economie et Humanisme*, Fasc. 301.
81. Crucini, M. J. – Telmer, C. I. – Zachariadis, M. (2005): Understanding European Real Exchange Rates. *American Economic Review*. Vol. 95. Issue 3. pp. 724-738.
82. Czimre K. (2006): *Cross-Border Co-operation - Theory and Practice*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 146 p. (ISBN 963-4729-78-9)
83. Csaba L. (2013): Kérdőjelek a közgazdaságtanban és oktatásában. *Közgazdasági Szemle*. 60. évf. 1. sz. pp. 47-63.
84. Csatári B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. *Területi Statisztika*. 7. évf. 6. sz. pp. 532-544.
85. Cséfalvay Z. (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. IKVA Könyvkiadó Kft. Budapest, 366 p. (ISBN 963-7757-84-8)
86. Csordás L. (2001): Az Északkelet-Alföld határ menti területeinek turizmusa (helyzetelemzés). pp. 265-315. In: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet- Alföldön*. (Szerk. Baranyi B.). MTA RKK, Pécs, 368 p. (ISBN 963-9052-20-5)
87. Csordás L. (2003): Helyzetkép az Alföld turizmusáról. pp. 130-145. In: *Fenntartható fejlődés és az Alföld*. (Szerk. Baukó T. – Nagy I.). MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 147 p. (ISBN 963-5084-00-5)

88. Damijan, J. – Kostevc, C. (2002): The Impact of European Integration on Adjustment Pattern of Regional Wages in Transition Countries: Testing Competitive Economic Geography Models. Discussion Paper 118, Center for Transition Economics, 27 p.
89. Dammers, E. (2010) : Making territorial scenarios for Europe. *Futures*. Vol. 42. Issue 1. 785-793.
90. Dancs L. (2001): Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-Alföldön. pp. 257-294. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet- Alföldön. (Szerk. Baranyi B.). MTA RKK, Pécs, 368 p. (ISBN 963-9052-20-5)
91. Dancs L. (2003): Turizmus és üdülési szokások Kárpátalja határ menti településein a harmadik évezred küszöbén. pp. 169-178. In: Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. (Szerk. Süli-Zakar I.). Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 387 p.
92. Dascher, K. (2003): The Cross-Border Region Frankfurt (Oder)-Slubice: An Economic Perspective. Unpublished report for OECD,  
[http://www.vwl.unifreiburg.de/fakultaet/fiwiII/Dascher/OECD\\_Gutachten.pdf](http://www.vwl.unifreiburg.de/fakultaet/fiwiII/Dascher/OECD_Gutachten.pdf),  
 letöltés dátuma: 2011. december 4.
93. DESTATIS [Statistisches Bundesamt] (2012): German Trade with Poland.  
[www.destatis.de/FactsFigures/NationalEconomyEnvironment/ForeignTrade/TradingPartners/Currency.html](http://www.destatis.de/FactsFigures/NationalEconomyEnvironment/ForeignTrade/TradingPartners/Currency.html), letöltés dátuma: 2012. június 23.
94. Dillman, C. D. (1983): Border urbanization. pp. 252-258. In: *Borderlands sourcebook: a guide to the literature on northern Mexico and the American southwest*. (Eds. Stoddard, R. – Ellwyn, N. – Nostrand, R. – West, J.). University of Oklahoma Press, Norman, OK, 445 p. (ISBN 978-080-611-718-8)
95. Dimitrov, M. – Petrakos, G. – Totev, S. – Tsiapa, M. (2002): Cross-Border Cooperation in Southeastern Europe: The Enterprises' Point of View. *Eastern European Economies*. Vol. 41. Issue 5. pp. 5-25.
96. Disdier, A. C. – Head, K. (2008): The puzzling persistence of the distance effect on bilateral trade. *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 90. Issue 1. pp. 37-48.
97. Dittmer, J. (2003): European Re-union: Representation of Eastern Europe in NATO and EU Expansion. PhD Thesis, Florida State University.
98. Donnan, H. – Wilson, T. M. (1999): *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Berg, Oxford, 182 p. (ISBN 978-185-973-246-5)
99. Dreyhaupt-von Speicher, P. (2002): *Die Regionen Polens, Ungarns und der Tscheschischen Republik vor dem EU-Beitritt – Interregionale Disparitäten, Bestimmungsfaktoren und Lösungsansätze, Schriften zur Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik, Band 24*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 308 p.
100. Dusek T. (2004): A területi elemzések alapjai. *Regionális Tudományi Tanulmányok* 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 240 p. (ISSN 1585-1419)
101. Dusek T. (2007): A társadalomföldrajz és a regionális tudomány különbségeiről. *Tér és Társadalom*. 21. évf. 2. sz. pp. 137-140.

102. Dusek T. (2008): Vásárlóerőparitások, területi árkülönbségek, sörárak. Comitatus: önkormányzati szemle. 18. évf. 3. sz. pp. 73-82.
103. Éger Gy. (1993): Multietnikus határtérségek Közép-Európában. Régió, 4. évf. 3. sz. pp. 34-55.
104. Éger Gy. (2000): Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Szempontok a határrégiók vizsgálatának elméleti megközelítéséhez. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok PhD program, Budapest, 166 p.
105. Eke Pálné Z. I. (1990): Az országhatár menti terület népesedési folyamatai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. pp. 404-417. In: Tér- idő- társadalom. (Szerk. Tóth J.). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 500 p. (ISBN 963-8317-53-6)
106. Elizondo, P. L. – Krugman, P. (1996): Trade Policy and Third World Metropolis. Journal of Development Economics. Vol. 49. Issue 1. pp. 137-150.
107. Elton, H. (1996): Defining Romans, Barbarians and the Roman Frontier. pp. 126-135. In: Shifting Frontiers in Late Antiquity. (Eds. Mathiesen, R. W. – Sivan, H. S.). Ashgate Publishing Company, Hampshire, 384 p. (ISBN 978-140-944-149-6)
108. Engel, D. (1999): Der Einfluß der Grenznähe auf die Standortwahl von Unternehmen. Eine theoretische Analyse und empirische Befunde für Ostdeutschland. In: Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung. Discussion Paper, No. 99-18., Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung GmbH, Mannheim
109. Engel, C. – Rogers, J. H. (1996): How wide is the border? American Economic Review. Vol. 86. Issue 1. pp. 1112-1125.
110. Enyedi Gy. (1978): Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 292 p. (ISBN 963-2206-45-2)
111. Enyedi Gy. (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hirscher Rezső, Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 138 p. (ISBN 963-0471-21-3)
112. Enyedi Gy. (2003): Európa peremén? A III. Alföld Kongresszuson (2003. november 28-29. Békéscsaba) elhangzott bevezető előadás kézírata, 8 p.
113. Enyedi Gy. (2004): Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. Magyar Tudomány. 111. évf. 9. sz. pp. 935-941.
114. Erdősi F. – Tóth J. (1988): A határmenti térségek kutatásáról. pp. 18-30. In: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. (Szerk. Erdősi F. – Tóth J.): MTA Regionális Kutatások Központja– TS-2/2 Programiroda, Pécs–Budapest, 221 p. (ISBN 963-8371-28-5)
115. Erdősi F. (2002): A határmenti térségek kutatásáról. In: Pál, Á. (Szerk.): Héthatáron: Tanulmányok a határ menti települések földrajzából, SZEK JGYF Kiadó, Szeged, pp. 43-60. (ISBN 963-9167-74-6)
116. Evans, C. L. (2003): The economic significance of national border effects. American Economic Review. Vol. 93. Issue 4. pp. 1291–1312.
117. Faiña, J. A. – Garcia-Lorenzo, A. – López-Rodríguez, J. (2005): The Powers of the Central Governments and the Problems of Enlarging and Deepening the European Union: An Essay of Constitutional Political Economy. Constitutional Political Economy. Vol. 16. Issue 4. pp. 369-386.

118. Faiña, J. A. – López-Rodríguez, J. (2004): European Regional Policy and Backward Regions: Implications Towards EU Enlargement. *European Journal of Law and Economics*. Vol. 18. Issue 1. pp. 5-32.
119. Faiña, J. A. – López-Rodríguez, J. (2006): Does distance matter for determining regional income in the European Union? An approach through market potencial concept. *Applied Economics Letters*. Vol. 13. Issue 6. pp. 385-390.
120. Feenstra, R. (2002): Border Effect and thr Gravity Equation: consistent methods for estimation. *Scottish Journal of Political Economy*. Vol. 49. Issue 5. pp. 23-43.
121. Fehér A. – Dorgai L. (1998): A vidék eltartó-képességének stabilizálása, regionális összefüggései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, pp. 7-43.
122. Fidrmuc, J. – Fidrmuc, J. (2009): Foreign languages and trade. CEPR Discussion Paper, No. DP7228, 30 p.
123. Fischer, P. A. – Straubhaar, T. (1996): Migration and Economic Integration in the Nordic Common Labour Market Anniversary Issue: 40 Years of the Nordic Common Labour Market. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 248 p. (ISBN 929-1207-373)
124. Fitzgerald, J. – Quinn, T.P. – Whelan B.J. – Williams, J. A. (1988): An Analysis of Cross-border Shopping. Dublin Economic & Social Research Institute, Dublin, 108 p. (ISBN 978-070-700-096-1)
125. Flam, H. – Nordström, H. (2006): Trade volume effects of the euro: aggregate and sector estimates. Seminar paper No. 746, Institute for International Economic Studies Stockholm University.
126. Friedman, G. (2009): The Next 100 Years: A Forecast for the 21<sup>st</sup> Century. Anchor, New York, 253 p. (ISBN 978-076-792-305-7)
127. Friedmann, J. (1966): Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, 279 p. (ISBN 978-026-206-013-4)
128. Frisnyák S. (1979): A „keleti kapu” (A záhonyi átrakókörszet). Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei földrajzi olvasókönyv, II. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, pp. 106-110.
129. Frisnyák S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 212 p. (ISBN 963-1867-84-6)
130. Fujita, M. – Mori, T. (1996): The role of ports in the making of major cities: Self-agglomeration and hub-effect. *Journal of Development Economics*. Vol. 49. Issue 1. pp. 93-120.
131. Fujita, M. – Krugman, P. – Venables, A. (1999): The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade, MIT Press, Cambridge MA, 367 p. (ISBN 978-026-256-147-1)
132. GCD (2013): Great Circle Distance Calculator, <http://williams.best.vwh.net/gccalc.htm>, letöltés dátuma: 2013. január 10.
133. Ghauri Pervez, N. – Gronhaug, K. (2011): Kutatásmódszertan az üzleti tanulmányokban. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest, 294 p. (ISBN 978-963-058-978-9)
134. Giersch, H. (1949/1950): Economic Union Between Nations and the Location of Industries. *The Review of Economic Studies*. Vol. 17. Issue 2. pp. 87-97.
135. Goldberg, P. K. – Verboven, F. (2005): Market integration and convergence to the Law of One Price: evidence from the European car market. *Journal of International Economics*. Vol. 65. Issue 1. pp. 49-73.

136. Gorzelak, G. – Jalowiecki, B. – Kuklinski, A. (1992): Restructuring of Polish regions in a European context. pp. 502-512. In: Dilemmas of Regional Policies in Eastern and Central Europe. (Eds. Gorzelak, G. – Kuklinski, A.). University of Warsaw, Warsaw, 512 p. (ISBN 978-839-002-838-5)
137. Gorzelak, G. (1996): The Regional Dimension of Transformation in Central Europe – Regional Policy and Development 10. Regional Studies Association, Jessica Kingsley Publishers, London 160 p. (ISBN 978-011-702-367-3)
138. Guichonnet, P. – Raffestin, C. (1974): Géographie des frontières. PUF, Paris, 223 p.
139. Haaparanta, P. (1998): Regional concentration, trade and welfare. Regional Science and Urban Economics. Vol. 28. Issue 4. pp. 445-463.
140. Haggett, P. (1979): Geography on modern synthesis. Harper International Edition, New York, 627 p. (ISBN 978-006-042-578-4)
141. Haggett, P. (2006): Geográfia – Globális szintézis. Typotex Kiadó, Budapest, 842 p. (ISBN 963-9548-60-X)
142. Hajdú Z. (2000): A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. pp. 163-173. In: A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. (Szerk. Horváth Gy.). MTA RKK, Pécs, 227 p. (ISBN 963-9052-15-9)
143. Hajdú Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 334 p. (ISBN 963-9123-55-2)
144. Halmi E. – Kincses Á. – Nagyné F. E. (2006): Nemzetközi vándorlás 1995-2005. KSH, Budapest, p. 112. (ISBN 963-2156-34-X)
145. Hansen, N. (1977): Border Regions: A Critique of Spatial Theory and a European Case Study. Annals of Regional Science. Vol. 11. Issue 1. pp. 1-14.
146. Hansen, N. (1983): International Co-operation in border regions: an overview and research agenda. International Regional Sciences Review. Vol. 8. Issue 3. pp. 255-270.
147. Hanson, G. (1996): Integration and the Location of Activities: Economic Integration, Intra-industry Trade, and Frontier Regions, European Economic Review. Vol. 40. Issue 3. pp. 941-949.
148. Hanson, G. (1998a): Regional Adjustment to Trade Liberalisation, Regional Science and Urban Economics. Vol. 28. Issue 4. pp. 419-444.
149. Hanson, G. (1998b): Market Potential, Increasing Returns, and Geographic Concentration, NBER Working Paper, No. 6429.
150. Hanson, G. (2001): U.S.–Mexico Integration and Regional Economies: Evidence from Border-City Pairs. Journal of Urban Economics. Vol. 50. Issue 2. pp. 259-287.
151. Hanson, G. (2005): Market potential, increasing returns and geographic concentration. Journal of International Economics. Vol. 67. Issue 1. pp. 1-24.
152. Hanusz Á. – Pristyák E. (2007): Ukrán-magyar településközi kapcsolatok a Szatmár-Beregi területeken, különös tekintettel a turizmusra. pp. 345-352. In: Határok és Európai régiók. (Szerk. Szónokyné A. G.). Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 581 p. (ISBN 978-963-482-825-9)
153. Hardi T. – Tóth K. (Szerk.) (2008): Határaink mentén – A szlovák-magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálata. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 283 p. (ISBN 978-808-924-932-9)

154. Hardi T. (2000): Államhatárok és regionális együttműködések. pp. 595-615. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. 615 p. (Szerk. Horváth Gy. – Rechnitzer J.). MTRA RKK, Pécs. (ISBN 963-9052-18-3)
155. Hardi T. (2001): A határ és a határ menti együttműködések a kialakuló határrégiókban: Doktori értekezés tézisei, Pécsi Tudományegyetem, Pécs-Győr, 32 p.
156. Hardi T. (2008): A határtérség térszerkezeti jellemzői. Tér és Társadalom. 22. évf. 3. sz. pp. 3-25.
157. Harris, C. (1954): The Market as a Factor in the Localization of industry in the United States, *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 44. Issue 4. pp. 315-348.
158. Harris, J. – Todaro, M. (1970): Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis, *American Economic Review*. Vol. 60. Issue 1. pp. 126-142.
159. Haskel, J. – Wolf, H. (2001): Law of One Price – A Case Study. *Scandinavian Journal of Economics*. Vol. 103., pp. 545-558.
160. Head, K. – Mayer, T. (2000): Non-Europe: The Magnitude and Causes of Market Fragmentation in Europe. *Weltwirtschaftliches Archiv*. Vol. 136. Issue 2. pp. 285–314.
161. Head, K. – Mayer, T. (2002): Illusory border effects: Distance mismeasurement inflates estimates of home bias in trade. Working Paper No. 2002-01. Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales (CEPII), Paris.
162. Head, K. – Mayer, T. (2006): Regional wage and employment responses to market potential in the EU. *Regional Science and Urban Economics*. Vol. 36. Issue 5. pp. 573-594.
163. Heigl, F. (1978): Ansätze einer Theorie der Grenze. *Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Raumforschung und Raumplanung (Bd.26)*: Wien.
164. Heimpold, G. (2000): Consequences of an Opening Border for the Regional Policy in a Border Region: The Case of the German Border with Poland, Halle, Institute for Economic Research Discussion Paper, 25 p.
165. Heimpold, G. (2003): Zur Ausstattung der deutschen Regionen entlang der Grenze zu Polen mit wichtigen Wachstumsfaktoren. *Wirtschaft im Wandel*. Vol. 9. Issue 7. pp. 215-223.
166. Helble, M. (2006): Border effect estimates for France and Germany combining international trade and intra-national transport flows. HEI Working Paper No: 13/2006.
167. Helliwell, J. (1998): How Much do National Borders Matter? The Brookings Institution, Washington, 153 p. (ISBN 978-081-579-148-5)
168. Henderson, V. – Thisse, J. F. (Eds.) (2004): *Handbook of Regional and Urban Economics. Cities and Geography*. Vol. 4., Elsevier, Amsterdam, 1082 p. (ISBN 978-008-049-512-5)
169. Henderson, V. (1982): Systems of cities in closed and open economies. *Regional Science and Urban Economics*. Vol. 12. Issue 3. pp. 325-350.
170. Herfert, G. (2007): Regionale Polarisierung in der demographischen Entwicklung in Ostdeutschland. *Raumforschung und Raumordnung*. Vol. 65. Issue 5. pp. 435-455.
171. Herzog, L. A. (1990): Where North Meets South: Cities, Space and Politics on the US–Mexico Border. University of Texas, Austin, 289 p. (ISBN 978-029-279-053-7)
172. Hevesi A. – Kocsis K. (2003): A magyar–szlovák határvidék földrajza. *Lilium Aurum*, Dunaszerdahely, 207 p. (ISBN 808-0621-68-3)

173. Hobsbawm, E. (2006): A történelemről, a történetírásról. Napvilág Kiadó, Budapest, 320 p. (ISBN 963-9350-48-6)
174. Hoover, E. (1948): The Location of Economic Activity. McGraw-Hill Book Company Inc., Berkshire, 336 p.
175. Horga, I. – Süli-Zakar I. (Szerk.) (2006): Challenges and Perspectives. – Regional and Euroregional Issues in the New Europe. Institute for Euroregional Studies Oradea-Debrecen, Metropolis Srl. Oradea, 198 p. (ISBN 978-973-759-201-9)
176. Horga, I. – Süli-Zakar I. (Szerk.) (2010): Cross-Border Partnership with Special Regard to the Hungarian-Romanian-Ukrainian Tripartite Border. University of Oradea Press, Oradea-Debrecen, 264 p. (ISBN 978-606-100-153-8)
177. Horn P. (2003): Agrárgazdaság – EU kitekintéssel. Mindentudás Egyeteme előadássorozat, 2003. február 24., Budapest. <http://videa.hu/video/tudomany-technika/agrargazdasag-eu-kitekintess-2003.02.24.-mindentudas-do9Z1U8MoCbV5E00>, letöltés dátuma: 2013. június 19.
178. Horváth J. – Rátvai A. – Botond D. (2008): The border effect in small open economies. Economic Systems. Vol. 32. Issue 1. pp. 33-45.
179. Huber, P. (2004): An Empirical Analysis of the Regional Effect of European Integration. In: The Impact of Integration on Wages and Employment in Border Regions Regional Labour Market Adjustments in the Accession Candidate Countries Workpackage, No. 6, pp. 14-43.
180. Imre G. (2008): Kárpátalja gazdasági fejlődésének perspektívái az Európai Unió keleti bővítésének tükrében. EU Working Papers. Vol. 11. Issue 1. pp. 71-81.
181. Imre G. (2009): Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja: periférikus helyzetű megyék az EU külső határán. EU Working Papers. Vol. 12. Issue 1. pp. 67-77.
182. Imre G. (2012): A kárpátaljai magyar tőkebefektetések sajátosságainak vizsgálata a magyar–ukrán határtérség társadalmi-gazdasági folyamatainak tükrében. Doktoir (PhD) értekezés kézirat, Győr, 256 p.
183. INS (2013): Employment rate of labour resources by macroregions, development regions and counties. <https://statistici.insse.ro/shop/index.jsp?page=tempo2&lang=en&context=15>, letöltés dátuma: 2013. augusztus 4.
184. INS (2012): Economic Statistics – Prices. <https://statistici.insse.ro/shop/?lang=en>, letöltés dátuma: 2012. november 25.
185. Internet 1: A határőrizetről és a határőrségről szóló törvény (1997. évi XXXII. törvény, 3. § (1)) <http://www.complex.hu/kzldat/t9700032.htm/t9700032.htm>, letöltés dátuma: 2013. augusztus 31.
186. Internet 2: Statistical Office of Uzghorod. [www.stat.uz.ua](http://www.stat.uz.ua), letöltés dátuma: 2013. július 27.
187. Jakobi Á – Kiss J. P. (2003): A lakossági jövedelmek kistérségi becslése. pp. 55-86. In: Kistérségi mozaik. Regionális Tudományi Tanulmányok 8. (Szerk. Nemes Nagy J.). ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 144 p. (ISSN 1585-1418)

188. Janssen, M. (2000): Borders and Labour-Market Integration: Where is the Differences between Interregional and Cross-border Mobility? pp. 47-68. In: Borders, Regions, and People. European Research in Regional Science. (Eds. van der Velde, M. – van Houtum, H.). Pion, London, 260 p. (ISBN 978-085-086-171-6)
189. Jeggle, U. (1992): Határ és identitás. Régió. 2. évf. 1. sz. pp. 3.18.
190. Jordan, P. – Klememčić, M. (2003): Transcarpathia – Bridgehead or Periphery? Eurasian Geography and Economics. Vol. 44. Issue 7. (October-November), pp. 497-513
191. Jordan, P. – Klememčić, M. (2004): Transcarpathia – Bridgehead or Periphery? Wiener Osteuropastudien, Bd. 16., Peter Lang, Wien, 336. p. (ISBN 978-082-046-051-2)
192. Jurča, M. (2013): Frontier Worker Isolated Phenomenon or Regional Economic Asset. pp. 149-160. In: The Frontier Worker – new perspectives on the labor market in the border regions. (Eds. Popoviciu, A. C. – Cigan, D.). Editura C.H. Beck, Bucharest, 286 p. (ISBN 978-606-180-181-7)
193. Kaczmarek, T. – Strykiewicz, T. (2006): Grenzüberschreitende Entwicklung und Kooperation im deutschpolnischen Grenzraum aus polnischer Sicht. Europa Regional. Vol. 14. Issue 2. pp. 61-70.
194. Kallioras, D. – Topaloglou, L. – Venieris, S. (2009): Tracing the Determinants of Economic Cross-border interaction in the European Union. SPATIUM International Review. Vol. 21. Issue 1. pp. 1-10.
195. Kanbur, R. – Zhang, X. (2005): Fifty Years of Regional Inequality in China: a Journey Through Central Planning, Reform, and Openness. Review of Development Economics. Vol. 9. Issue 1. pp. 87-106.
196. Karácsonyi D. – Kincses Á. (2010): Ukrán állampolgárok magyarországon: nemzeti összetartozás és gazdasági kényszer. Területi Statisztika. 13. évf. 3. sz. pp. 334-349.
197. Keating, M. – Loughlin, J. – Deschouwer, K. (2003): Culture, Institutions and Economic Development. A Study of Eight European Regions, Edward Elgar, Aldershot, 196 p. (ISBN 978-184-542-227-1)
198. Keeble, D. – L. Owens, P. – Thompson, C. (1982): Regional Accessibility and Economic Potential in the European Community. Regional Studies. Vol. 16. Issue 6. pp. 419-432.
199. Kész A. (2008): Kárpátaljai diplomás betelepülők az észak-alföldi régióban. Határhelyzetek. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, pp. 155-167.
200. Kincses Á. (2009): A Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése. Tér és Társadalom, 23. évf. 1. sz. pp. 119-131.
201. Kiss J. P. (2000): Illúziók nélkül. A határátkelőhelyek szerepe a határ menti kapcsolatok alakulásában az ukrán, a román és a szerb határszakaszon az 1990-es években. Tér és Társadalom. 14. évf. 1. sz. pp. 179-192.
202. Knaap, T. – Oosterhaven, J. (2011): Measuring the welfare effects of infrastructure: A simple spatial equilibrium evaluation of Dutch railway proposals. Research in Transportation Economics. Vol. 31. Issue 1. pp. 19-28.
203. Kobolka I. (2000): A határ menti területek biztonságára ható tényezők kiemelten a migráció negatív hatásai. pp. 113-120. In: Határok és Régiók. (Szerk. Szónokyné A. G.). Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged, 515 p. (ISBN 978-963-482-825-9)

204. Komádi M. (2005): Az osztrák–magyar határ funkciójának időbeli változása. pp. 139-148. In: Kisközségtől az eurorégióig. Tiszteletkötet Prof. dr. Süli-Zakar István 60. születésnapjára. (Szerk. Czimre K.). Didakt Kft., Debrecen, 305 p. (ISBN 963-8665-34-3)
205. Kovács A. (2010): Kereskedelem határok nélkül – A határ menti kiskereskedelem sajátosságai a szlovák–magyar határtérség nyugati felében. PhD-tézisek. Széchenyi István Egyetem, RGDI, Győr, 30 p.
206. Kovács Z. (2002): Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt-szocialista átmenet idején. Földrajzi Közlemények. 126. évf. 1-4. sz. pp. 57-77.
207. Kozma F. (1998): A félperiféria. Aula Kiadó, Budapest, 334 p. (ISBN 963-9078-80-8)
208. Kozma G. (2006): Changes in income conditions in the border area of the North Great Plain Region. pp. 307-315. In: Regional Development in the Romanian-Hungarian Cross-border space – From National to European Perspective. (Eds. Horga, I. – Süli-Zakar I.). Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen, 420 p. (ISBN 963-4730-35-3)
209. Krätke, S. (1996): Where east meets west: the German–Polish border region in transformation. European Planning Studies. Vol. 4. Issue 6. pp. 647-682.
210. Krätke, S. (2004): City of talents? Berlin’s regional economy, socio-spatial fabric and ‘worst practice’ urban governance. International Journal of Urban and Regional Research. Vol. 28. Issue 3. pp. 511-529.
211. Krätke, S. (1995): Stadt-Raum-Ökonomie. Einführung in aktuelle Problemfelder der Stadtökonomie und Wirtschaftsgeographie. Basel, Boston, Berlin: Birkhauser, 261 p. (ISBN 978-376-435-192-2)
212. Krätke, S. (2003): The regional impact of EU Eastern enlargement. pp. 61-83. In: Recent advances in urban and regional studies. (Ed. Domański, R.). Polish Academy of Sciences, Studia Regionali, Warszawa, 236 p. (ISBN 978-839-173-772-9)
213. Krugman, P. (1991b): Geography and Trade. MIT Press, Cambridge, Massachusetts. (Magyarul megjelent: 2003. Földrajz és kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest), 162 p. (ISBN 978-963-194-079-4)
214. Krugman, P. – Hanson, G. (1993): Mexico–US free trade and the location of production. pp. 163-168. In: The Mexico–US Free Trade Agreement. (Ed. Garber, P. M.). MIT Press, 317 p. (ISBN 026-207-152-5)
215. Krugman, P. – Livas Elizondo, R. (1996): Trade policy and the Third World Metropolis. Journal of Development Economics. Vol. 49. Issue 1. pp. 137-150.
216. Krugman, P. – Venables, A. J. (1995): Globalisation and the inequality of nations. In: The Quarterly Journal of Economics. Vol. 110. Issue 4. pp. 857-880.
217. Krugman, P. (1998): Space: The Final Frontier. Journal of Economic Perspectives. Vol. 12. Issue 2. pp. 161-175.
218. Krugman, P. (2000): Technology, trade and factor prices. Journal of International Economics. Vol. 50. Issue 1. pp. 51-71.
219. KSH (2012a): A határ menti települések jellemzői az Alföldön.  
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/regiok/hatarmentitelepiell.pdf>,  
 letöltés dátuma: 2013. július 28.

220. KSH (2012b): A foglalkoztatottság és a munkanélküliség regionális különbségei 2012-ben.  
[http://www.ksh.hu/apps/shop.lista?p\\_session\\_id=683218217460912&p\\_lang=HU&p\\_temakor\\_kod=QL](http://www.ksh.hu/apps/shop.lista?p_session_id=683218217460912&p_lang=HU&p_temakor_kod=QL), letöltés dátuma: 2013. augusztus 4.
221. KSH (2012c): Általános gazdasági mutatók – Külkereskedelem és Bruttó hazai termék,  
[http://www.ksh.hu/stadat\\_eves\\_3\\_5](http://www.ksh.hu/stadat_eves_3_5), letöltés dátuma: 2013. január 17.
222. KSH (2012d): Általános gazdasági mutatók – Árak, [http://www.ksh.hu/stadat\\_eves\\_3\\_6](http://www.ksh.hu/stadat_eves_3_6),  
 letöltés dátuma: 2013. március 5.
223. KSH (2012e): A határ menti települések jellemzői az Alföldön.  
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/regiok/hatarmentitelepjell.pdf>,  
 letöltés dátuma: 2013. augusztus 2.
224. KSH (2013a): A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása 2011-ben.  
[http://www.ksh.hu/apps/shop.lista?p\\_session\\_id=683218217460912&p\\_lang=HU&p\\_temakor\\_kod=QP](http://www.ksh.hu/apps/shop.lista?p_session_id=683218217460912&p_lang=HU&p_temakor_kod=QP), letöltés dátuma: 2013. augusztus 4.
225. KSH (2013b): A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma és tőkéje.  
[http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_eves/i\\_qpk011.html](http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpk011.html), letöltés dátuma: 2013. július 1.
226. KSH (2013c): A külföldi érdekeltségű vállalkozások.  
[http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_eves/i\\_qpk006.html](http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpk006.html), letöltés dátuma: 2013. július 1.
227. KSH (2013d): A magyar–román határszakasz személyforgalma 1998-2011.  
[http://www.ksh.hu/turizmus\\_vendeglatas](http://www.ksh.hu/turizmus_vendeglatas), letöltés dátuma: 2013. július 30.
228. Leamer, E. E. (1997): Access to western markets, and eastern effort levels. pp. 503-526. In: Lessons from the Economic Transition: Central and Eastern Europe in the 1990s. (Ed. Zecchini, S.). Kluwer Academic Publishers, London, 590 p. (ISBN 978-079-239-852-3)
229. Lefebvre, H. (1991): The Production of Space. Basil Blackwell: Oxford UK & Cambridge, USA, 454 p. (ISBN 978-063-118-177-4)
230. Lévai I. (2006): A komplex vilárendszer evolúciója. Akadémiai Kiadó, Budapest, 201 p. (ISBN 963-0584-51-4)
231. Limao, N. – Venables, A. (2001): Infrastructure, Geographical Disadvantage and Transport Costs. World Bank Economic Review. Vol. 15. Issue 3. pp. 451-479.
232. Liu, X. – Whalley, J. – Xin, X. (2010): Non-tradable goods and the border effect puzzle. Economic Modelling. Vol. 27. Issue 5. pp. 909-914.
233. Linzembold Cs. (2007): A Bihar és Hajdú-Bihar megye népesedésének területi-települési sajátosságai. pp. 145-152. In: In: A határok és a határon átnyúló (CBC) kapcsolatok szerepe a kibővült Európai Unió keleti periferiáján. (Szerk. Süli-Zakar I.). Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 417 p. (ISBN 978-963-473-085-9)
234. Llera, F. – Gyuris F. – Lopez-Norez, A. (2011): A határ menti együttműködés lehetőségei, korlátai és eredményei az El Paso – Ciudad Juárez régióban. Tér és Társadalom. 25. évf. 4. sz. pp. 107-126.
235. Lösch, A. (1944/1954): The Economics of Location. Yale University Press, New Heaven, 520 p. (ISBN 978-030-000-727-5)

236. Ludema, R. D. – Wooton, I. (1999): Regional Integration, Trade and Migration: Are Demand Linkages relevant in Europe? pp. 51-68. In: Migration – The controversies and the evidence. (Eds. Faini, R. – de Melo, J. – Zimmermann, F.). Centre for Economic Policy Research, 334 p. (ISBN 978-052-166-233-8)
237. Maier, G. (1995): Spatial Search Structure, Complexity and Implications. Physica, Heidelberg, 254 p. (ISBN 978-379-080-874-2)
238. Malakuczíné P. M. (2008): A megye gazdaságának jellemzői a kétezres évek első felében. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 43. évf. 2. sz. pp. 197-219.
239. Manchin, M. – Pinna, A. (2009): Border effects in the enlarged EU area: evidence from imports to accession countries. Applied Economics. Vol. 41. Issue 14. pp. 1835-1854.
240. March, J. G. – Simon, H. A. (1958): Organizations. Wiley, New York City, 262 p. (ISBN 978-063-118-631-1)
241. Martin, P. – Ottaviano, G. M. (1999): Growing Locations: Industry location in a model of endogenous growth. European Economic Review. Vol. 43. Issue 2. pp. 281-302.
242. Martinez, O. J. (Ed.) (1986): Across boundaries: Transborder interaction in comparative perspective. Texas Western Press, El Paso, 206 p. (ISBN 978-087-404-097-5)
243. Martinez, O. J. (1994): Border People: life and society in the U.S.–Mexico borderlands. University of Arizona Press, Tuscon, AZ, 352 p. (ISBN 978-081-651-414-4)
244. Marx, K. (1973): A tőke I-III. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2263 p. (ISBN 963-0902-24-9)
245. Matthiesen, U. – Dürrschmidt, J. (2002): Everyday Milieux and Culture of Displacement. A Comparative Investigation into Space, Place and (Non)Attachment within the German–Polish Twin City Guben/Gubin. Canadian Journal of Urban Research, Special Issue on Culture of Cities. Vol.11. Issue 1. pp. 17-45
246. Maxim, S. (2009): West Region Romania – Prospects for Investing and Innovation. West Regional Development Agency, Timisoara, 8 p.
247. Mayer, T. (2008): Market Potential and Development: A background paper for the World Development Report. Paris School of Economics, CEPPII, CEPR, 27 p.
248. McCallum, J. (1995): National Border Matter: Canada-US Regional Trade Patterns. American Economic Review. Vol. 85. Issue 3. pp. 615-623.
249. Meinhof, U. – Armbruster, H. – Rollo, C. (2003): Border Discourse: Changing Identities, Changing Nations, Changing Stories in European Border Communities. Pr. No: SERD-1999-00023 Periodic Progress Rep., <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/90834341EN6.pdf>,  
letöltés dátuma: 2011. május 1.
250. Mészáros R. (2010): A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest, 396 p. (ISBN 978-963-058-936-9)
251. Michalkó G. – Vizi I. (2001): A határ menti kiskereskedelem hatása Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusára. Észak- és Kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv 10., Nyíregyháza, pp. 95-104.
252. Miklóssy E. (1990): Magyarország belső gyarmatosítása. Tér és Társadalom, 4. évf. 2 sz. pp. 1-13.
253. Mion, G. (2003) Spatial Externalities and Empirical Analysis: The Case of Italy, ZEW Discussion Paper No. 03-38, Mannheim

254. Molnár D. I. (2009): A népességszám történeti alakulása. pp. 164-174. In: Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. (Szerk. Baranyi B.). MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 541 p. (ISBN 978-963-989-918-6)
255. Molnár E. – Péntes J. – Polgár I. (2013): Cross-border Employment along the Hungarian-Romanian Border: Potential Possibility or Daily Reality. pp. 129-138. In: The Frontier Worker – new perspectives on the labor market in the border regions. (Eds. Popoviciu, A. C. – Cigan, D.). Editura C.H. Beck, Bucharest, 286 p. (ISBN 978-606-180-181-7)
256. Monfort, P. – Ypersele, T. (2003): Integration, Regional Agglomeration and International Trade. Research Paper 3752, Center for Economic Policy, London.
257. Morshed, M. (2003): What can we learn from a large border effect in developing countries? Journal of Development Economics. Vol. 72. Issue 1. pp. 353-369.
258. Morshed, M. (2007): Is there really a „border effect”? Journal of International Money and Finance. Vol. 26. Issue 7. pp. 1229-1238.
259. Muir, R. (1975): Modern Political Geography. Wiley and Sons Inc., London, 262 p. (ISBN 978-047-099-194-7)
260. Mun, S. – Nakagawa, S. (2010): Pricing and investment of cross-border transport infrastructure. Regional Science and Urban Economics. Vol. 40. Issue 4. pp. 228-240.
261. Myrdal, G. (1957): Economic theory and under-developed regions. Duckworth, London, 168 p. (ISBN 416-681-60-3)
262. Myrdal, G. (1989): The Equality Issue in World Development. American Economic Review. Vol. 79. Issue 6. pp. 8-17.
263. Nagy G. (2011): Gyula – város a határon. A központi funkciók határon átnyúló hatása. Tér és Társadalom. 25. évf. 4. sz. pp. 127-147.
264. Nárái M. – Rechnitzer J. (Szerk.) (1999): Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi - gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségben. MTA RKK, Pécs-Győr, 307 p. (ISBN 963-9052-13-2)
265. Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piaccgazdasági átmenetben. Földrajztudományi Közlemények. 120. évf. 1. sz. pp. 31-48.
266. Nemes Nagy J. (1998a): A tér a társadalomkutatásban: bevezetés a regionális tudományba. Ember-Település-Régió sorozat, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 195 p. (ISBN 963-0349-21-3)
267. Nemes Nagy J. (1998b): A földrajzi helyzet szerepe a regionális tagoltságban. pp. 147-165. In: Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában. (Szerk. Fazekas K.). MTA RKK KI, Budapest, 233 p. (ISBN 963-7388-70-2)
268. Nemes Nagy J. (2003): A regionális tudomány dualitása és paradigmái – hazai tükrök. Tér és Társadalom. 17. évf. 1. sz. pp. 1-17.
269. Nemes Nagy J. (Szerk.) (2005): Regionális Tudományi Kislexikon. p. 264., 273. In: Regionális elemzési módszerek. Regionális tudományi tanulmányok 11. (Szerk. Nemes Nagy J.). ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA –ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 284 p. (ISSN 1585-1419)

270. Nemes Nagy J. (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 350 p. (ISBN 978-963-058-656-6)
271. Newman, D. (2006): The Lines that Continue to Separate Us: Borders in Our “Borderless” World. *Progress in Human Geography*. Vol. 30. Issue 2. pp. 143-161.
272. Newman, D. (2009): Contemporary Research Agendas in Border Studies. An overview. pp. 33-47. In: *Companion to border studies*. (Ed. Wastl-Walter, D.). Ashgate Publishing, Aldershot, 620 p. (ISBN 978-140-519-893-6)
273. Niebuhr, A. – Stiller, S. (2002): Integration Effects in Border Regions – A Survey of Economic Theory and Empirical Studies. HWWA Discussion Paper 179., Vienna, 22 p.
274. Niebuhr, A. – Stiller, S. (2004): Spatial Effects of European Integration: Do Border Regions Benefit Above Average? HWWA Discussion Paper 307., Vienna, 30 p.
275. Nijkamp, P. – Rietveld, P. – Salomon, I. (1990): Barriers in Spatial Interactions and Communication. A Conceptual Exploration. *Annals of Regional Science*. Vol. 24. Issue 4. pp. 237-252.
276. Nijkamp, P. (1993): Border region and infrastructure networks in European integration processes – Environment and Planning. *Government and Policy*. Vol. 11. Issue 4. pp. 431-446.
277. Nitsch, V. (2000): National Borders and International Trade: evidence from the European Union. *Canadian Journal of Economics*. Vol. 22. Issue 4. pp. 1091-1105.
278. Novy, D. (2014): Domestic and International Border Effects: State Size Matters. Border and Distance Effects in Economics INFER Workshop Loughborough University, Loughborough, UK, 17 January 2014. Presentation of a preliminary and incomplete draft made with Cletus C. Coughlin.
279. Nuesser, H. G. (1985): Die Bedeutung von hemmnisfaktoren für die Entwicklung des Verkehrsaufkommens, *DFVLR-Nachrichten*. Vol. 45. Issue 1. pp. 32-34
280. O’Dowd, L. – Wilson, T. (1996) (Eds.): *Borders, Nations and States: Frontiers of sovereignty in the new Europe*. Aldershot: Avebury, 237 p. (ISBN 978-185-972-158-2)
281. Obstfeld, M. – Rogoff, K. (2001): The Six Major Puzzles in International Macroeconomics: Is There a Common Cause? *NBER Macroeconomics Annual*, No. 7777, pp. 339-389.
282. Ohlin, B. (1967): *Interregional and International Trade*. Harvard University Press, Cambridge, 617 p. (ISBN 978-067-446-000-3)
283. Ohmae, K. (1990): *The Borderless World*. Harper Collins, New York, 276 p. (ISBN 978-006-097-412-1)
284. Ohmae, K. (1995): *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. Free Press, London, 224 p. (ISBN 978-068-482-528-1)
285. Oláh J. – Pakurár M. – Cehla B. (2010): Ukrán állampolgárok foglalkoztatási jellemzői Magyarországon – különös tekintettel az Észak-alföldi régióra. *Munkaügyi Szemle*. 54. évf. 4. sz. pp. 91-97.
286. Olper, A. – Raimondi, V. (2008): Agricultural market integration in the OECD: A gravity-border effect approach. *Food Policy*. Vol. 33. Issue 2. pp. 165-175.

287. Paas, T. (2002): European Integration and EU Eastward Integration Process in International Trade: Using a Gravity Approach for Exploring Bilateral Trade Flow, Dortmund August 27-31, <http://www.yumpu.com/en/document/view/10358065/european-integration-and-eu-eastward-enlargement-process-sre->, letöltés dátuma: 2010. január 4.
288. Paasi, A. (1992): The Construction of Socio-Spatial Consciousness: Geographical Perspectives on the History and Contexts of Finnish Nationalism. *Nordisk Samhallsgeografisk Tijdschrift*. Vol. 15. Issue 2. pp. 79-100.
289. Paasi, A. (1995): Constructing Territories, Boundaries and Regional Identities. pp. 42-43. In: *Contested Territory. Border Disputes at the edge of the Former Soviet Empire*. (Eds. Forsberg, T.): Edward Elgar Publishing Ltd. England, 267 p. (ISBN 978-185-278-949-7)
290. Paasi, A. (1996): *Territories. Boundaries and Consciousness (The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border)*, John Wiley, London, 353 p. (ISBN 978-047-196-119-2)
291. Paasi, A. (1999): Boundaries as Social Practice and Discourse: The Finnish-Russian Border. *Regional Studies*. Vol. 33. Issue 7. pp. 669-680.
292. Pacchioli, C. (2011): Is the EU internal market suffering from an integration deficit? Estimating the 'home-bias effect'. CEPS Working Document, No. 348. 31 p.
293. Pál Á. – Pál V. (2007): A határ menti fekvés hatása a szegedi kereskedelem térbeliségére. pp. 278-288. In: *A bevásárlóközpontok jelene és jövője*. (Szerk. Sikos, T. T.). Selye János Egyetem Kutatóintézete, Révkomárom, 307 p. (ISBN 978-808-923-433-2)
294. Pál Á. – Vörösmartiné T. E. (2002): A határmentiség földrajzának fogalomrendszere. pp. 13-25. In: *Héthatáron – Tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. (Szerk. Pál Á.). JGYF Kiadó, Szeged, 524 p. (ISBN 963-9167-74-6)
295. Pál Á. (1997): A magyar–jugoszláv–román határ menti térség városainak szerepe az interregionális együttműködésben. *Csongrád Megyei Statisztikai Tájékoztató*. 4. pp. 109-111.
296. Pál Á. (2003a): A Dél-Alföld országhatár mentén fekvő kisvárosok vizsgálata. pp. 92-101. In: *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. (Szerk. Süli-Zakar I.). Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 387 p.
297. Pál Á. (2003b): Dél-alföldi határvidékek: a magyar–szerb–román határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajzi vizsgálata. *Bornus Nyomda, Pécs*, 235 p.
298. Palánkai T. (2003): *Az európai integráció gazdaságtana*. Aula Kiadó, Budapest, 504 p. (ISBN 978-963-947-890-9)
299. Palotás Z. (1990): *A Trianoni határok*. Interedition, Budapest, 93 p. (ISBN 963-0262-15-0)
300. Palotás Z. (2008): *A békeszerződések katasztrófális következményei*. Szenci Molnár Társaság, 206 p. (ISBN 963-7889-671)
301. Panteladis, G. (2002): Geography and Integration: The Case of Greece as a Future Image for the Transition Countries of the Balkans. pp. 377-413. In: *Restructuring and Development in Southeastern Europe*. (Eds. Kotios, A. – Petrakos, G.). Volos: South and European Development Center and University of Thessaly Press, 413 p. (ISBN 960-802-916-3)
302. Parker, B. J. (2002): At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 B.C. *Journal of Anthropological Archeology*. Vol. 21. Issue 3. pp. 371-395.

303. Parker, B. J. (2006): Toward an Understanding of Borderland Processes. *American Antiquity*. Vol. 71. Issue 1. pp. 77-100.
304. Parsley, D. – Wei, S.-J. (2001): Explaining the Border Effect: The Role of Exchange Rate Variability, Shipping Costs, and Geography. *Journal of International Economics*. Vol. 55., pp. 87-105.
305. Pásztor Sz. (2009a): A schengeni határmentiség kérdései Magyarországon. *Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények*. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 1. évf. 1. sz., pp. 74-80.
306. Pásztor Sz. (2009b): Egyes schengeni kistérségek vidékfejlesztési lehetőségei. *Agrártudományi Közlemények* 34. (*Acta Agraria Debrecensis*), pp. 145-151).
307. Pásztor Sz. (2009c): Rural Development Possibilities of the Hungarian–Ukrainian Cross-border Micro Regions. In: *Agrarian Perspectives XVIII – Strategies For The Future Conference*. (Eds. Svatoš, M. – Lošt'ák, M. – Zuzák, R.). Prága, Csehország, 2009. szeptember 15-16., CULS Prague, pp. 81. (ISBN 978-802-131-965-3)
308. Pásztor Sz. (2010): Globalisaion of Micro Regions in Hungary. *Krakowskie Studia Miedzynarodowe*. Krakowska Akademia im. Adrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków, Vol. 7. Issue 3. pp 159-166.
309. Pásztor Sz. (2011a): Ukraine, Hungary's Trading Partner After the Global Financial and Economic Crisis. *Kommunikáció, Média, Gazdaság (KMG)*. 9. évf. 2. sz., pp. 37-50.
310. Pásztor Sz. (2011b): A Kárpátalján élő magyarok határon átnyúló ingázásának jellemzői. *Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények*. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 3. évf. 1. sz., pp. 153-165.
311. Pásztor Sz. (2011c): The Role of Schengen in the Development of Peripheral Borderland Regions. *Journal of Agricultural Sciences* 44. pp. 155-158.
312. Pásztor Sz. (2011d): Future of Borderlands in the Enlarging European Union. *România Și Provocăările Crizei Economice*. In: *Răspunsul Tinerilor Economiști*. (Eds. Bădulescu, A. – Dodescu, A.). Editura Universităţii din Oradea. 2<sup>nd</sup> edition, November, Oradea, pp. 297-303. (ISBN 978-606-100-659-5)
313. Pásztor Sz. (2011e): The Role of Cross-Border Interactions in the Development of Peripheral East-Hungarian Micro Regions. In: *EAAE PhD Workshop Proceedings, Economics and Social Science Research in Food, Agriculture, Environment and Development*. (Eds. Bartová, L. – Fandel, P.). 2011. április 27-29., University of Agriculture, Nyitra, Szlovákia, pp. 554-560. (ISBN 978-805-520-571-7)
314. Pásztor Sz. (2011f): A magyar–ukrán határszakasz határforgalmának empirikus vizsgálata. *Magyar Köztársaság Katonai Biztonsági Hivatal Szakmai Szemle*. 7. évf. 2. sz. pp. 123-135.
315. Pásztor Sz. (2012a): A tér és a közgazdaság-tudomány kapcsolatának korlátai a határ menti területek kutatásában. *Competitio*. 11. évf. 1. sz. pp. 98-116.
316. Pásztor Sz. (2012b): Településfejlettségi vizsgálat a magyar–ukrán határszakasz kistérségeiben. *Agrártudományi Közlemények* 45. (*Acta Agraria Debrecensis*), pp. 73-78.

317. Pásztor Sz. (2012c): A magyar–ukrán határszakasz kistérségeinek fejlődési mozgásterei az intenzívebb határ menti interakciók tükrében. *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*. 4. évf. 3. sz. (No. 9.). pp. 75-86.
318. Pásztor Sz. (2012d): Development Possibilities of the Hungarian–Ukrainian Borderland in the Mirror of Globalisation. *The Annals of the University of Oradea*. Vol. 21. Issue 2. pp. 385-389.
319. Pásztor Sz. (2013a): A regionális integrációk hatása a határ menti területek fejlődésére – Az amerikai–mexikói és a német–lengyel példa. *Tér és Társadalom*. 27. évf. 3. sz. pp. 57-74.
320. Pásztor Sz. – Péntes J. (2013b): Altering periphery at the border: measuring the border effect in the Hungarian–Romanian and the Hungarian–Ukrainian border zones. pp. 274-295. In: *Communicating the EU Policies Beyond The Borders – Proposals for Constructive Neighbour Relations and the New EU External Communication Strategy*. (Eds. Horga, I. – Landuyt, A.). Oradea University Press, Oradea, 311 p. (ISBN 978-606-10-1162-9)
321. Pásztor Sz. – Kozma G. (2013c): Border Research and Economic Theory. pp. 187-198. In: *The frontier worker – new perspectives on the labour market in the border regions*. (Eds. Popoviciu, A. C. – Cigan, D.). C.H. Beck Publishing House, Bucharest, 286 p. (ISBN 978-606-180-181-7)
322. Pásztor Sz. (2013d): Special Rural and Borderland Issues in the Peripheries of Central and Eastern Europe. *Acta Beregsasiensis*. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, Beregszász, 12. évf. 1. sz. pp. 177-190.
323. Péntes J. – Molnár E. (2007): Határmenti települések gazdasági potenciálja Bihar és Hajdú-Bihar megyében. pp. 99-106. In: *A határok és a határon átnyúló (CBC) kapcsolatok szerepe a kibővült Európai Unió keleti perifériáján*. (Szerk. Süli-Zakar I.). Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 417 p. (ISBN 978-963-473-085-9)
324. Péntes J. – Tagai G. – Molnár E. (2008): Effects of unifying economic space on the border areas of Hungary. pp. 223-238. In: *Dimensions and trends in Hungarian geography, Dedicated to the 31<sup>st</sup> International Geographic Congress*. (Eds. Kertész Á., – Kovács Z.). Hungarian Academy of Sciences Geographical Research Institute, 12-15 August 2008, Budapest, 240 p. (ISBN 978-963-9545-22-9)
325. Péntes J. (2006): Relations between personal incomes and distances from the state borders in the North Great Plain Region. pp. 337-344. In: *Regional Development in the Romanian-Hungarian Cross-border Space – From National to European Perspective*. (Eds. Horga, I. – Süli-Zakar I.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 420 p. (ISBN 978-973-759-201-9)
326. Péntes J. (2009): Az alföldi városok jövedelmi pozícióinak változása 1988 és 2006 között. pp. 126-130. In: *Helyünk a világban – alföldi válaszok a globalizáció folyamataira*. (Szerk. Belanka Cs. – Duray B.). MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba, 208 p. (ISBN 978-963-871-552-4)
327. Péntes J. (2010): Az Észak-alföldi régió periférikus térségeinek tagoló tényezői a rendszerváltás után, különös tekintettel a területi jövedelemegyenlőtlenségekre. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Kézirat, 186 p.
328. Perroux, F. (1950): Economic space: theory and applications. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 64. Issue 1. pp. 90-97.
329. Perroux, F. (1955): Note sur la notion de 'pole de croissance'. *Économie Appliquée* 8. pp. 307-320.

330. Petrakos, G. – Christodoulakis, N. (1997): *Economic Development in the Balkan Countries and the Role of Greece: From Bilateral Relations to the Challenge of Integration*. Discussion Paper 1620, Centre for Economic Policy Research, London.
331. Petrakos, G. – Psycharis, Y. – Kallioras, D. (2004a): *Regional Inequalities in the EU Accession Countries: Evolution and Challenges*. pp. 45-64. In: *Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union*. (Eds. Bradley, J. – Petrakos, G. – Traistaru, I.). Springer, New York, 348 p. (ISBN 978-038-722-853-2)
332. Petrakos, G. – Rodriguez-Pose, A. – Anagnostou, A. (2004b): *Regional Inequalities in the European Union*. pp. 29-43. In: *Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union*. (Eds. Bradley, J. – Petrakos, G. – Traistaru, I.). Springer, New York, 348 p. (ISBN 978-038-722-853-2)
333. Petrakos, G. (2001): *Patterns of Regional Inequality in Transition Economies*. *European Planning Studies*. Vol. 9. Issue 3. pp. 359-383.
334. Pettman, J. (1996): *Border Crossing/Shifting Identities: Minorities, Gender and the State in International Perspective*. pp. 261-283. In: *Challenging Boundaries: Global Flows, Territorial Identities*. (Eds. Spario, M. – Alker, H.). University of Minesota Press, Minneapolis, 493 p. (ISBN 978-081-662-698-4)
335. Pick, J. – Viswanathan, N. – Hettrich, J. (2001): *The U.S.–Mexican borderlands region: a binational spatial analysis*. *The Social Science Journal*. Vol. 38. Issue 4. pp. 567-595.
336. Poincaré, J. H. (1909): *L'Avenir des mathematigis*. In: *Attidel IV. Congress Internazionale dei Matematici*. Real Academie dei Lincei, Rome:169.
337. Popoviciu, A. C. – Cigan, D. (Eds.) (2013): *The Frontier Worker – new perspectives on the labor market in the border regions*. Editura C.H. Beck, Bucharest, 286 p. (ISBN 978-606-180-181-7)
338. Popoviciu A. C. (2013): *The frontier worker. Romania-Hungary study case*. pp. 25-49. In: *The Frontier Worker – new perspectives on the labor market in the border regions*. (Eds. Popoviciu, A. C. – Cigan, D.). Editura C.H. Beck, Bucharest, 286 p.(ISBN 978-606-180-181-7)
339. Pottier, P. (1963): *Axes de Commiunication et Développement Economique*. *Revue Economique*, No. 1. pp. 58-132.
340. Pounds, N. J. G. (2003): *Európa történeti földrajza*. Osiris, (Osiris tankönyvek), Budapest, 532 p. (ISBN 963-3893-84-4)
341. Prescott, V. (1987): *Political Frontiers and Boundaries*. Unwin Hyman, London, 315 p. (ISBN 978-004-445-948-4)
342. Puga, D. (1999): *The Rise and Fall of Regional Inequalities*, *European Economic Review*. Vol. 43. Issue 2. pp 303-334.
343. Radice, H. (2009): *Halfway to Paradise? Making Sence of the Semiperiphery*. Centre for Gloval Power and Politics, Working Paper CSGP 09/3, Trent University, Peterborough, Ontario, Canada.
344. Radics Zs. – Kulcsár B. – Kozma G. (2011): *Communication between Settlements in the Center Part of Hungarian-Romanian Border – Tourism and Renewable Energy*. *Eurolimes*. Vol. 12. Autumn Issue. pp 123-132.

345. Ratti, R. (1993): Spatial and Economic Effects of Frontiers: Overview of Traditional and New Approaches and Theories of Border Area Development. pp. 23-53. In: Theory and Practice of Transborder Cooperation. (Eds. Ratti, R. – Reichman, S.). Helbing and Lichtenhahn, Basel, 376 p. (ISBN 978-371-901-314-1)
346. Ratzel, F. (1897): Politisch Geographie Oldenbourg, Munich/ Berlin.
347. Rauch, J. E. (1989): Increasing returns and the pattern of trade. Journal of Economics. Vol. 26. Issue 3-4. pp. 359-369.
348. Rauch, J. E. (1991): Comparative Advantage, Geographic Advantage and the Volume of Trade, Economic Journal. Vol. 101. September Issue. pp. 1230-1244.
349. Rechnitzer J. (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás: a térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Győr, 208 p. (ISBN 963-8371-83-8)
350. Rechnitzer J. (1999): Határ menti együttműködések Magyarországon és Európában. pp. 9-72. In: Elválaszt és összeköt – a határ. (Szerk. Nárai M. – Rechnitzer J. ). MTA RKK, Győr, 307 p. (ISBN 963-9052-13-2)
351. Rechnitzer J. (2005): A tükör által el nem homályosítva (a posztmodern, a paradigmák, a main stream és a csábítás ördöge a regionális tudományban). Tér és Társadalom. 21. évf. 3-4. sz. pp. 1-12.
352. Rechnitzer J. (Szerk.) (1990): Nyitott határ. A gazdasági és szellemi erőforrások innovációorientált fejlesztése az osztrák–magyar határ menti régiókban. MTA RKK, Bécs-Győr, 196 p. (ISBN 963-8371 54-4)
353. Reichman, S. (1993): Barriers and Strategic Planning: Spatial and Institutional Formulations. pp. 55-64. In: Theory and Practice of Transborder Cooperation. (Eds. Ratti, R. – Reichman, S.). Helbing and Lichtenhahn, Basel, 376 p. (ISBN 978-371-901-314-1)
354. Resmini, L. (2002): European Integration and Adjustment in Border Regions in Accession Countries. In: Paper presented at the 42<sup>nd</sup> European Congress of the European Regional Science Association, August 27-31 Dortmund, Germany.
355. Ribhegge, H. (1995): Der Haushalt von Frankfurt (Oder) und Flensburg: ein Spiegelbild der wirtschaftlichen Chancen und Risiken in Ost- und Westdeutschland. Europa-Universität Viadrina, Frankfurt (Oder), 76 p.
356. Richardson, H. W. (1980): Polarisation Reversal in Developing Countries. RSA Papers. Vol. 12. Issue 1. pp. 67-85.
357. Romer, P.M. (1990): Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy. Vol. 98. Issue 5. pp. 71-102.
358. Roos, M. (2001): Wages and Market Potential in Germany, Jahrbuch für Regionalwissenschaft 21. pp. 171-195.
359. Rose, A. K. – van Wincoop E. (2001): National Money as a Barrier to International Trade: The Real Case for Currency Union. American Economic Review. Vol. 91. Issue 2. pp. 171-195.
360. Rose, A. K. (1999): One Money, One Currency: Estimating the Effect of Common Currencies on Trade. CEPR Discussion Papers 2329.
361. Rostow, W. W. (1960): The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto, Cambridge University Press, Cambridge, 272 p. (ISBN 978-052-140-928-5)

362. Rotella, S. (1998): *Twilight on the line: underworlds and politics at the U.S.–Mexico Border*. W. W. Norton, New York, 320 p. (ISBN 978-039-304-113-2)
363. Ruffin, R. (1999): *The Nature and Significance of Intra-Industry Trade*. *Economic and Financial Review*. 1999, Issue 4. pp. 2-9.
364. Rumley, D. – Minghi, J. V. (1991): *Introduction: The Border Landscape Concept*. pp. 1-14. In: *The Geography of Border Landscapes*. (Eds. Rumley, D. – Minghi, J. V.). Routledge, New York, 352 p. (ISBN 978-041-504-825-5)
365. Ruttkay É. (1995): *Határok, határmentiség, regionális politika*. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*. 11-12. pp. 23-35.
366. Rybczynski, T. M. (1955): *Factor endowments and relative commodity prices*. *Economica*. 22. pp. 336-341.
367. Sallai J. (2001): *Az államhatár fogalmának történeti áttekintése*. *Társadalom és honvédelem*. 3. pp. 123-135.
368. Sallai J. (2002a): *Az ukrán-magyar határ kriminál földrajza az 1990-es években és a magyar–magyar kapcsolattartás jövője a külső határ mentén*. IFM, Budapest, 28 p. (ISSN 1416-6151)
369. Sallai J. (2002b): *Ukrán-magyar határ kriminál földrajza 1990-2002 között*. pp. 413-422. In: *Határok és Eurorégiók*. (Szerk. Szónokyné A. G.). Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 581 p. (ISBN 978-963-482-825-9)
370. Samuelson, P. (1964): *Theoretical Notes on Trade Problems*, *Review of Economics and Statistics*. Vol. 46. Issue 2. pp. 145-154.
371. Sander, B. – Schmidt, K. D. (1998): *Wirtschaftliche Perspektiven von Grenzregionen – Ein internationaler Vergleich*. *Die Weltwirtschaft*. No. 4, pp. 443-461.
372. Sanyal, K. K. – Jones, R. W. (1982): *The theory of trade in middle products*. *American Economic Review*. Vol. 72. Issue 1. pp. 16-31.
373. Sársfalvi B. (1995): *Földrajzi szempontok a társadalomfejlődés vizsgálatához*. *Regionális Tudományi Tanulmányok*. 2. sz. pp. 5-17.
374. Sass E. (2007): *Kárpátalja, mint határmenti régió turizmusának helyzete*. pp. 487-492. In: *Határok és Eurorégiók*. (Szerk. Szónokyné A. G.). Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 581 p. (ISBN 978-963-482-825-9)
375. Schafer, P. – Pick, J. B. (2000): *The U.S.–Mexico border twin cities: binational interactions*. *Conference summary report*. University of Redlands, Redlands, California, 99 p.
376. Schulze, M. S. – Wolf, N. (2009): *On the origins of border effects: insights from the Habsburg Empire*. *Journal of Economic Geography*. Vol. 9. Issue 1. pp. 117-136.
377. Schumpeter, J. (1954): *History of Economic Analysis*. Allen & Unwin. London, 1260 p. (ISBN 978-004-330-376-4)
378. Scott, J. W. – Collins, K. (1997): *Inducing transboundary regionalism in asymmetric situations: The case of the German–Polish border*. *Journal of Borderland Studies*. Vol. 12. Issue 1-2. pp. 97-121.
379. Scott, J. W. (1999): *European and North-American Contexts for Cross-Border Regionalism*. *Journal of the Regional Studies Association*. Vol. 33. Issue 7. pp. 605-619.

380. Sklair, L. (1989): *Assembling for Development. The Maquila Industry in Mexico and the United States*. Boston University Press, Boston, 256 p. (ISBN 978-041-560-197-9)
381. Soós E. – Fejes Zs. (2009): *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 264 p. (ISBN 963-9650-50-3)
382. Şoproni, L. – Horga, I. (2009): *The Romanian-Hungarian Border, link of delimitation for the post-adhesion process of Romania and Hungary?* *EuroTimes*. Vol. 8. Autumn Issue. pp. 43-56.
383. SSSU (2013): *State Statistic Service of Ukraine Data*, [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua),  
letöltés dátuma: 2013. április 23.
384. Stewart, J. Q. (1948): *Demographic Gravitation: Evidence and Application*. *Sociometry*. Vol. 11. Issue 1. pp. 31-58
385. Stewart, J. Q. (1950): *The Development of Social Physics*. *American Journal of Physics*. Vol. 18. Issue 5. pp. 239–253.
386. Stiller, S. (2003): *Integration in the German–Polish Border Region: Status Quo and Current Developments*. In: Paper presented at the 43<sup>rd</sup> European Regional Science Association Congress, August 27-30, Jyväskylä, Finland.
387. Stoddard, E. – Richard, N. – West, J. (1983): *Borderlands sourcebook: a guide to the literature on northern Mexico and the American southwest*. University of Oklahoma Press, Norman, OK, 445 p. (ISBN 978-080-617-103-6)
388. Stoddard, E. (1987): *Maquila: assembly plants in northern Mexico*. Texas Western Press, El Paso, Texas, 91 p. (ISBN 978-087-404-200-9)
389. Strassoldo, R. (1989): *Border Studies: The State of the Art in Europe*. pp. 385-397. In: *Borderlands in Africa: A Multidisciplinary and Comparative Focus on Nigeria and West Africa*. (Eds. Asiwaju, A. I. – Adeniyi, P. O.). University of Lagos Press, Lagos, 436 p. (ISBN 978-978-226-492-3)
390. Strüver, A. (2004): *We are not only allowed to re-act, not to act. Eurocrats strategies and borderlanders' tactics in a Dutch–German cross-border region*. pp. 24-40. In: *Cross-border governance in the European Union*. (Eds. Kramsch, O – Hopper, B.). Routledge, New York, 256 p. (ISBN 978-020-356-338-0)
391. Surd, V. – Kassai, I. – Giurgiu, L. (2011): *Romania disparities in regional development*. *Procidea Social and Behavioral Sciences*. Vol. 19. Issue 2. pp. 21-30.
392. Süli-Zakar I. (1992): *Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK- Magyarországon határ menti területein*. *Földrajzi Közlemények*. 40. évf., 1–2 sz. pp. 45–56.
393. Süli-Zakar I. (1994): *Debrecen és Kelet-Magyarország (Egy regionális központ és a regionalizmus országunk keleti részén)*. pp. 7-43. In: *Tanulmányok Debrecen városföldrajzából* (Szerk. Süli-Zakar I.). KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék, Debrecen, 214 p. (ISBN 963-4719-50-3)
394. Süli-Zakar I. – Czimre K. (Szerk.) (2001): *Carpathian Euroregion. Borders in the Region – Cross-border Co-operation*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 159 p. (ISBN 963-4724-90-6)
395. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2002): *Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 360 p. (ISBN 963-4726-73-9)
396. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2003): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 387 p.

397. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2004a): *Cross-border Co-operations – Schengen Challenges*. Kossuth Egyetemi Kiadó Debrecen, 280 p. (ISBN 963-4728-72-3)
398. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2004b): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 359. p.
399. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2005): *Czimre K.: Euroregionális fejlődés az EU csatlakozás küszöbén (Euroregional development on the threshold of the European Union enlargement) – Studia Geographica 15*. Debreceni Egyetem Földrajzi Tanszékek kiadványa, Debrecen, 229 p.
400. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2006): *Szenográdi P.: Migráció Erdély és Békés megye között. – Studia Geographica 16*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 170 p.
401. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2007a): *Strategic Development Programme for the Carpathian Euroregion Interregional Association*. Nyíregyháza, 74 p. (ISBN 978-963-473-053-8)
402. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2007b): *A határok és a határon átnyúló (CBC) kapcsolatok szerepe a kibővült Európai Unió keleti perifériáján*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 417 p. (ISBN 978-963-473-085-9)
403. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2007c): *Szilágyi F.: A Partium közigazgatási földrajza (Administrative Geography in the Partium). – Studia Geographica 17*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 196 p.
404. Süli-Zakar I. – Horga I. (Szerk.) (2007): *Regional Development in the Romanian-Hungarian Cross-Border Space – from National to European Perspective*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 420 p. (ISBN 978-963-473-035-4)
405. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2008a): *Neighbours and Partners: on the two sides of the border*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 402 p. (ISBN 978-963-473-170-2)
406. Süli-Zakar I. (Szerk.) (2008b): *Kárpátok Eurorégió. 15 év a határokon átívelő kapcsolatok fejlesztéséért*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 502 p. (ISBN 978-963-473-106-1)
407. Süli-Zakar I. (Szerk.): (2013): *Emlékek, sikerek, megújulás: közös múltunk – közös jövőnk, együtt Európáért: 20 éves a Kárpátok Eurorégió*. Didakt, Debrecen, 499 p. (ISBN 978-615-5212-18-5)
408. SZSZB megyei Rendőr-főkapitányság Határrendészeti Szolgálat (2012): *A magyar–ukrán határszakasz személyforgalma 1990 és 2011 között*.
409. Szentes T. (2009): *Ki, mi és miért van válságban?* Napvilág Kiadó, Budapest, 232 p. (ISBN 978-963-969-743-0)
410. Szilágyi Gy. (2007): *A migrációs folyamatok mozgatórugói és a megmaradás esélyei a Partiumban*. pp. 234-239. In: *A határok kutatója – Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére*. (Szerk. Szónokyné A. G. – Pál V. – Karancsi Z.). Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szeged-Szabadka, 283 p. (ISBN 978-868-522-111-8)
411. Teperics K. – Czimre K. (2013): *Study-driven Migration in the Hungarian-Romanian Border Region*. pp. 139-148. In: *The Frontier Worker – new perspectives on the labor market in the border regions*. (Eds. Popoviciu, A. C. – Cigan, D.). Editura C.H. Beck, Bucharest, 286 p. (ISBN 978-606-180-181-7)
412. Thaler, P. (1997): *A bridge lost – Interethnic ties along the German–Polish border*. *International Migration Review*. Vol. 31. Issue 119. pp. 694-703.
413. Tinbergen, J. (1962): *Shaping the World Economy*. The Twentieth Century Fund, New York, 352 p.

414. Tobler, W. (1970): A Computer Movie Simulating Urban Growth in the Detroit Region. *Economic Geography*. Vol. 46. Issue 2. pp. 234-240.
415. Topaloglou, L. – Kallioras, D. – Manetos, P. – Petrakos, G. (2005): A Border Regions Typology in the Enlarged European Union. *Journal of Borderland Studies*. Vol. 20. Issue 2. pp. 67-90.
416. Topaloglou, L. – Petrakos, G. (2008): *Borders, Integration and Development: The New Geography of Cross-Border Relations*. Kritiki, Athens, 408 p.
417. Topaloglou, L. (2008): *Borders and Integration: Space, Economy, Policies*. PhD Thesis, Volos Department of Planning and Regional Development.
418. Tóth G. (2013): *Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban*. KSH Műhelytanulmányok, Budapest, 146 p. (ISBN 978-963-235-420-0)
419. Tóth J. – Csatári B. (1983): *Az Alföld határ menti területeinek vizsgálata*. *Területi Kutatások* 6. MTA FKI Budapest, pp. 78-92.
420. Tóth J. – Golobics P. (1996): Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. *A Kárpát-medence történeti földrajza*. pp. 107-119. In: *A Kárpát-medence történeti földrajza*. (Szerk. Frisnyák S.). MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza, 388 p. (ISBN 963-7170-83-9)
421. Tóth J. (1988): *Urbanizáció az Alföldön*. *Terület- és települési kutatások* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest-Pécs, 200 p. (ISBN 963-8371-38-2)
422. Tóth J. (1996a): *A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés*. pp. 299-306. In: *Határon innen – határon túl*. (Szerk. Pál Á. – Szónokyné A. G.). *Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, JATE, Szeged*, 453 p.
423. Tóth J. (1996b): *A regionális fejlődés kezdetei és mai problémái a Kárpát-medencében*. pp. 27-47. In: *innen – határon túl*. (Szerk. Pál Á. – Szónokyné A. G.). *Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, JATE, Szeged*, 453 p.
424. Tóth J. (2011): *A határok kára és haszna – A határokról: általában és a Vajdaság kapcsán*. *Közép-Európai Közlemények*. 4. évf. 3-4. sz. pp. 199-222.
425. Tovias, A. (1991): *A Survey of the Theory of Economic Integration*. *Journal of European Integration*. Vol. 15. Issue 1. pp. 5-23.
426. Tömöri M. (2007): *A bevásárló turizmus vizsgálata debreceni bevásárló központokban*. pp. 353-360. In: *A határok és a határon átnyúló (CBC) kapcsolatok szerepe a kibővült Európai Unió keleti perifériáján*. (Szerk. Süli-Zakar I.). *Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen*, 417 p. (ISBN 978-963-473-085-9)
427. Tömöri M. (2011): *A határon átívelő kereskedelem tereinek társadalomföldrajzi vizsgálata Debrecenben és Nagyváradon*. *Egyetemi doktori (PhD) értekezés, Földtudományok Doktori Iskola, Debrecen*, 160 p.
428. Trón Zs. (2009): *Az Európai Unió regionális politikájának céljai és eredménye*. *Doktori (PhD) értekezés, Kézirat, Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Doktori Iskola, Debrecen*, 245 p.
429. UN COMTRADE (2013): *Export and import data*. <http://comtrade.un.org/db/>,  
letöltés dátuma: 2013. február 4.

430. Uvalic, M. (2002): Regional Cooperation and the Enlargement of the European Union: Lessons Learned? *International Political Science Review*. Vol. 23. Issue 3. pp. 319-333.
431. van Geenhuizen, M. – van der Knaap, B. – Nijkamp, P. (1996): Trans-border European Networking: Shifts in Corporate Strategy? *European Planning Studies*. Vol. 4. Issue 6. pp. 671-682.
432. van Houtum, H. (1998): The Development of Cross-border Economic Relations. Dissertation Series, 40. Centre for Economic Research, Tilburg University, The Netherlands.
433. van Houtum, H. (2000): An overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. *Journal of Borderlands Studies*. Special Issue on European Perspectives on Borderlands. Vol. 15. Issue 1. pp. 57-85.
434. van Houtum, H. – Kramsch, O. – Zierhofer, W. (2005): *B/ordering Space*. Ashgate Publishing Limited, London, 262 p. (ISBN 978-075-463-763-9)
435. Venables, A. J. (1996): Equilibrium Locations of Vertically Linked Industries. *International Economic Review*. Vol. 37. Issue 2. pp. 341-359.
436. Villarreal, M. A. (2012): U.S.–Mexico Economic Relations: Trends, Issues, and Implications. Congressional Research Service, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32934.pdf>,  
letöltés dátuma: 2013. január 4.
437. Volter E. (2008): Magyarország keleti és nyugati határ menti kistérségeinek helyzete és perspektívái a rendszerváltozást követő években. *Társadalmi- és Gazdaságföldrajzi Tanulmányok 2*. Trefort Kiadó, Budapest, 117 p. (ISBN 978-963-463-971-8)
438. Wallerstein, I. (1983): A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 782 p. (ISBN 963-2812-65-4)
439. WB (2013): World Data Bank, <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>,  
letöltés dátuma: 2013. január 14.
440. Wei, S. J. (1996): Intra-National versus International Trade: How Stubborn are Nations in Global Integration? NBER Working Paper No. 5531.
441. Wendl, T. – Rösler, M. (1999): Introduction: Frontiers and Borderlands. The Rise and Relevance of an Anthropological Research Genre. pp. 1-27. In: *Frontiers and Borderlands: Anthropological Perspectives*. (Eds. Rösler, M. – Wendl, T.). Peter Lang, Frankfurt, 239 p. (ISBN 978-082-044-344-7)
442. Wieser, R. (2004): Specialization and Concentration of Europe: The impact of EU Enlargement. Institute of Public Finance and Infrastructure Policy, Vienna University of Technology, Working Paper Nr.: 01/2004, Wien, 31 p.
443. Williams, A. M. – Balaz, V. – Bodnarovna, B. (2001): Border regions and trans-border mobility: Slovakia in economic transition. *Regional Studies*. Vol. 35. Issue 9. pp. 831-846.
444. Williamson, J. G. (1965): Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns. *Economic Development and Cultural Change*. Vol. 13. Issue 1. pp. 1-84.
445. Wilson, T. M. – Donnan, H. (Eds.) (1998): *Border Identities: Nation and State at International Frontier*. Cambridge University Press, Cambridge, 301 p. (ISBN 978-052-158-745-7)
446. Wolf, H. C. (2000): Intranational home bias in trade. *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 82. Issue 4. pp. 555-563.

447. Yin, R. (1994): Case study research: Design and methods (2<sup>nd</sup> edition). Beverly Hills, CA: Sage Publishing, 312 p. (ISBN 978-080-395-663-6)
448. Zaltman, G. – Pinson, C. – Angelmar, R. (1973): Metatheory in Consumer Research. Holt, Rinehart and Winston, New York, 226 p. (ISBN 978-003-091-566-6)
449. Zasztavecka, O. – Zasztaveckij, B. – Gyitsuk, I. – Tkacs, D. (1996): Geografija Zakarpatszkoji oblasztyi (Kárpátalja megye földrajza). Ternopil, Pidrucsniki i poszibniki.
450. Zeidler, M. (2001): A revíziós gondolat. Osiris, Budapest, 256 p. (ISBN 808-101-188-7)

## SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

### MAGYARORSZÁGON, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATBAN, IDEGEN NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓVAL MEGJELENT PUBLIKÁCIÓ

---

**Pásztor Szabolcs** (2009): Egyes schengeni kistérségek vidékfejlesztési lehetőségei. Agrártudományi Közlemények 34. (Acta Agraria Debreceniensis), pp. 145-151.

**Pásztor Szabolcs** (2012): A tér és a közgazdaság-tudomány kapcsolatának korlátai a határ menti területek kutatásában. Competitio. 11. évf. 1. sz. pp. 98-116.

**Pásztor Szabolcs** (2012): Településfejlettségi vizsgálat a magyar–ukrán határszakasz kistérségeiben. Agrártudományi Közlemények 45. (Acta Agraria Debreceniensis), pp. 73-78.

**Pásztor Szabolcs** (2012): A magyar–ukrán határszakasz kistérségeinek fejlődési mozgásterei az intenzívebb határ menti interakciók tükrében. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. 4. évf. 3. sz. (No. 9.). pp. 75-86.

**Pásztor Szabolcs** (2013): A regionális integrációk hatása a határ menti területek fejlődésére – Az amerikai–mexikói és a német–lengyel példa. Tér és Társadalom. 27. évf. 3. sz. pp. 57-74.

### NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATBAN, IDEGEN NYELVEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓ

---

**Pásztor, Szabolcs** (2010): Globalisation of Micro Regions in Hungary. Krakowskie Studia Międzynarodowe. Krakowska Akademia im. Adarzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków, Vol. 7. Issue 3. pp. 159-166.

**Pásztor, Szabolcs** (2012): Development Possibilities of the Hungarian–Ukrainian Borderland in the Mirror of Globalisation. The Annals of the University of Oradea. Vol. 21. Issue 2. pp. 385-389.

### NEMZETKÖZI KIADVÁNYBAN, IDEGEN NYELVEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓ

---

**Pásztor, Szabolcs** (2011): Future of Borderlands in the Enlarging European Union. România Și Provocările Crizei Economice. In: Răspunsul Tinerilor Economiști. (Eds. Bădulescu, A. – Dodescu, A.). Editura Universității din Oradea. 2<sup>nd</sup> edition, November, Oradea, pp. 297-303. (ISBN 978-606-100-659-5)

**MAGYARORSZÁGON, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATBAN, IDEGEN NYELVEN  
MEGJELENT PUBLIKÁCIÓ**

---

**Pásztor, Szabolcs** (2011): The Role of Schengen in the Development of Peripheral Borderland Regions. Journal of Agricultural Sciences 44. pp. 155-158.

**TUDOMÁNYOS KÖNYV/TANKÖNYVRÉSZLET IDEGEN NYELVEN**

---

**Pásztor, Szabolcs** – Kozma, Gábor (2013a): Border Research and Economic Theory. pp. 187-198. In: The frontier worker – new perspectives on the labour market in the border regions. (Eds. Popoviciu, A. C. – Cigan, D.). C.H. Beck Publishing House, Bucharest, 286 p. (ISBN 978-606-180-181-7)

**Pásztor, Szabolcs** – Péntes, János (2013b): Altering periphery at the border: measuring the border effect in the Hungarian–Romanian and the Hungarian–Ukrainian border zones. pp. 274-295. In: Communicating the EU Policies Beyond The Borders – Proposals for Constructive Neighbour Relations and the New EU External Communication Strategy. (Eds. Horga, I. – Landuyt, A.). Oradea University Press, Oradea, 311 p. (ISBN 978-606-10-1162-9)

**TUDOMÁNYOS KÖNYV/TANKÖNYVRÉSZLET MAGYAR NYELVEN**

---

**Pásztor Szabolcs** (2010): Vállalatgazdasági alapfogalmak. In: Gazdasági alapfogalmak. (Szerk. Galó M. – Kvancz J.). Nyíregyházi Főiskola, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 182 p. (ISBN 978-615-509-705-8)

**TANANYAG SEGÉDLET**

---

**Pásztor Szabolcs** (2010): Üzleti statisztika. Tananyag segédlet. Segédlet az üzleti szakmenedzser felsőfokú szakképzés hallgatói részére. Nyíregyházi Főiskola HU0033/NA/2005-1/ÖP-4 „Partiumi Tudáscentrum Fejlesztése” projekt, Nyíregyháza, 36 p. (ISBN 978-615-509-690-7)

**KONFERENCIA ABSZTRAKTFÜZET IDEGEN NYELVEN**

---

**Pásztor, Szabolcs** (2009): Rural Development Possibilities of the Hungarian–Ukrainian Cross-border Micro Regions. In: Agrarian Perspectives XVIII – Strategies For The Future Conference. (Eds. Svatoš, M. – Lošt'ák, M. – Zuzák, R.). Prága, Csehország, 2009. szeptember 15-16., CULS Prague, pp. 81. (ISBN 978-802-131-965-3)

## **KÜLFÖLDÖN, IDEGEN NYELVEN, TELJES TERJEDELEMBEN MEGJELENT ELŐADÁS**

---

**Pásztor Szabolcs** (2011): The Role of Cross-Border Interactions in the Development of Peripheral East-Hungarian Micro Regions. In: EAAE PhD Workshop Proceedings, Economics and Social Science Research in Food, Agriculture, Environment and Development. (Eds. Bartová, L. – Fandel, P.). 2011. április 27-29., University of Agriculture, Nitra, Szlovákia, pp. 554-560. (ISBN 978-805-520-571-7)

## **MAGYAR NYELVEN TELJES TERJEDELEMBEN MEGJELENT ELŐADÁS, IDEGEN NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ NÉLKÜL**

---

**Pásztor Szabolcs** (2007): A kínálati közgazdaságtan, mint alternatíva a modern jóléti államok problémáinak megoldására. In: Inventárium. (Szerk. Lácay M. – Kiss, L. A.). Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Főiskolai Kar, pp. 181-183. (ISSN 1787-7113)

**Pásztor Szabolcs** (2009): A magyar–ukrán határszakasz kistérségeinek összehasonlító elemzése. In: A Nemzetközi II. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Közleménye. (Szerk. Vincze K.). Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, pp. 59-63. (ISBN 978-963-878-096-6)

**Pásztor Szabolcs** (2010): A magyar–ukrán határszakasz kistérségeinek helyzetképe az ezredforduló után. In: A III. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Előadásainak Közleménye. (Szerk. Semsei I. – M. Márton J.). Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, pp. 325-334. (ISBN 978-963-318-174-4)

## **KONFERENCIA BESZÁMOLÓ HAZAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATBAN**

---

**Pásztor Szabolcs** – Trón Zsuzsanna (2012): „Minden egész eltörött” Útteremtés és útfüggőség válságos környezetben. Beszámoló a Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Karának Gazdaságpolitikai Kerekasztal konferenciájáról. *Competitio*. 11. évf. 1. sz. pp. 137-140.

**Pásztor Szabolcs** – Puliszka Edvin (2013): „Fut velem egy rossz szekér” Magyarország és Európa önmaga fogságában. Beszámoló a Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Karának Gazdaságpolitikai Kerekasztal konferenciájáról. *Competitio*. 12. évf. 1. sz. pp. 145-147.

## **KÖNYVISMERTETÉS IDEGEN NYELVŰ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATBAN**

---

**Pásztor, Szabolcs** (2013): Frank Dikötter: Mao's Great Famine. The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958-62, *Acta Oeconomica*, Vol. 63. Issue 4. pp. 533-536.

**Pásztor, Szabolcs** (2014): Victor Cha: The Impossible State: North Korea, Past and Future. *Society and Economy*, Vol. 36. Issue 1. pp. 123-128.

**Pásztor Szabolcs** (2012): Az állami szerepvállalás monográfiája (Muraközy László: Az államok kora – Az európai modell c. művéről). *Competitio*, 11. évf. 1. sz. pp. 132-136.

**Pásztor Szabolcs** (2013): Musto István: Utazás Paradoxiába: Egy úgynevezett szakértő feljegyzéseiből – A tapasztalat nyelve mondja ki a legnagyobb igazságot. *Köz-gazdaság*, VII. évf. 3. sz. pp. 246-248.

**Pásztor Szabolcs** (2013): Baranyi Béla – Fodor István (Szerk.): Környezetipar, újrahasznosítás és regionalitás Magyarországon – Mozaikok hazánk újraiparosításához. *Competitio*, 12. évf. 2. sz. pp. 124-126.

**Pásztor Szabolcs** (2014): Dusek Tamás: Tér és közgazdaságtan – A hiányzó láncszem. *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf. 2. sz. (február) pp. 228-230.

## EGYÉB MAGYAR NYELVŰ PUBLIKÁCIÓ

---

**Pásztor Szabolcs** (2002): Reaganomics – Az Amerikai Egyesült Államok kínálatoldali gazdaságpolitikája a nyolcvanas években. *Tudományos Diákköri Dolgozat*. Nyíregyházi Főiskola, Gazdasági- és Társadalomtudományi Főiskolai Kar, Nyíregyháza, 31 p.

**Pásztor Szabolcs** (2009): A schengeni határmentiség kérdései Magyarországon. *Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények*. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 1. évf. 1. sz. pp. 74-80.

**Pásztor Szabolcs** (2010): A magyarországi schengeni határ menti kistérségek összehasonlító elemzése. *Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények*. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 2. évf. 1. sz. pp. 73-81.

**Pásztor Szabolcs** (2010): Az államhatár, mint térbeli jelenség az Európai Unióban és Magyarországon. *Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények*. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 2. évf. 2. sz. pp. 165-176.

**Pásztor Szabolcs** (2011): A magyar–ukrán határszakasz határforgalmának empirikus vizsgálata. *Magyar Köztársaság Katonai Biztonsági Hivatal Szakmai Szemle*. 7. évf. 2. sz. pp. 123-135.

**Pásztor Szabolcs** (2011): A Kárpátalján élő magyarok határon átnyúló ingázásának jellemzői. *Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények*. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 3. évf. 1. sz. pp. 153-165.

## EGYÉB IDEGEN NYELVŰ PUBLIKÁCIÓ

---

**Pásztor, Szabolcs** (2007): The Supply-side Economics is a Solution for the Problems of the Modern Welfare States. pp. 58-60. In: Acta Beregsasiensis – Economic and Social Scientific Researches in the Mirror of 21<sup>st</sup> Century Challenges (Special Issue) (Eds. Láczy M. – Orosz I. – Soós K. – Szakál Z.). PoliPrint Kft., Uzghorod, Ukraine, 115 p. (ISBN 966-7966-49-6)

**Pásztor, Szabolcs** (2010): Development Level Differences of the Micro Regions and Settlements on the Hungarian–Ukrainian Border. Journal of Economic and Social Studies. College of Nyíregyháza, Faculty of Economics and Social Studies, Special English Edition, pp. 109-114.

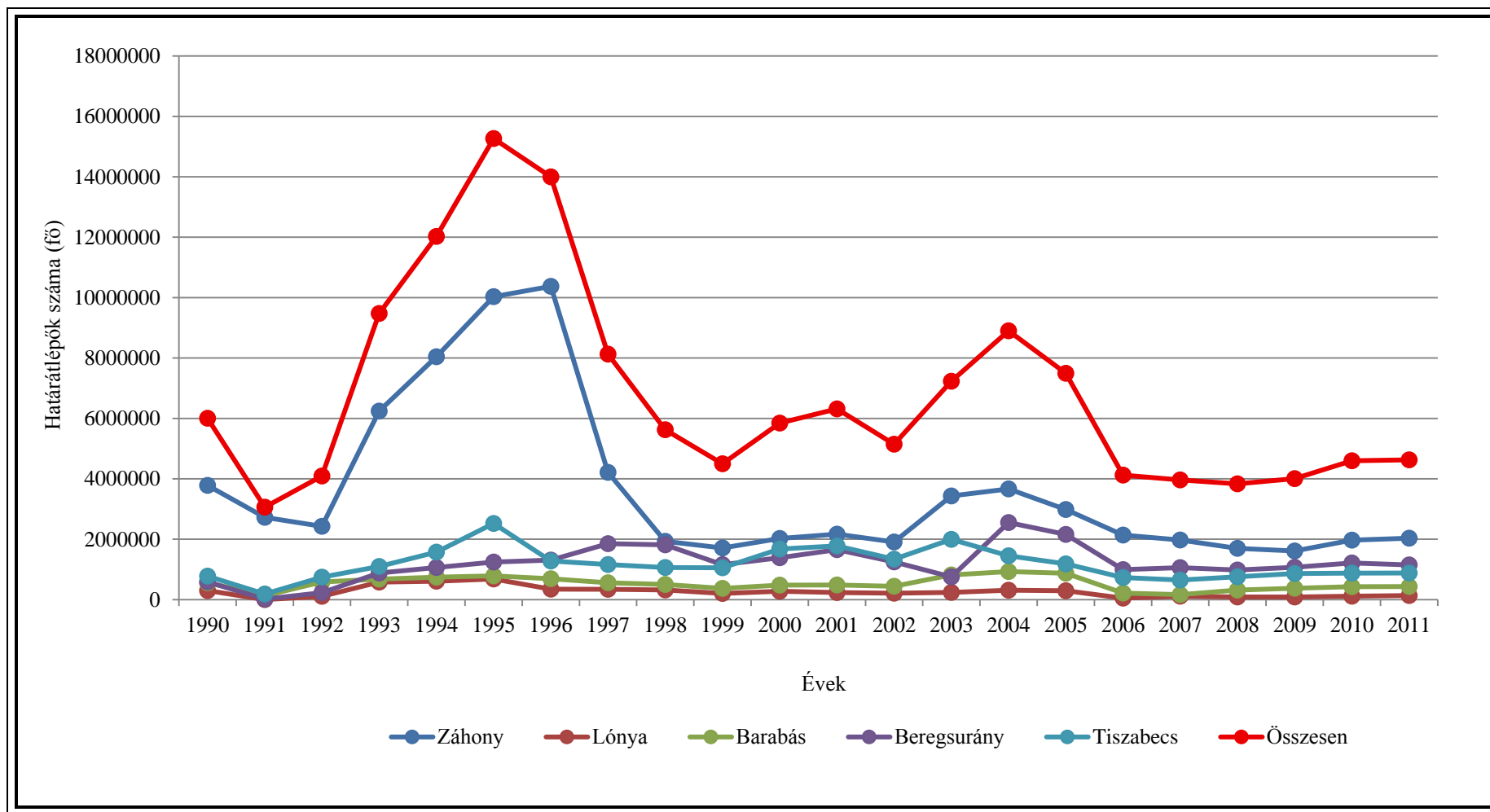
**Pásztor, Szabolcs** (2011): Ukraine, Hungary’s Trading Partner After the Global Financial and Economic Crisis. Kommunikáció, Média, Gazdaság. (KMG), 9. évf. 2. sz. pp. 37-50.

**Pásztor, Szabolcs** (2011): What Could the Future Bring for Africa’s New Oil Exporting Countries? Acta Beregsasiensis, A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. Beregszász, 10. évf. 1. sz. pp. 9-18.

**Pásztor, Szabolcs** (2013): Special Rural and Borderland Issues in the Peripheries of Central and Eastern Europe. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, Beregszász, 12. évf. 1. sz. pp. 177-190.

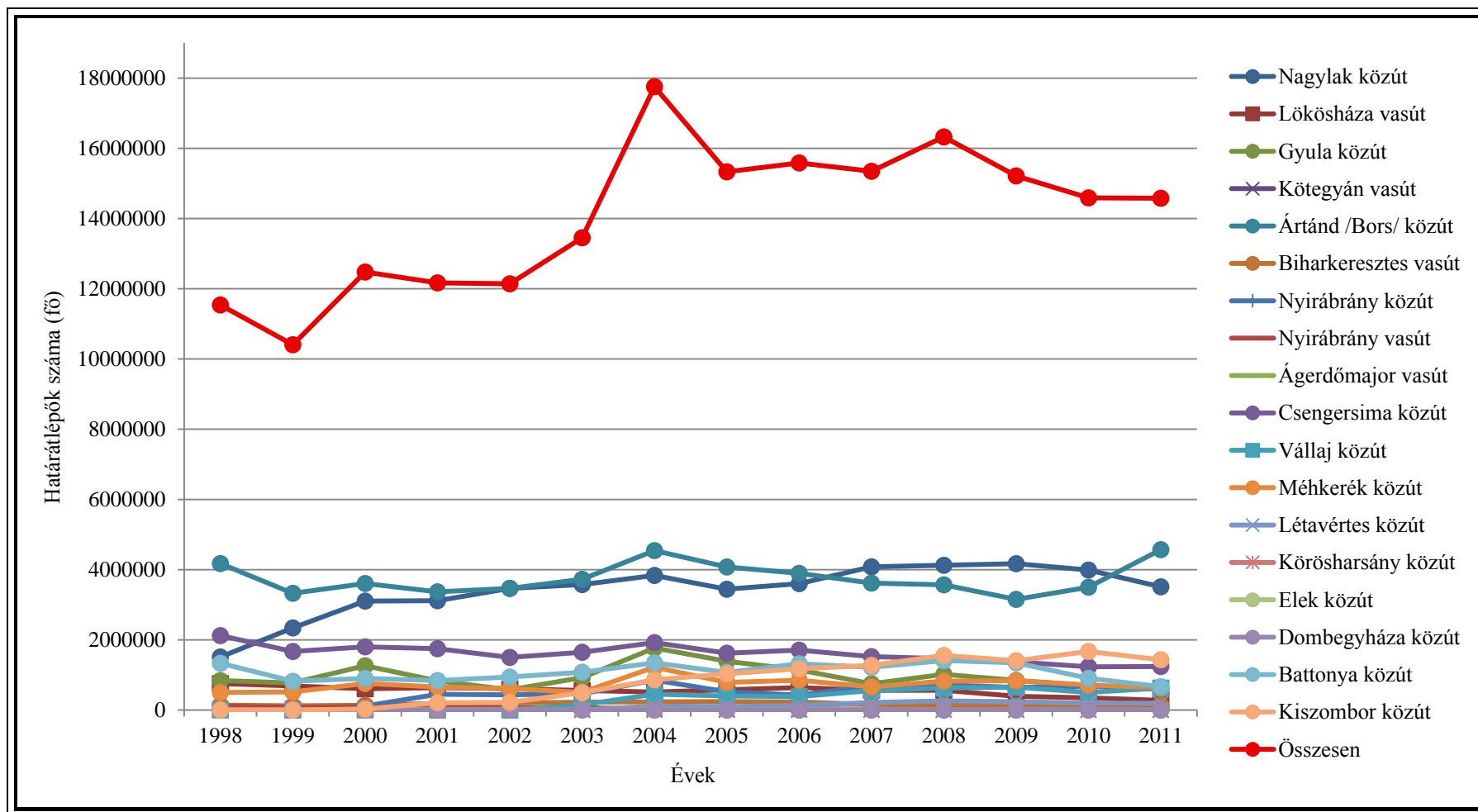
## **MELLÉKLETEK**

1. melléklet: A magyar–ukrán határszakasz személyforgalma (1990–2011)



Forrás: Saját szerkesztés SzSzB megyei Rendőr-főkapitányság HATÁRRENDESZETI SZOLGÁLAT (2012) alapján

2. melléklet: A magyar–román határszakasz személyforgalma (1998–2011)



Forrás: Saját szerkesztés KSH (2013d) alapján

3. melléklet:

### A GREAT CIRCLE DISTANCE FORMULA

Ha azt feltételezzük, hogy a Föld teljesen gömbölyű, akkor két pont távolsága – a pontos koordináták ismeretében – a következő módon adható meg:

$$D_{x,y} = r \cdot \Delta\hat{\sigma} \quad (11)$$

Az egyenletben az  $r$  a Föld sugarát (6372 km) jelenti.  $\Delta\hat{\sigma}$  pedig a pontokhoz húzott sugarak által bezárt szög radiánban kifejezett nagysága, amely az alábbi képlet alapján adható meg:

$$\cos \Delta\hat{\sigma} = \sin \phi_x \sin \phi_y + \cos \phi_x \cos \phi_y \cos \Delta\lambda \quad (12)$$

Ebben az egyenletben a  $\phi_x$  és a  $\phi_y$  a Föld  $x$  és  $y$  pontjának szélességi koordinátáit jelenti tizedes tört alakban. (Az előjel északi szélesség esetén pozitív, déli szélesség esetén azonban negatív.) A  $\Delta\lambda$  a – tizedes törtalakban megjelenő – hosszúsági fokok különbségének abszolút értéke. (Keleti hosszúság esetén a  $\lambda$  pozitív, míg nyugati hosszúság esetén negatív előjelet kap.)

### A LEAMER-FÉLE FORMULA

*Leamer (1997)* szerint a termelő tevékenység döntő többsége az ország központjában koncentrálódik, a fogyasztók pedig egy kör mentén szóródnak szét az ország területén. Ebből az következik, hogy abban az esetben, ha az ország területével megegyező kört képzelünk el, akkor a kör sugara meg fogja adni a belföldi kereskedelmi távolságokat.

A megközelítés szerint tehát a belföldi teljes távolság nem más mint az adott ország területének a  $\pi$  értékének hányadosa:

$$D_{i,j} = \sqrt{\frac{\text{Terület}}{\pi}} \quad (13)$$

4. melléklet: A LOOP teszteléséhez felhasznált termékek köre

### **TARTÓS FOGYASZTÁSI CIKKEK**

---

1. Papír zsebkendő (100 db-os)
2. Golyós írón (nyomógombos, műanyag, normál betét)
3. Eldobható műanyag borotva (kétélű, 5 db-os)
4. Vizespohár (üveg, 2 dl)
5. Zsebszámológép (120-150 funkció)
6. Virágföld (30 l-es)
7. Papírtapéta (10 m)

### **HÚSIPARI TERMÉKEK**

---

8. Pulykamell (filézett)
9. Sertéscomb (csont és csülök nélkül)

### **EGYÉB ÉLELMISZERIPARI TERMÉKEK**

---

10. Finomliszt (1 kg)
11. Kristálycukor (1 kg)
12. Burgonya (1 kg, késői)
13. Tej (friss, 2,8% zsírtartalom)
14. Tojás (10 db)
15. Alma (1 kg, őszi)

### **SZOLGÁLTATÁSOK**

---

16. Fitnesz bérlet (10 alkalom)
17. Uszoda belépőjegy (felnőtt, hétköznap délután)
18. Taxi (5 km, belterület)
19. Szolárium (10 perc)
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam (elmélet, gyakorlat és vizsgadíjak)
21. Férfi hajvágás (klasszikus fazon, mosás, vágás, szárítás)

## 5. melléklet: A LOOP teszteléséhez felhasznált települések köre

### MAGYARORSZÁG

---

- |                |                   |
|----------------|-------------------|
| 1. Békéscsaba  | 7. Pécs           |
| 2. Budapest    | 8. Szeged         |
| 3. Debrecen    | 9. Székesfehérvár |
| 4. Győr        | 10. Szolnok       |
| 5. Miskolc     | 11. Szombathely   |
| 6. Nyíregyháza |                   |

### ROMÁNIA

---

- |                |                               |
|----------------|-------------------------------|
| 1. Arad (Arad) | 7. Iași                       |
| 2. Brașov      | 8. Oradea (Nagyvárad)         |
| 3. Bucharest   | 9. Ploiești                   |
| 4. Cluj-Napoca | 10. Satu Mare (Szatmárnémeti) |
| 5. Craiova     | 11. Timișoara (Temesvár)      |
| 6. Galați      |                               |

### UKRAJNA

---

- |                                       |                                |
|---------------------------------------|--------------------------------|
| 1. Berehove (Beregszász) (Берегове)   | 19. Poltava (Полтава)          |
| 2. Cherkasy (Черкаси)                 | 20. Rivne (Рівне)              |
| 3. Chernihiv (Чернігів)               | 21. Sevastopol (Севастополь)   |
| 4. Chernivtsi (Чернівці)              | 22. Simferopol (Сімферополь)   |
| 5. Dnipropetrovsk (Дніпропетровськ)   | 23. Sumy (Суми)                |
| 6. Donetsk (Донецьк)                  | 24. Ternopil (Тернопіль)       |
| 7. Ivano-Frankivsk (Івано-Франківськ) | 25. Uzhorod (Ungvár) (Ужгород) |
| 8. Kharkiv (Харків)                   | 26. Vinnytsya (Вінниця)        |
| 9. Kherson (Херсон)                   | 27. Zaporizhya (Запоріжжя)     |
| 10. Kirovohrad (Кіровоград)           | 28. Zhytomyr (Житомир)         |
| 11. Khmelnytskyi (Хмельницький)       |                                |
| 12. Kyiv (Київ)                       |                                |
| 13. Luhansk (Луганськ)                |                                |
| 14. Lutsk (Луцьк)                     |                                |
| 15. Lviv (Львів)                      |                                |
| 16. Mukacheve (Munkács) (Мукачево)    |                                |
| 17. Mykolaiv (Миколаїв)               |                                |
| 18. Odessa (Одеса)                    |                                |

6. melléklet: A gravitációs megközelítés eredményei Magyarország és szomszédos országainak határai mentén

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
const.	-9,76** (4,367)	-9,82** (4,743)	-10,95** (5,060)	-10,39** (4,759)	-8,99** (4,213)	-8,91** (4,174)	-6,93 (4,173)	-7,55* (4,268)	-8,22* (4,646)	-7,97* (4,377)	-7,89* (4,308)
home	4,23*** (0,388)	4,07*** (0,402)	3,96*** (0,389)	3,84*** (0,384)	3,8*** (0,366)	3,72*** (0,362)	3,53*** (0,404)	3,39*** (0,390)	3,71*** (0,399)	3,43*** (0,404)	3,2*** (0,419)
ln Y <sub>i</sub>	0,59*** (0,149)	0,6*** (0,169)	0,59*** (0,167)	0,59*** (0,164)	0,55*** (0,144)	0,52*** (0,147)	0,46*** (0,166)	0,43** (0,165)	0,49*** (0,175)	0,44** (0,168)	0,39** (0,167)
ln Y <sub>j</sub>	0,72*** (0,142)	0,74*** (0,153)	0,78*** (0,159)	0,74*** (0,159)	0,74*** (0,126)	0,76*** (0,116)	0,74*** (0,128)	0,82*** (0,135)	0,78*** (0,145)	0,82*** (0,134)	0,87*** (0,140)
ln D <sub>ij</sub>	-0,51*** (0,161)	-0,56*** (0,175)	-0,49*** (0,158)	-0,47*** (0,151)	-0,49*** (0,157)	-0,44*** (0,154)	-0,44** (0,163)	-0,52*** (0,168)	-0,6*** (0,188)	-0,56*** (0,177)	-0,55*** (0,180)
adj	0,93*** (0,268)	0,74** (0,284)	0,67** (0,276)	0,74*** (0,268)	0,73*** (0,252)	0,83*** (0,246)	0,77*** (0,281)	0,77*** (0,264)	0,79*** (0,281)	0,82*** (0,272)	0,89*** (0,262)
<b>N</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>36</b>
<b>R<sup>2</sup></b>	<b>93,18</b>	<b>92,22</b>	<b>92,90</b>	<b>93,31</b>	<b>93,69</b>	<b>93,06</b>	<b>91,17</b>	<b>90,99</b>	<b>90,91</b>	<b>90,07</b>	<b>89,09</b>

Megjegyzés: Az R<sup>2</sup> a determinációs együttható, N a megfigyelések száma. \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés WB (2013); UN COMTRADE (2013); GCD (2013) alapján

7. melléklet: A relatív árak változékonysága – Magyarország és Ukrajna

<b>TERMÉKEK</b>	<b>M–M</b>	<b>U–U</b>	<b>M–U</b>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,2511	0,1475	<b>0,3128</b>
2. Golyós írón	<b>0,5107</b>	0,1213	0,4397
3. Műanyag borotva	0,1202	0,1143	<b>0,2077</b>
4. Vizespohár	0,1774	0,2631	<b>0,3362</b>
5. Zsebszámológép	<b>0,2776</b>	0,0839	0,2415
6. Virágföld	0,1904	0,1322	<b>0,2274</b>
7. Papírtapéta	0,3095	0,1638	<b>0,3119</b>
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0876	0,0425	<b>0,1429</b>
9. Sertéscomb	0,0686	0,0543	<b>0,1439</b>
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,1091	0,1013	<b>0,1669</b>
11. Kristálycukor	0,0537	0,0632	<b>0,3169</b>
12. Késői burgonya	0,1391	0,2370	<b>0,2985</b>
13. Tej	0,1191	0,1638	<b>0,2160</b>
14. Tojás	0,0575	0,1297	<b>0,2370</b>
15. Alma	0,1658	0,2284	<b>0,2720</b>
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnessz bérlet	0,3057	0,2507	<b>0,3433</b>
17. Uszoda belépőjegy	<b>0,3930</b>	0,2709	0,3875
18. Taxi km-díj	0,1700	0,0820	<b>0,2235</b>
19. Szolárium	0,3000	0,1609	<b>0,3039</b>
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1134	0,0494	<b>0,2117</b>
21. Férfi hajvágás	0,2242	0,2711	<b>0,3308</b>
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,2624	0,1466	<b>0,2967</b>
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0781	0,0484	<b>0,1434</b>
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,1074	0,1539	<b>0,2512</b>
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,2511	0,1808	<b>0,3001</b>
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1748	0,1324	<b>0,2479</b>

Magyarázat: M – Magyarország, U – Ukrajna

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); SSSU (2013) alapján

8. melléklet: A relatív árak változékonysága – Magyarország és Ukrajna (mikroterület)

<b>TERMÉKEK</b>	<b>M-M</b>	<b>U-U</b>	<b>M-U</b>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,1107	0,0210	<b>0,2360</b>
2. Golyós irón	<b>0,4385</b>	0,0348	0,3822
3. Műanyag borotva	0,1053	0,0495	<b>0,1935</b>
4. Vizespohár	0,1807	0,0531	<b>0,2974</b>
5. Zsebszámológép	<b>0,4136</b>	0,0360	0,2918
6. Virágföld	0,1668	0,0626	<b>0,2054</b>
7. Papírtapéta	0,1025	0,0358	<b>0,2153</b>
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0597	0,0131	<b>0,1295</b>
9. Sertéscomb	0,0528	0,0177	<b>0,1384</b>
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,0948	0,0067	<b>0,1631</b>
11. Kristálycukor	0,0496	0,0037	<b>0,2853</b>
12. Késői burgonya	0,0969	0,0066	<b>0,3017</b>
13. Tej	0,0716	0,0171	<b>0,1811</b>
14. Tojás	0,0598	0,0146	<b>0,2386</b>
15. Alma	0,1364	0,0123	<b>0,2281</b>
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitness bérlet	0,1756	0,0560	<b>0,2281</b>
17. Uszoda belépőjegy	0,1705	0,1741	<b>0,2628</b>
18. Taxi km-díj	0,0612	0,0482	<b>0,1951</b>
19. Szolárium	0,2298	0,1542	<b>0,2447</b>
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1173	0,0322	<b>0,1970</b>
21. Férfi hajvágás	0,1370	0,1081	<b>0,2323</b>
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,2167	0,0418	<b>0,2671</b>
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0563	0,0154	<b>0,1338</b>
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,0849	0,0102	<b>0,2330</b>
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,1486	0,0955	<b>0,2267</b>
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1266	0,0407	<b>0,2152</b>

Magyarázat: M – Magyarország, U – Ukrajna

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); SSSU (2013) alapján

9. melléklet: A relatív árak változékonysága – Magyarország és Románia

TERMÉKEK	M–M	R–R	M–R
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,2511	0,1979	<b>0,2571</b>
2. Golyós írón	<b>0,5107</b>	0,0474	0,3966
3. Műanyag borotva	0,1202	0,0942	<b>0,1322</b>
4. Vizespohár	0,1774	0,1539	<b>0,1881</b>
5. Zsebszámológép	<b>0,2776</b>	0,2371	0,2567
6. Virágföld	0,1904	0,1407	0,1864
7. Papírtapéta	<b>0,3095</b>	0,2204	0,2899
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0876	0,0464	<b>0,1003</b>
9. Sertéscomb	0,0686	0,0583	<b>0,1226</b>
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,1091	0,0361	<b>0,1721</b>
11. Kristálycukor	0,0537	0,0436	<b>0,1140</b>
12. Késői burgonya	0,1391	0,1057	<b>0,2198</b>
13. Tej	0,1191	0,1303	<b>0,1366</b>
14. Tojás	0,0575	<b>0,1890</b>	0,1814
15. Alma	0,1658	0,1763	<b>0,2373</b>
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnessz bérlet	<b>0,3057</b>	0,2317	0,2704
17. Uszoda belépőjegy	<b>0,3930</b>	0,3028	0,3549
18. Taxi km-díj	0,1700	0,1217	<b>0,1763</b>
19. Szolárium	<b>0,3000</b>	0,2389	0,2682
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1134	0,1693	<b>0,1696</b>
21. Férfi hajvágás	0,2242	0,1824	<b>0,2255</b>
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	<b>0,2624</b>	0,1559	0,2439
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0781	0,0524	<b>0,1115</b>
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,1074	0,1135	<b>0,1769</b>
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	<b>0,2511</b>	0,2078	0,2442
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1748	0,1324	<b>0,1941</b>

Magyarázat: M – Magyarország, R – Románia

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); INS (2012) alapján

10. melléklet: A relatív árak változékonysága – Magyarország és Románia (mikroterület)

<b>TERMÉKEK</b>	<b>M–M</b>	<b>R–R</b>	<b>M–R</b>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,1107	0,0899	<b>0,1614</b>
2. Golyós írón	<b>0,4385</b>	0,0093	0,3365
3. Műanyag borotva	0,1053	0,0075	<b>0,1096</b>
4. Vizespohár	<b>0,1807</b>	0,0741	0,1682
5. Zsebszámológép	<b>0,4136</b>	0,1875	0,3016
6. Virágföld	<b>0,1668</b>	0,1225	0,1658
7. Papírtapéta	0,1025	0,0189	<b>0,1160</b>
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0597	0,0153	<b>0,0782</b>
9. Sertéscomb	0,0528	0,0207	<b>0,1035</b>
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,0948	0,0260	<b>0,1603</b>
11. Kristálycukor	0,0496	0,0245	<b>0,1094</b>
12. Késői burgonya	0,0969	0,0445	<b>0,2057</b>
13. Tej	0,0716	0,0432	<b>0,0955</b>
14. Tojás	0,0598	0,0705	<b>0,1597</b>
15. Alma	0,1364	0,0549	<b>0,2316</b>
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitness bérlet	<b>0,1756</b>	0,0491	0,1459
17. Uszoda belépőjegy	0,1705	0,1508	<b>0,2189</b>
18. Taxi km-díj	0,0612	0,0199	<b>0,1091</b>
19. Szolárium	<b>0,2298</b>	0,0616	0,1521
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1173	0,0152	<b>0,1183</b>
21. Férfi hajvágás	<b>0,1370</b>	0,0792	0,1258
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	<b>0,2167</b>	0,0728	0,1942
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0563	0,0180	<b>0,0909</b>
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,0849	0,0439	<b>0,1604</b>
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	<b>0,1486</b>	0,0626	0,1450
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1266	0,0493	<b>0,1476</b>

Magyarázat: M – Magyarország, R – Románia

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); INS (2012) alapján

11. melléklet: Regressziós eredmények – Magyarország és Ukrajna

TERMÉKEK	Határ	Távolság	R <sup>2</sup>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,2108*** (0,0027)	-0,0069*** (0,0019)	0,9141
2. Golyós írón	0,1661*** (0,0029)	-0,0066*** (0,0020)	0,8471
3. Műanyag borotva	0,1589*** (0,0017)	-0,0053*** (0,0013)	0,9065
4. Vizespohár	0,2234*** (0,0024)	-0,0137*** (0,0021)	0,9080
5. Zsebszámológép	0,1286*** (0,0028)	-0,0117*** (0,0025)	0,7475
6. Virágföld	0,1204*** (0,0027)	-0,0063*** (0,0022)	0,7259
7. Papírtapéta	0,1770*** (0,0030)	-0,0066*** (0,0021)	0,7974
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,1223*** (0,0009)	-0,0039*** (0,0009)	0,9443
9. Sertéscomb	0,1317*** (0,0008)	-0,0064*** (0,0009)	0,9578
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,0905*** (0,0014)	-0,0001 (0,0011)	0,8778
11. Kristálycukor	0,2683*** (0,0016)	0,0056*** (0,0009)	0,9825
12. Késői burgonya	0,1238*** (0,0032)	0,0081*** (0,0024)	0,7936
13. Tej	0,1147*** (0,0018)	-0,0009 (0,0013)	0,8733
14. Tojás	0,1478*** (0,0018)	0,0028* (0,0015)	0,9035
15. Alma	0,0595*** (0,0033)	0,0154*** (0,0025)	0,4314
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnesz bérlet	0,1943*** (0,0029)	-0,0103*** (0,0019)	0,8841
17. Uszoda belépőjegy	0,1723*** (0,0031)	-0,0068*** (0,0024)	0,8248
18. Taxi km-díj	0,1622*** (0,0026)	-0,0057*** (0,0018)	0,8524
19. Szolárium	0,1584*** (0,0037)	-0,0034 (0,0023)	0,7255
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1725*** (0,0017)	-0,0020* (0,0011)	0,9552
21. Férfi hajvágás	0,1782*** (0,0027)	0,0023 (0,0018)	0,9046
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,1693*** (0,0013)	-0,0082*** (0,0009)	0,7918
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,1270*** (0,0006)	-0,0052*** (0,0007)	0,9503
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,1341*** (0,0019)	0,0051*** (0,0012)	0,5989
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,1730*** (0,0012)	-0,0043*** (0,0008)	0,8399
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1563*** (0,0009)	-0,0029*** (0,0006)	0,6984

Megjegyzés: \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); SSSU (2013) alapján

12. melléklet: Regressziós eredmények – Magyarország és Ukrajna (mikroterület)

<b>TERMÉKEK</b>	<b>Határ</b>	<b>Távolság</b>	<b>R<sup>2</sup></b>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,1249 <sup>***</sup> (0,0105)	0,0476 <sup>***</sup> (0,0076)	0,9411
2. Golyós irón	0,0629 <sup>***</sup> (0,0216)	0,0785 <sup>***</sup> (0,0115)	0,8315
3. Műanyag borotva	0,1229 <sup>***</sup> (0,0060)	0,0125 <sup>**</sup> (0,0054)	0,9585
4. Vizespohár	0,1779 <sup>***</sup> (0,0161)	0,0125 (0,0131)	0,9128
5. Zsebszámológép	0,0660 <sup>**</sup> (0,0252)	-0,0008 (0,0197)	0,2852
6. Virágföld	0,0561 <sup>*</sup> (0,0274)	0,0375 <sup>**</sup> (0,0145)	0,5374
7. Papírtapéta	0,1313 <sup>***</sup> (0,0104)	0,0158 <sup>***</sup> (0,0055)	0,9295
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0783 <sup>***</sup> (0,0052)	0,0143 <sup>***</sup> (0,0034)	0,9322
9. Sertéscomb	0,0971 <sup>***</sup> (0,0048)	0,0116 <sup>**</sup> (0,0048)	0,9506
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,0836 <sup>***</sup> (0,0104)	0,0274 <sup>***</sup> (0,0067)	0,8901
11. Kristálycukor	0,2531 <sup>***</sup> (0,0093)	0,0025 (0,0064)	0,9790
12. Késői burgonya	0,2250 <sup>***</sup> (0,0106)	0,0224 <sup>**</sup> (0,0086)	0,9627
13. Tej	0,1364 <sup>***</sup> (0,0081)	0,0019 (0,0068)	0,9496
14. Tojás	0,1902 <sup>***</sup> (0,0065)	0,0166 <sup>***</sup> (0,0041)	0,9869
15. Alma	0,1218 <sup>***</sup> (0,0164)	0,0283 <sup>**</sup> (0,0109)	0,8424
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnesz bérlet	0,1677 <sup>***</sup> (0,0055)	-0,0048 (0,0052)	0,9797
17. Uszoda belépőjegy	0,0948 <sup>**</sup> (0,0362)	0,0220 (0,0218)	0,4398
18. Taxi km-díj	0,1493 <sup>***</sup> (0,0061)	0,0122 <sup>***</sup> (0,0038)	0,9865
19. Szolárium	0,0952 <sup>***</sup> (0,0158)	-0,0058 (0,0113)	0,7393
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1214 <sup>***</sup> (0,0140)	0,0242 <sup>***</sup> (0,0076)	0,9037
21. Férfi hajvágás	0,1306 <sup>***</sup> (0,0190)	0,0124 (0,0119)	0,7625
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,1060 <sup>***</sup> (0,0086)	0,0291 <sup>***</sup> (0,0054)	0,6686
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0877 <sup>***</sup> (0,0038)	0,0129 <sup>***</sup> (0,0029)	0,9341
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,1684 <sup>***</sup> (0,0093)	0,0165 <sup>***</sup> (0,0058)	0,7869
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,1265 <sup>***</sup> (0,0088)	0,0100 <sup>*</sup> (0,0051)	0,7036
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1279 <sup>***</sup> (0,0052)	0,0185 <sup>***</sup> (0,0032)	0,6765

Megjegyzés: \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); SSSU (2013) alapján

13. melléklet: Regressziós eredmények – Magyarország és Románia

TERMÉKEK	Határ	Távolság	R <sup>2</sup>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,0864 <sup>***</sup> (0,0053)	-0,0095 <sup>**</sup> (0,0038)	0,5499
2. Golyós írón	0,0486 <sup>***</sup> (0,0066)	-0,0089 <sup>*</sup> (0,0047)	0,2098
3. Műanyag borotva	0,0540 <sup>***</sup> (0,0042)	0,0002 (0,0028)	0,4536
4. Vizespohár	0,0579 <sup>***</sup> (0,0069)	-0,0166 <sup>***</sup> (0,0052)	0,2300
5. Zsebszámológép	0,0359 <sup>***</sup> (0,0064)	-0,0097 <sup>*</sup> (0,0053)	0,1139
6. Virágföld	0,0541 <sup>***</sup> (0,0070)	-0,0103 <sup>*</sup> (0,0056)	0,1908
7. Papírtapéta	0,0512 <sup>***</sup> (0,0094)	0,0098 (0,0064)	0,1510
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0453 <sup>***</sup> (0,0020)	0,0042 <sup>***</sup> (0,0015)	0,7286
9. Sertéscomb	0,0819 <sup>***</sup> (0,0027)	-0,0039 <sup>**</sup> (0,0019)	0,8358
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,1168 <sup>***</sup> (0,0027)	-0,0022 (0,0018)	0,9047
11. Kristálycukor	0,0751 <sup>***</sup> (0,0019)	-0,0013 (0,0013)	0,8851
12. Késői burgonya	0,1280 <sup>***</sup> (0,0029)	-0,0048 <sup>**</sup> (0,0021)	0,8918
13. Tej	0,0095 (0,0047)	0,0203 <sup>***</sup> (0,0026)	0,1843
14. Tojás	0,0502 <sup>***</sup> (0,0071)	0,0246 <sup>***</sup> (0,0051)	0,3367
15. Alma	0,0784 <sup>***</sup> (0,0057)	0,0124 <sup>***</sup> (0,0039)	0,5441
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnesz bérlet	0,0323 <sup>***</sup> (0,0056)	-0,0057 (0,0040)	0,1310
17. Uszoda belépőjegy	0,0499 <sup>***</sup> (0,0084)	-0,0143 <sup>**</sup> (0,0066)	0,1465
18. Taxi km-díj	0,0613 <sup>***</sup> (0,0054)	-0,0019 (0,0041)	0,3265
19. Szolárium	0,0077 (0,0062)	0,0145 <sup>***</sup> (0,0042)	0,0618
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,0479 <sup>***</sup> (0,0032)	-0,0054 <sup>*</sup> (0,0028)	0,4838
21. Férfi hajvágás	0,0462 <sup>***</sup> (0,0033)	0,0141 <sup>***</sup> (0,0025)	0,5609
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,0555 <sup>***</sup> (0,0026)	-0,0064 <sup>***</sup> (0,0019)	0,2178
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0636 <sup>***</sup> (0,0021)	0,0002 (0,0014)	0,7279
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,0763 <sup>***</sup> (0,0031)	0,0082 <sup>***</sup> (0,0021)	0,4099
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,0409 <sup>***</sup> (0,0027)	0,0002 (0,0020)	0,1709
<b>Átlag (1-21)</b>	0,0580 <sup>***</sup> (0,0016)	0,0003 (0,0011)	0,2517

Megjegyzés: \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); INS (2012) alapján

14. melléklet: Regressziós eredmények – Magyarország és Románia (mikroterület)

TERMÉKEK	Határ	Távolság	R <sup>2</sup>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,0905 <sup>***</sup> (0,0114)	0,0083 (0,0132)	0,6791
2. Golyós írón	0,0566 <sup>**</sup> (0,0224)	0,0129 (0,0170)	0,2179
3. Műanyag borotva	0,0409 <sup>***</sup> (0,0087)	0,0008 (0,0099)	0,4045
4. Vizespohár	0,0602 <sup>***</sup> (0,0165)	-0,0181 (0,0192)	0,3414
5. Zsebszámológép	-0,0011 (0,0183)	-0,0211 (0,0246)	0,0442
6. Virágföld	0,0280 (0,0222)	0,0057 (0,0205)	0,0531
7. Papírtapéta	0,0630 <sup>***</sup> (0,0091)	-0,0008 (0,0088)	0,6070
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0313 <sup>***</sup> (0,0065)	0,0035 (0,0067)	0,4331
9. Sertéscomb	0,0439 <sup>***</sup> (0,0109)	0,0068 (0,0114)	0,3504
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,0772 <sup>***</sup> (0,0148)	0,0164 (0,0138)	0,4789
11. Kristálycukor	0,0546 <sup>***</sup> (0,0104)	0,0055 (0,0094)	0,4724
12. Késői burgonya	0,1097 <sup>***</sup> (0,0173)	0,0148 (0,0159)	0,5683
13. Tej	0,0215 <sup>***</sup> (0,0057)	0,0034 (0,0049)	0,3147
14. Tojás	0,0690 <sup>***</sup> (0,0135)	0,0106 (0,1295)	0,4682
15. Alma	0,1065 <sup>***</sup> (0,0200)	0,0140 (0,0187)	0,4891
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnesz bérlet	0,0343 <sup>***</sup> (0,0092)	0,0019 (0,0079)	0,3171
17. Uszoda belépőjegy	0,1049 <sup>***</sup> (0,0285)	-0,0306 (0,0242)	0,3645
18. Taxi km-díj	0,0638 <sup>***</sup> (0,0080)	0,0049 (0,0074)	0,6730
19. Szolárium	0,0077 (0,0058)	0,0152 <sup>**</sup> (0,0060)	0,2479
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,0520 <sup>***</sup> (0,0135)	0,0003 (0,0109)	0,3785
21. Férfi hajvágás	0,0346 <sup>***</sup> (0,0075)	0,0092 (0,0059)	0,4482
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,0483 <sup>***</sup> (0,0066)	-0,0017 (0,0068)	0,2015
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0376 <sup>***</sup> (0,0067)	0,0051 (0,0067)	0,3406
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,0731 <sup>***</sup> (0,0085)	0,0108 (0,0071)	0,3154
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,0496 <sup>***</sup> (0,0080)	0,0002 (0,0063)	0,2027
<b>Átlag (1-21)</b>	0,0547 <sup>***</sup> (0,0043)	0,0030 (0,0038)	0,2203

Megjegyzés: \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); INS (2012) alapján

15. melléklet: A nyelv és a történelmi múlt szerepe a határhatásban – Magyarország és Ukrajna

TERMÉKEK	Határ	Távolság	R <sup>2</sup>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,1406 <sup>***</sup> (0,0070)	0,0172 <sup>***</sup> (0,0054)	0,8634
2. Golyós írón	0,1065 <sup>***</sup> (0,0089)	0,0276 <sup>***</sup> (0,0063)	0,7154
3. Műanyag borotva	0,1077 <sup>***</sup> (0,0052)	0,0180 <sup>***</sup> (0,0041)	0,8335
4. Vizespohár	0,1448 <sup>***</sup> (0,0081)	0,0039 (0,0085)	0,7637
5. Zsebszámológép	0,0361 <sup>***</sup> (0,0097)	0,0035 (0,0102)	0,1421
6. Virágföld	0,0582 <sup>***</sup> (0,0091)	0,0141 <sup>*</sup> (0,0077)	0,3300
7. Papírtapéta	0,0849 <sup>***</sup> (0,0118)	0,0472 <sup>***</sup> (0,0089)	0,5460
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0785 <sup>***</sup> (0,0019)	0,0106 <sup>***</sup> (0,0022)	0,9471
9. Sertéscomb	0,0844 <sup>***</sup> (0,0021)	0,0072 <sup>**</sup> (0,0031)	0,9306
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,0936 <sup>***</sup> (0,0030)	0,0137 <sup>***</sup> (0,0035)	0,9085
11. Kristálycukor	0,2428 <sup>***</sup> (0,0038)	0,0035 (0,0036)	0,9812
12. Késői burgonya	0,2043 <sup>***</sup> (0,0050)	0,0106 <sup>*</sup> (0,0058)	0,9487
13. Tej	0,1089 <sup>***</sup> (0,0049)	0,0090 <sup>**</sup> (0,0045)	0,8509
14. Tojás	0,1949 <sup>***</sup> (0,0023)	0,0102 <sup>***</sup> (0,0023)	0,9865
15. Alma	0,1025 <sup>***</sup> (0,0060)	0,0273 <sup>***</sup> (0,0062)	0,8353
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnesz bérlet	0,1418 <sup>***</sup> (0,0106)	-0,0046 (0,0079)	0,7059
17. Uszoda belépőjegy	0,0989 <sup>***</sup> (0,0115)	-0,0008 (0,0083)	0,4441
18. Taxi km-díj	0,1195 <sup>***</sup> (0,0086)	0,0144 <sup>**</sup> (0,0067)	0,6824
19. Szolárium	0,0654 <sup>***</sup> (0,0113)	0,0367 <sup>***</sup> (0,0067)	0,4505
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1367 <sup>***</sup> (0,0048)	0,0043 (0,0033)	0,9171
21. Férfi hajvágás	0,1440 <sup>***</sup> (0,0090)	0,0178 <sup>***</sup> (0,0059)	0,8258
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,0970 <sup>***</sup> (0,0042)	0,0188 <sup>***</sup> (0,0033)	0,5358
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0814 <sup>***</sup> (0,0015)	0,0089 <sup>***</sup> (0,0019)	0,9371
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,1578 <sup>***</sup> (0,0044)	0,0123 <sup>***</sup> (0,0029)	0,7905
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,1177 <sup>***</sup> (0,0043)	0,0113 <sup>***</sup> (0,0029)	0,6099
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1188 <sup>***</sup> (0,0025)	0,0139 <sup>***</sup> (0,0018)	0,6135

Megjegyzés: <sup>\*\*\*</sup> 1%-os, <sup>\*\*</sup> 5%-os, <sup>\*</sup> 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); SSSU (2013) alapján

<b>TERMÉKEK</b>	<b>Határ</b>	<b>Távolság</b>	<b>R<sup>2</sup></b>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,0618*** (0,0065)	0,0011 (0,0051)	0,4327
2. Golyós írón	0,0188** (0,0086)	0,0028 (0,0071)	0,0514
3. Műanyag borotva	0,0291*** (0,0049)	0,0110*** (0,0038)	0,2928
4. Vizespohár	0,0193** (0,0088)	-0,0070 (0,0077)	0,0364
5. Zsebszámológép	0,0026 (0,0083)	-0,0019 (0,0079)	0,0010
6. Virágföld	0,0139 (0,0089)	0,0003 (0,0081)	0,0118
7. Papírtapéta	0,0111 (0,0117)	0,0377*** (0,0104)	0,1245
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0306*** (0,0022)	0,0067*** (0,0019)	0,6378
9. Sertéscomb	0,0669*** (0,0030)	0,0009 (0,0024)	0,8166
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,1026*** (0,0033)	0,0043* (0,0025)	0,8936
11. Kristálycukor	0,0700*** (0,0026)	0,0028 (0,0018)	0,8625
12. Késői burgonya	0,1280*** (0,0029)	-0,0048** (0,0021)	0,8918
13. Tej	0,0214*** (0,0032)	0,0096*** (0,0024)	0,3353
14. Tojás	0,0955*** (0,0076)	0,0157*** (0,0055)	0,6676
15. Alma	0,0933*** (0,0057)	0,0087* (0,0046)	0,7168
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnesz bérlet	0,0304*** (0,0076)	-0,0079** (0,0058)	0,1124
17. Uszoda belépőjegy	0,0569*** (0,0115)	-0,0159*** (0,0099)	0,1670
18. Taxi km-díj	0,0429*** (0,0074)	0,0069 (0,0062)	0,2108
19. Szolárium	-0,0184 (0,0075)	0,0340*** (0,0061)	0,1585
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,0521*** (0,0042)	0,0013 (0,0038)	0,5864
21. Férfi hajvágás	0,0381*** (0,0039)	0,0177*** (0,0029)	0,5424
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,0224*** (0,0034)	0,0063** (0,0030)	0,0631
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0488*** (0,0025)	0,0038** (0,0018)	0,6489
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,0878*** (0,0030)	0,0097*** (0,0022)	0,5695
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,0337*** (0,0036)	0,0060** (0,0030)	0,1303
<b>Átlag (1-21)</b>	0,0477*** (0,0019)	0,0088*** (0,0016)	0,2274

Megjegyzés: \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); INS (2012) alapján

17. melléklet: A nominális árfolyam szerepe a határhatásban – Magyarország és Ukrajna

TERMÉKEK	Határ	Távolság	R <sup>2</sup>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,2084 (0,0026)	-0,0069 (0,0019)	0,9129
2. Golyós írón	0,1643*** (0,0029)	-0,0066*** (0,0020)	0,8465
3. Műanyag borotva	0,1570*** (0,0017)	-0,0053*** (0,0013)	0,9040
4. Vizespohár	0,2254 (0,0024)	-0,0137 (0,0021)	0,9093
5. Zsebszámológép	0,1271*** (0,0027)	-0,0117*** (0,0025)	0,7479
6. Virágföld	0,1205*** (0,0026)	-0,0064*** (0,0021)	0,7305
7. Papírtapéta	0,1775*** (0,0030)	-0,0067*** (0,0021)	0,8000
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,1222*** (0,0009)	-0,0039*** (0,0009)	0,9449
9. Sertéscomb	0,1299*** (0,0008)	-0,0064*** (0,0009)	0,9569
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,0907*** (0,0014)	-0,0000 (0,0010)	0,8808
11. Kristálycukor	0,2704*** (0,0016)	0,0055*** (0,0009)	0,9827
12. Késői burgonya	0,1240*** (0,0032)	0,0081*** (0,0024)	0,7945
13. Tej	0,1167*** (0,0018)	-0,0010 (0,0013)	0,8751
14. Tojás	0,1441*** (0,0018)	0,0029* (0,0015)	0,8998
15. Alma	0,0607*** (0,0033)	0,0157*** (0,0025)	0,4423
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitness bérlet	0,1921*** (0,0029)	-0,0102*** (0,0019)	0,8825
17. Uszoda belépőjegy	0,1720*** (0,0031)	-0,0068*** (0,0024)	0,8265
18. Taxi km-díj	0,1603*** (0,0026)	-0,0058*** (0,0018)	0,8486
19. Szolárium	0,1566*** (0,0037)	-0,0035 (0,0023)	0,7235
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,1703*** (0,0017)	-0,0020* (0,0011)	0,9542
21. Férfi hajvágás	0,1759*** (0,0027)	0,0023 (0,0018)	0,9031
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,1686*** (0,0013)	-0,0082*** (0,0009)	0,7896
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,1261*** (0,0006)	-0,0052*** (0,0007)	0,9504
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,1345*** (0,0019)	0,0052*** (0,0012)	0,5991
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,1712*** (0,0012)	-0,0043*** (0,0008)	0,8379
<b>Átlag (1-21)</b>	0,1555*** (0,0009)	-0,0030*** (0,0006)	0,6955

Megjegyzés: \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); SSSU (2013) alapján

18. melléklet: A nominális árfolyam szerepe a határhatásban – Magyarország és Románia

TERMÉKEK	Határ	Távolság	R <sup>2</sup>
<b>Tartós fogyasztási cikkek</b>			
1. Papír zsebkendő	0,0870 <sup>***</sup> (0,0053)	-0,0094 <sup>**</sup> (0,0038)	0,5552
2. Golyós írón	0,0492 <sup>***</sup> (0,0066)	-0,0089 <sup>*</sup> (0,0047)	0,2143
3. Műanyag borotva	0,0546 <sup>***</sup> (0,0042)	0,0001 (0,0028)	0,4566
4. Vizespohár	0,0586 <sup>***</sup> (0,0070)	-0,0167 <sup>***</sup> (0,0052)	0,2332
5. Zsebszámológép	0,0362 <sup>***</sup> (0,0064)	-0,0097 <sup>*</sup> (0,0053)	0,1152
6. Virágföld	0,0549 <sup>***</sup> (0,0070)	-0,0102 <sup>*</sup> (0,0056)	0,1959
7. Papírtapéta	0,0517 <sup>***</sup> (0,0094)	0,0098 (0,0064)	0,1529
<b>Húsipari termékek</b>			
8. Pulykamell filé	0,0461 <sup>***</sup> (0,0020)	0,0043 <sup>***</sup> (0,0015)	0,7346
9. Sertéscomb	0,0829 <sup>***</sup> (0,0027)	-0,0039 <sup>**</sup> (0,0019)	0,8385
<b>Egyéb élelmiszeripari termékek</b>			
10. Finomliszt	0,1171 <sup>***</sup> (0,0027)	-0,0021 (0,0018)	0,9050
11. Kristálycukor	0,0738 <sup>***</sup> (0,0019)	-0,0013 (0,0013)	0,8824
12. Késői burgonya	0,1275 <sup>***</sup> (0,0029)	-0,0047 <sup>**</sup> (0,0021)	0,8915
13. Tej	0,0104 <sup>**</sup> (0,0047)	0,0201 <sup>***</sup> (0,0026)	0,1873
14. Tojás	0,0513 <sup>***</sup> (0,0072)	0,0246 <sup>***</sup> (0,0051)	0,3426
15. Alma	0,0787 <sup>***</sup> (0,0057)	0,0126 <sup>***</sup> (0,0038)	0,5478
<b>Szolgáltatások</b>			
16. Fitnesz bérlet	0,0330 <sup>***</sup> (0,0056)	-0,0057 (0,0040)	0,1362
17. Uszoda belépőjegy	0,0509 <sup>***</sup> (0,0084)	-0,0144 <sup>**</sup> (0,0066)	0,1513
18. Taxi km-díj	0,0622 <sup>***</sup> (0,0054)	-0,0020 (0,0041)	0,3324
19. Szolárium	0,0082 (0,0062)	0,0145 <sup>***</sup> (0,0042)	0,0635
20. Személygépkocsi-vezetői tanfolyam	0,0489 <sup>***</sup> (0,0032)	-0,0054 <sup>*</sup> (0,0028)	0,4954
21. Férfi hajvágás	0,0466 <sup>***</sup> (0,0033)	0,0139 <sup>***</sup> (0,0025)	0,5650
<b>Átlag – Tartós fogyasztási cikkek (1-7)</b>	0,0560 <sup>***</sup> (0,0026)	-0,0064 <sup>***</sup> (0,0019)	0,2212
<b>Átlag – Húsipari termékek (8-9)</b>	0,0645 <sup>***</sup> (0,0021)	0,0002 (0,0014)	0,7326
<b>Átlag – Egyéb élelmiszeripari termékek (10-15)</b>	0,0765 <sup>***</sup> (0,0031)	0,0082 <sup>***</sup> (0,0020)	0,4102
<b>Átlag – Szolgáltatások (16-21)</b>	0,0416 <sup>***</sup> (0,0027)	0,0001 (0,0020)	0,1758
<b>Átlag (1-21)</b>	0,0586 <sup>***</sup> (0,0016)	0,0002 (0,0011)	0,2553

Megjegyzés: \*\*\* 1%-os, \*\* 5%-os, \* 10%-os szignifikancia szint. A zárójelben a standard hiba látható.

Forrás: Saját szerkesztés KSH (2012d); INS (2012) alapján

## NYILATKOZAT

Alulírott, Pásztor Szabolcs (szül: Sátoraljaújhely, 1983. augusztus 2.) büntetőjogi és fegyelmi felelősségem tudatában kijelentem és aláírással igazolom, hogy a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése céljából benyújtott értekezésem kizárólag saját, önálló munkám.

Nyilatkozom továbbá, hogy:

- az Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola szabályzatát megismertem, és az abban foglaltak megtartását magamra nézve kötelezőnek elismerem;
- a felhasznált irodalmat korrekt módon kezeltem, a disszertációra vonatkozó jogszabályokat és rendelkezéseket betartottam;
- a disszertációban található másoktól származó, nyilvánosságra hozott vagy közzé nem tett gondolatok és adatok eredeti leőhelyét a hivatkozásokban, az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntettem a mindenkori szerzői jogvédelem figyelembevételével;
- a benyújtott értekezéssel azonos, vagy részben azonos tartalmú értekezést más egyetemen, illetve doktori iskolában nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából.

Debrecen, 2014. március 10.

.....  
Pásztor Szabolcs

